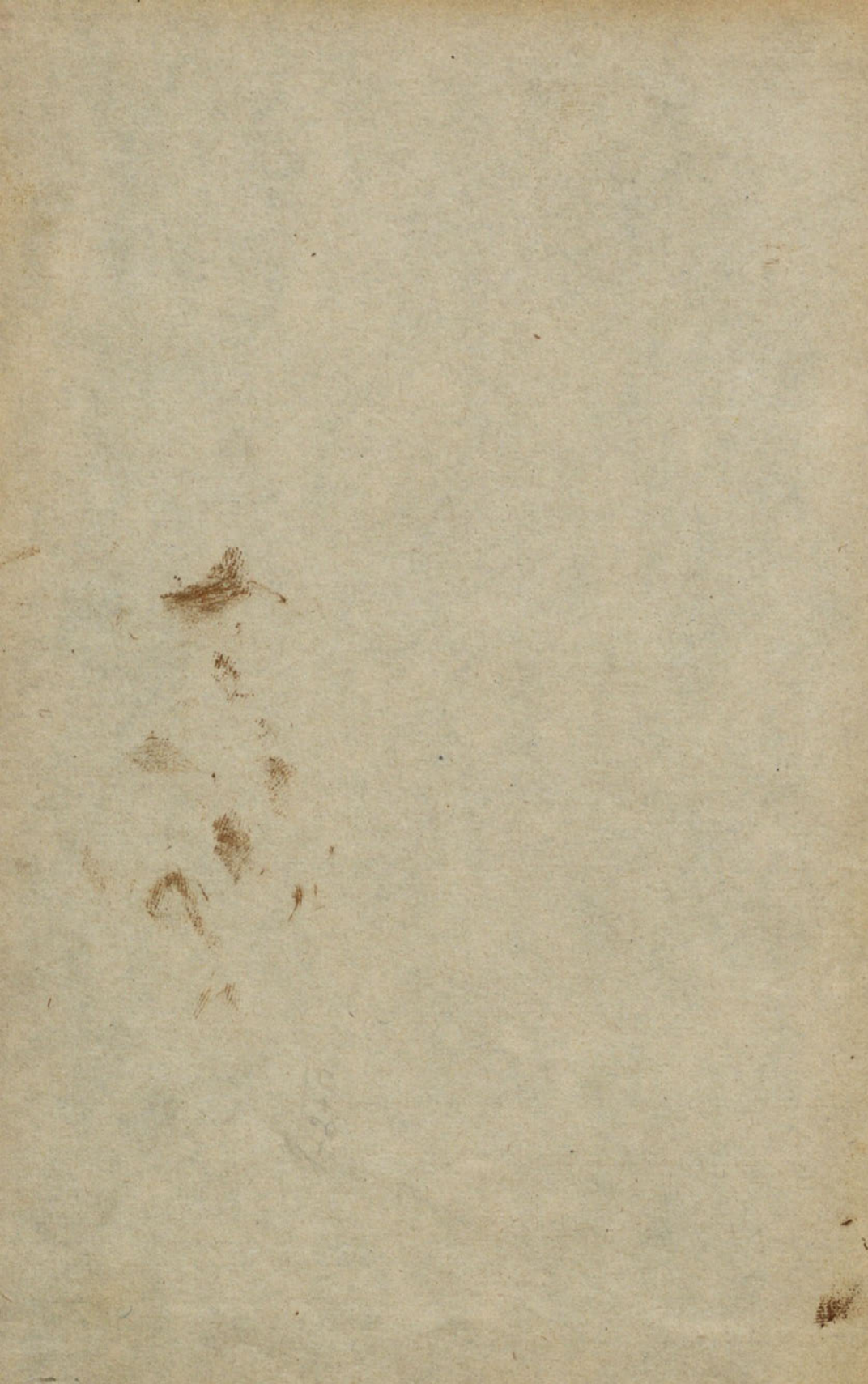


42075.

117.



UČBENIKI — IZDAJA JURIDIČNA FAKULTETA
V LJUBLJANI — III. KNJIGA.

DUŠANOV ZAKONIK.

Primerjalni prikaz pravnih razmer po Dušanovem
zakoniku in po istodobnem germanskem pravu —
s posebnim ozirom na Slovence.

Spisal

Dr. METOD DOLENC

redni univ. profesor, član stalnega
zakonodajnega sveta



V LJUBLJANI 1925.

ZALOŽBA ZVEZNE TISKARNE IN KNJIGARNE.

VSE PRAVICE PRIDRŽANE.

42075



L 12. VI. 1946 / 2245

SPLOŠNA KNJIŽNICA ŠT. VIII.

PREDGOVOR.

Iz predavanj, katera sem imel v preteklem letu o Dušanovem zakoniku na ljubljanski univerzi, je nastalo to delo. Prikrojeno je v prvi vrsti za slušatelje naših pravnih fakultet, katerim naj nudi sistematičen prikaz pravnih razmer za časov carja Dušana in s tem učni pripomoček pri študiju vsaj malega dela jugoslovanske pravne zgodovine. Vendar se obrača tudi na druge naobražene kroge vse države. Naj bi neslovenskim delom ne bila nobena zapreka, da je pisana v slovenščini!

Na pravne razmere v hrvatskih deželah se nisem skoraj nič oziral. Prvič bi to ves prikaz silno zapletlo, kajti hrvatsko pravo poznega srednjega veka je veliko bolj razraslo, manj enotno kakor slovensko. Drugič pa mi gre baš za primero srbskega prava, izobličenege pod vplivom Bizanca, pa slovenskega prava, nastalega na slovenskem zapadu, prežetega tako zelo z germanskim pravom, da zaslediš v njem komaj nekaj mrvic slovanskega praprava. Oboje pravo, sinoptično prikazano, utegne ustvariti plastično sliko, ki bi z istočasnim prikazom tudi še hrvatskega prava ne mogla biti tako jasna.

Podlaga prikazu Dušanovega zakonika mi je bila komentirana izdaja tega zakonika, ki jo je oskrbel l. 1898 Stojan Novaković. Ta izdaja je pač doslej najpopolnejša, pa tudi najbolj dostopna širokim krogom naših čitateljev. Prinašam v dodatku besedilo zakonika po tej izdaji v slovenskem jeziku. Prevod se drži tesno izvirnika, hoče zadeti predvsem pravni smisel določil, pri tem pa vendarle ohraniti zunanjo arhaistično obliko.

V ostalem sem uporabljal dela, ki sem jih pri posameznih poglavjih navedel, da označim vsaj nekaj opore za svoja izvajanja. Da sem opustil natančne citacije virov skoraj popolnoma, bodi opravičeno s pozivom na glavni namen knjige kot učbenika in pa na nujno potrebo štedenja s prostorom. Tistim, ki se po knjigi učé, so citati brez pomena, drugi pa, ki bodo hoteli moje delo nadaljevati, bodo morali

itak vse vire natančno predelati. Opomnim, da mi s popolnostjo uporabnih virov ni bilo moči računati, ker pri naših težavnih prilikah mnogo del nisem mogel dobiti v roke.

Poznavalcu slovstva bode jasno, da mi je lebdela pred očmi knjiga po obliki nekako taka, kakor Kadlecevo »Prvobitno slovensko pravo pre X veka«, po vsebini pa taka, da vanjo sprejemem kolikor mogoče izvajanj iz komentarja Dušanovega Zakonika po Stojanu Novakoviću, vendar ne da bi mu slepo sledil.

Pri tem naj pa še povdarim to-le: Prepričan sem, da je študij virov neobhodno potreben za ustanovitev prave in trdne podlage znanstvenemu raziskovanju starejše pravne zgodovine. Vendar mislim, da pri akademičnem pouku ne gre preveč siliti v ospredje s t. zv. fontologijo. Ta panoga pravne zgodovine naj ostane polje znanstvenih raziskavanj. Za praktične cilje treba začeti s sistematičnim prikazovanjem vsebine virov, kajti pravno življenje je to, kar na splošno zanima, to nam more šele dati sliko socialne strukture, iz katere so sledila kot nujna posledica dejstva, ki jih nabraja — splošna zgodovina. Toliko sem moral povedati, da opravičim, zakaj sem n. pr. navedbe virov in podatke o prepisih Dušanovega zakonika skrčil na najmanjšo mero, naštevanje izdaj Dušanovega zakonika pa sploh opustil.

Za prikaz germanskopravnih razmer sem uporabljal poleg tiskanih skriptov Milivoja Mavrovića znana dela Schröderja, Brunnerja, Siegla in osobito v. Amire, za slovensko pravno zgodovino pa dela Franceta Kosa »Gradivo za zgodovino Slovencev«, Grudnovo »Zgodovino slov. naroda« in »Župani«, Melikovo »Zgodovino Srbov, Hrvatov in Slovencev«, dalje razprave Janka Babnika, Ludmila Hauptmanna, Antona Kaspretja, pa tudi svoje lastne, ki se bavijo s slovenskimi pravosodnimi razmerami v 16. do 18. stoletju. Izrečno pa ugotavljam, da sem namenoma podal iz germanškega prava le najvažnejše od važnega, toliko, kolikor je bilo pač neobhodno potrebno za razumevanje paralele med srbskim in germanskim pravom, kajti inace bi morala knjiga narasti na najmanj dvojen obseg! —

Zavedam se, da ta prvi poskus sistematičnega in sinoptičnega prikaza dvojnega jugoslovanskega prava še izdaleka

ne sme računati na popolnost in dokončno, pravilno izobličenost. To delo opravi šele ena izmed prihodnjih generacij. Če pa vzbudi ta knjiga zanimanje za pravno zgodovino naše države v srednjem veku in pripomore vsaj nekoliko k pravilnemu umevanju zgodovinske podlage za našo današnjo miselnost, doseže povsem svoj namen.

Prijetna dolžnost mi je izreči gospodoma tovarišema prof. Mihailu Jasinskemu in Janku Polcu iskreno zahvalo za vse nasvete pri obdelovanju snovi.

Ljubljana, o Božiču 1924.

M. D.

OKRAJŠAVE:

Arh. — Arhiv za pravne i društvene
nauke (Beograd)

čl. — člen (Dušanovega zakonika)

gpr. — germansko-pravni, a, o

izv. — izvirnik

l. — leta

prim. — primerjaj

rpr. — rimsko-pravni, a, o

Slov. Prav. — Slovenski Pravnik
(Ljubljana)

str. — stran

Konstantin Jireček — Konst. Jireček, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien (1912).

Kadlec — Kadlec-Taranovski, Prvobitno slovensko pravo pre X veka (1924).

Vladimir Mažuranić — Hrvatski pravnopovjesni rječnik (1908—1922).

Karadžić — Vuk. Stef. Karadžić, Srpski rječnik (1898).

Namislowski — dr. VI. Namislowski, Nacrt razvoja sudstva v srednjevekovnoj Srbiji (Arh. 1922).

Stojan Novaković — Zakonik Stefana Dušana, cara srbskog (1898).

Polićević — Mihail Polićeović, Ustrojstvo pravosudja u staroj srbskoj državi v XIII, XIV. veku (Arh. 1923).

VSEBINA.

	Stran
Predgovor	III.
I. poglavje: Uvod	1
1. Splošni pomen Dušanovega zakonika. § 1	2
2. Zgodovinski oris zakonodaje do 15. stoletja. § 2	3
II. poglavje: Državni predstavniki	11
1. Ustavna vprašanja. § 3	11
2. Car. § 4	17
3. Sabor. § 5	25
III. poglavje: Stanovi	30
1. Cerkev. § 6	30
2. Plemstvo. § 7	41
3. Meščani, trgovci, rudarji. § 8	50
4. Prebivalci na deželi. § 9	57
IV. poglavje: Državni organi	69
1. Uprava. § 10	69
2. Sodstvo. § 11	78
3. Vojništvo. § 12	94
4. Finance. § 13	98
V. poglavje: Civilno pravo	105
1. Splošni pregled. § 14	105
2. Pravna in poslovna sposobnost. § 15	108
3. Rodbinsko pravo. § 16	112
4. Dedno pravo. § 17	117
5. Stvarno pravo. § 18	121
6. Obvezno pravo. § 19	129
VI. poglavje: Kazensko pravo	138
1. Splošna določila. § 20	138
2. Posamezni zločini. § 21	145
3. Izvršitev kazni. § 22	156
VII. poglavje: Sodno postopanje	160
1. Splošna karakterizacija. § 23	160
2. Pripravljalno postopanje, razprave, sodbe. § 24	162
VIII. Dodatek: Slovenski prevod Dušanovega zakona	176
IX. Stvarno kazalo	201

POPRAVKI:

- Na str. 3. čitaj v 5. vrsti od spodaj „dogradili“ — nam. „ustanovili“.
- „ „ 6. vstavi v 21. vrsti od spodaj pred „l. 1346“ besedo „okoli“.
- „ „ 9. čitaj v 23. vrsti od spodaj „prave“ — nam. „prve“.
- „ „ 13. naj se glasi 19. vrsta od spodaj tako: „armad, dalje dvorne zasebne uradnike, med katerimi“.
- „ „ 17. čitaj v 11. vrsti od spodaj „deda“ — nam. „dela“.
- „ „ 19. „ „ 19. „ „ „ „175“ — nam. „66“.
- „ „ 28. „ „ 8. „ „ „ „ „ zgoraj „plemiški“ — nam. „velikaški“.
- „ „ 33. naj stoji v 1., 2. in 4. vrsti od spodaj povsod „svečenik“ — nam. „menih“.
- „ „ 36. čitaj v 11. vrsti od spodaj „iguman“ — nam. „igumen“.
- „ „ 37. „ „ 18. „ „ „ „ „dimino“ — nam. „dimnino“.
- „ „ 38. „ „ 16. „ „ „ „ „ali“ — nam. „in“.
- „ „ 52. „ „ 1. „ „ „ „ „ zgoraj „posvetnih“ — nam. „postvenih“.
- „ „ 64. „ „ 8. „ „ „ „ „ spodaj „146“ — nam. „145“.
- „ „ 67. „ „ 22. „ „ „ „ „ „pogojenega“ — nam. „pogojnega“.
- „ „ 69. „ „ 15. „ „ „ „ „ „Svetislav“ — nam. „Svetslav“.
- „ „ 84. so izpale v vrsti 4. od spodaj med „pred“ in „sodnika“ besede „carja ali dvornega“.
- „ „ 97. čitaj v 7. vrsti od zgoraj „vojska“ — nam. „vojsko“.
- „ „ 113. „ „ 8. „ „ „ „ „spodaj „bi- ali poligamije“ — nam. „bigamije“.
- „ „ 135. „ „ 14. „ „ „ „ „ „wadiatio“ — nam. „waditatio“.
- „ „ 138. „ „ 11. „ „ „ „ „ „1924“ — nam. „1914“.
- „ „ 138. „ „ 5. „ „ „ „ „ „instrukcij“ — nam. „institucij“.
- „ „ 148. „ „ 2. „ „ „ „ „ „vladičaski“ — nam. „vladinački“.
- „ „ 151. „ „ 4. „ „ „ „ „ „ zgoraj „vladičaski“ — nam. „vladinački“.
- „ „ 162. „ „ 21. „ „ „ „ „ „145“ — nam. „154“.
- „ „ 163. je „ 7. „ „ „ „ „ „izpala pred besedo „obesijo“ — „gusarja“.
- „ „ 174. „ „ 19. „ „ „ „ „ „ zgoraj „pristojnost“ — nam. „nepristojnost“.
- „ „ 177. „ „ 7. „ „ „ „ „ „spodaj „vedevsa“ — nam. „bedevsa“.
- „ „ 189. „ „ 14. „ „ „ „ „ „ zgoraj „vojno“ — nam. „vojsko“.

Ostale manjše pogoške naj ne bodo navedene, ker si jih vsak čitatelj lahko sam popravi.

PRVO POGLAVJE.¹

Uvod.

§ 1.

1. Splošni pomen Dušanovega zakonika.

Naša država je nastala kakor nujna posledica svetovne vojne (1914—1918), katero je germansko-madžarsko orientirana avstroogrška monarhija izgubila. Slovenski del naše države je imel več kakor šest stoletij isto usodo s habsburško državo. Kajti l. 1282 je kralj Rudolf podelil svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu Štajersko in velik kos Kranjske, l. 1335 pa je prišla pod oblast Habsburžanov še Koroška in ostala Kranjska s Slovensko marko. Po zgodovinskih virih je bil l. 1286 ustoličen na staroslavnem Gosposvetskem polju Majnhard Tirolski za koroškega vojvodo. Tudi Habsburžani so še v 15. stoletju spoštovali obrede, ki so kazali sledove stare slovenske državno-pravne samostojnosti. Ali od leta 1414 dalje so bili ti obredi opuščeni; kajti vplivnost Habsburžanov je postala prejaka. Ne samo, da so germanizirali slovenske pokrajine z umetnim priseljevanjem Nemcev in s tem asimilirali slovensko dušo germanski, pritegnili so poleg tega tudi še slovenske pokrajine naravnost in popolnoma v območje svoje gpr. kulture, ki je po recepciji tujega prava dobila rpr. individualistično orientacijo. Slovenski narod, ki je v splošnem delil usodo z drugimi habsburškimi deželami, si je ohranil le še v svojem običajnem pravu glede osebnega in stvarnega prometa med najnižjimi sloji nekaj mrvic svojega narodnega praprava. Vendar o tem

¹ Slovstvo: Stoj. Novaković: Zakonik Stefana Dušana; Konst. Jireček: Staat und Gesellschaft im mittelalt. Serbien; Marko Kostrenčič: Zakonik cara Dušana; Svetislav Džorić: Osnovna pitanja o Dušan. zakoniku; Postanak domaćih kompilacija vizant. prava; Verbrechen und Strafen im Gesetzbuch des serb. Z. St. Dušan, (Zeitschr. f. vgl. R. W. XXX.), Anton Melik: Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slov.: Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v sred. veku; Josip Gruden: Zgodovina slov. naroda.

ne vemo baš za pozni srednji vek ničesar iz zgodovinskih virov tiste dobe, ker so bili viri v časih kmetiških vstaj uničeni. Le iz ostankov takega narodnega prava, ki so nam ohranjeni v zgodovinskih virih iz 16. do 18. stoletja, smemo sklepati, da so živeli med ljudstvom tudi že prejšnja stoletja enaki pravni instituti.

Medtem ko se je vršila označena orientacija Slovencev na zapad, opazati je sličen pojav pri Srbih, ampak v drugi smeri. Celokupna slika razvoja srbske države od Stefana Nemanje (1168—1196) dalje nam kaže, da so se Srbi navzlic politični oprostitvi od bizantinske nadvlade klanjali kulturni premoči Bizanca. Ipak niso na pravnem polju Bizancu docela podlegli, ampak ohranili so si v mnogem pogledu svoje lastno pravo z značilno kolektivistično orientacijo. Glavna zasluga za ta pojav pa gre prvi veliki kodifikaciji prava srbske države — Dušanovemu zakoniku.

Za nas jugoslovanske pravnike je Dušanov zakonik baš vsled povdarnjenega dejstva velikega pomena. On nam je v nacionalnem pogledu velevažen, sijajen spomenik državne samostalnosti Srbov v 14. stoletju na zunaj. V socialnopravnem oziru pa nam je velezanimiv dokument, da spoznamo notranji ustroj in pravni milje samostalne srbske države. V časih, ko je med Nemci (in vsled tega tudi med Slovenci) že gospodovalo pravo po saškem (iz l. pred 1235), nemškem (sredi 13. stoletja) in švabskem (1275) »*z r c a l u*«, razvilo se je v Srbiji pravno življenje in dobilo v Dušanovem zakoniku ustaljenost, ki je po svoji idejni vsebini preživelo v so dobo poznejšega srbskega robovanja, tako da srečamo temeljne ideje pravnega shvačanja s kolektivistično orientacijo tudi še v časih po zopetni osamosvojitvi Srbov v lastni nacionalni državi. Ne smemo pa pri vsem tem silnem razhodu slovenskega germansko-zapadno in srbskega bizantinsko-vzhodno orientiranega prava prezreti, da je opreka med Zapadom in Iztokom dobila svojo bistveno oporo tudi še v cerkvenem razkolu. Pospeševal pa je ta razkol na eni strani Bizanc s svojimi cezaropapističnimi nazori, na drugi strani pa germanstvo, ki je izrabljalo krščanstvo za svoje politične cilje.

Dandanes, po ustvaritvi države, ki obsega veliko večino srbskih in vse hrvatske, od slovenskih pa — žal — komaj dve tretjini pokrajin, je nastala pred vsem potreba za pravo

spoznavanje naših pravnozgodovinskih kali, iz katerih se je razvila ali se naj šele razvije, če se sme tako reči, naša državna miselnost. Že po vsem tem, kar smo doslej ugotovili, ne more biti dvomljivo, da se zapadno-orientirani Slovenci dokaj razhajamo od iztočno-orientiranih Srbov. Naloga te knjige bodi, da predočimo razhodne točke — primerjalno. Kot zunanje opravičilo potrebnosti te metode naj služi pač dejstvo, da poznajo slovenski pravniki, kakor kažejo vsakdanja izkustva v političnem življenju, v dnevnem in strokovnem časopisju, (isto velja pa tudi za Hrvate in Srbe) — pač več ali manj analitično razvojne črte svojega javnega in zasebnega prava, da pa jim v veliki meri nedostaja pravilnega pojmovanja sinteze, ki naj pokaže medsebojne pravne stike in razlike, pa pojasni kolikor možno tudi njih notranje vzroke. Oploditev primerjalne pravne zgodovine Jugoslovanov v naznačenem smislu utegne pripraviti teren za boljše razumevanje naših pravnih prilik, a s tem bi bila vsekakor podana trdna podlaga za ostvaritev novih dobrih zakonov za vso državo.

§ 2.

2. Zgodovinski obris zakonodaje do 15. stoletja.

Ko je bilo preseljevanje in naseljevanje južnih Slovanov v 7. stoletju zaključeno, ni bilo med njimi izrazite vojaške organizacije, zato tudi ne države. Geografsko-politične osnovne enote družabnih vezi so tvorile župe ali županije, kojih predstavitelji so bili župani. Od zapada so pritiskali na južne Slované Germani, od iztoka Bizantinci. Z zmago Bavarcev nad Sloveni je prenehalo slovensko narodno pravo, ki je bilo seveda le nezapisano običajno pravo.

Na tleh leže Slovenstva stebri stari,

V domačih šegah vtrjene postave,

pravi Prešeren poetično krasno, pa tudi historično resnično v »Krstu pri Savici«. Na iztoku so v prvi četrtini 10. stoletja Bolgari ustanovili silno državo, ki si je prilastila tudi Srbijo; pa tudi ta postane l. 1018 plen bizantinskega imperija. Le Duklja (prej Dioclea, poslej Zeta), ki se je razprostirala ob morju od Bara do Kotora, se je še uspešno branila Bizancu. V 12. stoletju je stopila na mesto Duklje — Raška

(t. j. Srbija). Koncem 12. stoletja zavlada veliki župan (*megaispanus*) Stefan Nemanja (1168 do 1196) in združi Dukljo, Travunij, pa Zahumlje z Raško. Že prvi njegov naslednik Stefan Prvovenčani (1196—1228) dobi kraljevsko krono od papeža Honorija III., njegov rodni brat sveti Sava pa pripomore, da postane Srbija cerkveno avtokefalna. To dejstvo je bilo največje važnosti; kajti religija je igrala do tridesetletne vojne ono isto vlogo, kakor jo je zadobil poslej, osobito po francoski revoluciji nacionalizem. Moč Srbije je še rasla in dosegla svoj vrhunec pod Stefanom Dušanom »Silnim« iz rodu Nemanjičev (1331 do 20. decembra 1355).

Srbi niso imeli pisanih zakonov, ko so se naselili po svojih pokrajinah. Tudi oni so živeli le po svojih narodnih šegah in navadah, ki so jim mogle nuditi edino oporo za reševanje sporov. Toda mnogi tesni stiki z Bizantinci, ki so imeli že lepe pravne zbornike, vzbujali in podpirali so želje po enakih pravnih zbornikih, osobito še v pogledu na cerkveno osobje in pravo.

Bizanc je imel izza časa Justiniana I. (527—565) *Corpus iuris civilis*, sestavljen iz *Institutiones*, *Pandectae* ali *Digestae*, *Codex Justinianus* in *Novellae*. Ali za vsakdanjo rabo je bil ta *corpus* preokoren: Delali so si priročne izvlečke iz tega zakona, cerkveni krogi pa so uvrščevali vanje po potrebi tudi še ustanove cerkvenega prava (*kanones*) in pa ustanove svetnega (civilnega) prava (*nomoi*), vse skupaj pa so imenovali *nomokanones*. Take nomokanone so Srbi spoznavali in cerkvena sodišča, ki so reševala spore med kleriki ter spore v ženitbenih, rodbinskih in dednih stvareh, so si jih zaželela tudi v domačem jeziku. Prvi tak nomokanon je prevel na slovanski jezik sveti Metod; ali ostal nam ni ohranjen. Bržčas je bil to prevod grškega nomokanona, ki ga je sestavil okoli l. 550 *Joannes, sholastikos* i *presbyter*, pozneje patriarh. Vseboval je 50 titulov kanoničnih predpisov in pa v dodatku izvleček iz Justinianovih novel (*collectio octogintaseptem capitulorum*).

Imamo pa pismene sledove tudi še o nekem drugem nomokanonu, ki je bil napravljen ali v Rusiji pod knezom Jaroslavom († 1054) ali pa v Bolgarski pod Simeonom Velikim († 927). To je bil bržčas prevod nomokanona carigradskega patriarha Fokija. Ni pa dognano, ali je bil ta nomokanon, ki je po pismenem sporočilu obsegal le 14 titulov, uporabljan tudi v Srbiji.

Najvažnejši pa je nomokanon, ki ga je dal napraviti sveti Sava. Ko je postal l. 1219. prvi arhiepiskop srbske cerkve v Žiči (kasneje Peči), skrbel je takoj, da se pripravi za potrebe cerkve in njenih organov zbornik cerkvenih in svetnih pravnih predpisov. Ta zbornik se je zval v Srbiji Nomokanon, potem »Zakonik«, a pozneje mu pride iz Rusije, kjer je bil uveden in dobil veliko veljavo, ime: Krmčija (*Kormčija* = krmilarska knjiga; *kormčij* pomeni krmilarja). Predloga mu je bila nomokanonska zbirka Joannes-a Zonaras-a (1159—1169), ki pa je sama bila zasnovana po prej omenjenem t. zv. Fokijevev nomokanonu, komentiranem od Aleksija Aristenosa. Bržčas so napravili prevod tega nomokanona na srbski jezik samostanski očetje na gori Atos, kjer je bival nekoliko časa tudi sv. Sava. Vsebina krmčije je bila sledeča:

1. Justinianovih novel — *collectio octogintaseptem capitulorum*,

2. izveček iz novel carja Aleksija Komnena (1081—1118),

3. *ho proheiros nomos* carja Basilija Macedonca iz 9. stoletja; t. j. priročni zakon v grškem jeziku, publiciran l. 897, ki je vzpostavil rpr. načela napram vplivom bizantinskega carstva. Ta del krmčije je torej nekakšen *nomos politikos* ter nosi v krmčiji naslov »Gradski zakon«.

In vendar ta krmčija ni mogla niti izdaleka zadoščati potrebam praktičnega pravosodja, kakor ga je zahtevalo društveno življenje. Ostalo je še nadalje kot glavni izvor pravnih norm običajno pravo, toda avtonomna oblastva so že dobila pravico od vladarja, da izdajajo za pripadnike svojega območja samostojna pravna pravila. Taka avtonomna območja so bila mesta na jadranski obali, kakor n. pr. Kotor in Budva. Zakonite predpise so uvrščali v svoje mestne statute. Ščasoma so nastajale cele skupine mest s sorodnimi statuti, n. pr. dalmatinska skupina, skupina arhiepiskopije barske (Ulcinj, Drivast, Skadar, Bar), dalje posebna skupina celinskih mest z manjšimi pravicami, ki pa so smela vendarle kovati svoje novce in so bila oproščena od plačila poreza (Prizren, Smederevo, Novo brdo, Rudnik). Ti primeri posebne organizacije so dali povod, da so se jele še druge župe avtonomno organizirati, to se pravi, ustvarjati si statutarno pravna pravila, n. pr. grbaljska županija. Tekst njenega statuta je ohranjen.

Poleg vseh teh pravnih virov, ki igrajo vlogo zakonov, imamo še mnogo pravnoobveznih norm, zapopadenih v pogodbah, ki so jih sklepali srbski vladarji z drugimi deželami z lastno državnostjo, n. pr. z Dubrovniško ali Beneško republiko. Dalje je bilo mnogo zakonitih norm v poveljih, s katerimi so obdarovali vladarji samostane (hrizobule). Slednjič so dobile posebne zakonite uredbe glede avtonomne organizacije tudi razne tujske naselbine, kakor rudarji Sasi, katere so poklicali iz severne Ogrske (*Zipser Sachsen*).

Tako pester konglomerat zakonodajnih elementov je torej vladal v časih do prve tretjine 14. stoletja, ko je Stefan Dušan, sin Stefana Uroša III. Dečanskega, nastopil vladarstvo (l. 1331), dvaindvajsetletni mladenič, ki je bil preživel deška in mladeniška leta v Carigradu. Na polju zakonodaje je našel, kakor že navedeno, veliko potrebo po lahko uporabljivih priročnih zakonikih. Bržčas na pobudo carja Dušana nastaneta predvsem dva privatna zbornika zakonitih predpisov, namreč:

I. Sintagmat Matije Vlastara, ki je bil sestavljen in izdan l. 1335 v grškem jeziku, a na srbsko preveden l. 1346. Njegov avtor nam pobliže ni znan. Vsebina tega sintagmata (= »urejena vrsta«) je nam že znani *Prohetros nomos* in pa *Ta Vasilika*, ki je bila kompilacija iz digest in novel. Ves material je bil urejen po grški azbuki in se radi tega imenuje *Syntagma kata stichion*. V srbskem rokopisu je ostal ohranjen ta sintagmat v dveh oblikah, v daljši in krajši. Krajša upošteva civilnopravne predpise svojega izvirnika skoraj docela, dočim kanonskih ni mnogo prevzetih, primeroma največ še iz bračnega prava.

II. Manj važen je drugi privatni zbornik: *Zakon blagovernago cara Justiniana*. Tudi od te kompilacije sta nam ostala ohranjena dva prepisa v srbskem jeziku, daljši in skrajšani. Matica skrajšanemu prevodu je *Nomos Georgikos*, ki je izšel v 8. stoletju, imel veljavnost zakona in se tiče ureditve običajnega prava za kmete, poljedelce. Urediti je hotel vprašanje slovanskega združnega življenja, toda njegova dikcija je tako pogrešena, da se ne ve točno, ali izhaja iz združniškega ali individualističnega stališča. Razen *Nomos Georgikos* uporablja avtor še druge vire bizantinskega prava. Daljši prepis tega »Zakona blagovernago cara Justiniana« upošteva tudi še sintagmat Matije Vlastara.

Poleg teh dveh virov za pravo, ki jima je pritikal moč zakona vsled avtoritete pravira, t. j. zakonika carja Justiniana, zakonodajalca *kat exohen*, pride do Dušanovega zakonika. Nastal je na dveh »saborih«, prvi del (čl. 1—135) v Skoplju leta 1349, drugi del (člen 136—201) v Seresu (Serrai) leta 1354.

Vprašanje, kako je prišlo do sodelovanja zakonodajnega sočinitelja-sabora, bo predmet poznejših izvajanj. Na tem mestu naj le ugotovimo, da sta oba sočinitelja skupno, car in s a b o r, ustanovila v Dušanovem zakoniku — prvi državni zakonik, t. j. zaključeno vrsto norm, ki naj bodo splošno obvezne za vso državo in za vsakega državljana, ter snujejo ta značaj iz načina svojega postanka, t. j. iz emanacije volje državnega poglavarja in državnega zbora kot reprezentantov odličnih stanov.

Vsebina Dušanovega zakonika bo objašnjena v naslednjih poglavjih. V splošno karakterizacijo Dušanovega zakonodajnega elaborata naj navedemo to-le: Predvsem treba ugotoviti, da izvirnika Dušanovega zakonika ni; izgubil se je. Proglašen je bil na dotičnih zborih, drugega načina objave ni bilo. Kdor je hotel uporabljati zakonik, moral si je oskrbeti prepis. Prepisi so bili zopet prepisani in tako je prišlo do razmnožitve zakonikovega teksta. Toda prepisovalci se niso držali točno izvirnika ali prepisane predloge. Pri krojevali so po intencijah naročitelja prepisa besedilo zdaj tu zdaj tam, ne da bi to motilo pravnoobvezno moč predpisov. Tako nam je ostalo ohranjenih dvajset prepisov izgubljenega izvirnika, ki pa med seboj več ali manj divergirajo. (Seveda ni izključeno, da se kedaj najde še kakšen doslej neznan prepis.) Najstarejšega prepisa, ki sta bržčas naravnost po prvotnem zakoniku urejena, sta stružiški, najden v Strugi ob Ohridskem jezeru, in prizrenski. Najmlajši je rakovački, najden v Rakovcu na Fruški gori, napisan v l. 1701, 1702. Zakonik, kakršnega imamo v izdaji iz l. 1898, oskrbljeni od Stojana Novakovića, je prirejen po prizrenskem rokopisu, ki ima pa le 186 členov, ostalih 15 členov pa je Novaković prevzel iz drugih prepisov (atonskega, bistriškega in rakovačkega).

Povdarjati je torej treba, da se ne da kontrolirati, ali se pristna oblika Dušanovega zakonika ujema z obliko, ki nam je podana v Novako-

v i č e v i izdaji, kakor se le-ta tudi ne ujema docela z izdajami (osobito enumeracijo) drugih izdajateljev (Š a f a ř i k, Z i g e l, itd.). Ipak nam tvori v naslednjih izvajanjih edino podlago za citacije, dočim se hočemo pri razlagi nekaterih mest ozreti tudi še po drugih prepisih, ki jih je takisto N o v a k o v i č e v a izdaja iz l. 1898 prinesla.

Dikcija Dušanovega zakonika je kratka, točna in jedrnata, terminologija do malih izjem sama sebi zvesta, dosledna, kazuističnih primerov ni. Glede sistematike je bilo že mnogo poskusov, zbrati miselne skupine in zaporednosti, na kar navaja osobito skupina predpisov o cerkvi. Vendar opuščamo prikazati sistematiko v zaporednosti, ker bi bilo to le formalnega in postranskega pomena, dočim je in ostane za naše svrhe glavna stvar — vsebina določil.

Glede medsebojnega razmerja med prvo in drugo polovico Dušanovega zakonika si moramo misliti, da je druga polovica izpopolnila prvo, vendar tako, da naravnost kontradiktorna določila druge, poznejše polovice derogirajo veljavnost določil iz prve polovice.

O razmerju Dušanovega zakonika napram sintagmatu Matije Vlastara in zakoniku blagovernega carja Justiniana se je že mnogo razpravljalo. Prvotni nazor, da je veljal Dušanov zakonik za subsidiarno in supletorno pravo, osobito z ozirom na veliko število praznin (t.j. neobdelanih vrzeli), je dandanes tudi od S t o j a n a N o v a k o v i č a že opuščen in velja sedaj pač splošno za pravilno, da je bil Dušanov zakonik izdan kot u s t a v n i c a r s k i č i n, ki naj bi samostojno uredil pravne razmere v državi, in sicer v splošnem po bizantinskem vzoru. Vendar je car Dušan v nekaterih podrobnostih sprejel v ta ustavni zakon tudi določila svojih predhodnikov, n. pr. kralja Milutina, ki je uredil poroto, pa tudi določila iz svojih hrizobul in iz običajnega prava, ki niso bila v skladu z bizantinskim pravom.

V naslednjem primerjamo prikazano srbsko zakonodajo z germansko, da vidimo osnovne konvergentne in divergentne sile, ki so vplivale na razvoj prava. Tudi germanski narodi poznajo sprva le svoje narodno običajno pravo. Tudi oni so prišli zgodaj v stik s tujim pravom in to z rimskim. Pa čeprav je sijajno izdelano in kodificirano rimsko pravo po svoji eleganci in zaokroženosti vrlo jako vplivalo na cerkvene kroge (*lex Ripuaria* pravi naravnost: »..... *secundum legem Romanam quam ecclesia vivit* —«), je bila

pravotvorna sila germanskih narodov močnejša od srbskega. V času od 5. do 9. stoletja pride do raznih kodifikacij narodnega običajnega prava v t. zv. *leges Barbarorum*. Zamišljene so bile te *leges* kakor nekakšen pakt med kraljem in narodom; jezik je bil latinski (z eno samo malo izjemo, o kateri bo še govora). Vsebina jim je bila največ javno pravo, n. pr. pravice kralja, krvnina (vražda, *Wergeld*), kazensko pravo, pa nekoliko rodbinskega in dednega prava. Takih kodifikacij domačega prava v srbski pravni zgodovini ni bilo. Pač pa imamo paralelizem glede zakonodaje vladarjev in glede eksemptnih pravnih razmer cerkve. Karolingi so izdajali po vsebini t. zv. *capitularia mundana in ecclesiastica*, ki so bila po svoji svrhi ali *capitula legibus addenda* ali pa *per se scribenda*. Toda pri teh pa kralj ob izdaji ne vpraša več naroda za privolitev (kakor pri *leges barbarorum emendatae*), ampak državne velikaše na svojem dvoru. To, kar smo ugotovili še le za postanek Dušanovega zakonika, namreč potrebnost pristanka sabora, uveljavlja se v germanski državi že stoletja poprej. Inače pa je treba tudi v germanskih deželah iskati do 12. stoletja pravne vire v posebnih privilegijih, danih cerkvam, samostanom in mestom; državnih zakonov dotlej še ni. Šele, ko je velika diferenciacija stanov, — posledica fevdstva, — privedla do nevzdržnih socialnih razmer, v katerih je odločala sirova sila, pride do državnih zakonov. *Karakteristikon* za oznako državnosti zakonov pa je bil, da nanje priseže tako vladar kakor tudi zbor velikašev. Ko je Raška zavladala nad Zeto in ko so se baš prikazovale prve konture srbske države pod Vlkonom, velikim županom in vladarjem v Raški, tisti čas so že dobili Nemci svoj prvi državni zakon, t. z. »Deželni mir« (*Landfriede*) iz l. 1103, ki ga je izdal Henrik IV. Poznejši enaki zakoni so bili norimberški »Deželni mir« zoper požigalce (1186), *Treuga Dei* iz l. 1224, in *constitutio Moguntina* (1235), ki je utesnila pravico bojnega napadovanja (*Fehderecht*) in ustanovila več javnopravno preganjalnih zločinov (brez krvnine). Baš ta Moguntina pa je bila zakon, ki je prva poleg latinskega uporabljala tudi nemško besedilo. Če abstrahiramo od *leges Anglosaxonicae*, ki so bile pisane v anglosaškem jeziku, dobili so Nemci šele nekako petnajst let za Srbi v narodnem jeziku pisan zakon (Krmčija je izšla l. 1219). Od ostalih državnih zakonov, ki se niso tikali »Deželnega miru«, ampak ustavnega in osobito kazenskega prava, naj navedemo *constitutio de regalibus* Fridrika I. (1158), ki je izšla v *libri feudorum* in je veljala le za fevdnike, *confoederatio cum principibus ecclesiasticis* (1220, duhovniki postanejo neodvisni), *statutum in favorem principum* (1231/32, vsporeja neodvisnost duhovnih in svetnih velikašev), slednjič *Bulla aurea* (1356). Ta zlata bula, ki je najmarkantnejši zakon in početek razpada države na teritorialne države, je torej nekakšna časovna vrstnica Dušanovega zakonika. Pa dočim je bila zlata bula gibalo za razkroj kraljeve oblasti, znači se Dušanov zakonik nasprotno za togo oporo utrditve kraljevskih pravic napram državnim velikašem.

Vzporednost pa nam je ugotoviti glede publikacije zakonov. Ni dvoma, da so vladarji Srbije izdajali svoje zakone kot emanacijo svoje volje, ki se mora upoštevati, da ne pride do represije vsakega nasprotujoča čina z dejansko silo. Ali ti zakoni so bili le enkrat objavljeni, njihovi zapisi so se poizgubili. Isto velja tudi za mnoge nemške državne zakone izza dobe pred zlato bulo. Pa kakor so se vsaj nekateri srbski zakoni ohranili na ta način, da so jih priklop-ljevali in vdelali v Justinianov *corpus*, tako so tudi nemški vladarji (osobito cesarja Friderik I. in II.) vzprejeli nekatere svoje *constitutiones* v *corpus iuris* Justiniana.

Nemci pa so dobivali že v 13. stoletju, torej poldrugo stoletje pred postankom zakonika c. Dušana, imenitne kodifikacije tedajšnjega običajnega prava v narodnem jeziku. Bili so to deloma mestni statuti, kakor n. pr. eden izmed najstarejših, če ne najstarejši Mühlhausenski iz l. 1220, deloma pa t. zv. pravne knjige. K slednjim štejejo osobito *Sachsenspiegel* (pred l. 1235), ki obravnava v nižjenemškem narečju anglosaksonsko deželno in fevdno pravo, namešano z lastnimi idejami avtorja *Eike von Repgow*, dalje *Spiegel deutscher Leute* (1260), ki je predelano »saško zrcalo«, in slednjič *Schwabenspiegel* (1275), ki obdeluje takisto deželno in fevdno pravo, a je za Slovence posebno pomenljiv, ker opisuje običaje ustoličenja koroških deželnih knezov na Gosposvetskem polju in je potemtakem njim najbližji. Tem pravnim knjigam ne moremo glede vsebine vzporediti nobenega od srbskih zbornikov, pač pa odgovarjajo mestnim statutom gpr. območja mnogobrojni statuti mest, o katerih smo že gori govorili in so tudi še iz 13. stoletja. Dalje moremo glede postanka pravnih knjig gpr. območja ugotoviti divergenco, da hočejo one veljati za originalna privatna dela, dočim si krmčija, sintagmat in zakonik blagovernega carja Justiniana takega značaja ne prisvajajo. V končni vlogi in svrh pa se i nemške pravne knjige strinjajo z navedenimi srbskimi zakoni: oboji so adaptacija preizročenega običajnega prava na sodobne pravne prilike in nazore, oboji tudi zadobe po notranji kakovosti, po dobroti svojega koncepta, velikanski ugled, ki jim da, dasi so zasebnega izvora, značaj splošnoveljavnih zakonov, obstoječih poleg oficialnih državnih zakonov.

Glede zunanje oblike nemških pravnih virov naj le omenimo, da so tehnično na vsak način slabše izvedeni kakor Dušanov zakonik, ker so gostobesedni in polni nepotrebnih kazuističnih primerov.

DRUGO POGLAVJE.¹

Državni predstavniki.

§ 3.

1. Ustavna vprašanja.

O »ustavi« v modernem smislu besede za časa carja Dušana seveda ni moči govoriti. Pisana ustava kakor zakonita formulacija ali normiranje fundamentalnih odnošajev med oblastmi raznih socialnih in političnih sestavin države je pridobitev novejšega časa. Tudi o kakšnih ustavnih garancijah, ki so podane pri takozvanih modernih togih ustavah (*starre Verfassung*) in kulminirajo v posebnih določilih, ki naj sprečavajo izpremembe ustave na navadni način ustvarjanja zakonov, v zakoniku carja Dušana ni govora. Ipak pozna ta zakonik neke vrste kavtele zoper samolastno in enostransko izpreminjanje določil. Tako kavtelo moramo pred vsem najti v zahtevi po skupnem delovanju carja in sabora pri zakonodaji, ki je izražena *implicite* v uvodu zakonika. O tem bo še govora v posebnem poglavju te knjige. Razen te splošne kavtele pa je Dušanov zakonik ustanovil še posebne, in to v drugi polovici zakonika. V členu 171. je rečeno: Če bi se prigodilo, da bi car sam izdal kakšno naredbo v jezi ali iz ljubavi ali po milosti, pa bi se tista naredba ali pismo križala z določili zakonika, naj se sodniki ne ozirajo na tako naredbo ali pismo, ampak oni morajo soditi po zakoniku. — V naslednjem členu 172 pa je rečeno, da se sodniki ne smejo bati niti carja, ampak da

¹ Slovestvo: Stojan Novaković: Zakonik Stefana Dušana; Konst. Jireček: Staat und Gesellschaft im mittelalt. Serbien; Nikola Radojčić: Snaga zakona po Dušanovu zakoniku (Glas srp. kralj. Akad. 1924); Janko Babnik: Sledovi slovenskega prava (Letopis M. Slov. 1882, 1883); Karl von Amyra: Grundriss des german. Rechts; Heinrich Siegel: Deutsche Rechtsgeschichte; Richard Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte; Georg Schwarz: Deutsche Rechtsgeschichte und Deutsches Privatrecht; Milivoj Mavrović: Opća pravna povjest; Heinrich Gengler: Des Schwaben-spiegels Landrechtsbuch.

morajo soditi, kakor je pisano v zakoniku. Car se torej podreja sam docela avtoriteti zakonika in sam poziva sodnike, naj se drže brez strahu zakonitih določil. Da je tu mislil tudi na dolžnosti svojih naslednikov na carskem prestolu, je zelo verjetno. Zanimivo pa je, da sta baš ti dve določili, kakor je to dokazal v najnovejšem času Nikola Radojčić, skoraj dobesedno prepisani iz bizantinskih pravnih virov, kar kaže jasno, v koliki meri je veljal Bizanc carju Dušanu za vzor. Sicer pa se vidi še iz drugih določil Dušanovega zakonika, n. pr. iz člena 139, da hoče car Dušan za vsako ceno vzpostaviti red v državi z dobrim pravosodstvom.

K načelnim predpisom fundamentalnega značaja smemo šteti tudi še naslednja, ki se sicer ne navajajo v zakoniku carja Dušana vseskozi dobesedno, pa ipak jasno izhajajo iz njega.

V pogledu državne organizacije vidimo iz Dušanovega zakonika, da država ni bila na vseh koncih in krajih določno ali natančno razmejičen teritorij. Meje te države, ki je baš za časa carja Dušana obsegala dve tretjini balkanskega polotoka, so bile osobito proti jugu in zapadu zelo elastične, to se pravi v terenu po večini sporne. Posledice nesigurnosti mejâ so bile mejne župe, ki jih naziva Dušanov zakonik — *krajišta*. Take so bile ob Donavi, v Bosni in na meji proti Albaniji. Tudi med Srbijo (staro) in Bolgarijo je obstojala pokrajina, ki se je imenovala Krajište. Car Dušan je v zakoniku odredil, da stoji na čelu takega krajišta krajišnik in da je njegova naloga, da prepreči prehode tujih roparjev preko krajišta v notranjščino države; če tega ne stori, plača škodo, po drugem, novejšem delu zakonika — celo v sedemkratnem iznosu.

Reprezentant države je predvsem car. On ukazuje, nazivajoč svojo oblast »Carstvo mi«! Tudi ta formula je naravnost od bizantinskega prava prevzeta; grško se je glasila: *»he basileia mou!«* Pripomniti je, da se je Vlkán imenoval veliki župan, Stefan Prvovenčani — kralj (1217), Dušan pa od leta 1346 dalje »car Srbov in Grkov«. (Carji so bili le trije, carovali so vsega skupaj 25 let, za njimi so se vladarji nazivali »despoti«.)

O dednem nasledstvu za carsko dostojanstvo v zakoniku carja Dušana nimamo določil. Ipak naj iz zgodovine

pripomnimo, da je do konca 11. stoletja vladalo volilno (izborni) pravo velikašev; a od začetka 12. stoletja, ko so Nemanjiči utrdili svoje pravice do prestola, nastopi dednost vladarske časti. Sprva velja nasledstvo po senioratu, a pod čimdalje jačjim vplivom Bizanca pride potom institucije sovladarja kakor designiranega, bodočega vladarja do rednega nasledstva sinov za očeti. Toda baš ta institut je vedel mnogokrat do krutih in dolgotrajnih bojov med raznimi pretendenti na prestol. Omembe vredno je, da je car Dušan nastopal za življenja svojega očeta kralja Uroša III. kot »mladi kralj«.

Prestolice vladarjeve ni. Pač pa je bilo več kraljevskih, pozneje carskih dvorov. Največkrat je bival car Dušan v Rasu, Skoplju in v Ribniku pri Prizrenu. Na svojem dvoru si vzdržuje svoje stalne visoke dvorne dostojanstvenike, od katerih pa navaja njegov zakonik le logofeta in dvornega sodnika. Prvi je bil *logothetes*, ki je imel stalno nadzorstvo nad cerkvami, pa je bil tudi udeležen pri podeljevanju dednih očevin (baštin). Dvorni sodnik (dvorski sudija) je bil namestnik carjev pri izvrševanju sodstva na dvoru. Iz drugih zgodovinskih virov pa vemo, da je imel car Dušan stalno na svojem dvoru 24 plemenitnikov, ki so bili poveljniki armad ali pa dvorni zasebniki uradniki vladarja. Med njimi so bili konjar (*Stallmeister*), sokolar (*Falkner*) in psar (*Hundewärter*). Logofetu pomaga pri izstavljanju listin o baštinah dijak (*diakonos*).

Car je imel zakonito pravico izdajati samostojno — prostagmata, t. j. navadna enostavna povelja ali naročila vladarja, in pa hrisobule (*chrysoboullos logos*) t. j. slavnostne listine z zlatim pečatom v škatli, ki pa je bila v resnici le iz srebra, pa pozlačena. Za izstavitev hrisobule, ki je pomenila darilno listino, dobil je car takso, »izdava« imenovana. Ta je znašala za vsako darovano selo po 3 perpere, za vsako mesto pa konja in svito (haljina, neke vrste slavnostna obleka, člen 108).

Dušan je v členu 40 izrecno potrdil ne samo svoje lastne prejšnje hrisobule in povelja iz l. 1331 do l. 1349, ampak tudi one, katere so izdali njegovi predniki, pravoverni carji. Glede podpisa teh vladarskih činov velja predvsem, da državnega grba ni. Za pečat so se rabile različne insignije po vzorcih bizantinskih carjev. Na listinah se je podpisaval

car Dušan, kakor je zgodovinski izpričano, vedno le srbski s cirilico, pa naj je bilo besedilo listine včasih latinsko ali grško.

V drugem, novejšem delu zakonika carja Dušana stoje nekakšna določila glede hrisobul in povelj, ki dopolnjujejo na drugo stran fundamentalno tezo o dolžnosti carja, da spoštuje i sam zakone. V členu 136 je ukazano, da mora carjevo pismo vsakdo slušati, tudi carica, kralj (prestolonaslednik), vlastelini in vlasteličiči, sploh vsakdo; ali če tisti, ki mu car nekaj velevala dati ali storiti, tega ne bi mogel storiti, naj o tem izvesti carja. Vsako potvorjenje, samovoljno prenarejanje vsebine hrizobule ima za posledico, da se taka listina uniči in potvornik izgubi še to, kar mu je pristna listina naklonila (člen 138). Namen teh določil je bil, da naj se pač vse pravice, ki so bile dane cerkvam, vlastelom, po členu 137 tudi mestom, zasigurajo, ali vsi ti činitelji naj ne mislijo na razširitev pravic potom potvarjanja listin, kar je bilo v srednjem veku zelo priljubljen način pridobivanja pravic.

Srbski vladarji so bili verni in zelo pobožni. Že predniki carja Dušana od Stefana Nemanje dalje (1168—1196) so ustanavljali vsak najmanj po en samostan. Najbolj se zrcali ta vernost v zakoniti odredbi carja Dušana, da je državna vera pravih srbskih podanikov pravoslavna vera (člen 1 in 10), dasi se ostalim v Srbiji bivajočim heretikom priznavajo neke posebne pravice, o katerih bo še govora (člen 153). Posebni predpisi ustanavljajo veljavnost cerkvenih zakonov. Cerkvam vladata le car in patriarh, če pa je car sprečen, logofet. Toda niti car si ne lasti pravice, da bi cerkev, ki je dedna očešina (baština) vlastelina, podredil patriarhalni oblasti (člen 45).

Car Dušan, ki je izdajal s a m povelja in hrizobule, označuje svoj zakonik za postavljen od s a b o r a in s e b e s a m e g a. O postanku in pomenu instituta sabora bo govora v posebnem poglavju. Tu naj navedemo le še sestavine sabora, ker je to po vsej priliki temeljno vprašanje ustroja države, torej nekakšno ustavno vprašanje.

Zasnova celokupnega državlanskega ustroja je bila po zakoniku carja Dušana strogo hierarhijsko urejena. Imamo privilegirane stanovce, ki so v saboru zastopani, in nepriviligirane, ki ne samo da niso v saboru zastopani, ampak jim je celo pod strogo kaznijo zabranjeno skupljati se v sabor. K prvim spadajo

kler, ki sestaja iz patriarha, arhijerejev in cerkvenih predstavnikov, dalje veliki vlastelini in vlasteličiči. K drugim se štejejo mali ljudje ali sebrji, med katere spadajo svobodnjaki, meropsi (naseljeniki) in vlasi ter otroci t. j. robovi. Poleg vseh teh je še govora o trgovcih in drugih priseljenih inozemcih (Sasih).

Če se ozremo na iste trajno-stalne fundamentalne institute po germanskem pravu in jih primerjamo s srbskimi, dobimo sledečo sliko: Tudi Germani nimajo »ustavnih določil« v strogem smislu besede. Prvotno je germanski *princeps* sploh *legibus solutus* in ima pravico proglasiti kogarkoli za brezpokojnega (*extra sermonem suum ponere*). Niti čl. 139 Dušanovega zakonika nima vzporednega zakonitega gpr. določila: Tu je veljalo nasprotno načelo, da sme kralj vsako pravdo pritegniti nase, spraviti jo pred svoje kraljevsko sodišče. Vendar že od 7. stoletja vladarjeve naredbe ne smejo stati v nasprotju z zakoni.

Meje germanske države so bile za časa c. Dušana veliko bolj ustaljene. Pač pa je že stoletja prej upotrebovala germanska država sličen institut kakor Srbija, namreč mejne grofije, le da so imele te bolj obsežne vojaške pravice. Imena Krajina, Ostmark (955) kažejo na takšne mejne grofije, a te so si znale sčasoma pridobiti nekakšno samostalnost, o kateri za Srbijo ni moči govoriti.

Vladar se poslužuje po germanskem pravu, če govori ali piše o sebi, prve osebe množine, vendar stalne formule nalik gori označeni po bizantinskemu pravu ni.

Dednost vladarske krone je bila do Chlodovecha ustanovljena v deblu Merovingov. Le posamezni naslednik je moral biti izvoljen po narodu. Od Chlodovecha dalje pa postane kraljeva krona v moškemu rodu dedna. (Po *lex Salica* so bile izključene ženske.) Če je več moških dedičev, se država razdeli, vendar se ohrani skupna enotnost. Po izumrtju Karolingov (l. 911) postane germanska država dedna volilna država, t. j. novi kralj se voli iz rodu zadnjega vladarja. S tem nehajo delitve države. Po smrti Hohenstaufovcev (l. 1254) se razvije prosta volilna monarhija, ki se poslej vnovič umakne dedni volilni monarhiji. Torej imamo za časa carja Dušana v Srbiji bolj strnjeno dedno nasledstvo kakor v Nemški državi.

Od kralja Otona Velikega (l. 962) dalje dajali so se vladarji po vrsti kronati od papeža za rimskega cesarja; kronanje Stefana Prvoženčanega po papežu Honoriju III. (l. 1217) je bilo pač posne-manje gpr. instituta.

Germanski kralj nima stalne prestolice, ampak rezidira v enem izmed svojih palacijev, Karolingi najraje v Aachenu. Na germanskem cesarskem dvoru fungirajo štirje dvorski dostojanstveniki: *Sene-schall* (tudi *Truchsess* ali *dapifer*), *Marschall* (*comes stabuli*), *Käm-merer* in *Mundschenk*. Nad njimi pa stoji v poznejši dobi *maior domus*, ki je bil sprva samo načelnik kraljevskega spremstva (*antrustiones*).

Med državnimi uradniki prednjačijo *comites palatii*, ki so bili stalni prisledniki dvornega sodišča in pa *referendarius* ali *cancellarius*, ki je sprva izdeloval kraljevska pisma na *testimonium* palacijskega grofa, pozneje pa skupno z dvornim pisarjem. Očividno odgovarja kancelarju srbski logofet. Vrsta dvornih dostojanstvenikov ni dosti različna. Tudi smo na srbskem dvoru srečali antrustione — štiriindvajset dvorjanikov —; no, glavna razlika je pa bila med obema dvoroma ta, da so bile te razmere po germanskem pravu ustanovljene že pet stoletij pred Dušanovim zakonikom in da so le dve leti za Dušanovim zakonikom (z zlato bulo 1356) dvorjanske časti po pretežni večini že prešle v stalne rodbine po dednem pravu, dalje da se je dostojanstvo kancelarja (srbskega logofeta) pretvorilo v trajno dvorno dostojanstvo: *archicancellarius per Germaniam* je postal mogunški nadškof (*Mainz*), isto *per Italiam* kolinski nadškof (*Köln*), isto za Burgund in — *per Galliam et regnum Arelatense* — trierski nadškof (*Trier*). Istiniti predstojnik pisarne pa postane kot *cancellarius imperialis* neki duhovnik višje vrste, ki dobi svojega pomočnika v osebi protonotarija (v Dušanovem zakoniku — dijak).

Naslov *rex* izpremenil se je pozneje v *imperator* (*Romanorum augustus*), designiranemu prestolonasledniku pa se podeljuje po 12. stoletju naslov rimskega kralja, da mu je dosega prestola tem bolj zasigurana. Prvotno so se dali rimski kralji kot taki kronati v samem Rimu, pozneje vsaj v Italiji, a od l. 1338 dalje (*constitutio de iure et excellentia imperii, Kurverein zu Rense*) se je kronanje po papežu opustilo, kralj Germanije je že *eo ipso* rimski cesar.

Glede zapovedovalne oblasti vidimo, da so imeli frankovski kralji še celokupno državno suvereniteto v svojih rokah, le za izdajo zakonov trebalo jim je pristanka velikašev. Za naredbe, ki jih kralj izdaja samostojno pod sankcijo kraljeve kazni (*Bannrecht*, po Cigaletu — »pana«), pa je že t. zv. Pariški edikt (l. 614, *magna charta* frankovska) določevala, da ne smejo stati v nasprotju z zakoni, kar je bilo že gori omenjeno. V poznejšem srednjem veku pa je kraljeva moč še bolj oslabela. Pripomogla je k temu največ naraščajoča moč v državnem zboru zbranih stanov, posebno volilnih knezov, ki so si lastili iste pravice, kakor jih je imel kralj sam.

Nemška država v 14. stoletju tudi še nima državnega grba, pač pa so bile tudi tu v rabi — kakor smo za Srbijo ugotovili — zlate bule. Tudi pri germanskih vladarjih moremo ugotoviti nekakšno posebno prijazno razmerje med njimi in med cerkvijo. Ne more se pa trditi, da je bil pri njih vseskozi nagib — vernost in pobožnost. Največ je pripomoglo k takemu razmerju dejstvo, da so opravljali državne službe duhovni knezi, ki pa radi duhovniškega celibata niso mogle postati dedni fevdi, kar je pač kraljem zelo prišlo.

O razvoju državnega zbora po germanskem pravu bomo govorili pozneje. Načnimo pa takoj fundamentalno vprašanje o organizaciji stanov nemške države. Nemški državni zbor je bil za časa zlate bule razdeljen na kolegije, toda v drugačnem smislu kakor v Srbiji: na eni strani so bili volilni knezi, na drugi je bil knežji svet.

Tretji kolegij so tvorila pod Viljemom Holandskim (l. 1254) zastopstva mest, ali to je trajalo le čisto kratko dobo. (Stalna je postala institucija, da tvorijo mesta del državnega zbora, šele l. 1648). Diferenciacija stanov pa je bila po germanskem pravu intenzivnejša, kakor v Srbiji. Že za časa nastanka »Saškega zrcala« (okoli l. 1230), torej okroglo 120 let pred Dušanovim zakonikom, so se stanovi vsled vpliva fevdstva delili na: 1. plemenitnike: t. j. duhovne in svetne kneze, barone, ministerialce in navadne viteze, 2. neplemenitnike, ki so se ločili v svobodnjake (*Freisassen*), in zemljiške podložnike (*Grundhörige*), ki so bili sicer vezani na grudo (*glebae adscripti*), v osebnih zadevah pa vendar svobodni in pa na nevoljnike (prejšnja *mancipia*), ki tudi glede na svojo osebo niso bili svobodni.

Celokupna primerljiva slika glede vprašanj, ki jih moremo šteti med take trajnega in fundamentalnega pomena, nam pokaže, da se je Dušanova država nahajala organizatorno nekako v političnih priklakah, kakršne so vladale skoraj pet stoletij prej v karolinski državi, seveda z bizantinskopravno orientacijo. S tem pa nikakor ni rečeno, da imamo opraviti z nekakšnim posnemanjem tujepravnih vzorcev, kakor tudi ta ugotovitev nikakor noče, niti ne more vsebovati nikakršne neugodne ocene političnih ali kulturnih prilik srbskega naroda.

§ 4.

2. Car.

Takozvani *splendor coronae* ima v modernem pravu demokracijskih držav le podrejeno vlogo in je carjeva čast skoraj izključno reprezentativnega značaja. Srednjeveški vladar pa je užival privilegije, ki v mnogem oziru spominjajo še na prvotno, pagansko mišljenje, po katerem izhaja rod vladarja in njegovih pradedov od nekega božanstva. Takšne, na neko višje, nadnaravno bitje spominjajoče pravice odsevajo tudi iz zakonika carja Dušana.

Tu imenuje vladar že v prvem delu zakonika svojega dela Milutina »svetago kralja« (člen 79), a na sodobnih kovanih novcih označuje car Dušan samega sebe »svetorodnyj«. Njegove carske insignije pa so bile, kakor izvemo iz sodobnih listin (ne iz zakonika!), *diadima* (cesarska krona), *skiftros* (*scepter*, žezlo), bagrenica (purpurni plašč) in bagreni čevlji. Da naj se da vladar kronati, je bilo že od Stefana Prvo-venčanega določeno, in sicer v Spasiteljski cerkvi od njega sezidanega monastira Žiče.

Soproga Dušanova je postala po kronanju kralja za carja — »gospožda carica« (člen 43), v nekaterih li-

stinah ima tudi bizantinski pridevek »*Augusta*«; prestolo-
naslednik pa je dobil naslov: kralja.

O pravici poveljevanja carja pod stalno bizantinsko formulo »carstvo mi«, smo že govorili. On je vladar cerkvâ (člen 25), ima svoje carske cerkve (člen 27), pa tudi svoja osvojena grška mesta (člen 124), toda oddal je svoje pravice glede koč, konjev, kobil, ovac in druge imovine igumnom cerkve, da store ž njimi vse, kar smatrajo za dobro, pravično in v skladu s hrizobulami osnovatelja (člen 35), a grškim mestom je zagotovil, da jim ostanejo neuskračene vse pravice, katere so jim podelile hrizobule in prostagmata (člen 124).

Dalje ima car pravice »dajati milost«, to je poklon ali dar, komurkoli, a dotično pismo se zove »milosna knjiga«, dočim je »milosnik« tisti človek carjevega zaupanja, preko katerega je bil poklon izvršen (člen 78).

Car ima pravico, da terja za gmo tno pomoč, ako ima v svoji rodbini krst ali če oženi sina, omoži hčer, ali pa, kadar mu treba graditi dvor ali hišo (člen 128).

Ker je car vrhovni poglavar vse zemlje vse države, oživi ta pravica v konkretnem primeru v okupacijsko pravi-
vico v smislu člena 144, ki pravi, da se kaznuje kakor »ne-
verniki«, t. j. z zaplembo vse imovine tistega, ki bi posegel po koči ali živini prebežnika.

Posebni znak carjevega starešinstva je, da dobi od vsakega vlastelina po njegovi smrti konja in osebno orožje (člen 48). Da gre tu za izrazito, na vojniški podložnosti temelječo ustanovo, leži na dlani. Car pa je dobival tudi sicer priznalni davek »soće« (člen 42) od posestnikov dednih očevin (baštin), češ, car je vrhovni gospodar zemlje. To »soće« se je daval po členu 198, ki pa se nahaja le v rakovačkem prepisu, v žitu ali v novcih od vsake glave. Če se pridobiva v župi žir, dobiti mora od tega car polovico, druga polovica pa gre vlastelinu, ki ima dotično posestvo (člen 190). Da je imel car posebna stanišča za svoje prašiče, izhaja iz člena 191 in iz nekaterih hrizobul, ki se v njih navaja tudi carjeva pravica »pozob«, t. j. dača v ovsu. Za svoje gospodarske ter lovske potrebe kakor oranje, košnjo, žetev, oskrbo konj, psov in sokolov, dalje za vzdrževanje zgradb, hiše itd. sme zahtevati raboto (angarija ali kuluk), ki je lahko »velika« ali »mala«, periodična ali slučajna, — le cerkve so od rabote izvzete (člen

26, 35). Car ima pravico, da izroči svoje žrebce in konje na prehrano svojim podanikom, — le cerkve in cerkvena sela so v členu 38 izrecno izvzete.

Dolžnost »dizanja« ali »ponosa«, t. j. da se mora carju pri potovanju pomagati s tovorjenjem s konji, voli in vozili, zadeva v pogledu na carjevo osebo vsakogar, celo cerkve. Mesto ga »diže« do župe, župa do župe, župa do mesta (člen 23, 60); pri drugih ne carjevih, pa vendar državnih potovanjih pa so bile cerkve oproščene od dolžnosti dizanja. Pripomniti je, da je bila ta dolžnost vrlo težka; kajti car ni imel stalne prestolice in je potoval takorekoč večji del vsakega leta od kraja do kraja in to z velikim spremstvom. Na potovanju sme car prenočevati v monastirih, ali od njegovega ženskega spremstva sme tam bivati čez noč le carica in kraljica (člen 195). Če potuje njegov hlev in prenoče v nekem selu, ne smejo drugi selilci takoj za carjevim hlevom v istem selu prenočevati. Svrha te odredbe je bila, da naj se ne obremenjujejo preveč ena in ista sela, ker je že potovanje carjevega blaga veliko in težko breme (čl. 187). Spremljevalcem konj in psov pa se da le toliko, kolikor je zapisano v knjigi (listini; člen 189).

Car ima na svojem dvoru dvornega sodnika (čl. 66), ki je imel po členu 192 za izvestne vrste hudodelstev kompetenco za vso državo. Ali car postavlja tudi drugod po župah sodnike, katere morajo vsi slušati, osobito pa še glede tega, kar oni odrede za progon tatov in razbojnikov, — to velja tudi za cerkve in vlasteline (člen 148). Carjeva sodna oblast se razteza tudi na vojake, vendar za časa vojevanja preide na vojvode (člen 129). Če se sodišča ne spoznajo in ne morejo skleniti sodbe, povede eden izmed sodnikov obe pravdni stranki na carski dvor, da se jima tu rabsodi, kakor je prav (člen 181). V zapor (temnico) je dovoljeno zapreti kakšno osebo izključno le na povelje carja, pa bodisi sodnik kdorkoli (člen 185). Poblizje v tem pogledu pride v poglavju o pravosodstvu.

Car skrbi za red, njegov zakožnik prepoveduje generalno vsako nasilje. Če pa se je nasilje izvršilo v obliki napada na konjih, torej z ježo, zapadejo vsi rabljeni konji, polovica na korist carja, druga polovica na korist napadenca (člen 101). Če opleni tuja vojska carjevo zemljo, pa se vrne istim potom v svoj domači kraj izven države, mora mejni vlastelin (krajšnik) povrniti carju vso škodo (člen 49).

Car ima pravico pomilostitve od kazni. Na carski dvor so se zatekali od sodišč svojih gospodarjev razni obsojenci in preiskovanci, da si izprosijo milost. Ako je dobil »knjigu milostnu carevu«, ga prejšnji gospodar ni smel nazaj zahtevati (člen 115). Toda določilo člena 149 ustanavlja mejo pomiloščevanja, tat ali razbojnik, ki ga zalote na samem dejanju, ne sme biti pomiloščen, ampak zadene ga naj od zakonika predvidena kazen.

Carski dvor je asil za vse jetnike (sužnje); kdor uteče iz temnice, pa naj je cerkveni ali vlastelinski človek — postane svoboden. Enako postane svoboden, kdor uteče od patriarhovega dvora na carski dvor ali narobe (člen 112, 113). Tu je bilo torej splošno veljajoče bizantinsko pooblastilo cerkvâ kot zaščitnih pribežališč, razširjeno na carski dvor. To znači, da bi storil kaznivo dejanje, kdor bi pribeglico odvedel siloma iz carskega dvora, odnosno samostana.

Samo car ima pravico, da reši begunca, ki je iz naseljeniškega (meropskega) položaja pobegnil, torej zapustil gospodarjevo zemljo, — tega stanovsko-službenega razmerja. Niti carica, niti cerkev, niti mesta, niti trgi nimajo te pravice; samo on, car, daje taka pisma. Kdor bi ravnal nasprotno, ta se kaznuje kakor »nevernik« (člen 140, 141).

Carjev dvor dobiva obiske poslanikov (poklisar) drugih carjev, pošilja pa tudi sam svoje poslanike na tuje dvore (*apokrisiarios*). Takšni poslaniki uživajo vse udobnosti, t. j. oni gredo lahko v katerokoli selo, a tam se jim mora izkazati čast, imeti morajo vsega dosti za obed in za večerjo (člen 133). Na dvor pa so hodili tudi drugi velikaši države in to s spremstvom. Pa glede teh je imel car Dušan bržčas slabe skušnje. Zato je odredil, če se v njihovem spremstvu najde tat ali razbojnik, odgovoren je zanj njegov gospodar osebno (člen 173). Car je dobival na dvor sinove in brate svojih podanikov, imenitnih kakor tudi preprostih, to pa na priporočilo njihovih domačinov. Da ga ne ukanijo, izdal je posebne predpise o jamstvu domačinov za priporočene sorodnike, o katerih bomo še razpravljali na drugem mestu (člen 51).

Vsem tem privilegiranim pravicam carja stoje nasproti njegove dolžnosti. On mora pravično, v duhu pravoslavne vere vladati, izdajati pravične sodbe, skrbeti za red v državi. Trgo-

vinski promet, ki je bil še v povojih, uživa posebno zaščito po zakonu, a car sam si je naložil dolžnost, da plača on sam vso škodo gostom trgovcem ali potujočim menihom, ki jim je nastala vsled nezadostnega varstva po stražah; seveda ima pravico, da si poišče regresa za plačilo pri neposrednih krivcih, kefalijah ali vlastelinih, ki imajo dolžnost skrbeti za varnost potov (člen 160).

Med pravicami in dolžnostmi, ki jih ustanavlja Dušanov zakonik za carjevo osebo, pogrešamo izrečnih določil glede vojskovanja. Ali v tem pogledu moramo vpoštevati na eni strani, da so bile carju Dušanu, ki je bil zelo bogat vladar, na razpolago nemške in druge najete, od njega plačevane čete, na drugi strani pa, da je bil on gospodar vlastelinov in vlasteličičev, katerim je zapovedoval kot vojni gospodar. Pri teh razmerah Dušanov zakonik ni imel potrebe določevati vse tisto, kar se je zdelo itak samo po sebi umevno, v institutu carstva ležeče. Sicer pa je bil oklic vojnega pohoda vendar le zelo kočljiva zadeva. Listine pravijo o prednikih carja Dušana, da je n. pr. že Milutin vzel od arhijereja in sabora srbskega pred pohodom na vojno »blagoslovenje i drznovenije« (ohrabrenje, bodrilo), ali vsaj »blagoslov«. Če ni tu podan izrazit pristanek k vojnemu pohodu, je vsaj posredno, prikrito priznan. Vladar je prašal pač predvsem in v naprej svoje velikaše za svet, a vsaj na zunaj je odločil sam o vojni in miru. Če pa hočemo veljavo razmer zasledovati za čas carja Dušana, moramo vpoštevati, da je bil ta vladar osebnost velikega ugleda in velike moči, kateri se njegovi velikaši vsaj v Dušanovi poznejši moški dobi niso mogli ustavljati. Ugled carja Dušana je bil vseskozi, doma in v inozemstvu, velik. Njegov mogočni sodobnik, češki kralj in nemški cesar Luksenburžan Karel IV., mu je pisal l. 1355 iz Italije, ko se je vračal od kronanja, in poudarjal v pismu, da ju ne veže samo kraljevska čast, ampak tudi »enakost plemenitega slovanskega jezika« in ga je pozdravljajl z nazivom »Dragi brat«. Res, da je mnogo predpisov Dušanovega zakonika, ki kažejo na nekakšno primitivno-familiarno pojmovanje carskega položaja. Ipak ti malenkostni detajli ne morejo zabrisati splošnega utiska o mogočnosti Dušanove carske oblasti, ki sloni seveda v mnogem oziru na osebnih kakovostih nositelja carske krone, v splošnem pa na bizantinskopravnem pojmovanju nadnaravnega carskega zvanja sploh.

Položaj vladarjev po nemškem pravu v 14. stoletju ni več tako sijajen, kakor je bil nekaj stoletij prej. Karel Veliki in nekateri njegovi nasledniki so sicer imeli brez dvoma velik ugled vsled svoje osebnosti, ali čim dalje zasledujemo usodo nositeljev cesarske krone nemške narodnosti, podlegajoče fevdalskemu ustroju države, tem manjša je cesarska oblast, kvantitativno in kvalitativno. Pač je ostalo še mnogo zunanega bleska glede maziljenja v cerkvi, vladarskih insignij i. t. d., ali na znotraj je vladarska oblast pešala. Kronanje se ni več vršilo od papežev —, izza zbora volilnih knezov l. 1338 (*Kurverein zu Rense*) volijo cesarje samo še volilni knezi. Pravica oklicati vojno, ki je bila v frankovski dobi izključno kraljeva stvar, je bila že hudo okrnjena. V 12. stoletju sploh ni več splošne vojne dolžnosti, fevdalna milica je dobila prednost pred ljudsko vojsko. Samo v svrhu neposredne branitve dežele zoper vnanje in notranje sovražnike se je skliceval celokupni narod, ki je sposoben za orožje, na vojsko in na vojno. Oklic za vojno službo (*Heerfahrt*) in pa število posameznih kontingentov pa sta morala biti od 12. stoletja dalje določena v sporazumu z državnim zborom. Kontingenti državnih cerkvenih knezov so bili navadno mnogo jačji kakor oni svetnih knezov, kar tvori očitno nasprotje med pojmovanjem položaja cerkvâ v Srbiji in v Nemčiji. Kmetje so ostajali doma, pa so plačevali svojim grofom, vitezom i. t. d. davek, iz katerega so oni preskrbeli — vojakov jezdecev in njihovih hlapcev. Le v mestih se je še vzdrževala vojna dolžnost vseh meščanov. A državna mesta so si priborila v 13. stoletju pravico prostega razpolaganja glede svoje vojske in svojih utrd.

Zanimiv pokret se je izvršil glede gpr. sodne oblasti. Prvotno germansko izključno narodno sodstvo je bilo zamenjeno s sodstvom po narodnih predstavnikih skabinih (*Schöppen, Schöffen*), le to pa je prekvasilo uradno ali kraljevsko pravo, ki je uvedlo načelo primernosti (*Billigkeit*). Dalje pride v imunitetah do posebne veljave kanonsko procesualno pravo, a fevdstvo absorbira slednjič tudi sodstvo in sodna oblast postane več ali manj objekt izkoriščanja v gmotnem pogledu. V zlati buli (1356) izvijajo volilni knezi sleherni sodno oblast iz cesarjevih rok, oni dobe *privilegium de non appellando* in *de non evocando*: celo konkurenca kraljevskega sodišča je odstranjena. Kralj ne dobiva od deželskih sodišč v splošnem nobenih dohodkov več, dočim je bilo v Srbiji nasprotno stališče, če pustimo na stran cerkvene globe, samo ob sebi umevno. Vsi dohodki pripadejo po gpr. uredbi sodnemu gospodarju t. j. imetniku sodišča kot fevda. Edino le tiste globe, ki se izrekajo za prekršitev kraljevskega ukaza (*Königsbann*), grede še kralju. Tudi dobiva kralj še kakor nekdaj radi felonije zaplenjeno imovino.

Pravica pomiloščenja, ki igra v Dušanovem zakoniku tako veliko vlogo glede hudodelcev, je bila v frankovski dobi še dobro izražena, ali pristojala je v prvi vrsti cerkvam, ki so veljale za svobodna mesta (*Freistätten*) za tiste, ki jim je bila napovedana

borba z orožjem v roki (*Fehde*), pa tudi za hudodelce. Institut *mundeburdis regia* je vseboval — enako kakor Dušanova milosna knjiga — podelitev zaščitnega pisma (*Muntbrief*), katerega ni smel nihče okrniti, da ne zapade kraljevski kazni (*Königsbann*). Pozneje pa nemški kralj pravice pomiloščenja ni izvrševal samo v obliki odpustitve kazni, temveč tudi v obliki izpremenitve ali predrugačenja kazni. Poleg pravice pomiloščenja pa se je razvila tudi še pravica kralja, da odtegne podaniku svojo kraljevsko milost. Kogar zadene takšna odtegnitev, ta ne sme več pred kraljevo obličje, on izgubi vse. Zato se je silno potrudil, da si pridobi vnovič milost in se je v to svrho rade volje podvrigel kakšni drugačni kazni. Po tej poti je prišlo do neke vrste arbitrarne kaznovalne pravice kralja. Vse to omenjamo, ker treba poudariti, da se v takem gpr. razvojnem štadiju 9. do 11. stoletja nahaja sodna oblast po Dušanovem zakoniku, dočim je pozneje, za čas carja Dušana, odnosno zlate bule že docela prešla na teritorialne kneze.

Skrb, braniti svoje podanike pred napadi razbojnikov in tatov prikazuje se sicer tudi v germanskem pravu, toda v drugi obliki kakor po Dušanovem zakoniku, v zakonih o miru in pokoju (*Landfriedensgesetze*), o katerih je bilo že govora. *Constitutio Moguntina* (1235) je bila v Nemčiji za časa c. Dušana še v veljavi. Predmet vsem tem zakonom je bila 1. prepoved oborožene samopomoči, dana vsem onim stanovom, ki so sploh smeli nositi orožje (vitezi, državna mesta), ako je sodna pot odprta, 2. prepoved napada z orožjem brez prejšnje napovedi, 3. splošna prepoved samopomoči na določene dneve v tednu (*treuga Dei*). Inače pa je bila pravica zasledovanja razbojništva in tatvine glede takih oseb, ki niso imele pravice oborožene samopomoči, stvar posameznih deželnih knezov. V južnih pokrajinah Nemčije (Bavarsko, Avstrija) pa je bila uvedena t. zv. *Landfrage*, ki se je vršila po zaupnih osebah, da poizvedo storjena hudodelstva in storilce. O tem institutu, ki je veljal v krajih, kjer so bivali Slovenci, osobito v 13. in 14. stoletju, bo pozneje še govora.

Slednjič naj se dotaknemo še gmotne strani cesarskega zvanja. Tudi nemški cesar je imel mnogo ljudi na svojem dvoru, tudi on je mnogo potoval. S prva — v frankovski dobi — so mu morali pomagati pri potovanju »dizanje« splošno (*parangariae*, potovska dolžnost, *paraveredi*, vožnja dolžnost), v poznejšem srednjem veku je imel stanovanje in prehrano (*servitium regis*) po mestih, kjer se je ustavil, vendar od 12. stoletja dalje samo še, če je bilo dotično mesto ali državno mesto ali pa mesto cerkvenega kneza, škofa. Inače pa je patrimonialna ideja, po kateri je cela državna imovina vladarjeva last, v časih carja Dušana za germansko pravo že obledela. Cesar je dobival iz državne blagajne dohodke, nekaj regalov mu je tudi še ostalo, ali večina teh je že prešla na teritorialne kneze kot fevd. Rudiment tozadevnih starih pravic se je ohranil v tem, da je cesar obdržal pravico na dohodke regalov za kovanje novcev, carin, sodnih glob in sl. vsepovsod, kjer je baš bival in pa za čas

tamkajšnjega bivanja. To je bilo zelo važno baš za — državna in škofja mesta, v katerih je zboroval državni zbor.

Nekaj, kar je idejno podobno Dušanovemu zahtevku, da se mora konj in osebno orožje vlastelina po njegovi smrti izročiti carju, živi v starogermanskem pravu v institutu službene pogodbe med velikaši in njihovimi vazali: Mož da roko in priseže slovesno zvestobo svojemu gospodu (*commendatio*), dobi pa od njega v dar za nagrado konja in viteško orožje (*Heergeräte*), toda oboje pripade po smrti obdarjenca zopet gospodu. Ta institut pa se je pozneje v fevdstvu izvajal le še simbolično: svetni fevdnik je dobil le zastavo, duhovni fevdnik pa prstan in palico kot investiturni simbol. V enaki razvojni smeri Dušanovega zakonika, ki je ustanovil zapad vlastelinovega konja in osebnega orožja v prid carja, pa se giblje institut spolijske pravice (*ius spoli*). O smrti duhovskega kneza je imel kralj pravico vzeti vse premično blago, kar je bilo v stiku s fevdno posestjo, za se. Ali tudi ta obsežnejša pravica je za časa Friderika II. že nehala in ostala je le pravica, da dobiva vladar za časa cerkvene *sedis vacatio* dohodke iz pravic, ki so bile prešle na duhovskega kneza kot fevd, a dohodki iz gospodarstva samega ostanejo cerkvi. Takisto pa je vladarjeva pravica, da sme vršiti izključno okupacijo glede zemljišč brez gospodarja, v teku srednjega veka ginevala, za časa zlate bule pa že sploh prenehala in postala deželnoknežji regal.

Da razvoj pravnih razmer za obsežno nemško državo ni bil enoten, t. j. za vsako pokrajino enak, dokazuje jasno tudi izjemni položaj, ki ga je imel deželni knez v Karantaniji napram svojemu, tedaj slovenskemu ljudstvu. Tu se je namreč vršilo ustoličenje deželnega kneza na poseben način, ki je popisan v »Švabskem zrcalu«. Na stol očetov, — neki kameniti prestol iz rimske dobe, — se vsede kmet (iz rodu Hercegov ali Edlingerjev iz Blažnje vasi), pričakuje s prekrižanima nogama kneza, ki se je z velikaši v kmetiški obleki približal ter držal z jedno roko lisastega vola, z drugo pa lisastega konja. Ko pride knez v bližino prestola, vpraša kmet: »Kdo je ta, ki se mi približuje?« Spremljevalci odgovoré, da je to knez, ter zagotove kmetu, ki še dalje izprašuje, da je svoboden človek, da bo dober vladar, pravičen sodnik in branitelj krščanske vere. Končno mu spremljevalci obljubijo za prestol, ki ga naj prepusti knezu, 60 beličev, prej omenjeni živali, kmetiško obleko, katero je nosil knez, ter oproščenje vsega davka. Kmet nato udari kneza rahlo v lice, ga opomni, naj bo vedno zvest sodnik, ter se z živalima vred umakne knezu. Sedaj sede knez na prestol, ponovi obljube, katere so zanj storili že njegovi spremljevalci, mahne z mečem na vse strani ter končno izpije iz svojega kmetiškega klobuka malo vode. Nato je sledila maša v cerkvi Gospe svete in popoldne je delil knez na vojvodskem prestolu tam na Gospo-svetem polju fevde. Iz tega obreda, ki je prvič obširno popisan

o priliki ustoličenja Mainharda Tirolskega (l. 1286), o katerem pa pravi kronist, da je bil izvajen »*secundum consuetudinem a priscis temporibus observatam*«, izhaja, da so Slovenci ohranili starodavno izbiranje svojih knezov v simbolični obliki tudi še v srednjem veku. Vsekakor ima še »Švabsko zrcalo« določilo, da smejo Slovenci kneza zavrniti, katerega jim je bil cesar poslal, ako jim ne ugaja, in cesar jim mora potem dati drugega. Dalje je imel koroški vojvoda, ki je bil »*des heiligen römischen reiches reichsjägermeister*«, pravico priti pred cesarja vsak čas v kmetiški obleki in s klobukom na glavi. Ko pa je bil ustoličen po starem običaju in od cesarja potrjen, ni ga smel nihče tožiti, nihče ničesar od njega zahtevati »*den ain windischer man*«; v slovenskem jeziku in le slovenski se vojvoda zagovarja tudi pred cesarjem. Če pregledamo vse te podrobnosti iz slovenske pravne zgodovine, pa jih primerjamo z ostalimi gpr. uredbami, vidimo jasno, da je šlo tukaj za neke petrefakte, ki so se oblikovno ohranili, v resnici pa nimajo več tistega pravega značaja, iz katerega so nastali. Ni čuda torej, da že »Švabsko zrcalo« pripoveduje, da se je knez že koncem 13. stoletja slovenskemu kmetu, ki je zahteval v svojem materinem jeziku od kneza pravico, odrezal, da on njegovega jezika ne razume in da je ves obred postal tako brezpomemben, da je po ustoličenju Ernesta Železnega dne 18. marca 1414 brez sledu izginil.

Pregled primerjanih določil glede osebnih carskih privilegijev po zakoniku carja Dušana in po istodobnih gpr. določilih tudi po prikazu obreda ustoličenja knezov na Gosposvetskem polju ne more podati druge slike, nego, da se znači skupina pravic srbskega vladarja za mnogo jačjo od onih germanskega vladarja; da, zdi se, da je celo jačja od one, ki so jo imeli Karolingi pet stoletij poprej. Vzrok temu pojavu tiči po največ v primitivnejših potezah srbskega državnega ustroja, manjši razkovanosti teritorija in pa v bližini bizantinskega dvora. Vendar pa kažejo tista določila, katere je zapisal car Dušan v svojem zakoniku kakor *privilegia onerosa*, kako izredno plemenito je pojmoval svoje carsko zvanje. V tem pogledu mu sodobno nemško pravo ne more postaviti nobenih zakonitih določil ob stran.

§ 5.

3. Sabor.

O tem institutu smo čisto na kratko že govorili, ko smo razpravljali o ustavnih vprašanjih. Tam smo pokazali na uvodno besedilo Dušanovega zakonika, ki nam pove, kako je bil sabor sestavljen. Najprej se imenuje »preosveščeni patriarh Kir Ioanikije«, dalje vsi »arhijereji in crkovniki, mali i veliki«, slednjič vsi »vlasteli carstva, mali i veliki«. Razen v uvodu pa se omenja sabor

passim, na nekaterih mestih izrečno (člen 27, 32, 39, 69, 142), na drugih (člen 83, 123, 124) pa le mimogrede. Preden pred-očimo vsebino določil o saboru, moramo se v pojasnitev pravnega položaja ozreti po zgodovinskem razvoju instituta.

Kakor pri tako mnogih drugih državnih uredbah srbske države, utegnili bi še najprej na to misliti, da je tudi institut sabora bizantinskega izvora. Pa temu ni tako. Po spričevalu dveh najboljših poznavateljev bizantinskega prava, Nemca Zachariae v. Lingenthala (*Geschichte des griech.-röm. Rechtes*) in Francoza Mortreuil-a (*Histoire du Droit byzantin*) ni več dvoma o tem, da nekdanjnjega rimskega senata (*sygkletos*) kot zakonodavnega činitelja od časov Leva Modrega (l. 866—911) dalje ni več. Ta car je namreč velikašem naravnost zabranil, da se skupljajo v senat, a Nikifor Foka (l. 963—969) je odredil, da naj se državni posli obravnavajo na zboru prvih državnih uradnikov. Imamo torej opraviti z institutom, ki je pri Slovenih samoraslo udomačen.

Jugoslovanski knezi niso bili od prvih početkov absolutni vladarji, temveč so bili pri važnejših ukrepih odvisni od pristanka svojih svetovalcev in narodnega zbora. Po Jirečku kaže že velika množica za take zборе udomačenih izrazov pri vseh vejah slovanskega naroda na veliko starost tega instituta: sebor, sbor, sabor, okup, skup, skupština, shod, събѣтъ, stanak, vijeće, veća se rabi za prilično isto stvar, za ljudska zborovanja, bodisi v posameznih župah, bodisi v vsej državi. Brez dvoma je imel tak državni zbor voliti kralja; tako vemo n. pr. o izvolitvi Demetra Zvonimira na Hrvatskem (l. 1076), v srbski zgodovini pa srečujemo počenši od 12. stoletja, dokaze za velikanski vpliv, ki ga dobivajo velikaši v državнополитичnem pogledu. Stefan Nemanja (l. 1168—1196) je klical na sabor »sve izbrane boljare, male i velike« in izročil ob tej priliki vlado svojemu sinu Stefanu Prvoženčanemu (l. 1196—1228). Uroš I. (l. 1243—1276) pripominja v nekem svojem povelju, da so se vršili na saboru zakonodavni posli. Kralj Stefan Dragutin (l. 1276—1282) se je odrekel prestolu na korist brata Milutina, pod pogojem, da pride po Milutinovi smrti na vlado Dragutinov sin Vladislav; pridržal si je pa Srem z Beogradom, Mačvo in severoiztočno Bosno do smrti (l. 1316). Pri tej odreki je sodeloval sabor velikašev. Pred svojo smrtjo pa je sklical »vas sabor otačastvija jago«, sestavljen iz episkopov, igumnov in vseh vlastel, da so

izbrali arhiepiskopa Nikodima. Kralj Uroš II. Milutin (l. 1282 do 1321) pripoveduje sam, da je leta 1283 pri drugi vojni z Grki vzel »blagoslovenije i drzovenije od arhijereja i svega sabora«; isto se še večkrat ponavlja. Njegov sin Stefan Uroš III. Dečanski se je uprl svojemu očetu, in velikaši v Zeti ga okličejo za kralja. Oblast velikašev se čedalje bolj povzdiguje na škodo vladarjeve oblasti. Uroš III. Dečanski, oče carja Dušana, skliče, preden ustanovi Dečane, sabor zemlje srbske: »arhiepiskopa Danila i episkope i igumne i kaznace i tepčije i vojvode i sluge i stavilce«. Velikaši pa so kazali že upornega duha in bili vedno pripravljeni na upor zoper centralno oblast. Podpihovali so sina Dušana, da se je uprl svojemu očetu. Ko je Dušan v boju premagal svojega očeta in ga ujel, moral je, prisiljen po okolnostih, pod katerimi je prišel na prestol, takoj sklicati sabor velikašev. Ta sabor je bil v tem času že dobro organizirano telo, ki je predstavljalo želje, misli in razpoloženje svečeništva in vlastel. Ker je Dušan nastopil prestol na nepravilen način — njegov oče je takrat živel in pozneje umrl v ječi — moral je najprej skrbeti, da si prestol zasigura. Sklical je »sav Sabor zemlje Srpske« na 8. septembra 1331, da ga je kronal s kraljevsko krono. Enako je postopal l. 1346, ko se je dal kronati s carsko krono. Po naziranju pravoslavnega izтока pa je mogel le patriarh carja kronati. V ta namen je srbski Sabor proglasil nadškofa Joanikija za srbskega patriarha, vsekakor s privoljenjem bolgarskega patriarha v Trnovem in nadškofa v Ohridi, le Carigrad nove patriaršije ni priznal.

Car Dušan si je uredil sijajen carski dvor, oddajal je časti in naslove po bizantinskih vzorcih, a dvorno osobje so sestavljali poglavarji najimenitnejših srbskih plemiških rodbin in sorodniki Nemanjičev. Vsi ti so dobivali obenem v upravo posamezne na novo osvojene pokrajine, kjer so gospodarili kakor mogočni knezi. Poleg teh so igrale veliko vlogo cerkve in samostani, ki so prejemale velika darila. Moč tistih, ki so sabor sestavljali, ko je bilo treba Dušanu priznalnega čina za njegov nepravilni nastop vladarstva, je rasla, Dušan je moral sabor vpoštevati, moral mu je priznati vlogo — sovladalca. Zato je sklical sabor l. 1349 in 1354, ko je bil izdan njegov zakonik, zato se glasi uvod zakonika, da je zakon postavljen od sabora. Dušan pa je tudi še pozneje sklicaval sabor, n. pr. v l. 1354 še drugič, ko je bilo treba postaviti po smrti patriarha Joanikija novega

patriarha Savo, l. 1355 pa zopet, ko je šlo za neko daritev samostanu. Imamo pa tudi listine iz starejše dobe (Milutina, Dečanskega in Dušana samega), ki celo ugotavljajo vrstni red sedežev na državnem zboru (saboru), seveda po imenitnosti oseb. Baš car Dušan je odredil, da dobijo banjski, dečanski in arhangelški iguman posebno mizo za zabrdskimi igumni.

Vse to nam kaže, da gre torej pri saboru za čisto aristokratski, svečeniški in velikaški dom, ki je obstojal poleg carja kot zakonodajni sočinitelj. On se ne da primerjati z moderno narodno skupščino, kakor predstavnštvom naroda. Vendar ni bil prazna formalnost, ampak je imel živ in močan vpliv na državne posle.

Ako se sedaj ozremo po vsebini Dušanovega zakona samega, dobimo v njem predvsem potrdilo za našo označbo, da je bil sabor aristokratsko telo. V členu 69 se izključujejo naravnost vsi »sebri« (neplemenitniki) od sabora, prepoveduje se jim skupljati se na zборе. Kdor bi jih skupljal, tistemu odrežejo za kazen ušesa in opalijo oči. Tu vidimo, da so se morali pripetiti že nekakšni incidenti, da so ljudje neplemenitega rodu reklamirali zase pravico skupljanja v sabor; kajti drugače ne bi bilo potrebno, da sta car Dušan in sabor svečnikov in vlastelinov ustanovila ostre represalije zoper vsak poskus skupljanja — »sebrov«.

Drug, zelo važen člen, ki govori o saboru, je člen 142. Tu pravi car Dušan sam, da je treba izpolnjevati določbe, »što jest carstvo mi uzakonilo na saboru«, drugače bo kršitelj kaznovan. Ker se obrača ta člen zoper vlasteline in vlasteličiče, ki so dobili od carja zemljo in mesta v poklon, moramo si misliti, da gre morebiti za pobijanje nazora, da vlastelinov ali vlasteličičev ne veže zakon, če ni bil na samem saboru navzočen, ki je zakon izdal. Vsekakor dikcija tega člena kaže, da je za postanek zakona potrebna uzakonitev na saboru po iniciativi carja.

Važen je tudi še člen 83, ki je ostal, žal, miselni torso. Tu gre namreč za vzdrževanje *status quo ante* »do sijega - si doba sabora nago«. To znači, da so bili roki pozivov ali sesije sabora za časa cara Dušana splošno znani. Na to nas navajajo tudi členi 123, 124, kjer stoji »do sijega - si sabora« in člen 164, kjer se čita: »prežde sijega sabora«, kakor rečeno, to pa, kar bi nas zanimalo, kdaj so se shajali na sabor in koliko

časa je ta sabor trajal, v zakoniku ni navedeno. Slednjič naj še navedemo člen 39, ki pravi, da naj ostanejo dedne očevine (baštine), ki so jih dobili in jih imajo v oblasti vlastelini in vlasteličiči, »do tega sabora« trdne, t. j. v moči. Morda je bil povod za tako določilo kakšen konkreten predpis za dedno očevino, a car Dušan ni hotel, da bi to, kar je sam prej s hrizobulami ustanovil, prišlo vnovič na saboru v pretres.

O gpr. razvoju državnega zbora smo že prej na kratko govorili. Naj tukaj tisto črtico še dopolnimo. Do 8. stoletja so se obdržavali vsak marec zbori vseh pripadnikov vojne, od Pipina dalje pa v maju (*campus Martius, Madius*). Ker so prihajali na take zборе poleg grofov in visokih uradnikov tudi še škofje, sestajal se je kralj ž njimi na posvet o vseh činih zakonodaje. Poleg tega vseobčega zbora shajali pa so se na jesen samo svetni in cerkveni knezi pri kralju. Teoretično je imel ta zbor le posvetovalen glas, ali kralj njegovih sklepov ni mogel ignorirati. Tako je prišlo, da so *edicta* in *decreta* izhajala pod vidikom pristanka državnega zbora, tikala pa so se v glavnem upravnih, pa tudi kazenskopravnih in procesualnih vprašanj. Od druge polovice srednjega veka pa državna oblast ne pristoji niti teoretično več samemu kralju, temveč on jo mora deliti s knezi, zbranimi v državnem zboru (*Reichstag*), težišče državnega aparata preide na »cesarja in državo«. Tisti ožji zbor velikašev je postal činitelj, ki preko njegove volje cesar ne more več iti. Vse splošne državne zadeve morajo priti na posvet v državni zbor, a obiskujejo ga vsi državni knezi. Tudi grofje in baroni so bili mnogokrat na zbor klicani, takisto tudi državna in škofovska mesta od konca 13. stoletja dalje, vsaj sem pa tam. Državna zakonodaja, državni davki, vojska in vojne, ustanovitev novih državnih kneževin so bili obligatorno predmet poslovanja državnega zbora. Mnogokrat pa je cesar iz razlogov koristnosti spravil na državni zbor drugačne zadeve, kakor n. pr. dogovore s papežem, oddajevanje zapalnih državnih fevdov, podelitev privilegijev i. t. d., ter je zahteval sklepa. Če niso bili na državnem zboru vsi knezi navzočni, dobivali so vprašanje pismeno in istotako odgovarjali s pristankom (t. zv. *Willebrief*). Toda od konca 13. stoletja je bilo treba volilne kneze vprašati za pristanek sploh pri vseh važnih državnih poslih, tudi če niso spadali v pristojnost državnega zbora.

Če pregledamo razvoj državnega zbora z onim Dušanovega sabora, ugotovimo lahko, kakor smo to že nekolikokrat prej storili, da se nahaja Dušanov sabor nekako v pravnem položaju, kakršen je bil podan v germanski državi pet stoletij poprej, le da dobi Dušanov sabor v zakoniku samem svojo izrazito eksistenčno pravico in jamstvo za zakonodajno sodelovanje; kajti v kolikor govori n. pr. »Saško« in »Švabsko zrcalo« o državnem zboru, to ni bila zakonita ureditev vse te zadeve.

TRETJE POGLAVJE.¹

Stanovi.

§ 6.

1. Cerkev.

Iztočna cerkev se je končno ločila od zapadne l. 1054. Ipak stiki srbske pravoslavne cerkve, ki je postala l. 1219 po ločitvi od ohridske avtokefalne cerkve tudi sama samostalna (avtokefalna), z rimskokatoliško cerkvijo niso prenehali. Saj si je Stefan Prvovenčani dal podeliti kraljevsko čast od papeža Honorija III. in njegov legat ga je l. 1217 slovesno kronal s kraljevsko krono. Velike, srbski državi utelešene pokrajine so bile strnjeno naseljene od rimokatolikov, tako osobito v Primorju, a tudi severne sosedne države so bile obljudene skoro izključno z rimokatoliki. Slednjič je bilo v srcu srbske države same dovolj stalno naseljenih rimokatolikov, n. pr. rudarjev Sasov. Sploh se je kazalo baš pri srbskih vladarjih stremljenje, da si pridobe iz spora med Bizancem in Rimom kar največ koristi. Jireček ugotavlja, da se je l. 1354 sam car Dušan izjavil, ko ga je carigrajski patrijarh preklel, da je pripravljen priznati papežev primat, — toda le za ceno, da ga imenuje papež za vrhovnega poglavarja (kapetana) krščanstva zoper Turke. Pri tem pa moramo vpoštevati, da je car Dušan 5 let poprej v svojem zakoniku odredil določila, ki kažejo baš napram latinskemu

¹ Slovestvo: Stoj. Novaković: Zakonik Stef. Dušana: Selo: Svetisl. Djorić: Osnovna pitanja o Duš. zak.: Konst. Jireček: Staat und Gesellschaft im mittelalt. Serbien, in: Das Gesetzbuch des serb. C. St. Duschau; Nikolaj Krstić: Razmatranja o Dušanovom zakoniku (Glasnik 1854, 1855); Mih. Poličević: Ustrojstvo pravosodja u staroj srb. drž.; Kadlec-Taranovski: Prvobitno slovensko pravo; Rudolf Strohal: Tako zvani zakon cara Konstantina i Justinijana (Mjeseč. 1911); Franjo Rački: Bogumili i Patareni; Karl von Amyra: Grundriss d. germ. Rechts; Richard Schröder: Lehrbuch d. deutschen Rechtsgeschichte; Josip Gruden: Zgodovina slovenskega naroda; Heinrich Gengler: Des Schwabenspiegels Landrechtsbuch; Julius Weisske: Der Sachsenspiegel; Metod Dolenc: Dvoje slovenskih fevdskih priseg, in: Pravosodje cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pteterju; Stjepan Ortner: Povjest Krapine.

obredu popolno nestrpnost. V naslednjem bomo videli, da je Dušan kot car, ki mu je po iztočni krščanski tradiciji pripadala oblast tudi v pogledu cerkve in vere, duhovščino pravoslavne cerkve, in to svetno kakor tudi samostansko, zelo favoriziral, brez dvoma zato, ker je iskal in dobil v njej protiutež napram svojim vlastelinom. Koliko mu je bilo ležeče na ureditvi jasnih razmer s cerkvijo, vidi se že iz tega, da je baš v početku zakonika iz l. 1349 izdal v členih 1—38 določila, ki se pečajo izključno z verstvom in cerkvijo, ki pa podajajo tudi še kano nične predpise in določila o gmotnih vprašanjih cerkve in samostanov.

a) **V e r s t v o.** Čl. 1. zahteva, »da se krščanstvo očisti«, t. j. vzdrži čisto, pravo, misli pa seveda le na pravoslavno cerkev, ker imenuje v čl. 7 latinski obred za krivo vero, herezijo (jeresi) in zapoveduje v čl. 6 vsem onim kristjanom, ki so odpadli od orientalske cerkve k »azymii«, t. j. k okcidentalnemu komuniciranju (pričeščivanje — *coenae sacrae praebitio et usus*) s presnim hlebom, da se zopet povrnejo h »krščanstvu«; kdor bi te zapovedi ne slušal in se ne povrnil v domačo cerkev, zapade hudi kazni. Naslednji člen predpisuje, da se morajo v ta namen, t. j. radi brige, da se Latinci povrnejo v pravoslavje, nastaviti po vseh mestih in trgih protopopi. Ako bi pa poslej, t. j. po izdaji Dušanovega zakonika, kakšen latinski pop izpreobrnil pravoslavno osebo k latinskemu obredu, naj bo kaznovan (čl. 8).

Pravoslavni, ki postane heretik, t. j. ki se izpreobrne k latinskemu obredu in hoče med pravoslavnimi živeti, se žigosa po obrazu in zapodi, a tistemu, ki bi ga skrival ali mu dajal potuho, zgodi se naj enako (člen 10). Jasno je, da je car Dušan izdal to določilo le za plemenitnike in domačine v strnjenih selih, trgih in mestih z avtohtonim pravoslavnim prebivalstvom. Za trgovce, rudarje in druge tuje priseljenike to gotovo ni veljalo. Car Dušan pa gre še dalje: ne trpi mešanega braka (zakona) med latinskim možem in pravoslavno ženo. V členu 9 pravi, da je dovoljeno polverca (tako se imenuje samo na tem mestu rimokatolik, kakor da bi bila njegova vera sicer vera, ampak vredna le polovico pravoslavne), ki se je oženil s pravoslavko, prekrstiti na pravoslavje, če to želi; če pa tega noče, vzamejo se mu naj žena in deca, njim naj se dá del hiše (doma), a on se protira, t. j. požene po svetu. Da drugi del zapade za kazen carju, sicer ni izrecno navedeno v zakoniku, vendar smemo na to sklepati

per analogiam (prim. člene 57, 101, 140). Misliti pa smemo tudi na tako rešitev, da se tisti del vendar le njemu vrne, ako se pozneje premisli in se poda zopet v pravoslavje. Kdor pa proda kristjana, t. j. pravoslavnega »u inu nevernu veru«, torej v here tično ali pagansko cerkev, temu se odseče za kazen roka in razpara (»ureže«) jezik (čl. 21). Mišljeni pa morejo biti pri tem le nesvobodni ljudje (robovi, »otroci«), ki pripadajo najnižjemu stanu prebivalstva.

Ob koncu prve polovice zakonika (iz l. 1349) se spomni car Dušan, ko daje predpise za vojne čase, na cerkev in odredi gotovo v prvi vrsti iz verskih motivov, da kdor na vojni »obori« cerkev, t. j. uniči cerkveno zgradbo, ta naj bo ubit (z orožjem) ali pa obešen (člen 130).

b) Kanonični predpisi. Da vsebuje Dušanov zakonik tudi kanonične predpise, t. j. take, ki bi po vsej priliki priticali cerkvenemu poglavarju, ne pa njemu, svetnemu vladarju, nas ne sme presenetiti. Kajti v Bizancu je veljal cesaropapizem, a caru Dušanu je bil Bizanc za vzor. Spomniti se moramo tudi se, da je dal Dušan sam povzdigniti nadškofa za patriarha »Srbov in Grkov« (l. 1346) proti volji Bizanca, da je imel ta čin za posledico shizma od Bizanca (ki je preživel carja Dušana, ker je bil šele l. 1375 poravnan), a Joanikije II., ki je postal l. 1337 nadškof in pozneje patriarh, je izšel iz posvetnega stanu in bil tedaj Dušanov logofet. Nedvomno je bil baš Joanikije redaktor vseh kanonskih predpisov v Dušanovem zakoniku, kar je bilo pač vsem cerkvenim krogom znano. Sicer pa je neposredni predhodnik v zakonodaji, sintagmat Matije Vlastara, vseboval skoro izključno kanonična določila. To pa je vsekakor cara Dušana naravnost napotilo, da je postopal enako tudi v svojem zakoniku.

Med take kanonične predpise bi šteli: Določilo člena 7, da imej Velika Cerkev, t. j. patriarh, brez ozira na metropolit in škofo, brigo, da se nastavijo protopopi po vaseh, trgih in mestih v svrhu ohranitve čistosti pravoslavja. Dalje pravi predpis člena 4, da je v duhovnih poslih slušati arhijereje (nadsvečenike, *Erz-* ali *Oberpriester*, *Hohepriester*). Kdor bi se pregrešil proti cerkvi ali pa tozadevnim predpisom v zakoniku, bilo vedoma, bilo nevedoma, ta se mora spokoriti in dati cerkvi »popravo« (= spravo, *Sühne*, *reconciliatio*). Ako pa tega noče storiti, odloči naj se od cerkve, kar pomeni najbrže toliko, da naj se ž

njim postopa kakor z odpadnikom, t. j. zapleni naj se mu vsa imovina. Po čl. 5 je prepovedano škofom, da bi izrekli prokletve (*anathema*) prenagljeno; nasprotno, dotičnike naj poprej dvakrat ali trikrat opominjajo. V členu 11 se zahteva, da naj postavijo škojfe po vseh selih in mestih in parohijah duhovnike, ki pa morajo imeti od škofa blagoslov, inace bodo kaznovani in odterani. Nepotizem in simonija sta prepovedana metropolitom, škofom in igumnom. Kazen za prekršaj prepovedi je, da se izreče nad krivcem prokletstvo in da ga izženo iz dostojanstva (člen 13). V cerkvenih zadevah smejo soditi le cerkvena oblastva; če bi se drznil soditi posvetnjak, zadene ga kazen 300 perper (člen 12).

Za igumne (*hegoúmenos*, prednik, voditelj) samostanov se smejo nastavljati le dobri možje, ki so večči gospodarstva, a izbirati se ne smejo brez sodelovanja menihov (kaludjerov) samostana (člen 14). Taki igumni pa naj živijo v hišni skupnosti (opštežitija, *koinóbion*, zajednički trpezi) in gospodarijo skupno, pa dogovorno s starci t. j. menihi (člen 15). Samostani so bili bogato obdarjeni s posestvi, za to pa jih obvezuje zakonik, da naj hranijo na tisoč koč po 50 menihov (člen 16). Menihom je prepovedano živeti v posebnih kočah, niti ne smejo, kakor je to bilo v XI. stoletju navadno, begati, *alias* klatiti se na konju in oboroženi kakor hajduki po deželi, ampak živijo naj v samostanu. Isto velja tudi za menišice (člen 17). Kar je bilo tu odrejeno za postrižene menihe, to je bilo ponovljeno v členu 29 bržčas za nepostrižene; razloček med obema vrstama je pač le cerkveno-organizatorične narave. Car Dušan pa se je vmešaval celo v nameščevanje menihov. Ni trpel, da bi menihi po tonzuri ostali v samostanu svoje rodne metohije (župne fare). Le, če se jim ne dá imovina za upravo, smejo ostati; v takem primeru pač ne morejo ničesar na korist svojcev zlorabiti. Inace pa naj se jim daje prehrana za potovanje in gredo naj v kakšen drug, tuj samostan (člen 18). Če pa vrže menih raševino, t. j. meniško haljo raz sebe, pride v zapor, dokler se ne vrne v poslušnost; pa tudi sicer se mora kaznovati (pe-depsa' = bržčas s kanonskimi kaznimi, člen 19). Čudno nas dirne predpis člena 20, ki pravi, da je prepovedano menihu sodelovati pri izkopavanju in sežiganju vampirjev (volkodlakov), kar kaže na majhno izobrazbo menihov in močne ostanke paganskih vraž. Tak menih se »razpopi«.

Še splošnejša določila kanonične narave so ukazana v členu 25, da naj vlada cerkvam gospodin car, patriarh in pa logofet (mislimo na Joanikija II., bivšega logofeta, ki je umrl 3. septembra 1351 kot patriarh) a drug nihče. V členu 28 je dalje rečeno, da se morajo po vseh cerkvah hraniti siromaki (vbozi) tako, kakor je to ustanovnik cerkve predpisal; kdor bi se pregrešil zóper ta ukaz, tega naj odstavijo od dostojanstva, pa bodisi metropolit ali svetni škof ali samostanski iguman. V členu 37 stoji, da eksarhi (nekakšni *missi ecclesiastici*, nadzorniki) ne smejo biti kosmiki t. j. laiki; niti sam metropolit naj jih ne pošilja s svojimi konji, ampak po dva in dva popa (tako se imenuje oženjeni, popadija je njihova žena, a sveštenici so neoženjeni duhovniki), k drugim popom, kjer naj razpravljajo o cerkvenih poslih.

Tudi za vlastelinske cerkve imamo predpise v členu 27. Vlastelini, ki imajo svoje domače cerkve na svoji dedni očevisi, si nastavljajo sami svoje menihe, ali povesti jih morajo pred škofa iste oblasti, da jih ta blagoslovi. Episkop vlada v taki domači cerkvi vlastelinovi le glede duhovnih poslov; niti car, niti patriarh, niti drug škof ne sme takega duhovnika podvreči patriaršijski cerkvi (pač pa v gospodarskem oziru, o čemer bo še govora). Podreditev domače cerkve pod kakšno drugo pa se ne da več preklicati (člen 47).

Slednjič še dvoje kanoničnih predpisov. V prvem delu zakonika stoji v členu 2, da nihče ne sme podeliti zakramenta zakona (venčanja) razen arhijereja ali od njega postavljenega duhovnika, ki je pristojen za dotičnega nupturienta, pa bodisi to vlastelin, bodisi kdo drugi. Intervencija cerkve pri zakonu (braku) pa je predpisana v členu 3. Pri robovih je bila namreč prej navada, da so sklepali zakone brez cerkvenega blagoslova in bržčas ima zato Dušanov zakonik ta predpis, da sprečava »divje zakone«. V drugem delu zakonika stoji pa v členu 196, da se niti mož niti žena ne smeta »ostriči«, t. j. pomenišiti brez škofovega blagoslovljenja. Na koncu tega člena pa je rečeno »Vsakomu človeku zakon crkovni«. Stojan Novaković pravi, da ni jasno, kaj se je hotelo s tem določilom doseči. Nahaja se pa to določilo le v enem prepisu (rakovackem) a zdi se, da je moglo pomeniti le nekakšno cerkvenopravno preponderanco. Civilnopravna določila stopijo v ozadje na korist cerkvenopravnim. Če n. pr. hoče vlastelin za popa

nevrednega človeka, pa ga škof noče blagosloviti, naj obvelja cerkveno pravo; ali, če se hočeta mož in žena pomenišiti, škof pa smatra, da je bolje, da ostaneta v braku, ker za samostan nista, — obvelja cerkvena odredba.

c) Gospodarski odnošaji. Favoriziranje cerkvâ se vidi jasno v raznih predpisih glede gmotnih dajatev, ki so bili vsekakor potrebni, če se vpoštevata, da duhovni ljudje niso mogli tako intenzivno skrbeti z lastnimi močmi za svoje dohodke. Cerkev je bila oproščena dolžnosti vršiti ponos t. j. tovoriti s konji in vozovi za državo, vojsko, mesta, kraljeve (t. j. prestolonaslednikove) potrebe ali slednjič za vlastelinske potrebe, kar se je morebiti po dotedanjem pravu ali pa zoper zakonite predpise od cerkvâ zahtevalo. Edino pri carju osebno je stvar drugačna. Kakor smo že slišali, je tu veljala izjema izjeme, torej ostane dolžnost ponosa ali dizanja carju (člen 23). Cerkev je tudi prosta vsake rabote (člen 26). Cerkveni naseljeniki, ki stanujejo po carskih meropščinah, se ne smejo pozivati na delo za carja (člen 34). Cerkev: »ot sada i napreda« — pravi člen 38, torej je bilo to dotlej (vsaj ponekod) drugače; tudi ne sme biti obremenjena s tem, da bi morala cerkvena posestva prehranjevati carjeve žrebce in konje.

Glede carskih cerkvâ (*lavre*), pa onih samostanov, ki so carske ustanove (zadužbine) in imajo svojo avtonomno upravo v ekonomskem pogledu, naj velja, da se ne smejo podrejevati Veliki Cerkvi, t. j. patriaršiji, metropoliji ali arhiepiskopiji (člen 27). Te cerkve so bile in naj ostanejo nezasvisne. Pri cerkvah po selih, ki nimajo vlastelina za gospodarja (bila so to lahko carska sela), naj ostane popu, ki ima svojo lastno očevino (baštino), le-ta prosta bremen, malih in velikih rabot. Če pa svojega imenja¹ (stasa) nima, naj se mu dá od cerkvenih njiv troje in popovska kapa naj ostane svobodna, t. j. pop uživaj to zemljo neutesnjeno, prosto od davkov ali rabot. Ako bi pa pop vzel več cerkvene zemlje kakor troje njiv (ker se mera ne navaja v zakonu, moramo misliti na splošno običajni obseg njive ali pa na lokalno pojmovanje izvestnega dela zemlje kot »njiva«), mora cerkvam po zakonu delati. To se

¹ Izraz »imenje« je povzet za pojem »posestvo« (srbski »imanje«, nemški »Gut«) iz slovenskega prevoda vinogorskega zakona. (Gl. Dolenc, Pravni izrazi v prevodih vin. zak. v Časopisu za slov. jezik, književnost in zgodovino, 1920, str. 80.)

pravi, vsaka cerkev je imela svoje posestvo za dohodke, del do 3 njiv gre v prid popu, kar je več, pa pop obdeluje, a cerkev dobi dohodek (člen 31). Tudi za cerkve, ki so bile dedna last vlastelinov (da je bilo to možno, kaže člen 45), so veljali enaki predpisi. Tudi tu dobi pop 3 njive za užitek. Če je bil pop prej iz meropskega stanu, postane s popovskim dostojanstvom popolnoma nezavisen, svoboden človek z vsemi zasebnimi, državljanskimi pravicami, torej tudi s pravico, da dobi dedno očevaro (člen 31, 65; tako Poličević). Dokler vlastelin vzdržuje popa, mora pri njem ostati, če bi pa vlastelin ne izpolnjeval svoje vzdrževalne dolžnosti, naj ga pop toži pri arhijereju, ki naj vlastelina predvsem opominja. Šele, če vlastelin niti na opomin ne vrši svoje dolžnosti, gre pop lahko, kamor hoče. Če pa ima pop svojo lastno zemljo (dedno očevaro), ga vlastelin sploh ne sme odpraviti; pop ostane na tistem mestu svoboden (člen 65).

Posebna skupina predpisov velja za samostanska imenja, ki se zovejo metohija (člen 34). Car je igumnom oddal vse pravice, da vladajo nad kočami, živalmi in vsem drugim blagom, da store, kar je pravo in dobro, pa v skladu s hrizobulami ustanoviteljev (člen 35). Ali igumni so dolžni ustanoviti in vzdrževati *koinóbion*, t. j. samostansko sožitje primerno imovinskemu stanju dotičnih samostanov (člen 36). Dečanski samostan je imel 40 sel meropsov in 9 katunov vlahov, Arhangelški prvih 60, drugih 17, Svetoštefanski prvih 67, drugih 9 itd., iz česar je razvidno bogastvo samostanov. Uslužbenci samostanov imajo brigo, da drže po selih in katunih ljudi skupaj, da delajo za cerkev; oni so samostanu odgovorni za to, da se vsa dela res izvršujejo. Če bi s svojim nastopom ljudi — delavce razgnali, sme jih samostanski igumen zvezati in jim odvzeti zemljo in ljudi, dokler ne zberó na delo vseh onih, kakor so jih razgnali (člen 32). Vendar delajo naseljeniki cerkve, nastanjeni v meropščinah cerkve (člen 34) samo to, kar so po zakonu dolžni delati cerkvi kot svojemu gospodarju (člen 26).

Imenitno stališče zavzemajo cerkve po Dušanovem zakonu glede sodnih pravic. Cerkve sodijo svojim naseljenikom samo po svojih metropolitih, episkopih in igumnih. Če so v sporu ljudje raznih cerkvâ, sestavi naj se mešano sodišče ali pa sodi ena cerkev ljudem obeh vrst (člen 33).

Cerkve pa imajo še drug privileg glede pravn, ki teko radt zemlje ali ljudi (naseljenikov). Če se nasprotnik cerkve sklicuje v pravdi na darovalno pismo ali na milostnika (glej str. 20), ki je posredoval pri carju za darilo stranki, onda se sodišče ne sme ozirati niti na milostno pismo, niti na posrednika milosti, temveč soditi mora preko teh po zakoniku; le izvestiti mora o tej pravdi carja samega (člen 78). Misliti si moramo pač, da car ni imel prave evidence o poklonih in da je v dobri veri nekaj podaril, kar je bila cerkvena last; saj tudi meje zemljiške lastnine niso bile povsod natančno urejene. Za tak primer car Dušan ne pripušča izpremembe v lastinskem razmerju niti, če je sam nekaj odredil v nasprotju z ustanovitvenim pismom, ampak, kar je v zakoniku rečeno, naj obvelja.

Slednjič se je car — po besedilu rakovačkega prepisa zakonika — odpovedal v prid cerkvi tudi globam, ki zapadejo pri cerkvenih ljudeh (člen 194).

Na eno stran gospodarskega vprašanja pa treba opozoriti, ki ni postala predmet ureditve po Dušanovem zakoniku. Iz sintagmata Matije Vlastara je znano, da je bil vsak pop dolžan dajati svojemu škofu od vsakega sela izvestni davek kot »kanonik« ali »popovino«. Drugi sodobni spomeniki kažejo še na druge duhovne davke, »dimnino«, »vrhovino« in »bir«; prvi in drugi davek je pripadal škofom in metropolitom, zadnji popom. Poblížjih določil o teh davkih ne poznamo, a vsekakor so morala biti splošno znana in nesporna, inace bi jih car Dušan brez dvoma v svojem zakoniku uredil.

č) Državna cerkvena politika. Kakor že omenjeno, je cerkev uživala velike privilegije ne samo iz verskih nagibov, ampak tudi iz praktičnega razloga, ker so duhovni dostojanstveniki služili carju kot protiutež napram svetnim vlastelinom. Carji so poklanjali cerkvam in samostanom, kakor smo videli, velikanska posestva — v Dušanovem zakoniku se imenujejo »ktitorji« = osnovatelji (člen 28, 35), skrbeli pa so tudi za zunanja odlikovanja, za posebno odlično stanje cerkvenih dostojanstvenikov. Svetitelj (= episkop) ali vladika je užival posebno zaščito svojega življenja. Za uboj svetitelja naj se storilec kaznuje s smrtjo na vešalih, torej s posebno sramotno usmrtitvijo, za navadno žalitev pa z globo 100 perper (člen 95). Patriarhov dvor je — prav tako kakor carjev —

asil za sužnje (ujetnike), ki so utekli iz carjevega dvora (člen 113).

O spletki carja Dušana, da se podvrže pod latinski primat z vso svojo cerkvijo vred, smo že uvideli k temu predmetu govorili in omenimo to tukaj le v dokaz cezaropapističnega stremjenja carja Dušana. K tistim izvajanjem pa moramo še pripomniti, da zakonik daje tudi Latincem neko zaščito, če gre za interes države v pogledu na trgovski promet. Vsak gost, pravi člen 160, i trgovec i Latinec (Dubrovčanin, Mlečič t. j. Benečan in sploh katoliški Italijan) naj prispe mirno k prvi straži ob meji in naj vse seboj prinese in pripelje, kar ima; če bi se kaj pogubilo, povrniti jim morajo škodo kefalije (poglarvarji) in straže. Visokost škode pa določa porota, ki je bila, kakor je car Dušan ustanovil že v neki posebni povlastnici izza 20. septembra 1349, mešana t. j. sestajala je na pol iz Srbov, na pol iz Latincev. To določilo pa je car Dušan sprejel tudi še izrečno v drugo polovico svojega zakonika (člen 153).

Inače poznamo iz zgodovine dokaj primerov Dušanove faktične nestrpnosti napram obmorskim katoliškim škofom in očividnega protežiranja srbskih, t. j. pravoslavnih popov na kvar katoliškim duhovnikom. Ker pa to ni v neposredni zvezi z Dušanim zakonikom kot takim, naj zadostuje ta konstatacija in se nam je naposled ozreti le še na razmerje carja Dušana do Bogomilov.

Bogomili in patareni so izpovedali t. zv. pavlinijanski nauk, ki kaže veliko sorodnost z Zaratustrovo vero. Po bizantinskih vojakih je bil ta nauk zanešen iz iztočne Male Azije najpreje na Bolgarsko za časa cara Petra, Simeonovega naslednika, a našel je v duhovniku Bogomilu (okoli l. 970) svojega organizatorja in propagatorja. Ker se je bogomilstvo opiralo na slovanske cerkvene knjige, razširilo se je hitro po Srbiji in zlasti v Bosni. Enako Zaratustri so Bogomili učili, da vladata v naravi dva principa, dobro in zlo. Bog je prvi, ustvaril je dušo in vse to, kar se ne da videti z očmi; satan, drugi princip, pa je ustvaril ves vidni svet. Kristus je bil le najvišji angel Boga, imel je le na videz telo, tudi njegovo trpljenje je bilo le navidezno. Bogomili so zavračali vse zakramente, ves stari testament, evangelijski jim je bil le novi testament; priznavali niso ne cerkve, ne oltarjev, ne križa, ne praznikov, ne postov, a od molitvij so obdržali le Oče naš. Svetnikov niso častili,

imeli pa so dede, t. j. nekakšne škofo in pa navadne duhovnike. Navzlic temu so se sami šteli za kristjane. Za časa carja Dušana so Bogomile imenovali »babune« — po gori Babuni, na kateri jih je največ živel. V Srbiji jih je že Štefan Nemanja hudo zatiral, a car Dušan je v svojem zakoniku odredil v členu 85: »Kdor izpregovori babunsko besedo, plača, če je vlastelin, za kazen 100 perper, če ni vlastelin, pa 12 perper in dobi še batin s palico.« Iz tega določila razvidimo, da je bilo za časa carja Dušana še ljudi neplemenitega kakor tudi plemenitega stanu, ki so imeli stike z Bogomili. Vendar o tem ni jasnosti, kaj je bila babunska reč. Ugiba se, da je bila to nekakšna čarovniška formula ali rotenje brez pravega smisla (N a m i s l o v s k i). Po naših mislih treba stvar spraviti v miselno zvezo s členom 10, kjer je vsaka herezija pod kaznijo prepovedana; heretik, torej tudi Bogomil, naj se žigosa po licu in izžene. Če je za herezijo, t. j. dejansko priznavanje k babunski sekti, taka ostrejša kazen odrejena, mora biti »babunska reč« nekaj manj kaznivega, morda le kakšno nagovarjanje k prestopu v babunsko vero. Znano je namreč, da Babunci svojih proselitov niso kar na slepo s kakšno pristopno izjavo sprejemali v svojo versko družbo, ampak pripravljali so jih precej dolgo z opomini, da naj žive po evangeliju in slično. Mislimo si pa lahko, da so Babunci večkrat brez uspeha prigovarjali in to je bila morda »babunska reč«, za katero gre kazni, ki je manjša kakor pa herezija. Mogli bi pa tudi misliti na kakšen babunski spoznavalni pozdrav ali rečenico, ki ga pa po določitih carja Dušana nihče pod nobenimi okolnostmi, torej tudi ne iz prešernosti ali v šali ne sme rabiti, samo da se ne spominja nihče krive vere.

S tem smo obrazložili določila Dušanovega zakonika glede cerkve. Če hočemo sedaj primerjati srbske pravne razmere glede cerkve z germanskopravnimi, moramo predvsem podčrtati kardinalno razliko: V Srbiji cezaropapizem ali vsaj razvoj v smeri proti cezaropapizmu, v Germaniji nauk sv. Avgušтина, da je božja država (*civitas Dei*) t. j. cerkev, višja kakor *civitas terrena*, da pa se priznava samostojnost tudi posvetni državi, ako odgovarja duhu krščanstva in je urejena po njegovih zahtevah. Njeni oblasti se morajo pokoravati tudi kristjani! Zaman bi torej iskali v zakonodaji ali v činih germanskih vladarjev podrobnih predpisov kanonične vsebine. Položaj cerkve v germanskih državah je bil samostalnejši kakor v Srbiji. Imela je v mejah vsake germanske države neko celoto, ne da bi prenehala zveza z vesoljno cerkvijo in njenim

poglarjem v Rimu. Opatje in škofi so tudi sodelovali pri vladanju države in se udeleževali državnih shodov in državnega sodstva. Merovingi so cerkve bogato obdarjevali, pa tudi Karolingi, ki so nekaj posestev cerkvi odvzeli, da so jih mogli dati svetnim knezom, vojaškim glavarjem, so verske predstavitelje še favorizirali. Ustanavljali so — nalik srbskim ktitorjem — na splošno cerkvene imunitete, ki so uživale predprave v obliki trojne zabrane 1. *introitus* (uradni pohod kraljevih uradnikov v območje imunitete je bil zabranjen); 2. *exactiones* (zahteve po dajatvah od cerkvenih podložnikov so ukinjene); 3. *districiones* (prisilna sredstva države zoper podložnike so odpravljena). Tu imamo pač vsaj nekaj sličnosti z Dušanovimi zabranami glede velike i male rabote, pónosa i. t. d. Enako imajo tudi imunitete svoje sodstvo nad lastnimi podložniki ter pravico, nalagati svojim podložnikom davščine in jemati pristojbine. Na takem stališču je ostalo, ne da bi imeli germanski knezi ali kralji pravice, posegati aktivno v notranje poslovanje cerkve, osobito izdajati predpise kanonične vsebine. Vse to je načeloma izključeno, ker cezaropapizma ni! Ali v rimski cerkvi se je stvar zasukala na slabšo stran, ko je papeštvo v 10. in 11. stoletju moralno propadalo. Skoraj vse cerkve pridejo v zasebno last posvetnih velikašev, ki so veljali za lastnike njihovega imetja. Ti posvetni gospodarji so imenovali svojim cerkvam svoje duhovnike, razpolagali s cerkveno imovino i. t. d., lastili si *sede vacante ius regaliū*, po smrti duhovnika *ius spoliū*. Investitura se je izvrševala s palico in prstanom, kakor da bi cesar podeljeval tudi škofovsko duhovno oblast. Reakcija zoper te razmere je prišla pod papežem Gregorjem VII. (l. 1073—1083), ki je zabranil investituro s palico in prstanom in zahteval očiščenje od vmeševanja posvetne oblasti v čisto duhovne posle. Nastali so boji, ki so končali s tem, da je cerkev sicer priznala državi pravico investiture glede državnih fevdov in regalij, toda *per sceptrum*, ali oseba je morala biti že določena po kanoničnih predpisih z volitvijo, pri kateri nima posvetni gospodar ničesar opraviti. Pa cerkev se je hotela bojevati še dalje, da dobi nadvlado nad državo tudi v posvetnih zadevah. Cesar mora priseči papežu *iuramentum fidelitatis*. Nastane glasovita teorija o dveh mečih, *sacerdotium* in *imperium*, oboje da je enakovredno in od Boga dano papežu; papež je *imperium* samo posodil cesarju. Prenapetost hierokratičnega sistema dobi najjasnejšega izraza v buli *Unam sanctam* Bonifacija iz l. 1302. Ta pa je postala nagrobni spomenik papeževe vesoljne vladarske moči, kajti po porazu cesarstva so odpovedali različni narodi in njihovi vladarji tudi papežu pokorščino. Že naslednik Bonifacija VIII., Francoz Klement V., preloži rezidenco iz Rima v Avignon (l. 1309), kjer ostanejo papeži do l. 1376. V tem času manjšega ugleda papeštva je bil car Dušan pripravljen, priznati papežev primat (za katero ceno, smo že čuli); v tem času je nastal njegov zakonik z izrazitimi cezaropapističnimi določili.

O nekaterih posameznih vprašanjih le še nekoliko besed. Tudi v gpr. področjih je bilo dokaj posla s heretiki. Baš v Dušanovih časih je Anglež Wiclif trošil krivo vero (l. 1327 do 1384). Do splošnega boja zoper njegov nauk pa je prišlo šele, ko ga je izpopolnil Hus (l. 1369 do 1415; smrt na grmadi v Kostnici). Ali že prej, in sicer od početka 11. stoletja imamo zgodovinske dokaze o nestrpnosti katoliških oblastev. Patareni v 11. stoletju, pozneje Albižani v 13. stoletju, ki so bili nedvomno v stiku z isto vero, ki je izvor Bogomilske sekte, so bili na krute načine preganjani in tudi zatrti. Za dežele pod gpr. vplivom je značilno, da se je za heretike uporabljala smrt z ognjem, dočim je Dušanov zakonik predvideval to kazen le za morilce najbližnjih sorodnikov, za čarodejnike (»madžinike«) ter zavdajalce. Značilno pa je tudi, da se je pod vplivom gpr. orientiranih preganjancev krive vere začelo postopanje s torturo. Prvi *tractatus de tormentis* je bil napisan v gornji Italiji okoli l. 1270. V Dušanovem zakoniku pa nimamo tako nečloveških sredstev za preganjanje drugovercev, torture on sploh ne pozna. Končno naj še pripomnimo, da imamo v nemški državi od početka križarskih vojn (l. 1096—1270) konstatirati izrazito nestrpnost napram Židom, ki pa se je od 13. stoletja dalje pod vplivom vladarjev samih preokrenila tako, da postanejo »*kaiserliche Kammerknechte*« in dobé dvoje izrazitih privilegijev, namreč, da smejo jemati obresti od posojenega denarja (*Wucherprivilegium*) in pa da jim ni treba predmetov, ki so bili ukradeni, pa so jih pridobili v dobri veri, lastnikom vrniti, razen, če so ti plačali Židu odškodnino (*Judenprivilegium*). O vsem židovskem vprašanju v Dušanovem zakoniku ni govora. S tem pa seveda ni rečeno, da bi Židje sploh ne bili prišli v dotike s Srbi. Ali brez dvoma so bili ti stiki tako malo pomembni, da carju Dušanu ni bilo treba ničesar posebej ukreniti; za Žide je pač veljalo to, kar za — nevernike sploh.

§ 7.

2. Plemstvo.

Car Dušan navaja v predgovoru svojega zakonika na prvem mestu cerkvene dostojanstvenike, na drugem sebe, na tretjem pa »vlastela carstva mi mala i velika«. Po besednjaku Vuka Karadžića je beseda »vlastela« množinska oblika od »vlastelin' ali pa *feminium collectivum* od iste besede. »Vlastelin« izhaja etimologično od debla »vlast«, pomeni pa *nobilis*, *Edelmann*. Pripomniti je, da rabita le dva prepisa (Tekelijin iz l. 1630—1680 in rakovački iz leta 1701 do 1702) poleg »vlastelina' tudi izraz »boljarin«; v drugih starejših in mlajših prepisih pa izraza boljar ne najdemo. Brez dvoma

pa so za Dušanovih časov predstavljali vlastelini in vlasteličiči že trdno strnjen stan. Zgodovinsko ni izpričano, da bi bil ta pojav segel v pradavno dobo in da bi pripadniki tega stanu izvajali svoje pravice iz pradavnega nasledstva. Niti si ne smemo predstavljati, ako govorimo o »stanu«, takšne pravne ustanove, kakor nam so po gpr. pojmovanju tako pri roki, namreč, da nam pomeni »stan« neko zaključeno vrsto ljudi, ki se ločijo od drugih stanov po vrstnem redu in tvorijo nekakšno kasto, v katero ne pride nihče razen po nasledstvu, niti ne more pripadnik nižjega stanu sklepati zakona (braka) s pripadnikom višjega stanu brez *capitis deminutio*; za slednjega niti ne more nastopati človek nižjega stanu pred sodiščem višjega. V svojem zakoniku veleval car Dušan (člen 139), da se sme celo meropah pravdati z vlastelini, cerkvami, da, celo s samo carico, in nihče ga ne sme zadrževati od carskega sodišča; če se pa razsodi, da ima meropah prav, in ne njegov gospodar, mora carski sodnik jamčiti, da bo plemeniti gospodar vse to izpolnil, kar je bilo meropahu dosojeno, a gospodar se ne sme niti pozneje tako daleč izpozabiti, da bi radi tega storil meropahu kaj žalega. To demokratično shvačanje položaja stanu plemenitnikov in meropsov (naseljenikov) kaže do očitelnosti, da je bistvo stanov po Dušanovem zakoniku drugačno kot po germanskem pravu, da osobito nima opraviiti z neprekoračljivimi medsebojnimi granicami. To pa si lahko razlagamo tako, da Srbi niso prinesli plemstva v državni ustroj stanov že izza pradobe, ampak imeli so tedaj le svoje župane. Šele od konca 12. stoletja se kažejo obrisi opredeljujočega se plemstva, seveda tudi pod vplivom vzgledov pri severnih sosednih narodih: Kakor nekaj višjega se organizirajo potomci starih županskih rodbin, stranske linije vladarjev (županov) in pa ž njimi v svaštvu stoječih najvišjih upravnih uradnikov, ki pa so bili včasih sami iz rodu nižjega stanu. Pridevali so si od generacije do generacije svoj poseben rodbinski pridevek, stalnih rodbinskih imen pa je bilo le malo. Grbov tiste čase tudi še niso poznali, vsaj v srcu Srbije ne, pač pa so se jeli razširjati pod vplivom italijanskega in ogrskega plemstva v Dalmaciji, na Hrvatskem in v Bosni.

Za časa carja Dušana so bile »vlastele« že razcepljene na »male« in »velike«, ali kakor se tudi še večkrat imenujejo, na vlasteline in vlasteličiče. Slednjih zakonik nikjer ne

navaja brez sočasne omembe vlastelinov. Pripomniti pa je, da so v članih 62 in 152 imenovane tudi »velije vlastele«. Tako pridemo do razlikovanja velijih in navadnih vlastelinov ter vlasteličičev.

Dejstvo je, da so i prvi i drugi i tretji bili upravičeni, da sodelujejo v saboru na eni strani, a da so bili na drugi strani dolžni, vršiti vojno službo na konju v prid državnega poglavarja, pri čemer so fungirali kot veliki ali manjši vojaški starešine. Dalje je dejstvo, da so bili vsi ti plemiči — plemiči po volji carja; saj že uvod k zakoniku carja Dušana pravi, »vlastela carstva mi, velika i mala«. Če pa hočemo ustanoviti meje med prvimi, drugimi in tretjimi, eventualno med prvo in drugo skupino zase v nasprotju s tretjo, pridemo do velikih težkoč, — kajti zakonik predpostavlja poznanje razlik, ne prinaša pa določil o njihovih bistvenih svojstvih, kamoli kakšne legalne definicije. Pač stavi rakovački prepis vlasteline v eno vrsto s knezi ali boljari (člen 50), ali s tem nismo pridobili ničesar, ker gre le za menjavo izrazov. Imamo pa glede velijih vlastelinov neke razločevalne predpise, namreč, da jih je vabiti na sodišče s sodiščnim pismom (člen 62), dočim se vabi druge le s pečatom, — in pa da sodijo velijim vlastelom kakor porotniki le velije vlastele, dočim srednjim ljudem sodi njih družina, sebrum pa zopet njih družina (člen 152). Zdi se, da so tu zapopadeni pod srednjimi ljudmi od vlastelinov vsi tisti, ki niso velija vlastela, in pa vlasteličiči. Pa si lahko mislimo, da pritiče naslov velijih vlastel najbližnjim sorodnikom carja ali pa načelnikom pokrajin ali imenitnejših žup, ki so vsekozi tudi pismeni ljudje. Stojan Novaković sploh ne objašnjava velijih vlastel in govori le o dvodelbi vlastelinov in vlasteličičev. Pač pa jih označuje Jireček (*Das Gesetzbuch d. serb. C. St. Dušan*) kot velike plemenitaše (*Gross-Edelmann*).

Temu pa nasprotuje, kakor že navedeno — opredelba velija vlastela, srednji ljudje in sebrum v členu 152. Razen tega pa Stojan Novaković izvaja, da ne vemo, po čem so se razlikovali vlastelini od vlasteličičev. Zdi se, da moremo vendar le iz navedeb Dušanovega zakonika samih sklepati, da so bili veliji vlastelini izjema navzgor, vlastelini nekakšen normalen plemiški stan, vlasteličiči pa izjema navzdol, redkeje se nahajajoči nižji plemski stan. Ne smemo namreč prezreti, čeprav je to le zunanji moment, da govori Dušanov zakonik o vlastelinih

v 46 členih, o vlasteličičih pa le v 7. Sicer je res, da mnogo členov govori le o vlastelinih, a pri teh pa lahko suponiramo, da so veljali i za ‚mala vlastela‘; ali ipak imamo jasnih razlikovalnih momentov med obema vrstama plemenitnikov: Čl. 50 pravi, če vlastelin opsuje vlasteličiča, plača 100 perper globe, če se pa zgodi narobe, plača vlasteličič jednako globo, toda po vrhu se mu še dajo batine s palico. Tu je jasno povedano, da je stan vlasteličičev manje ocenjen, ker je zanj pripuščena sramoteča telesna kazen. Sicer res ne smemo preveč važnosti polagati na zakonikovo izražanje, ki je zelo primitivno, t. j. ne smemo delati dalekosežnih sklepov in tega, da navaja n. pr. v čl. 44 posest robov, v čl. 45 lastnih cerkev, v členu 48 zakonito zapuščino konja in vojne oprave za carja, vse samo glede vlastel. Temu nasprotno namreč stoji, da so mogli i vlasteličiči imeti svoja sela (člen 75) in celo mesta (člen 142). Tako bi morebiti smeli reči, da so poleg najznamenitejših veljih vlastelinov, biti vlastelini kot *gros* plemstva, oblagodarjenega z velikimi posestvi, na katerih so bile cerkve, mesta, sela, ki so bili poglavarji največjih upravnih edinic — žup, dočim so bili vlasteličiči manj imenitni plemenitniki, morda *secundo-geniturae* ali *tertio-geniturae* velikih vlastelinov. Popolne jasnosti, žal, ne dobimo, ker nam Dušanov zakonik ni podal zaokroženih določil dednega prava. Za to naj zadostuje vsaj ta splošni poskus opredelitve trojnih vrst plemenitnikov.

V naslednjem se pečamo s poedinimi pravicami in odgovarjajočimi dolžnostmi plemstva, v kolikor odsevajo iz posameznih določil Dušanovega zakonika.

O izrazitem ustavnem privilegiju, da tvorijo »vlastela male in velike« sestavni del sabora, je bilo opetovano govora. Takisto smo že čuli, da so mogli biti vlastelini carjevi dvorjaniki, a iz člena 106 izvemo, da so imeli veliki vlastelini tudi sami svoje dvorjanike, ki so jim bili na službo.

Plemenitniki so imeli po hrizobulah in prostagmatih svoje dedne očevine (baštine), s katerimi so smeli prosto razpolagati, t. j. jih dati cerkvi za dušo (ustanove) ali pa tudi poljubno prodati (člen 40). Njihove baštine so bile proste vseh rabot ali javnih dajatev. Če umre vlastelin brez potomcev (descendentov), ostane njegova očevina pusta, t. j. nepodedovana, dokler se ne zglesi nekdo iz sorodstva do tretjega kolena, kateremu pripade kakor dedščina, a niti ženske niso izključene od dedovanja

(člen 41). Dodati pa je, da dobi paradno obleko »svito« in zlati pas sin; če pa nasleduje vlastelina samo hčer, sme ona s tema stvarima poljubno razpolagati (člen 48).

Plemenitniki imajo v svojih dednih očevinah (baštinah) očeviske cerkve (vendar imajo enako lahko tudi še drugi, n. pr. car, samostani). Nihče, — še car ne, ne sme teh cerkvâ podrežati patriaršijski cerkvi, toda vlastelin (gospodar v splošnem) mora v takih cerkvah postaviti svojega popa, katerega pa mora blagosloviti škof in ima le-ta v takih cerkvah duhovno višjo oblast (člen 45).

Vlastelinske dedne očevine so imele poleg cerkvâ po eno ali več sel, t. j. strnjenih naselbin rodovitnih krajev, kjer se je moglo orati (čl. 75), ali pa katunov, t. j. planinskih naselbin, ki so se bavile ponajveč ž živinorejo. Najiminitnejši vlastelini pa so posedovali toliko sel, katunov in cerkvâ, da je vse skupaj tvorilo celo krajino ali celo župo (prim. člen 22). Pripomniti je, da so sela v Srbiji še dandanes osobito v starem delu dežele strnjene naselbine, pa tako redko nasejena, da je po navadi od sela do sela več ur hoda.

V selih so stanovali naseljeniki, zvani meropsi (nom. sing. = meropah) ali pariki, po katunih vlasi. Vsi ti so bili za svojo osebo svobodni, ali morali so delati svojemu gospodarju dogovorjene težaške posle do svoje smrti. Vlastelini so smeli zahtevati opravljanje takih poslov le od svojih ljudi (arg. a contr. ex člen 34), ali vsa dela in dajatve so se vršile strogo po predpisih zakona. Carska zapoved se glasi, da se sme vsak naseljenik prosto pravdati s svojim gospodarjem, kakor smo že prej ugotovili iz člena 139, enega izmed prvih določil druge polovice Dušanovega zakonika. O načinu dela in o vrstah dajatev meropsov ter o kaznih za pobeg od dela bomo govorili pozneje.

Vlastelini pa so imeli prav tako kakor državni činovniki in uslužbenci stanovsko pravico do pronije (*pronoia, providentia, cura*), ki je bila odplačilo za vojno službo osobito za stalno. Ta pronija pa ni nikakšna dedna očevina (baština) in se radi tega ne sme niti prodati niti kupiti, niti nikakšni cerkvi podvreči. Vlastelinska dedna očevina in pa carska ali državna pronija se bistveno razlikujeta in tudi izključujeta, tako da se pronijar ne more izpremeniti v očeviskega imetnika (baštinika), pač pa se sme očevina skupno s pronijo, ki se drži očevine, prodati ali kupiti. (Tako S t o j a n N o v a k o v i ć čl. 59.) Tisti, ki

so sprejeli samostojno pronijo kot protidajatev za vojniško stalno službo, zvali so se pronijarjeviči. Imeli so glede sodstva stanovski privileg, da jim je sodila porota iz očeviske družine, t. j. tovariši (*socii*) in pa, da jim ni bilo treba pravdati se z božjo sodbo, kakor uslužbencem, ki so pripadali stanu sebrov, t. j. neplemenitnikom (člen 106).

Pa tudi dvorjaniki velikih vlastelinov so dobivali od svojih gospodarjev pronije.

Vlastelini imajo dalje stanovsko pravico priselice t. j. pravico na stan in prehrano, če potujejo v državni misiji. Dušanov zakonik je skušal to pravico kolikor možno točno omejiti, da bi ljudstvo ne bilo preveč obremenjeno. Zato je bila že v prvi polovici izdana zapoved čl. 57, da vlastelin ne sme nobene škode v maščevalnem namenu storiti, osobito ne pleniti zemlje, paliti hiše ali učiniti kakšno zlo, inace se mu vzame posest (= 'država'), pa se mu več druga ne dá. Gre tu za pravico, ki jo je imel vlastelin izven svojega imenja na tujih tleh, kjer pač obavlja državne posle. V drugi polovici Dušanovega zakonika pa je pravo priselice še natančneje opredeljeno: V členu 155 stoji, da imajo pravico priselice veliki vlastelini stegonoše, t. j. vojni komandanti v župi, torej drugi ne. Mali vlastelini pa, ki imajo nekaj svoje dedne očevine, nekaj pa pronije (državnega beneficija), imajo pravico priselice v tej proniji, drugod pa ne, osobito ne na carskih meropščinah. Tu morajo plačati za porabo hiše (člen 156); a če med očevino in pronijo ni vmesnega presledka, sploh ni priselice.

Nadaljni privileg ima vlastelin kakor vsak vojniki, da po prihodu iz vojne domov ostane lahko 3 tedne doma, čeprav ga kličejo k sodišču (člen 61). (J i r e č e k zastopa drugo mišljenje, namreč, da v členu 61. ni mišljen vojniki vlasteličič, ampak nek drug stan vojnikov, ki je obstojal izza časov Štefana Prvovenčanega).

Po Dušanovem zakoniku gre vlastelinom tudi pravica posedovati 'otroke' t. j. robove. V členu 44 je odrejeno, da ostanejo otroci in njihova deca za večno pri dedni očevini vlastelinov; prepovedano jim je samo, dajati otroke za ženitno darilo, ('u prikuje', *proiklon*). Po mišljenju Stojana Novakovića sledi iz določila člen 72, ki pravi, da edino le vlastelinski robovi (otroci) nimajo možnosti iskati pravice pri dvornem sodniku, da razen vlastelinov nihče ni imel 'otrok', robov; zdi se nam to

verjetno za cerkev, ne pa seveda za carja samega. Oblast, podariti otroku, robu, svobodo prostega človeka je imel po čl. 46 vlastelin sam, njegova soproga in njegov sin, drugi pa nikdo. (O razlikah med meropsi in otroki bomo govorili pozneje še obširno.)

Vlastelinskim pravicam stoje nasproti neke dolžnosti 1. pozitivne (ukazovalne) in 2. negativne (zabranjevalne) narave.

Ad 1. a) Dajati morajo carju soče (soč), t. j. priznalni davek (priznalnino), da je car gospodar vse zemlje (člen 42). Po členu 198, ki pa se nahaja le v rakovačkem prepisu, je znašalo soče »kabao« (neka mera, *modius*) žita ali perpero (okoli 6 dinarja) v kovanem novcu.

b) Vlastelini se morajo vojevati po zakonu, t. j. na konju in vršiti posle načelnikov vojnih krdel (člen 39) ter dajati izvestno število ljudi za vojno.

c) Dolžnosti »pónosa« (člen 26), »dizanja« (člen 60) morajo vlastelini izpolnjevati s tem, da carju služijo pri njegovih potovanjih in skrbe za zadoščanje njegovim potrebam.

č) Zapustiti morajo carju po smrti dobrega konja in osebno orožje (člen 48). (J i r e č e k uči, da zato, ker so ga dobili v poklon od carja, ko so postali vlastelini).

ad 2. a) Niti mali, niti veliki vlastelini ne smejo zadrževati svojih ljudi ali tujih trgovcev, da hodijo na carjev trg, t. j. zabranjeno je bilo, da bi bili njegovi lastni ljudje prisiljeni prodajati svoje blago vlastelinu (člen 121).

b) Niti vlastelini niti vlasteličiči ne smejo pleniti na zemlji ali v mestih, ki so postala njihova last, inace morajo povrniti škodo od svojega prvotnega doma, kaznujejo se pa tako, da se jim vzame podeljena imovina, kakor da bi bili begunci (prebeglac, *ex lex?*). Po Stojanu Novakoviću gre tu za novo podeljene zemlje v osvojeni Makedoniji, drugače to določilo ne bi imelo pametnega smisla (glej člen 142).

c) Tujih ljudi, t. j. pribeglih naseljenikov, ne smejo niti carica, niti cerkev, niti vlastelini sprejemati brez dovoljenja s carsko listino, inace se kaznujejo (pač le vlastelini) kakor »neverniki«, (= izdajniki), t. j. vzame se jim vse imetje (člen 140).

č) Pod strašno kaznijo, da se odsečeta obe roki in odreže nos, je prepovedano vlastelinu, vzeti si po sili vlastelinsko ženo (Dušanov zakonik jo imenuje »vladika«, člen 53). Iz kate-

rega stanu so si vlastelini jemali žene soproge, ne izvemo iz Dušanovega zakonika. Ako bi se pa vladika spečala (»blud učinila«) s svojim podanikom, odsečejo se obema roke in nos. Tu je pač iz razlogov ohranitve čistosti vlastelinske krvi zagrožena tako kruta kazen.

Primeri plemstva po Dušanovem zakoniku z gpr. plemstvom v 14. stoletju nam pokaže pred vsem, da imamo pred seboj dvoje različnih tipov: pod vplivom bizantinskih razmer z rahlimi spomini na fevdstvo nastalo srbsko in pa docela po fevdskih načelih izoblikovano germansko plemstvo. Srbski plemenitniki imajo svojo dedno očevino kot svojo last, s katero smejo razpolagati, dasi plačujejo od nje priznalnino, germanskopravni fevdni plemenitniki pa imajo le svoj fevd. Res je sicer tu kakor tam prva kal plemstva zvanje in ne rod (*Berufssadel*, ne pa *Geburtsadel*); res je tudi, da se je tu kakor tam za časa 14. stoletja razvilo iz zvaničnega plemstva rodno plemstvo (knezi, grofi, baroni, vitezi tam, velija vlastela, vlastela vlasteličiči, vojniki tu), ki kaže oboje zunanje sličnosti; ali kardinalna razlika ostane v bistvu nepremične posesti: pri Srbih podelitev kot »baština« (dedna lastnina), pri Germanih kot »fevd« = zaupano blago. Za to pade po smrti gpr. fevdnika fevd gospodarju, osobito če ni direktnih potomcev, pri Srbih pa ne.

Jireček imenuje (II. str. 42) pronijarje »*Lehensritter*«, ali ta oznaka po našem mišljenju ni docela točna. Sostavine fevda — *Lehen*, (naziv »fevd« prihaja od *lihu* = *Vieh*, *Vermögen*, ne od *fides* — *Treue*) sta vazalstvo in beneficij. Kralj je bil vrhovni fevdski gospod, daljne stopinje pa so bile po t. zv. srednjeveškem vojnem ščitu (*Heerschild*) razčlenjene tako, da so bile postopoma odvisne druga od prve, tretja od druge, i. t. d. Notranja vez je bila neka fevdska zvestoba, zunanja oblika pa prisega zvestobe in podvrževanje (*fidelitas* in *homagium*) na strani fevdnika, simbolična tradicija z bandercem ali žezlom na strani fevdnega gospoda. Pri proniji pa pogrešamo vsakega vazalskega momenta, ostane ji le značaj beneficija in še ta je bil le osebno podeljen, ter se ni smel nikomur dalje podeliti. Jireček pravi sicer, da je bilo dejstvo, da sta konj in orožje umrlega vlastelina pripala zopet kralju, ali *signum domini* ali pa simbol, da se z istimi stvarmi instalira naslednik vlastelina. Za pronijo nimamo nobenih takih določil niti dobesednih, niti smiselnih, nasprotno, čl. 59 naravnost zabičuje, da pronija ne sme postati alod (lastina), ona mora ostati *beneficium*, za to jo smemo imenovati le doživotni beneficij.

Da se spozna narava gpr. fevdnega beneficija, naj navedemo besedilo fevdne prisega v slovenskem jeziku, kakor se je uporabljalo še v začetku 17. stoletja in nam je ohranjeno v zbirki fevdskih priseg, ki leži v arhivu višjega deželnega sodišča v Gradcu. Ker se je uporabljalo še pod Ferdinandom III. (l. 1637 do 1657) za tiste fevdnike, ki so bili samo slovenščine večji, je upravičen sklep, da

se je uporabljalo v bistvu enako besedilo tudi 300 let prej, torej za časa Karla IV. in carja Dušana. »*Windische oder Crabatische Lehenpflicht*« se je glasila v bistvenem delu sledeče: »Vi boste oblúbili inu persegli náschimu gnadlouistivnu gospúdu inu nega Svetlósti Erbam, suest inu Pochóran bitti, to blagú inu diane« (t. j. prevod za izraz *bene-ficium!*) »kateru vam, inu vaschem Erbam bode possódeno od nega Zesárske Svetlústi kuliko krat pride saschlusčiti inu spet preieti, Inu ako vi kaku satáyeno blagú suédeste ali spráschate, taistu negoui Svetlúste Iskásate inu uidetsch sturiti, kaku enimu seústimu inu Pokórnimu schluschábniko prute suoiemu Gospudo storiti se spodobi, inu on letù dopernesti je douschan.« Tako se je glasila prisega podanika še v času, ko je vsled rabe smodnika osebno vazalno razmerje, t. j. dolžnost službe v vojni že davno izgubila svoj pomen. Glasila se je torej za dediče na obe strani. Vsega tega pogrešamo pri pronijarjih odnosno njih potomcih, pronijarjevičih, — vsaj v kolikor nam pravni položaj objasnjujejo predpisi carja Dušana. Zato, kakor rečeno, moramo s pravnozgodovinskega stališča odklanjati vzporedbo pojma pronijarji in »*Lehenritter*«, dasi kažeta v socialnem pogledu obe gotovo mnogo sličnosti.

Razpredelba plemenitnikov v nemških teritorialnih deželah se je bila bolj razrasla kakor v Srbiji. Pripomniti je, da se je iz redno se ponavljajočih shodov plemenitnikov v družbi z višjo duhovščino in — pozneje — z zastopniki mest razvila organizirana skupščina, ki se je nazivala »deželni stanovi« (*Landstände*) ali »deželani« in se je zbirala ob gotovih časih k posvetovanju na deželnih zborih. Pravico članstva so imeli n. pr. pri kranjskem deželnem zboru izprva le knezi (3), grofi (18) in baroni (42), pozneje pa še 58 drugih manjših plemičev. Preden je deželni vojvoda sprejel njihov poklon, moral je potrditi razne deželne svoboščine in privilegije. To potrjevanje se je razvilo v pravno obvezo deželnega vladarja napram plemenitnikom v nemških deželah, dočim je bila v srbski državi odvisnost carja od vlastelinov le dejanski pojav brez pravne obveznosti. Ali ta razlika je le naravna posledica ginevanja vladarske moči vsled razpada nemške države na teritorialne oblasti.

Razen že povdarnjenih glavnih razlik med srbskimi vlastelini in gpr. plemenitniki zasledujemo lahko tudi še druge razlike, ki so pa več ali manj le diferencialni pojavi, izvirajoči nujno iz osnovnih razlik. Pri dediščini t. zv. *Heergerúthe* (*Mannesrústung*) imamo izza časa »Saškega zrcala« določilo, da pripade enemu izmed moških potomcev (*Schwertmagen*), če pa teh ni, — sodniku! Dedovanje v ženskem rodu je bilo po *lex Salica* izključeno, vendar se je pozneje v primeru, da ni bilo otrok, priznala enakopravnost žensk, ali dediščina se je delila na dva enaka dela med moške in ženske potomce ter je nastopilo t. zv. *ius recadentiae*, ki temelji na pravnem reku *paterna paternis, materna maternis*, kar je veljalo

kot običajno pravo med Slovenci pri kmetiških sodiščih še v 18. stoletju.

O strukturi podložništva na fevdskih posestvih bomo govorili pozneje. Tu pa bi še pripomnili, da odgovarjajo srbskim 'meropsom' še najbolj nemškopravni »bargildi«, ker so bili osebno svobodni, vendar niso bili ti vezani na najeto zemljišče, kakor koloni. Srbskim 'otrokom' — pa smemo prispodobiti nevoljnike (*Leibeigene*). Toda niti 'bargildi', niti nevoljniki niso imeli v 14. stoletju pravice, pravdati se s svojimi plemenitimi gospodarji pred carskim sodiščem. Pač pa je imel cesar do zlate bule (1356) še pravico pritegniti spor pred sebe, po zlati buli pa stopijo v tem pogledu na njegovo mesto volilni knezi, ki dobe *ius de non evocando* in *de non appellando*.

Gori navedeni stan plemenitnikov-baronov je nastal iz gpr. ministerialcev, katerih pa v srbskem pravu ni bilo. Ker so bili ministerialci prvotno nesvobodni ljudje, razvila so se za gpr. ženitno pravo določila, katera moramo v Dušanovem zakoniku, kakor smo že ugotovili, sploh pogrešati. »Švabsko zrcalo« naziva zakon (brak) med visokimi in nižjimi plemenitniki za neskladen zakon (*disparagium*, *Missheirat*), pri katerem slede potomci nižji, t. j. manj plemeniti krvi (*folgen der ärgeren Hand*). Druge kazni pa ni. Po »Saškem zrcalu« pa velja neskladnost šele tedaj, če vzame plemenitnik — nesvobodno osebo drugega spola v zakon. Otmica (*raptus*, *Frauenraub*) igra v frankovski dobi še precejšno vlogo in povzroča bojno napoved (*taida*) med obema rodoma. Za časa 14. stoletja pa se ne kaznuje več kruto. Karolina (l. 1532) pa zanj ne določa sploh nobene izrečne kazni več, ampak prepušča svetu pravniških izvedencev, kaj naj se v konkretnem primeru ukrene. O nadaljnjih podrobnih razlikah po obojem pravu tukaj ne bomo razpravljali, ker njih pomen spričo važnosti načelnih razlik stopa precej v ozadje.

§ 8.

3. Meščani, trgovci, rudarji.

Stanovi, ki niso bili zastopani na saboru, se razlikujejo na take, ki niso bili odvisni od cerkvâ in vlastelinov, in pa na take, ki so bili od njih odvisni: Slednji so v čl. 174 imenovani »zemljani«. Med saborne staleže na eni in njihove podložnike na drugi strani so vrinjeni kot posebni stanovi, čeprav ne v tehničnopravilnem smislu, — prebivalci mest in trgov ter rudarji.

Dušanov zakonik govori v mnogih članih o mestih in trgih, vendar je v terminologiji glede mest neprilичno, da mu pomenja beseda »grad« tako mesto (*urbs* ali *oppidum*), kakor tudi grad (*arx*, *castellum*). Dalje predpostavljajo Dušanova

določila, ki govore o mestih in trgih, poznanje njihovega ustroja; kajti nikjer ne razodevajo bistva organizacije mest in trgov ter njih medsebojnih razlik. Imamo pa pač točne podatke, iz katerih smemo s precejšnjo gotovostjo sklepati, da so bila razna mesta in trgi različnega porekla. Zgodovina nas izvešča, da so bila v Dušanovem carstvu nekatera mesta latinskega porekla, seštevno v Primorju, n. pr. Budva, Dubrovnik, Kotor. (Od prvega imamo italijansko pisan statut iz časov carja Dušana.) Dalje imamo mesta grškega porekla v južni Srbiji in Macedoniji, n. pr. Joanina, Skoplje. Slednjič so nastala nekatera mesta v najožjem stiku z domačimi gradovi, t. j. utrjenimi stavbami, osobito v srednji in severni Srbiji. Izven teh mest pa so se nahajali še trgi kot naselbine tujerodcev, n. pr. Sasov. Kako je prišlo na zunaj do vidnega izraza, kaj je mesto, kaj ni, o tem iz Dušanovega zakona ne izvemo ničesar.

Mesta pa so uživala neke privilegije, ki nam zvečine niso znani. Car Dušan je že v prvem delu zakonika (v čl. 124) izrečno ustanovil za „grčke gradove“, katere je prejel, da naj jim ostanejo vse pravice v polni veljavi, katere so dobili do sabora carja Dušana v l. 1349 po hrizobulah in prostagmatih. V členu 137, torej v drugem členu drugega oddelka Dušanovega zakonika (iz l. 1354) pa izreka car tudi za vsa druga mesta (»gradovom carstva mi«), da jim ostanejo vse pravice, kakor so bile zapisane v hrizobulah in da jih niti sam car ne sme predrugačiti. Dočim leži tukaj povdarek na tem, da so privilegiji nespremenljivi na slabšo stran, ima zakonik v členu 176 še drug predpis glede sodstva v mestih. Tu je rečeno, da naj se vsi medsebojni spori rešujejo pred »gradskimi vladalci« in pred »cerkovnim klirosom«. Prav to velja tudi za spore »župljanov«, t. j. seljakov zoper meščane. Iz odredbe, da naj razsoja spore mestni upravnik (vladalac) in da se ne omenja »sudija«, sklepa Stojan Novaković, da so bila mesta v glavnem vojaško organizirana, tako da so kazenske stvari razsojali vojaški glavarji, civilne spore pa cerkvena oblastva. Zdi se, da je premalo opore za tako razlago, ker treba vpoštevati različno porekla in pa tudi dejstvo, da je bilo dovolj sporov vsled prometa s trgovci, ki pa so imeli še drugačno sodstvo. Z ozirom na člena 11 in 12 bi rajše pritrdili splošnemu nazoru, da sodijo cerkveni ljudje zgolj v cerkvenih

stvarah, v postvenih pa mestni upravnik kakor vodja sodišča, — s kakšnim sodnim aparatom, o tem pozneje. Da pa so imeli mestni upravniki posla v kazenskih stvareh, je istina, ki izhaja tudi iz člena 184. Tu je rečeno, da vlastele in kefalije carstva mi, torej carski, ki imajo v oblasti mesta in trge, ne smejo nikogar vreči brez carjevega povelja v temnico.

Nekaj nadaljnjih specialnih določil glede mest imamo v členu 127, namreč da treba popravljati zidove mesta, če se podro, in da pri tem sodelujejo ne samo meščani, ampak tudi župa, »ki je predel toga grada« torej, ki spada k mestu. Dalje imamo v členu 141 določilo, da »knezi« po mestih in trgih ne smejo sprejeti nobenega podanika, ki spada k tujemu vlastelinu. Pod »knezi« moramo razumeti tu starešine nekega tipa mest, bržčas tistega, ki je nastal v sredi Srbije. (Pripomnimo, da so se še v 18. stoletju imenovali v vaseh tik ob Gorjancih starešine: knezi.) V členu 125 so mesta izrečno izvzeta glede dolžnosti dajati priselice (hrano in stan), ki je pritakala nekim plemenitnikom. Ta člen pravi izrečno, naj se potniki obračajo na gostilničarje, ki so dolžni čuvati imovino gostov, ponajveč seveda konje. Nek poseben privileg omenjata člena 169 in 170, namreč pravico imeti v mestu ali trgu zlatarja, ki kuje novce. Ta pravica pa je strogo vezana na carjevo dovoljenje. Kazen za tajno kovanje novcev v mestih je globa, ki jo diktira car sam, v selih pa je še hujša, selo se razseli, t. j. poruši.

V mestih in trgih pa so se nahajali tudi majstori, t. j. obrtniki, kar izhaja iz Svetoštefanske in Dečanske hrizobule. Če je imel majstor več sinov, ostal je eden od njih na očetovem mestu, da je nadaljeval njegovo obrt, a ostali so postali meropsi, toda dajali so manj rabote kakor navadni meropsi. (Slično tudi sinovi popov, ki se niso »naučili knjige«, ne ostanejo z očetom na »svojem žrebiju«, ampak postanejo meropsi. Poličević, str. 90.)

S tem bi bila glavna določila glede mest in trgov označena. Prihajamo k določilom glede trgovskega stanu. Zakonik carja Dušana favorizira očitvidno trgovce, ker hoče trgovski promet osigurati in s tem pospeševati. Kralj Milutin je dal neko zaščito dubrovniškim trgovcem, a car Dušan je povzel še krepkeje to idejo in jo razširil na vse trgovce brez izjeme, rekoč, da nihče ne sme trgovca s silo zadržavati ali mu vzeti novce, inace zapade ostri kazni (člen 118). Naslednji člen 119

izraža isto smisel za trgovce s škrlatom, pa bodisi da je ta roba boljše ali slabejše vrste. Nadaljni členi 120—122 pa prepovedujejo generalno vsakomur, osobito pa carskim carinikom, velikim in malim vlastelinom sprečevati prosti trgovski promet. Vsakdo, domačin ali trgovec ima pravico, da gre s svojim blagom na vsak trg; kdor bi ga zadržal, plača globo. Če pride trgovec po noči v selo in prosi za prenočišče, ga mora dobiti, tako odreja zakonik. Ako bi se trgovcu-popotniku nekaj pogubilo, ker ni dobil prenočišča, zadene dotičnega gospodarja ali upravnika, da celó vse selo odgovornost za to, ker ga niso pustili v selo (člen 159). Trgovci, ki so potovali s svojim blagom, pa so imeli dolžnost, da izroče vse, kar tovorijo, straži. Če bi se navzlic temu nekaj izgubilo ali pogubilo, pa morajo povrniti škodo kefalija, ki je straže postavil, in pa straže same. Ako pa bi bil trgovec oropan ali okraden, plača škodo sam car, a on zahteva poslej povračilo od kefalije ali straže (člen 160). Glede določitve višine škode naj sodi porota, ki je sestavljena napol iz Srbov, napol pa iz družin (spremstva) trgovcev (glej člen 153, ki stavi v isto vrsto trgovce in drugoverce, kar je značilno).

Člen 123 pa je posvečen docela Sasom (Sasin, plural: Sasi). Naslov tega člena je bil najprej »o trgovcih«, šele v novejših prepisih se glasi »o Sasih«, predmet mu pa je pravica krčenja gozdov v svrhu izvrševanja rudarstva. Zdi se, da so si Sasi, poklicani iz Spiža (Zips), že mnogo gozdov nakrčili, ko so uredili in izvajali rudarske obrate; kajti že za topljenje rud so potrebovali brez dvoma zelo mnogo drv. Potrebovali pa so tudi za svoje naselbine krčenega sveta. Car Dušan se je postavil na stališče, da naj obveljajo samo dognana dejstva: kar so proste zemlje nakrčili do izdanja zakonika, to naj jim ostane; če so pa posegli brez dovoljenja v pravice vlastelinov, naj se ti ž njimi pravdajo v porotnem postopku. Ali v prihodnje si sicer smejo pridobivati ves les, ki je potreben za izvrševanje rudarstva, toda prostor, kjer so bili gozdovi krčeni, naj se ne obljuduje z novimi naseljenci-rudarji, ampak zemlja naj ostane prosta, da se zopet zaraste gozd. Vidi se torej, da je imel Dušanov zakonik tudi že gotove smernice za racionalno izrabo zemlje v gozdne svrhe pred očmi, ki so mu narekovale skrb za utesnjevanje preširnega razprostiranja tujih naseljencev.

Vsem tem navedenim pravnim razmeram Dušanovega zakonika glede mest, trgovcev in rudarjev, ki nam seveda niso mogle nuditi izčrpne slike, stavimo sedaj nasproti paralelo po germanskem pravu, ki pa nam daje bolj zaokroženo sliko. Ustanavljanje nemških mest je bilo v času carja Dušana že zaključeno, čeprav so bile tudi še pozneje formalno podeljevane mestne pravice. (Rafelštetenski carinski red iz začetka 10. stoletja dokazuje, da so imeli Slovenci Iztočne marke in Karantanije že pravico svobodne trgovine.) Mogli bi reči, da so mesta Oglej, Trst, Koper, Pulj po svojem postanku ličila pomorskim mestom pod Dušanovim žezlom, dočim bi primerjali Ptuj, ki se že v letu 890 imenuje kot mesto, starim grškim mestom (Joanina, Skoplje), ker je baš kakor ti mesti, preživel preseljevanja narodov, ne da bi ga vihra zrušila do tal, kakor se je to prigodilo n. pr. Emoni. Za vsa druga mesta — ne izključivši Ljubljane — pa je njihov postanek posmatrati iz naslednjih vidikov:

Pogoj mestnega lika po nemškem pravu tvorijo tržne pravice (*Marktrecht*) in pa zaščita prebivalcev in njihovega bivališča z obzidjem (*Ummauerung*). To je t. zv. teorija tržnih pravic (*Marktrechtstheorie*), pri kateri pa igra tudi še veliko vlogo podelitev nižjega pravosodstva s tržnim pokojem (*Marktfrieden*), kar se izraža s simbolom križa z rokavico ali meča in pomenja, da stoji trg pod zaščito kralja, odn. kneza dežele. (V Novem mestu izvešajo na mestni hiši še dandanes tako znamenje, roko z mečem, na vsak tržni dan.) V splošnem se je nahajalo največ naših današnjih mest v 10. do 12. stoletju še v stadiju trgov, n. pr. Celje še koncem 12. stoletja, takisto Kamnik l. 1190, Kostanjevica še l. 1250, Kočevje l. 1337, Novo mesto l. 1365.

Kranj je že l. 1221 mesto, a kot važno trgovsko križišče ob Ljubljanici se imenuje že l. 1144 *Stadt Laibach*, dve leti pozneje pa *Lubigana* = Ljubljana. Od 14. stoletja dalje pa dobivajo dosednji trgi značaj mest, n. pr. Gorica l. 1370, Krapina 1347, Novo mesto 1365, Lož 1477, Krško istega leta, Višnja gora 1478. leta. Da bi pri nas dobile naselbine brez prejšnjega tržnega značaja mestne pravice (t. zv. *Gründung von wilder Wurzel*), se v naših krajih ni dogajalo, vsaj v poznejšem srednjem veku gotovo ne več. Vzroki, da so postali ti kraji mesta, so bili pretežno vojaško-obrambnega značaja; pretila je pač nevarnost od strani Turkov. Brez dvoma so tem podelitvam mestnih pravic — potrditve že podeljenih mestnih pravic v Dušanovem zakoniku naravna paralela, isto tako pa je tudi splošno opaziti, da si dajejo gpr. osnovana mesta svoje svoboščine potrjevati od vsakega novega deželnega kneza in to še globoko v novi vek. Toda, dočim vsebino podelitvenih pravic po germanskem pravu poznamo, nam je stvar za Dušanova mesta precej nejasna.

Da se pomudimo vsaj nekoliko pri naših, gpr. ustanovljenih mestih, bi navedli le nekaj podatkov o tem, kako je n. pr. Ljubljana izgledala za Dušanovih časov. Rudolf Ustanovitelj, tedaj 21 leten mož, je sklical na 27. marca 1360 knežji kongres v Ljubljano. Ta

kongres se je posvetoval v okviru sijajnih prireditev z velikimi projekti sklicatelja, da pridobi Tirolsko in združi Goriško z avstrijskimi deželami. Ljubljana je bila do 13. stoletja v glavnem le grad z obzidjem in palačo, v kateri je stanoval sam vojvoda, in če pa tudi kastelan ali mestni glavar. K mestu pa se je prištevvalo le to, kar je bilo stisnjeno med Ljubljanico in grajskim hribom, t. j. sedanji Stari trg nekako od Hradskega mosta do vhoda v Florjansko ulico. Prebivalstvo so tvorili začetkom 13. stoletja vojvodski uradniki — imenujejo se okrajni sodnik, nadzornik posestev, gozdar in kletar, dalje vojvodovo vojaško spremstvo — ministerialci (da jih Dušanov zakonik ne pozna, smo večkrat omenili), slednjič obrtniki in trgovci. Ker pa so bili tukaj mnogo obiskovani tržni dnevi, so si razni samostani, tedanji veletrgovci v deželi, napravili posebne lastne dvorce, n. pr. Jurklošter in Stična, s shrambami za svoje pridelke. Ob vhodu je bila mitnica, imelo pa je mesto tudi kovnico za denar, kakor jo je imela tudi mala Kostanjevica, kar tvori lepo paralelo k srbskim mestom s kovnicami. Za Bernarda (l. 1220 — 1256) se je Ljubljana razširila z naselbinami izven mestnega obzidja, tako minoritov na današnjem Vodnikovem trgu, nemških križarjev na oni strani Ljubljanice, kjer so še danes. Za časa carja Dušana in ko se je vršil že omenjeni knežji kongres (l. 1361) je štela Ljubljana okoli 3000 duš. Za meščane so se šteli tisti stanovalci, ki so bili podrejeni oblasti mestnega sodnika. K njim pa niso spadali duhovniki in plemiči. Dalje niso bili meščani tisti prebivalci, ki so bili podložni kakšni drugi gosposki, in pa klienti (varovanci), ki so se prostovoljno podali v mestno zavetništvo. Za časa carja Dušana tudi Ljubljana še ni imela pravice sprejemati s kmetov pobegle ljudi (paralela k Dušanovemu zakoniku!) To pravico je pridobila šele pod cesarjem Friderikom l. 1478. Odtlej šele je veljalo za Ljubljano »*Stadtluft macht frei*«, toda, da postaneš meščan, moral si bivati že nekaj časa v mestu. Za srbske razmere pa naj k temu vprašanju dodamo, da obmorska mesta (n. pr. Budva, Kotor) niso vpoštevala tozadevnih strogih predpisov Dušanovega zakonika, ampak ščitila so energično vsakega pribeglico kot svobodnega človeka napram Slovanom in Albancem.

Dušanovemu mestnemu kefaliji odgovarja gpr. mestni sodnik, ker ni samo sodnik, ampak načelnik vse mestne uprave. Ob strani mu je stalo dvanajst zapriseženih mož, t. zv. »notranji svet«, kateremu se je pridružil tuptam še »zunanji svet« s 24 svetovalci. Mestnega sodnika so si meščani vsako leto volili, šele od l. 1504 dalje stoji na čelu mesta Ljubljane na mestu sodnika — župan. Avtonomna uprava mest, osnovanih po gpr. predpisih, je torej precejšnja, dočim v tem pogledu iz Dušanovega zakonika ne izvemo ničesar. Dodamo naj še, da ima mnogo tudi manjših mest že zgodaj (n. pr. Krapina od l. 1347) pravico krvnega sodstva (*jus gladii*).

Paralelo k Dušanovemu določilu, da morajo zemljani pomagati zidati porušeni grad, zazremo za slovenske pokrajine lahko v zgodovinsko izpričanem dejstvu, da so n. pr. vojniški meščani (Vojnik

pri Celju) morali pomagati z dovažanjem stavbenega gradiva, če se je kaj zidalo na Gorenjem Celju (t. j. gradu).

Kar smo sedaj navajali, so značilne poteze za mesta in trge v slovenskih pokrajinah. Za veliki razvoj mest v nemški državi sami pa nam priča dejstvo, da so se renška mesta že sredi 13. stoletja sklopila v »*rheinischer Bund*«, koncem 14. stoletja pa švabska v »*schwäbischer Bund*«. Izvojevala so si za časa Viljema Holandskega l. 1254 pristop na državni zbor; pravica udeležbe pa je trajala, kakor smo že v drugi zvezi omenili, le malo časa. Vsekakor pa kaže to dejstvo jasno, da so imela nemška mesta v primeri z Dušanovimi mnogo večjo moč.

Glede trgovine naj povdarimo, da je bil ves postanek mest odvisen baš od obiska prometnih krajev, kjer se je dalo ugodno kupovati in prodajati, da pa za trgovski promet izven na sejmihi glede varnosti trgovcev ni bilo posebnih predpisov, kakor v Dušanovem zakoniku. Pač pa se je — vsaj ponekod — že terjal davek za trgovanje. V povelju za Krapino, ki je tedaj spadala pod celjske grofe, torej med slovenske kraje, danem leta 1347, stoji: *Item libere veniant et libere clara luce recedant salvis rebus eorum et personis, tantummodo pro terragiis quilibet eorum duodecim denarios persolvant et deponant.*

Splošni predpisi o »Deželnem miru« in *Treuga Dei*, ki naj sprečujejo roparstvo in plenjenje trgovcev, so vobče zadostovali za vsakdanji promet. Tržne pravice v tisti dobi skoraj popolnoma obvladujejo domačo trgovino in vzdržujejo stike z inozemstvom. Zanimivo je, da so dobili l. 1376 ljubljanski trgovci pravico trgovati po Koroškem in Štajerskem z vsem blagom razen s ptujskim vinom. Ptuj si je torej ohranil svoje stare trgovske pravice, ki so mu varovale domače pridelke pred tujo konkurenco.

Razvoj obrti v slovenskih krajih je stal pod velikim vplivom germanskega prava, po katerem so se ustanavljali od 15. stoletja dalje cehi (*Zünfte, Gilden, Innungen*) s prisilnim članstvom za vse obrtnike enake obrti. V prejšnjih stoletjih so obstajale kot njihove predhodnice le cerkvene bratovščine istovrstnih obrtnikov. Ker so klicali v mesta nemški plemenitniki za obrtnike ljudi iz nemških krajev, je povsem verjetno, da je bila obrt v 13. in 14. stoletju pretežno nemška. Za Ljubljano vemo, da je prvi zgodovinsko izpričani obrtnik Dankwart Zellenberger za l. 1360, ki je imel na Poljanah ob Ljubljani mlin na dve kolesi. V Zagrebu se spominja obrtniška zadruga že l. 1359, a zvala se je »bratovščina hrvatska«, a pozneje se nahaja istotam tudi nemška in italijanska bratovščina. V tem dejstvu, da so tako v srbskih, kakor tudi v slovenskih in nič manj ne v hrvatskih mestih klicali obrtnike iz tujih mest, imamo eno tistih tipičnih potez jugoslovanskih mest, ki je bila za ves njihov nadaljnji razvoj odločilne važnosti.

Kakor Srbija, tako so imele tudi slov. pokrajine mnogo rud, ki so bile že zgodaj odkrite. Železni rudniki v Eisenerzu, Vordern-

bergu in Ljubnu (Leobnu) na Štajerskem, tedaj še skoro docela obljudenem s Slovenci, so nastali baje že 712.l. in prvi, ki so v njih delali, so bili Slovenci. Na Koroškem se omenja prvič rudokop pri Sv. Lenartu v Lavantinski dolini l. 890., a v 12. stoletju kopljejo Slovenci že svinec pri Beljaku, v Slov. Plajbergu in v Rablju. Na Kranjskem so pridobivali že zelo zgodaj železo, a iz listin posnamemo, da so se okoli l. 1340 naselili v Železnikih laški fužinarji in kovači. Brižinski škofje so jim dali zemljišča, gozdne parcele in jim dovolili, da smejo postaviti svoje plavže. Boljše vrste plavži so dobivali ime Fužina od italijanskega »*fucina*«. Italijanski naseljenci so prednjačili tudi na Jesenicah in Javorniku, v Kropi in Kamni gorici. Kakor se je v Srbiji ohranilo mnogo imen po saških priseljencih, n. pr. Sase, Sasimpolje, Saška reka, tako imamo tudi v slovenskih pokrajinah z rudokopi imena po laških rudarjih, n. pr. Lahovče (Laško?). Eden izmed najimenitnejših rudnikov — Idrija, pa za naša razmotrivanja, ki naj pokažejo vzporednost srbskih in slovenskih razmer, ne pride več v poštev, ker je bil odkrit šele 1490.l., torej skoraj poldrugo stoletje izza časa carja Dušana.

§ 9.

4. Prebivalci na deželi.

I. Dušanov zakonik nikjer ne rabi izraza »kmet«. Ta beseda mu je nepoznana, pač pa govori opetovano o »sebrih« in to očitno, da izrazi nasprotje k vlastelinom. Toda privzeti moramo tudi svečenike k tistim, ki ne spadajo k sebrim. Sebar bi bil torej tisti, ki ni niti vlastelin niti svečenik. Tako je učil Stojan Novaković v komentarju k členu 44, toda pri tem je mislil le na diferenciacijo med vlastelini, svečeniki na eni strani, in med poljedelci ter pastirji na drugi strani, ne pa na meščane in trgovce (dasi pravi člen 94: ako ubije vlastelin sebra »v gradu« = mestu). Drugačno grupacijo pozna člen 152, namreč: velija vlastela, srednji ljudje in sebrdija (to so sebrji), a Stojan Novaković pravi sam, da spadajo tudi meščani in trgovci k srednjim ljudem, ne pa k sebrdijam. V členu 70 pa je naravnost govor o »malih ljudeh«, kjer pa so gotovo mišljeni le seljaki, ki imajo skupno svoj dom. Vsekakor so spadali med sebre gotovo tudi vsi neplemeniti svobodni ljudje. Vuk Karadžić je zabeležil v svojem rečniku, da se sebar imenuje v Dubrovniku še dandanes težak, Miklošić pa je v svojem besednjaku navedel primer, da sebar ni bil — rob (otrok). Djorić (Osnovna pitanja o Duš. zak., Arhiv za pr. i dr. nauke, XVII, 1918, str. 200) imenuje sebre

nevlastele, Jireček (*Das Gesetzbuch des serbischen Zaren St. Duschán*, str. 211) pa dvomi, da-li so bili med sebrí zapopadeni tudi »otroci« (robi). Zdi se, da je mnenje Jireček-Miklošičevo pravilno in da je tudi car Dušan stan sebrov tako pojmoval, kajti, da bi ináče prepovedal otrokom skupljati se v sabor, je težko misliti; saj so mu pomenili le-ti le nekakšne stvari, ne pa osebe. Iz vsega tega vidimo, da terminologija ni jasna niti čisto točna.

Etimologično je temeljna oblika »sebar« slovanskega porekla, nahaja se tudi pri Rusih (sja^{br}) in pomenja »druga pri delu« (*Teilbauer oder Arbeitsgenosse*, po Jirečku).

Na drugem mestu smo že omenili, da imenuje Dušanov zakonik prebivalce izven mest in trgov v antitezi s prebivalci le-teh, ki jih naziva graždanine, za župljanine (člen 176). Dalje pa moramo še navesti, da razlikuje na več mestih kozmike (lajike) od duhovnih ljudi (*ecclesiastici*). Videli bomo, da so imeli različne dolžnosti. Že sedaj pa navedemo, da se je seljaški človek, ki je pribežal med cerkvene ljudi, menda, ker se je tam lažje služilo in osobito, ker ni bilo vojniške dolžnosti, moral vrniti nazaj k svojemu gospodarju vlastelinu (člen 22). Razloček med cerkvenimi in vlastelinskimi seljaki je bil torej zelo krepak.

Vsi mali ljudje ali sebrí (tudi sobri) so se delili na več izrazito opredeljenih skupin, ki so bile a) svobodnjaki, b) meropsi, c) vlasi (posrbljeni Rumuni) ali arbanasi (posrbljeni Albanci), č) otroci (robovi), v členu 93 prosto »človek« v pomenu »mož« (še dandanes pri kajkavcih).

ad a) Pod svobodnjaki moramo razumevati neko vrsto sebrov, ki jih Dušanov zakonik sicer ne navaja *verbis expressis*, pa so vendarle eksistirali; saj govori o oprostitvi otrok iz robovskega ali suženjskega stanu vsled daritve svobode in pa o oprostitvi od stanu nesvobodnjakov vsled pribega na carski, oziroma patriarhov dvor, ki je veljal za asil. Če so ostali v mestu, na dvoru carja ali vlastelina, pač niso postali meropsi. Tu bodi že navedeno, da so po mnenju Jirečka v Srednji Srbiji postali iz ostankov svobodnih kmetov vlasteličiči, dočim so ostali kot taki v župah zapadnega Primorja.

ad b) Meropsi (sing.: meropah). Poreklo je neznano; morebiti so to preostanki kakšnega traškega plemena, ki se je asimiliralo Srbom. Imenujejo se v Dušanovem zakoniku mno-

gokrat, a J i r e č e k pravi, da se je ta izraz rabil le v iztočnem delu Srbije, dočim S t o j a n N o v a k o v i ć navaja, da so se isti ljudje nazivali grški parici (*paroikos*). Ta stan je bil osebno svoboden, toda njegovi pripadniki so bili vezani na zemljo nalik naseljenikom ali kolonom. Car, cerkve in vlastelini so imeli svoja sela t. j. naselbine po rodovitnih nižavah in gorskih pobočjih, kjer so bili naseljeni meropsi. Imenovale so se meropščine. Taka sela kmetijcev (= ratarska sela) se imenujejo v členu 94 tudi župe. Meropsom je bilo kakor delu sebrov pod strogo kaznijo zabranjeno, skupljati se v zборе (sabore). Toda v členu 139 dobili so izrečno garancijo za osebno svobodo. Meropahu na carjevi zemlji, t. j. v vsej državi, ne sme nihče ničesar zlega storiti brez zakona, on ima le dolžnosti »rabote i dave«, delanja in dajatev. Ako bi mu gospodar učinil kakšno krivico, pa bil to sam car ali carica na carski, cerkveni človek na cerkveni, vlastelin na vlastelinski zemlji, sme se ž njimi pravdati in nihče ga ne sme zadrževati od carskega sodnika. In če le-ta obsodi meropahovega nasprotnika, da naj plača škodo, mora on to »na rok« izpolniti, gospodar pa radi tega ne sme pozneje ž njim grdo ravnati (člen 139). Tu naj že v naprej glede sodstva ugotovimo bistveno razliko med meropsi in otroci, da se prvi lahko pravdajo pred carskim sodnikom, otroci pa se morajo pravdati radi osebnih zahtev pred svojimi gospodarji. Pri otrocih torej obstoji osebna in stvarna subordinacija, pri meropsih pa le stvarna subordinacija, osebno pa koordinacija.

ad c) Kar so v pravnem oziru meropsi po rodovitni zemlji, kjer so naseljeni v nižavskih ali pribočnih selih, da pridelujejo žitarice ali poslujejo v svoji obrti, to so po katunih, t. j. gorskih selih, v l a s i ali a r b a n a s i, ki so imeli velike črede živine in so bili le živinorejci. Katuni so stali pod nekakšnim načelnikom, toda zdi se, da organizacija vlahov ni bila povsod enaka. P o l i č e v i ć jih deli na nastanjene pastirje in nenastanjene. O poslednjih misli, da so bili pravi pastirji, ki so živeli nomadski in so imeli samo dolžnosti pónosa napram carskemu dvoru, ne pa rabote. K nastanjenim vlasom pa šteje P o l i č e v i ć svobodne katune s svobodnimi ljudmi, dalje carske, cerkvene in vlastelinske katune. Poleg teh imenuje še čelatore, t. j. uboge vlase, s katerimi je smel car poljubno razpolagati.

ad ⑧) Najnižji stan, ki se je precej približeval stanu sužnjev ali robov, je bil stan otrok. Ali so bili v Dušanovi državi tudi taki sužnji pravno pripuščeni, kakor jih pozna rimsko pravo, je sporno. N i k o l a j K r s t i ć pravi, da robov v Dušanovi državi ni bilo. Zdi se pa, da govori zoper to besedilo člen 113, ki govori naravnost o »sužnjih«; ali lahko je pa tudi mogoče, da misli člen 113 le na posebno vrsto otrok, namreč v zaporu se nahajajočih otrok, ki pa le niso imeli pravnega položaja sužnjev.

Otrok je postal nekdo po rojstvu ali vsled vojnega ujetništva ali pa kot obubožan dolžnik, ki ni mogel svojega dolga plačati. J i r e č e k navaja še sličen primer, ki pa sega več ko sto let nazaj pred vladno carja Dušana: Če je postala žena možu nezvesta, pa mu ne more plačati naložene globe, sme jo prodati, kamor hoče. K a d l e c pa uči, da je obstojala glede pravnega odnosa med gospodarji in robovi po staroslovenskem pravu enaka razlika, kakor med roditelji in deco; na to da kaže že etimologija besede otrok. (Za Slovence je ta K a d l č e v nazor tem zanimivejši, ker se rabi za deco slovenski izraz — otroci, a S t o j a n N o v a k o v i ć je v svojem komentarju k členu 44 zapisal, da v današnjem srbskem jeziku izraz »otrok ništa ne znači«.)

Otroci so bili hišni pa podeželski (agrarni). V bizantinskem cesarstvu so o času Nemanjićev že izginili. Po Dušanovem zakoniku pa imajo vlastelini — ne pa cerkve — otroke (robove) ter naj le-ti ostanejo njim v baštini, t.j. v dedni očevisi kakor pritiklina k imenju, ravno tako pa tudi njihova deca. Izrečno je ustanovljeno, da otroci ne smejo biti dani ,v prikije' t.j. grški proikon, ženitbeni dar. Antiteza je torej ta: Zemljo sme vlastelin darovati, ampak le z robovi vred; otrok samih pa ne sme darovati. Nekoliko so torej otroci (robovi) po pravnem položaju že nad mrtvimi stvarmi. Car Dušan ni hotel, da bi se z otroci (robovi) poljubno postopalo, zraven pa je zasledoval ta cilj, da naj ostajajo delavske sile, ki zemljo poznajo dodobra, kolikor mogoče dolgo na isti zemlji.

Nastane vprašanje, ali je bilo po Dušanovem zakoniku dovoljeno otroke (robove) brez zemlje p r o d a t i. To vprašanje treba pač zanikati; kajti če ni bila daritev brez zemlje dovoljena, tudi prodaja brez zemlje ni mogla biti dovoljena.

Isto je itak veljalo tudi za meropse, namreč, da se brez zemlje ne smejo odstopiti. Stalnost robskega razmerja otrok pa po Dušanovem zakoniku ni absolutna. V členu 46 namreč pravi, da naj imajo vlastelini otroke v baštini, toda prosto je vlastelinu samemu, njegovi ženi ali sinu, dati jim svobodo. Bila je namreč pobožna navada — Nemanja sam je dal lep vzgled k temu, ko se je bil odpovedal prestolu in šel v samostan —, da so darovali otrokom osebno svobodo, osobito v poslednji volji.

O nekem drugem načinu oprostitve roba govori zakon blagovernega carja Justiniana. V členu 21 stoji: Ako koi kupi roba, ako bude bogat, da povrati cieniu, ščo su dali za njega, ako li bude siromah, da robota 3 godišča poslied da bude slobodan. Rudolf Stroh al stavi ta zakon v čas od 1306 do 1346, tako, da bi ta člen veljal tudi za časa carja Dušana. Po tem določilu bi imeli opraviti predvsem z robovi, ki so izgubili svojo osebno svobodo z ujetništvom, pa se lahko odkupijo.

Če pa abstrahiramo od osebne neprostosti otrok, vsaj po selih niso imeli posebno različnega položaja v primeri z meropsi. Stanovali so ž njimi skupno po selih. Imeli so pravico do lastnine na premičninah (Poličević), obdelovali so tujo, gospodarjevo zemljo tako, da so od dohodkov dajali izvestne količine. Prava razlika med otroci in meropsi se je pokazala v pogledu na sodstvo: Meropah se je smel pravdati za svoje pravice s komurkoli pred carskim sodnikom, otrok pa le pred svojim gospodarjem. Ipak v kazenskopravnem pogledu ni več spadal pred gospodarja kot sodnika. Za storjene carske krivice je spadal tudi otrok pod carsko sodišče. Te carske krivice so bile po členu 103: kri (ubijstvo), »vražda« (plačilo globe za težje »krvavo« hudodelstvo), tatvina, razbojništvo, »prejem ljudski« (podpomoč pri pobegu). Te odredbe moramo razumevati tako, da so pridržane carju (nalik gpr. *causae maiores* v nasprotju s *causae minores*) radi zabranitve poljubnih nepravilnosti vlastelinov napram svojim otrokom. *Ius vitae ac necis* je na vsak način ukinjeno!

II. V naslednjem se hočemo — po pojmovni opredelitvi — ozreti še po nekaterih drugih pravicah in dolžnostih vseh teh vrst stanu, imenovanega sebi.

Cerkveni ljudje, torej tudi naseljenci na cerkvenih selih, so imeli po členu 30 zajamčeno pravo, da jih ostali vlastelini

kakor vojniki ne smejo na nikakršen način vznemirjati; kajti oni se niso mogli uspešno braniti. Globa za kršitev te prepovedi je bil sedemkratni znesek škode. Dalje jih tuji vlastelini niso smeli goniti na svoja posestva na delo; cerkveni ljudje naj delajo le cerkvi, kdor bi ravnal nasprotno, temu se vzame vse in se tudi še poleg tega kaznuje (člen 34). V drugi del zakonika je vnešen še daljni člen 142, ki daje selom sploh, torej ne samo cerkvenim, garancije za mirno življenje; nihče od vlastelinov in vlasteličičev jih namreč ne sme pleniti, in če ga zadene kazen kakor begunca (prebeglac), t. j. napadalec postane *ex lex* in izgubi vse.

Glede načina pravdanja pred carskimi sodniki moramo poudariti značilno razliko med sebrji in nesebrji. Za storjena krivična dejanja se mora sebr, čeprav je vlastelinski dvorjanik, zagovarjati pred sodiščem, a krivde se more očistiti s tem, da se podvrže božji sodbi (ordal: »hiti u kotal«). Temu nasproti je pronijarjevič (potomec pronijarja) upravičen, da zahteva sodbo po poroti (člen 106). Iz tega se vidi, da uživajo pronijarjeviči višji ugled in imajo boljšo socialno stopinjo kakor pa sebrji.

Iz mnogobrojnih določil Dušanovega zakona, ki se tičejo pojma »kuća« (členi 9, 16, 52, 57, 66, 70, 71), dalje odgovornosti rodbine pod skupnim krovom, slednjič pojma »okolina«, ki naj odgovarja za škodo kolektivno, sledi, da morajo pripadniki »kuće«, rodbine ali »okoline« nekaj imeti, s čimer jamčijo za škodo. To pa more biti le svobodna lastnina na premičninah in pa vsaj na delu nepremičnin. Prvo, svobodno lastninsko pravico na premičninah smemo pač pripisovati vsemu stanu sebrov. Druga pa, lastninska pravica na nepremičninah, je morala pripadati meropsom in vlahom vsaj na onem delu zemljišča, na katerem so se nahajali hiša, gospodarske zgradbe in pa hišni vrt. To je bila last rodbine, a ostala obdelovana zemlja je bila last ali vse selske zajednice ali pa cerkve, odnosno vlastelina ali carja. (Enako Kadlec.)

Enakost vseh meropsov glede njihovih dolžnosti je bila zajamčena za vso carsko zemljo v členu 68. Vsi so morali pomagati pri potrebni popravi mestnega zida, če so spadali v predel tistega mesta (člen 127), vsi so morali prispevati, če je bilo treba na dvoru radi ženitve ali krsta nekaj zidati (člen 128). Dalje so se morali odzivati svojemu baštiniku, če jih je pozval na

vojsko, pa plačevati carjevo perpero, deloma v novcu, deloma z delom. Nasproti svojemu gospodarju so imeli tudi dolžnost rabote (grško *angaria*, turško *kuluk*). Ta rabota je bila mala ali velika, stalna ali slučajna. Cerkveni ljudje so bili zavezani sploh le cerkvi delati, bili so prosti rabote carju.

Glede obsega dolžnosti dela imamo v členu 68 predpis, da morajo meropsi delati pronijarjem po dva dni na teden, to se pravi, vsak dom je dal dvakrat delavca za ves dan. Gospodar pa je smel delavcu odrediti poljubno tisto delo, kakor se je njemu samemu hotelo. Ako pa je šlo za delo »zamanicom«, t. j. za nujno delo, ki je zahtevalo cele gruče ljudi, treba je bilo delati ob košnji še po dva dneva; pri vinogradskih delih takisto, kjer pa vinograda ni bilo, še en dan povrhu. Kar pa je bilo odrejeno v zakoniku za pronijarje, to je moralo ob sebi veljati slično pač tudi za vlastelinske dedne očevine in pa za cerkvena gospodarstva. Če Dušanov zakonik o tem ne prinaša nobenih določil, moramo si to tako razlagati, da je bilo to splošno znano in neprerekano; sistem udejstvovanja meropsov na korist svojih gospodarjev pa je bil gotovo sličen, kakor je opisan za pronijarje. Bržčas je bil vnešen v zakonik radi tega, ker je bil baš za pronijarje sporen.

Delo se je nalagalo skupno vsem stanovalcem hiše tudi tam, kjer je bila »kuća« (dom) zasedena od več sorodnikov, ki so bili glede hleba in imenja že deljeni. S t o j a n N o v a k o v i ć misli (v komentarju k členu 70), da so ljudje delili imovino, ne pa svojega stana baš radi tega, da bi padalo manj bremen na nje.

Najznačilnejša dolžnost meropsov je bila, da je moral ostati kakor naseljenec (kolon) v selu vlastelina. Dušanov zakonik ga ščiti proti vsaki samovoljnosti gospodarja, ali sili ga, da se drži gospodarjeve zemlje. Če merops pobegne, sme ga gospodar, ko ga je zopet nazaj dobil, po čl. 201, ki se nahaja samo v rako-vačkem prepisu, osmoditi in mu nos razparati, torej osebno ga žigosati na dva načina, ne sme mu pa ničesar vzeti. Vidi se jasno velika skrb, da ostanejo delavci na veleposestvih. Pa tudi že v prvem delu Dušanovega zakonika imamo slično določilo. Če je nekdo pobegnil od sodišča svojega gospodarja, pa se je obrnil na carja, da mu izkaže milost, a car mu tega ne stori, sme gospodar pobeglega človeka zahtevati nazaj (člen 115). V drugem delu pa stoje še ostrejša določila (člen 140), da brez knjige carstva (carjevega pisma) ne sme tujega človeka nihče, niti car,

carica, cerkev, vlastelin sprejeti k sebi, inace se isti kaznuje kakor »nevernik«; člen 141 pa je raztegnil isto prepoved tudi še na trge in mesta, kar pomeni, da »mestni zrak ne osvobojuje«.

Kar smo doslej navajali za meropse, ne velja v isti meri za vlahs. Predvsem so bili ti kakor pastirji sploh mobilnejši, večinoma niso imeli stalnih naselbin. Oni so mnogo trgovali z živino in torej tudi niso bili vezani na zemljo. Že stvarni razlogi kažejo, da so glede zemljišč v drugem pravnem položaju kakor meropsi. J i r e c k navaja, da je bila okoli l. 1300 izdana celo prepoved, da se poljedelci-naseljeniki ne smejo pridruževati pastirjem, a v ustanovni listini za samostana Banjska in Dečani je bilo zabranjeno, da bi se vršile ženitve med srbskimi in vlašskimi ljudmi. Njihove občine so se nazivale katuni (pastirska vas).

Dušanov zakonik se v splošnem zelo malo bavi z vlahi in arbanasi, na vsak način pa manje nego z meropsi. Čl. 32 jih ščiti v isti sapi z meropsi pred nasilnim razgnanjem od strani cerkvenih ljudi. Člen 77 ustanavlja kazen za pobjo (potka) o priliki selitve pastirjev s svojimi čredami iz sela v selo, iz poletne paše na prezimovališče, in sicer za kmetiška sela globo 50 perper, za pastirska pa 100 perper; pol globe pripade carju, pol pa gospodarju sela. Slednjič prepoveduje člen 82, da se ne sme več pastirskih skupin zapored s svojimi čredami ustaviti v istem selu, ko se selijo. Breme prehrane naj bo kolikor mogoče razdeljeno na več sel. Če bi pastirji to prepoved kršili, plačajo globo kakor pri »potki« in povrnejo nastalo škodo.

Ob koncu teh izvajanj še nekoliko opomb glede izrazov, ki stoje v nekakšni zvezi s prostim narodom meropsov in vlahov. Zakonik carja Dušana navaja kneze kot upravnike sel; to so bili selski in katunski starešine po severozapadni strani Srbije, dočim so se upravniki sel proti grški strani zvali primikjuri, pozneje čelniki ali predstojniki, vendar oboje ponajveč le za živinorejska sela ali katune (člen 145). Po členu 147 pa so se v vlastelinskih ali cerkvenih selih nahajali na mestu knezov ali primikjurov kot upravni činovniki vladalci. (»Primikjuri« ali »primičuri« izhaja iz grškega *primikérios*, kar je prvotno pomenilo »cerkvenega starešino«.)

Žena, ki je bila sirota, pa se je preživljala s prejo, se je imenovala sirota kudeljnica. Zakonik odreja, da je prosta vsake rabote, kakor svečeniki (člen 64). Enako določuje car Dušan

v členu 73, da si sirota, ki ni sposobna, da bi se tožarila ali branila pred sodiščem, lahko postavi »parcā«, ki jo zastopa. (Parac odgovarja slovenskemu »besedniku«.) Obe ti dve določili sta lepa primera, kako se je car Dušan brigal za socialno najbednejše pripadnike naroda in jim dajal zakonito zaščito.

Ako primerjalno vzporedimo srbske pravne razmere glede prebivalcev po deželi z onimi v slovenskih pokrajinah, moramo predvsem poudariti, da takih stanov, kakor so jih reprezentirali v Srbiji meropsi, vlasi in otroci, tukaj sredi XIV. stoletja že dolgo ni bilo več. Razen plemenitašev so bili vsi drugi ljudje ali svobodni ali nesvobodni. Po »Švabskem zrcalu«, ki je pri nas imelo velik vpliv na razvoj javnega življenja, je deželsko pravo (*Landrecht*) razločevalo *Semperfreie* (svobodne gospodke), *Mittelfreie* (borce prejšnjih) in pa *freie Landsassen*; fevdsko pravo pa omenja v četrtem ščitu (prvi ščit: kralj, drugi: duhovni knezi, tretji: svetni knezi): *freie Herrn*, v petem *Mittelfreie*, v šestem *Ministeriale*, v sedmem *sonstige Ritter*. To smo tu navedli predvsem zato, ker nas zanima stan *ministerialcev*.

Ti so bili, kakor že omenjeno (str. 50), prvotno osebno nesvobodni ljudje, kar se je pojavljalo osobito glede rodbinskega prava, ker so se n. pr. smeli ministerialci podarjevati, njihovi otroci porazdeliti na razne plemenite rodbine i. sl. Ali vstopali so v službo pri mogočni gospodi in si s tem s časoma priborili močno in ugledno socialno pozicijo. Razloček med njimi in vazali je bil načelen; ministerialci so bili podaniki gospodarjevi, vezani po rojstvu, vazali pa po pogodbi. Od 12. stoletja dalje je mnogo svobodnih vitezov prestopilo k ministerialcem in vsled teh pojavov so jih sčasoma vpoštevali kakor svobodne ljudi. Ob času carja Dušana pa se ta proces še ni razvil do splošne veljave in je bivalo po slovenskih pokrajinah baš v tem času še mnogo ministerialcev. Spominjajo torej ti ministerialci deloma na pronijarje, deloma pa na otroke Dušanovega zakonika, ker v tisti dobi navzlic svoji ugodni socialni poziciji osebno niso bili svobodni.

Na drugi strani pa je bilo med prostim ljudstvom za dobe carja Dušana v slovenskih krajih še precej svobodnjakov. Pa slovenski svobodni neplemenitniki so bili večinoma le manjši samostojni posestniki, ki glede svojega imetja in ugleda niso mogli tekmovati z bogatejšo mogočno nemško gospodo. Ipak so bivali po raznih krajih še svobodnjaki n. pr. na Koroškem t. zv. Edlingerji, ki so umeščali do l. 1414 karantanske kneze (gl. str. 24, 25); dalje na Spod. Štajerskem Teharjani, pod Zagrebom Turopoljci. Zdi se, da se približavajo ti svobodni prebivalci po deželi po svojih pravicah srbskemu stanu vlasteličičev, le da slovenski svobodnjaki niso imeli pristopa k deželnemu zboru.

Ali med Slovenci so se vrste svobodnjakov kmetov vedno bolj redčile. V bojevitih časih srednjega veka je pač odločevala pest

močnejšega in vsakdo si je moral braniti svoje življenje in imetje sam. Ta socialna beda je naravnost silila manjše svobodne posestnike, da so si iskali pomoči in zavetja pri močnejši gospodi. Podajali so se v varstvo samostana, cerkve ali bližnjega graščaka in postajali njihovi podložniki. V ta namen so poklonili svoje posestvo kakšnemu duhovnemu ali svetnemu gospodu v dar, a sprejeli so ga od njega takoj nazaj v fevd proti plačilu dogovorjene letne najemščine. Zato pa so uživali njegovo mogočno zaščito in bili hkratu rešeni raznih bremen, ki so jih morali nositi svobodni ljudje. Župan Stinko iz ptujske okolice, torej ugleden možak, se je podal l. 1277 z vsem svojim imetjem v varstvo nemške viteške komende pri Veliki Nedelji, — znak, da taka izpremema stanu ni mogla veljati za sramoto. O času carja Dušana je ta proces pri nas že tako daleč dozorel, da je bilo prav malo popolnoma svobodnih kmetov. (Ipak so se ponekod obdržali še do 17. stoletja, vsaj viri nam pričajo o neki vrsti svobodnih kmetov, ki so se imenovali *Freisassen*). Velika večina kmetiškega ljudstva pa je bila sploh nesvobodna, podložna svoji zemljiški gosposki. Izšla je ta vrsta podložnikov deloma iz prejšnjih litov, ki so bili napol prosti, pa *glebae adscripti*, deloma iz nesvobodnih robov, ki se imenujejo v srednjem veku nevoljniki (*Leibeigne*) in so bili v premi črti nasledniki starejših sužnjev: *mancipia*.

V začetku srednjega veka nesvobodni kmetje niso zavzemali skoro nič drugačnega stališča nego robovi. Gospodar jih je smel z zemljo vred ali pa tudi brez zemlje prodati, kupiti, zamenjati, kakor da so blago. Dobivali so pač kos zemlje, da jo obdelujejo, za to pa so morali dajati del letnih pridelkov in opravljati tlako. Če je vzel tak nevoljnik za ženo nevoljnico drugega gospodarja, sta si gospodarja deco kar med seboj razdelila. Toda dočim je v enajstem stoletju še dovolj listinskih primerov takih delilnih pogodb, pozna se v sledečih stoletjih že vpliv cerkve tako, da se takim nevoljnikom osebna svoboda podarja, osobito v poslednjih voljah (prav kakor v primeru srb. vladarjev). To je vplivalo splošno na položaj nesvobodnega kmetiškega stanu. Dobivali so vedno več svoboščin in pravic. Niso bili več popolnoma prikovani na grudo. Mogli so dobiti za gotovo odkupnino prost odhod. Pogoji za naselitev so postajali ugodnejši. Prodajanje in menjavanje nevoljnikov je sredi 14. stoletja že prenehalo.

Kakor smo ugotovili za svobodni kmetiški stan, da je svoj pravni položaj pod pritiskom razmer izmenjal za slabejšega, tako vidimo torej pri nevoljnikih, da so osobito pod vplivom cerkve svoj pravni položaj izboljšali, oba stana sta se zlila v nekakšno homogeno skupino zemljiških podložnikov (*Grundhörige*), ki je imela že precej natančno določene pravice in dolžnosti.

Če so bili Dušanovi meropsi osebno svobodni, kar gpr. zemljiški podložniki glede ženitve, izbire stanu i. sl. še niso bili docela, pa so bili vendar le v večji meri *glebae adscripti*, kakor slovenski

zemljiški podložniki, ki so se smeli vsaj sami odkupiti. Stanu robov (otrok) v smislu določil carja Dušana pa tedaj med Slovenci ni bilo več.

Dolžnosti zemljiških podložnikov so bile precej podobne onim pri meropsih. Tlaka (rabota) in služitev je šla gospodarju v prid; prva je bila redno in določeno delo ali pa tudi izredno, še nedoločeno delo, prav kakor po Dušanovem zakoniku. Druga, služitev (*Zins, servitium*) pa je obstajala v plačilu najemščine za posestvo, ki ga je dobil zemljiški podložnik od gospodarja zemlje. K tej najemščini spada redno davščina od žita, ki se je plačevala od vseh podložnih zemljišč, razen od planinskih, *Swaigen* imenovanih. Višina letne služitve je bila odmerjena po obširnosti in rodovitnosti zemljišča. Planšarji (*Schwaiger*, vsporedni srb. vlahom) pa so odraštovali služitev v živini in v mlečnih izdelkih, osobito v siru. Pri vinogradnih posestvih se je dajala gorščina (*Bergrecht* ali *Bergsteuer*) navadno v moštu, včasih v denarju. Poleg vseh teh rednih davščin, ki vobče niso bile velike, pa je moral vsak podložen kmet plačevati še razne izredne pristojbine za umeščanje. Gosposke so namreč iznašle tip podložniških zemljišč, ki so se imenovala *Freistift* (svobodne kmetije), pri katerih je bil podložnik le osebno uživovalec posestva, njegovi otroci pa ne. Drugi tip pa je bila dedna kmetija (*Erbgut*) nalik baštini srb. prava. V enem in drugem primeru pa zadene uživalca ob menji posestva, n. pr. vsled smrti ali vsled pogodbe s privolitvijo gosposke, vsekakor zelo obtežujoča pristojbina. V primeru smrti je n. pr. trebalo dati za mrtvaščino najlepšega vola, v primeru pogojnega odhoda s posestva za odkupnino pa tretjino njegove vrednosti. K izrednim služitvam, ki so jih morali plačevati zemljiški podložniki, moramo šteti tudi pristojbine, ki jih je dobival sodnik, ko je hodil po enkrat ali večkrat v letu sodit. Dalje desetino, ki je šla cerkvi in so jo morali izza dobe Karla Velikega plačevati brez izjeme vsi svobodni in nesvobodni kmetje. Plačevala se je od kmetijskih pridelkov, sadežev, vina, dalje od živine, kuretine in mlečnih izdelkov župni cerkvi v 10. delu. Od vse te desetine so dobivali po eno četrtno škof, župnik, cerkvena fabrika in domači reveži. Omembe vredno je, da se je prvotno nalagala le »slovanska desetina«, ki je bila prostovoljni letni prispevek, da bi se Slovenci ne odvrčali od vere. Od 11. stoletja dalje pa so solnograjski škofje ne gotovo tudi oglejski patriarhi pobirali desetino po cerkvenem predpisu v polni izmeri. Poleg vseh teh davkov je šlo od l. 1237. dalje v državno blagajno od vsakega kmetiškega posestva še po 60 denarjev davka na leto za državne potrebe, osobito za vojsko. Po vsem tem lahko izrečemo sodbo, da je bilo gospodarsko stanje prebivalcev po deželi po gpr. predpisih precej slabejše nego pri meropsih in vlahih po patriarhalnih predpisih Dušanovega zakonika.

Pa tudi glede razmerja prebivalcev po deželi do pravosodja imamo ugotoviti razlike, ki kažejo na boljšo pozicijo za meropse kakor pa za kmetiške podložnike. Po gpr. razmerah gre pravica,

zastopati svojo tožbo pri sodišču deželnega kneza (državni vladar ne pride več v poštev spričo teritorialnega razkroja države), sploh le svobodnjakom, ne pa podložnikom, pa bili katere vrste koli. Prav kakor v Srbiji otroci, bili so v slovenskih pokrajinah vsi podložniki podrejeni gosposkini, t. zv. patrimonialni oblasti, le v nekaterih manjših stvareh osobito civilnega značaja odločajo avtonomno selska sodišča (*Dorftaidinge*), ki se imenujejo različno: na svetu škofjeloške gosposke »pojezdi«, na Spodnjem Štajerskem in v Primorju »veče«, na Dolenjskem »kvaterna sodišča« (*Quattemberrecht*), pri vinogradnikih »gorski zbori« (*Bergtaidinge*). Za krvne pregrehe (*causae maiores*) pa so ustanovljena posebna deželska sodišča (*Landrechte*). Le svobodni kmetje so si ohranili pravico iskati pred svojim deželnim knezom svoje pravice. Še leta 1444 je izdal Friderik III. za Koroško odredbo, da ni klicati nobenega kmeta, ki nima svoje lastne dedne očevine, pred plemiško sodišče (*Land-schranne*), ampak tožiti ga je pred njegovo gosposko.

Preko teritorialnega oblastva ni bilo nikomur dopuščeno iskati si pravice. V tem pogledu so bili teritorialni gospodje zavarovani z znanimi privilegiji zlate bule. Edino le v primeru, kjer je bila podana *iustitia denegata vel protracta* na strani pristojnega teritorialnega gospoda, je bila dopustna pritožba na državno sodišče.

ČETRTO POGLAVJE.¹

Državni organi.

§ 10.

1. Uprava.

O splošni upravi države v mednarodnem in državno-organizacijskem pogledu smo že govorili v prejšnjih poglavjih. Tukaj torej ne bomo več razpravljali o dvoru in njegovih činovnikih, ampak prikazati nam je tehnično izvedbo notranje državne uprave izven dvora, v kolikor je iz Dušanovega zakonika sploh razvidna.

Vse pestro namešano prebivalstvo, bilo kateregakoli stanu, je stanovalo po mestih in selih. Za poedine neutrjene dome ali dvorce v tistih burnih časih ni bilo pravega mesta. Sela so bila kmetijska ali planinska. Spadala so pa k neki skupini več sel, ki so imela enega gospodarja, ali pa so imela že sama zase svojega gospodarja. Potrdilo za zadnji tip sel imamo v členu 149, ki navaja poleg župe, sela in vlastelinov tudi selškega gospodarja. Mislimo si lahko, da je imel kakšen vlaste-

¹ Slovestvo: Stojan Novaković: Zakonik Štefana Dušana; Konst. Jireček: Staat und Gesellschaft im mittelalt. Serbien, in Das Gesetzbuch des serb. C. St. Dušan. Mihail Poličević: Ustrojstvo pravosudja v staroj srbskoj državi v XIII., XIV. veku; Vladislav Namislovski: Nacrt razvoja sudstva u srednjevekovni Srbiji; Feodor Taranovski: Referat o Namislovskega: Serbskie pravo karne w wiekach sriednich v Arh. 1924, IX; Svetslav Djorić: Osnovna pitanja o Dušanovom zakoniku, in Verbrechen und Strafen im Gesetzbuche des serb. Zaren St. Dušan; Nikola Radojčić: Snaga zakona po Dušanovu zakoniku; Kadlec-Taranovski: Prvobitno slovansko pravo. — Karl v. Amyra: Grundriss des German. Rechtes; Richard Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte; Georg Schwarz: Deutsche Rechtsgeschichte und Deutsches Privatrecht; Arnold Luschin: Geschichte des alten Gerichtswesens in Oesterreich ob und unter der Enns; Anton Mell: Die Lage des steier. Unterthanenstandes; Ludmil Hauptmann: Das Schöffentum auf slowenischen Boden; Anton Kaspret: O večah; Josip Gruden: Zgodovina slov. naroda in Slovenski župani v preteklosti; Metod Dolenc: Pravosodstvo pri novomeškem inkorporiranem uradu nemškega vit. reda, in Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju.

ličič ali pronijar le eno samo selo. V čem je obstajalo njegovo upravljanje, tega zakonik ne pove. Pač pa baš iz člena 149 lahko slutimo, da je bila njegova naloga v malem ista, kakor župnega načelnika v velikem krajevnem obsegu. Zato pa moramo smatrati kot skupino več sel istega upravnega teritorija s prilično enakimi gospodarskimi interesi, ki jo upravlja en sam upravitelj. Župa je bila torej upravna jedinica, katero bi po današnji terminologiji vzporedili »srezu« večjega obsega.

Župe so bile lahko zelo različnega obsega, tu majhne, drugod večje, v splošnem pa vendar ne tako razsežne kakor germanski *gau* ali ogrski komitat. Imena so dobivala župe od rek, ki tečejo po njihovih teritorijih, ali po glavnem mestu kot sedežu glavarja. Poredkoma imajo pa tudi svojo posebno krajno označbo brez ozira na prej navedena momenta.

Iz Dušanovega zakonika samega vemo, da župe niso mejile tesno druga na drugo v natančno določeni mejni črti. Ker je bilo izkoriščevanje zemlje utesnjeno le na rodovitni svet v dolinah rek in ob pribočjih slemen na robu dolin, ostajalo je »pusto brdo« (člen 158), t. j. nerodovitni skalnati svet med župami — nedodeljen svet. Ipak imajo razne župe svoje skupne pašnike, ki so inace takisto po župah razdeljeni. V notranjosti so pašniki last vseh sel župe, pa bila le-ta pod malim gospodarjem, pod vlastelinom, cerkvijo ali carjem. Le livade in zabrane (*silva septa, Hegewald*) so bila individualna last rodbine pod enim hišnim krovom, pašniki pa so bili skupni vsemu prebivalstvu ene župe, drugih žup pa ne (člen 75).

Župe so se v pogledu na upravljanje razlikovale v navadne in »smesne« (mešovite) župe. Prve so imele po celém obsegu le enega lastnika, pri drugih pa so bila razna sela enega in istega župnega teritorija imovina raznih lastnikov (carja, cerkve, vlastelinov), ker se je prvotno enakovrstna župa z več seli vsled kupa, daritve ali menjave pretvorila v tako z več lastniki poedinih sel. Sela so torej lahko tako pomešana, da posega imovina enega in istega lastnika v okoliš več žup (člen 58). Prve, homogene župe upravlja župni starešina (ki ga imenuje zakonik v členu 141 kneza, vendar netočno, ker se imenujejo enako tudi selski in katunski poglavarji, gl. člen 146), druge pa, »smesne« župe, upravlja po izrečnem določilu člena 157, — kefalija v župi se nahajajočega mesta, torej carski uradnik.

Župni starešine — naziva »župan« v Dušanovem zakoniku ni! — so došli do svoje časti deloma po dednem nasledstvu, deloma od slučaja do slučaja po carjevi posebni nastavitvi. Župni starešina ima svoj sedež v utrjenem gradu, ki se nahaja na primernem mestu župe. Vsi župljani so dolžni ta grad stražiti in ga popravljati, da more kljubovati napadom sovražnikov (člen 127).

Zgodovina kaže, da so bili župni starešine — tedaj imenovani župani — prvotno knežjega rodu in da je bilo njihovo zvanje dedno. Ali, ko se je pozneje oblast srbskih vladarjev raztegnila tudi na grške pokrajine, ki niso imele srbske lokalne samouprave, ampak le državno — uradniško, obrnili so srbski kralji to v prid ojačenju svoje moči. Tako najdemo za časa carja Dušana že pestro sliko različnih vrst žup, pa tudi župnih starešin. Ne sme se prezreti, da so imeli pri tem v svojih rokah dobro posredovalno sredstvo, namreč — mesta, ki so bila skoraj vseskozi carska. V teh mestih je bil nastavljen carski uradnik = kefalija, poleg njega še sodnik (vladalac), obeh se je car z lahkoto posluževal v svoje namene, da lokalno samoupravo, kjer mogoče, izpremeni v državno. Drugo sredstvo, ki je vzporedno pomagalo k razjedanju župne samouprave, pa je bila carjeva moč, da je smel sela, pa tudi cele župe poklanjati samostanom in sebi posebno vdanim vlastelinom ali pronijarjem v dar. (O taksah za izstavitev takih darilnih listin je bilo že prej govora.) Za novo osvojene župe je car Dušan odredil, da pač ostane vse tisto, kar je nekdo pridobil iz dotične župe pred osvojenjem, njemu, ali pozneje, po osvojenju ne more nihče ničesar pridobiti brez carjevega pristanka (člen 117). Tu je bila torej ohranjena pravica tistih knezov, županov, ki imajo svoje župe, kakor nekakšna nagrada za to, da so ostali na zemlji. Za vse druge, tudi za domače ljudi, pa se taka pravica ne priznava.

Kaj je bila vsebina dolžnosti župnega starešine? Dušanov zakonik nam nudi v tem pogledu le prav malo pojasnil. Iz drugih zgodovinskih virov pa izhaja, da je bila njihova dolžnost predvsem sklicevati svoje župljane na zbor župe, kjer so se vršili upravni in sodni posli in pa kjer so se razglaševala vladarjeva povelja. V prvem pogledu je bilo treba raznih ukrepov glede pašnje, utrdeb, straženja, v drugem pa si moramo misliti, da je bilo treba celó zakone razglašati na župnem

zboru, ker drugačnega sredstva razglasitve ni bilo. V vsem in v vsakem je bil župni starešina posredovalec med svojimi župljani in med dvorom ali carjem samim. (O nekaterih posebnih dolžnostih, izvirajočih iz sodnega poslovanja župnih starešin bo še pozneje govora.)

Razen župnih starešin, glede katerih pač ni bilo treba, da jim Dušanov zakonik da podrobne predpise, ker so bili ti splošno znani in pripoznani, navajajo se v tem zakoniku še neki drugi upravni funkcionarji. V naslednjem naj določimo kolikor mogoče značaj in obseg njihovega delokroga.

a) Kefalija (tudi 'djefalija', enkrat kepalija, pozneje so se zvali kapetani), so bili že zgoraj navedeni glavarji mest in mestne okolice, eventualno mestnih oblasti, v mešanih župah — namestniki župnih starešin. Predvsem so oni carjevi uradniki. Ali so imeli svoje zvanje po dednem nasledstvu, ne vemo. Plače niso imeli, toda Dušanov zakonik jim je dovoljeval, da so dobivali kot svoj dohodek neke ugodnosti, ki nam pobliže niso znane, pa so bile bržčas dajatve *in natura*. Poleg tega jim je dal car Dušan pravico, kupovati žito, vino in meso za polovico navadne cene, toda le od mestnega prebivalstva, ne pa od okoličanov mesta ali župe (člen 63). Med njihovimi dolžnostmi se navaja, da morajo straže po potih postavljati; oni so torej v splošnem najvišji čuvarji miru v svojem okolišu (člen 157). Dalje imajo dolžnost, prevzemati od trgovcev, ki pripotujejo v mesto, v varstvo njihovo blago (člen 160). Oni so izvršitelji ali pospeševalci sodnih in s tem vladinih interesov. Če namreč sodnik pošlje svojega pristava (o tem zvanju pozneje), pa stranka le-tega ne sluša, obrne se sodnik pismeno na kefalijo, da napravi red. Če se niti sedaj stranka neče vložiti, zadene jo kazen, kakor da bi bila nepokorna carju (člen 178). Slednjič imajo kefalije dolžnost, da upravljajo in vzdržujejo temnico (člen 184), toda brez carjevega povelja ne smejo nikogar vreči vanjo. Škodo, ki jo povzroče kefalije vsled svoje nebrižnosti pri vzdrževanju reda, morajo iz lastnega povrniti. Če bi pa prekršili glede temnice navedeno prepoved, zadene jih ostra kazen globe 500 perper.

b) Knezi so starešine sela ali katuna po severozapadnih delih države; imenujejo se primikjuri (premičuri, primidjuri) v selih, stoječih pod grškim vplivom. Njihova mesta so bila deloma dedna, deloma so bili nastavljeni od slučaja do

slučaja. Ker je imelo tudi selo svoj selski zbor, je imel brez dvoma knez na njem predsedstvo. Njihov delokrog, od pamtiveka enak, je bil splošno znan in priznan. Dušanov zakonik ne navaja niti njihovih pravic niti njihovih dolžnosti, edino le člen 146 prinaša — bržčas novo — misel, ki hoče, da skrbé knezi za varnost sela ali katuna pred razbojniki in tatovi po poklicu. Ta njihova brižnost je naukazana pod zelo hudo sankcijo. Če se v selu znajde tak tat ali razbojnik in ga ujamejo, naj se tat oslepi, razbojnik pa obesi strmoglavo (t. j. z glavo navzdol). Za vso škodo bodi odgovoren gospodar sela, knez ali primikjur, tako da plača vso škodo in pretrpi isto kazen, kakor je odrejena za neposrednega storilca. Po vsej pravici smemo domiti, ali se je taka kazen v resnici izvajala, ali ni bila mari samo za nekakšno strašilo. Vsekakor si lahko mislimo, da je morala biti pogoj za tako kaznovanje sokrivda selskega glavarja (J i r e č e k; slično N o v a k o v i ć).

c) Neke nižje vrste činovnik je bil v l a d a l a c. Omenjen je trikrat. V členu 24 je govor o cerkvenem vladalcu, ki vzame mito; takemu naj se zapleni vse, kar ima. V rakovačkem prepisu pa stoji, da če je kaludjer (redovnik), naj se izžene. Drugič so omenjeni vladalci v členu 146, kjer jih stavi zakonodajalec v isto vrsto s knezi in primikjuri, namreč glede odgovornosti za varnost pred tatovi in razbojniki. V zvezi z določili člena 24 utegnejo biti vladalci isto v vlastelinskih in osobito še v cerkvenih selih, kar so bili knezi in primikjuri v carskih, t. j. neposredno carju podložnih selih, torej samoupravni starešine sel, ki so le posredno carju podložna. Več iz zakonika ne izvemo. Tretjič je omenjen vladalec z izrečnim pristavkom »gradski«, t. j. mestni, v členu 176; tu pa ima funkcije sodnika, o katerih bo še pozneje govora.

č) Predstojniki in čelniki. Etimologija teh oznak kaže, da so morali biti tudi oni načelniki neke upravne edinice. Navedeni so v Dušanovem zakoniku tudi le v členu 146 vzporedno s knezi, primikjuri in vladalci. Gre za soznačne izraze krajevne različnosti. N o v a k o v i ć pravi, da so se uporabljali »največ« za starešine pastirskih sel ali katunov.

d) Med upravne uradnike treba šteti tudi pristave, dasi imajo svoj delokrog zvečine v področju sodišč. V splošnem so pristavi, kakor pove že etimologična sestava besede, nekakšni prideljeni organi nižje vrste. Po Dušanovem zakoniku

pa so lahko prideljeni carju neposredno (gl. člen 162), sodnikom (člen 56 in več) ali pa pravnim strankam (člen 91). Vedno so le posredovalci za izvedbo tujih interesov, pa bodisi ukazov, bodisi pravic. Car jih pošilja, sodniki jih pošiljajo, da izvrše njihove ukaze, brez ukaza ne smejo nikamor. Če jih pošlje sodnik, mora jim dati celó pismen ukaz („knjigo“). Ukaza se morajo vedno strogo držati, nikoli ne smejo ničesar vzeti od strank, kar ne bi bilo napisano. Za carja izvršujejo predajo poklonjenih nepremičnin in premičnin (selo, mlin, župa, mesto, vinograd, konj, kobila, govedo, ovca), za kar dobé v členu 108 normirane takse (izdava). Zelo stroga je kazen, če pristav izkrivi sodni odlok; odsečeta se mu roki in jezik se mu odreže (člen 162). Ponajvečkrat so pristavi za sodišče — vročevalci vabil, za kar predpisuje zakonik posebna določila, o katerih bo govora pozneje pri pravnem postopku. Slednjič imajo pristavi tudi neko vlogo v pravdi, da pravdajočim se strankam pomagajo s svojim svetom in izkušnostjo.

e) **Sokalnik.** Zakonik ga omenja le pri členu 107 v isti sapi s pristavi, pristavlja pa, da je »sudijin«. Vsebina člena je predpis, da izgubi za kazen vse, kdor odbije, torej zavrne, ne posluša sodnikovega sokalnika ali pristava. Po rokopisih ni niti jasno, ali je čitati »sokalnik« ali »poslanik«. **Stojan Novaković** se je odločil za »sokalnika« in misli, da je bil to kuhar ter osebni sluga sodnika, ki je moral itak potovati po deželi. Ta registracija naj zadostuje s pripombo, da **Daničić** in **Poličević** smatrata »sokalnika« tudi za izvršitelja sodbâ.

f) **Cariniki** so bili carski uradniki, ki so pobirali carino. Toda to se da iz Dušanovega zakonika samo posredno sklepati; kajti v tem zakoniku vsebujeta člena 120 in 122 le uredbe prepovedujočega značaja, da se ne sme sprečavati trgovskega prometa, osobito ne siliti domačih ljudi, da bi prodajali svoje blago pod ceno, niti ne zadržavati tujih trgovcev —, vse pod kaznijo, ki je določena za carinike v isti višini — 300 perper — kakor za vlasteline. Iz vsega tega sledi, da so imeli v trgovskem obratu gori označeno vlogo.

g) **Globarji.** Omenjeni so globarji dvoje vrste, v členu 188 carski globarji, v členu 194 pa cerkveni (toda zadnji člen je ohranjen le v enem samem, rakovačkem prepisu). Gre pa v obeh primerih za izterjevalce glob. Dušanov zakonik pozna v sistemu kazni kaznovalno sredstvo glob, ki ga upotrebljava

v obilni meri, kar pač odgovarja srednjeveškemu fiskaličnemu naziranju o sodiščnih dohodkih. Predpisi globarjev zabičujejo, da ti uradniki ne smejo več izterjevati, nego je predpisano. V drugem členu (194) je rečeno, da gredo globe cerkvenih ljudi cerkvi, a niti car niti kefalije jih ne smejo kratiti cerkvam.

h) Travníčarji: Dušanov zakonik ne govori nikjer o travníčarjih, pač pa o travnini, in še to stoji le v rakovačkem prepisu. Gre tu za neko protidajatev za dovoljenje pašnje na vlastelinskih ali cerkvenih pašnikih, pa tudi na državnih. In baš za pobiranje protidajatev na državnih (carskih) pašnikih je bil nastavljen travníčar kot upravni uslužbenec. Stvar namreč ni bila tako enostavna, kakor bi se na prvi pogled zdelo. Kajti treba je bilo imeti v evidenci vse hleve in to tudi po raznih vrstah živine. V zakoniku so navedene samo odškodnine za kobile, ovce, ovne, jagnjeta in govedo. Odrajtovati je bilo po eno glavo od stotine in ta dajatev je bila travnina.

Drugih državnih organov, ki so bili zaposleni z notranjo upravo države, Dušanov zakonik niti ne imenuje. O nekaterih napravah, ki izpopolnjujejo poglavje o notranji upravi države, bo govora pozneje.

Primerjalna slika, ki jo hočemo podati glede pravnih razmer v pokrajinah, ki so stale po gpr. vplivom, kaže na prvi pogled čisto drugačne poteze. To pa se nam ne more zdeti čudno, če pomislimo, da je bil ves razvoj uprave v teh krajih zaključen pod vplivom fevdstva. V glavnih potezah se je to izvršilo takole: Plemenska vojvodstva so izginila v 12. stoletju. Zadnja pomembna vojvodina Saška je nehala s porazom Henrika Leva leta 1180. Nastala so teritorijalna oblastva, ki jih upravljajo grofje, a ti ne smatrajo svojega zvanja za podeljeno službo, ampak za svojo dedno pravico, ki je od kraljeve oblasti neodvisna. Imunitete so razjedle staro grofovsko upravo. Kralji so po interregnu skušali predvsem zavarovati si oblast za svoj rod (*Hausmacht*), da so se mogli upirati teritorijalnemu pohlepu velikašev. Za Dušanovih časov je bil ta razvoj že zaključen in pomeni razpad državnega edinstva v nekakšno zvezo deželnih gospodov. V tem tiči že ena izmed bistvenih razlik uprave: Dušanova država je bila centralistično urejena upravna enota, vsaj po ideologiji njegovega zakonika, — nemška država pa federativna zveza več zase centralistično urejenih upravnih enot.

V naslednjem se hočemo ozirati le na tiste enote razbite nemške države, ki so nastale na slov. zemlji. Leta 1335 pripade Habsburžanom Koroška in Kranjska s Slovensko marko. Vladali so na Kranjskem s Slovensko marko do l. 1364 kot deželni gospodje, od tega leta dalje kot vojvode. Goriška je še pod dinastijo goriških

grofov. (Neznatnost takratne Gorice se more razvideti iz tega, da je postala šele l. 1354 cerkvena župnija, dočim je dotlej spadala pod solkansko župnijo.) Na Štajerskem pa je vladal za časa carja Dušana celjski grof Friderik; Celje mu je bilo središče Savinjske marke.

Ako hočemo upravo teh enot očrtati, si moramo predvsem predočiti dejstvo, da se od 13. stoletja naprej pod vplivom fevdstva razvijajo deželni stanovi, ki so si kmalu pridobili velevažno pravico, določati in dovoljevati davke. Znatno samostojnost so si pridobila tudi mesta. Deželni knezi poedinili enot imajo v rokah sodstvo, vojniško oblast in izvršujejo pravico, sklicevati svoje vazale na državni zbor. Pokrajinska organizacija predstavništva dežele je snimek državne. Teritorialni knezi si ustanavljajo svoje dedne dvorne službe (*Truchsess, Schenk, Marschall in Kämmerer*) ali večinoma jih ne upravljajo več plemiči, temveč ministerialci. Na njihovem dvoru se nahaja že dvorni mojster (*Hofmeister*), kancelar in protonotar. Srednjo in najnižjo deželno upravo vrše deželni sodniki »vogti« (advokati) itd. Svetovalci deželnega kneza so člani deželnega zbora. Kadar pa tega ni bilo, shajal se je vsaj deželni odbor, ki je štel najmanj 24 članov.

Na čelu deželne stanovske uprave je stal deželni glavar, ki ga je imenoval deželni knez na predlog deželnih stanov. Vrsta kranjskih deželnih glavarjev se pričenja l. 1268 z Rudelinom iz Hrušice, na Štajerskem pa še nekoliko poprej. Za časov carja Dušana je bil ta institut v polni moči in mu nimamo vzorediti nobenega sličnega organa njegove države. Deželni glavar je bil namestnik deželnega vladarja (»gospoda« ali vojvode), bil je vrhovni sodnik v deželi, sprejemal je od vladarja ukaze, načeloval deželnemu zboru, podeljeval fevde, vodil deželno brambo ali zbrane čete deželnega plemstva v boji. Ker je bil vsled tega, pa tudi še iz raznih drugih vzrokov, osobito reprezentativne narave, mnogokrat odsoten iz dežele ali pa če vsled starosti ni več mogel opravljati vseh odkazanih mu poslov, imel je namestnika, ki se je zval deželni upravitelj (*Landesverweser* ali *Landpfleger*). Izročevali so temu zlasti sodne zadeve v rešitev. Tretji deželni uradnik pa je bil vicedom (okrajšano iz *vicedominus*), ki je vodil upravo deželnih financ, gospodaril s posestvi deželnega kneza, določeval in zaračunaval mitnino, državno naklado na tlako in druga izredna bremena, kakor jih je ukazoval vladar s pristankom deželnih stanov. Tako vidimo, da je šla teritorialni oblasti nekako tista vloga, katero je imel v upravnem oziru car Dušan sam. Nikakor ne moremo vzporejati v pravnem oziru teritorialnih gospodarjev z vlastelami Dušanovega carstva.

Kar se pa tiče nižje uprave, ki se je vršila neposredno nad prebivalstvom, moramo zopet poudariti velikanski vpliv fevdstva, ki je ustvarilo tudi tu precej drugačno sliko, kakor smo jo spoznali za srbsko državo za časa carja Dušana. Vendar lahko že vnaprej ugotovimo, da se je baš v najnižji upravi med Slovenci ohranilo še največ skupno-slovanskega prava.

Predvsem je nemška fevdalna organizacija, ki je ločila vse ljudi v gospode in podložnike, postavila prve za upravne in sodne gospodarje nad drugimi. Fevdni gospodje so si ustvarili celo vrsto upravnih uradov in osebja, ki so tvorili upravo. Imeli so svoje organe *Hofrichter, Amtsmann, Scherge, Waldbote* itd. Ti so bili neposredni izvrševalci volje fevdnih gospodarjev, ki je edina odločala, ponajvečkrat le po običajnem pravu, mnogokrat pa tudi samovoljno. Mnogo imen vasi kakor Vavta vas, *Amtsmannsdorf* itd. še kaže, da so imeli tam svoj sedež taki nižji organi fevdnih gospodarjev. Fevdskega upravnemu območju so stale le tuptatam še kakšne občine svobodnjakov (*Freisassen*) nasproti, ki so imele svojo organizacijo z lastnim sodnikom ali županom na čelu. Tu na preostankih nekdanje avtonomije kmetiškega prebivalstva se nam prikazujejo župani kot upravni in sodni organi ponekod za večje okoliše, drugod le za poedine vasi. Šele ta najnižja upravna organizacija se da vzporediti srbskim upravnim razmeram za časa carja Dušana. Predvsem pride za slovenske pokrajine v poštev tisti pojav, da stoje včasih župani na čelu večje skupine sel (nekakšne župe) ali pa vasi. (V zgodovini se imenuje prvič slovenski župan leta 777.) Tako nahajamo še koncem 13. stoletja na loškem gospostvu dvojno vrsto županov; prvi so načelovali okrajem, ki so štel 70—90 kmetij, drugi so bili predstojniki malih naselbin (po štiri kmetije). *G r u d e n* (Slov. župani v preteklosti) piše, da se more pri teh manjših naselbinah misliti na zadrage, ki se imenujejo po svojih gospodarjih ali starešinah, pa se pri njih v virih beleži vselej tudi število zemljišč radi odrajtovanja letnih davščin in rabote. Enake upravne uredbe so bile v gospostvu Laško, ki je bilo razdeljeno na 4 upravna okrožja. Te stare gospodarsko-upravne uredbe so po *G r u d n o v e m* mnenju zapustile slednjič vsaj nekoliko sledu v krajevnih imenih vasi Župa, Župeno, Župečja vas, itd. kot znak, da je bil tam sedež upravnega načelnika.

V listinah in urbarjih poznega srednjega veka pa čitamo le še o županih kot nižjih gospodarskih uradnikih ali vaških predstojnikih, ki so bili že odvisni od fevdnega gospodarja. Njihov delokrog je bil v prvi vrsti posredovanje med fevdno gosposko in podložniki. Kot gospodarski uradniki so morali župani izpovedovati o dajatvah svoje vasi, pobirali so jih od vaščanov, napovedovali po nalogu gosposke tlako in skrbeli, da se je opravljala. Tudi so morali naznanjati zločince in jih tirati pred fevdnega gospodarja, da jih dá kaznovati. Kot plačilo za svoj posel so dobivali župani užitek od enega zemljišča, ki se je nazivalo 'županica'. Ponekod pa je bilo to tudi drugače urejeno; dobivali so le pol, $\frac{2}{3}$ ali $\frac{3}{4}$ užitka od njive. Nahajajo se še vasi z imenom Županje njive, ki kažejo na ta pojav. Zopet drugod pa so uživali za svoj trud tudi delno prostost od davščine ali tlake, ali pa so jim morali kmetje sovaščani dajati naturalije.

Kakor v Srbiji selski zbor, tako obstoje tudi v slovenskih pokrajinah redni zbori kmetov, na katerih se je razpravljalo o nekih

skupnih interesih vseh vaščanov gospodarsko-upravnega značaja, v kolikor jim je bilo to dopuščeno od fevdne gosposke. Tu je bila tudi prilika reševati medsebojno neke manjše sodne posle, v prvi vrsti v svrhu mirne poravnave sporov, o čemer pa bo še govora pozneje. Naj le omenimo že sedaj, da odgovarjajo srbskim pristavom, v kolikor so bili ti na pomoč strankam, slovenski pravdači ali besedniki.

§ 11.

2. Sodstvo.

Najvažnejši znak urejene države je ta, da je v njenih mejah samopomoč zabranjena in odpomoč za storjeno krivico prepuščena posebnim, od države ustanovljenim organom, ki jim je tudi na kakršenkoli način odkazana pot, kako se naj odpomoč pri njih zahteva in od njih dá. Za carstvo Dušanovo je bila samopomoč v členu 30 izrečno zabranjena napram cerkvenim ljudem in kaludjerom, in sicer pod kaznijo povrnitve sedemkratne škode. Ni pa dvoma, da je enak predpis veljal tudi napram drugim ljudem. Dokaz za to imamo v različnih ostrih predpisih Dušanovega zakonika zoper samovoljne kršitelje pravnega reda. Isti zakonik pa navaja tudi poti, kako se išče in daje odpomoč, on prinaša predpise o pristojnosti raznih vrst sodišč, ki so ustanovljena za razne sodne zadeve.

Razvoj, ki ga je sodstvo v tem pogledu pretrpelo, ima svoje prve početke v sodni oblasti predstavnikov župe glede svojih župljanov. Izprva je veljala ta oblast za vse pregrehe in sporne zadeve, poslej pa je bila utesnjena le na velike pregrehe. Male pregrehe in manj važne sporne zadeve rešujejo pa teritorialno bolje v poštev prihajajoči gospodarji okoliša (cerkve, vlastela), to pa le glede svojih ljudi. Le apelacija je šla na vrhovnega sodnega oblastnika, na župnega predstavitelja. Šele pozneje, ko so Srbi zavojevali bizantinske province in tam videli sodno organizacijo s posebnimi sodniki, spoznali so, da to sodstvo bolje odgovarja svojemu smotru. Želja po preosnovi pravosodstva v duhu bizantinskega t.j. »rimskega« prava, dobila je v zakoniku carja Dušana vidnega izraza. Tu imamo namreč že precej mnogolično ustrojstvo sodišč, ali bolje sodnih oblastev, ker o sodiščih z modernimi atributi neodvisnosti še ne moremo dobro govoriti. Da prav pojmujeemo značaj Dušanovega ustrojstva sodnih oblastev, moramo upoštevati, da je

bilo Dušanovo carstvo — država plemstva s periodičnimi državnimi sabori, z različnim ravnanjem in kaznovanjem raznih stanov in s pravico izvolitve sodnikov iz vrst pripadnikov istega stanu. Temu primerno moremo razbrati iz Dušanovega zakonika več vrst sodnih oblasti.

Soditi more car sam, njegov sodnik na dvoru, cerkvena predstojništva, upravni organi in sodniki na deželi in po mestih, porota kot izrazito ljudsko sodišče, mešana sodišča, vlastelini kot gospodarji na svojem posestvu. V naslednjem se hočemo baviti s poedinimi navedenimi oblastmi, v kolikor pridejo za sodstvo v poštev. Pripomniti pa je, da Dušanov zakonik vobče ne ustanavlja predpisov za sodno organizacijo, ampak on jo predpostavlja. Zato se da samo ponekod s pritegnitvijo drugih virov izven tega zakonika poznanje sodnega ustrojstva za časa carja Dušana izpopolniti, drugod pa — in to v veliki meri — nam ostane stvar neodkrita. Sodobnikom carja Dušana pa seveda stvar ni bila neznana, kajti merodajno je bilo tudi tu običajno pravo, ki se je ohranilo od roda do roda in je živelo v spominu ljudi. Seveda se je običajno pravo od generacije do generacije preminjalo, kar pa je bilo zopet posledica raznih vplivov, ki so izhajali od vladarjev samih. To vidimo pri orientaciji po krščanskih načelih, po bizantinskih vzgledih, pa tudi — glede ljudskega sodstva — po francoski ustanovi porote (Namislovski, Poličević).

1. Car. Da car sodi, če hoče, tudi osebno in da ima v obče pravico pritegniti sporno pravdno zadevo nase, o tem spričo vloge, ki jo ima kot vladar, ne more biti dvoma. Pritiče mu pravica relacije, apelacije in suplikacije. V Dušanovem zakoniku imamo določila, ki nam te pravice izrečno navajajo. Razbrati jih moramo iz primerov, ki so sprejeti v zakon. Glede relacije je po členu 181 naukazano, da morajo vsa sodišča, pa naj bodo kakorkoli velika, v primeru, da stvari ne morejo sama razsoditi, poslati po enega sodnika in obe stranki pred samega carja, da razsodi sam. Dalje se mora po členu 105 za primer, da pridejo zakonik in pa posebne carjeve odredbe navzkriž, prinesiti stvar pred samega carja, da jo končno on sam presodi. Tudi odreja car (člen 78), da mora biti obveščen o vsakem primeru pravde za cerkveno zemljo

in ljudi, ako se stranka v njej sklicuje na carjevo daritev. V členu 169 je določeno, da izreče car sam globo tistemu mestu, v katerem bi se zalotil zlatar, ki je tajno koval novce. Enako veleva člen 145, da naj se privede starešina sela, v katerem so prikrivali tatu ali razbojnika iz navade, pred carja samega, da ga kaznuje. Apelacija na carja je ustanovljena v členih 161 in 139, suplikacija pa v členih 72, 112, 113; o obeh bo govora še pozneje (pri razpravljanju o sodnem postopku).

Vse to pa velja le za mirno dobo. Kakor hitro pride do vojne, devolvira carjeva oblast tudi v pogledu pravosodja na vojvode. Kajti člen 129 pravi: »Što reku« — namreč vojvode, katerih je lahko več, — »da se čuje. I sudovi mali i golemi, koji su na vojsce, da im sude vojevode a in nikto.«

II. Cerkve. Ona uživa v pogledu na pravosodje neko izjemno stanje, ki kaže na veliko avtonomijo. Člen 12 pravi, da sodijo o duhovnih poslih samo cerkve. Ako bi sodil laik, plača za kazen globo 300 perper. Kaj so duhovni posli ali predmeti, to je bilo ustanovljeno po cerkvenih predpisih. Pri teh duhovnih predmetih sodi duhovno sodišče. Cerkve pa imajo tudi v neduhovnih stvareh soditi in nastopajo kot cerkvena sodišča za svoje ljudi. Kaj spada pred cerkveno sodišče, to je bilo ustanovljeno po običajnem pravu, prav tako, kakor tudi za druge gospodarje zemlje. Samo v negativnem pogledu vemo iz Arhangelške ustanovitvene hrizobule, da pravde arhangelških cerkvenih ljudi z drugimi nearhangelškimi ljudmi, ki se tičejo vražde (globe za ubijstvo), zemlje, konj in provoda (odvedba naseljenika gospodarju), niso spadale pred cerkveno sodišče, ampak pred carja samega.

V členu 33 je rečeno, da naj se sodi cerkvenim ljudem v vsaki pravdi pred njihovimi metropoliti, episkopi in igumni. Če sta stranki podložni isti cerkvi, sodi njuna skupna cerkvena oblast, pa bodisi to metropolit, episkop ali iguman. Če sta vsaka od druge cerkvene oblasti, pravi člen 33: »da im sude obe cerkvi«. Razlaga tega določila je dvomljiva. Lahko, da se je sestalo mešano sodišče, lahko pa je tudi poslovalo eno skupno nadrejeno cerkveno oblastvo obeh podrejenih strank. Kako je stvar v resnici bila, je bilo pač sovrstnikom carja Dušana jasno, kakor je bilo tudi po običajnem pravu jasno, v kateri sestavi nastopa cerkveno sodišče (Namislovski misli na poroto).

III. Dvorni sodnik. Ta visoki dvorni uradnik (sudija dvorski) je nekakšen *iudex generalis*. Jireček pravi, da njegov položaj odgovarja *iudici curiae* na Ogrskem ali Češkem. Dasi je njegovo zvanje v Dušanovem zakoniku na več mestih omenjeno, ipak so vsa ta mesta nepopolna, tako da ni jasne opredelitve med pristojnostjo sodnika in pristojnostjo ostalih sodnikov izven dvora. Da preide tudi oblast dvornega sodnika na vojvode za časa vojne, o tem po besedilu člena 129 ne more biti dvoma.

Kdo je mogel doseči čast dvornega sodnika, tega nam Dušanov zakonik ne pove. Misliti pa moremo po ideologiji stanovskega prava, da ga je car postavljaj vedno iz vrst plemenitnikov, torej vlastel in morebiti tudi še cerkvenih veljakov. Misli se tudi (Poličević), da je dajal dvorni sodnik načelne odloke in rešitve in da je moral biti jurist, to se pravi oseba, ki se je bavila poklicno s pravoznanstvom.

V pristojnost dvornega sodnika so spadale nekatere zadeve neposredno ali primarno, druge pa posredno ali sekundarno. Med prve zadeve spadajo po členu 177 pravne zadeve vlastelinov, ki bivajo stalno na carjevem dvoru. Ali se pravdajo med seboj ali jih toži nekdo izven dvora, vsekakor sodi v takšni stvari dvorni sodnik. Glede drugih zadev, ki se tičejo plemenitnikov na dvoru, razsoja dvorni sodnik samo tedaj, če sta trčili dve pravdni stranki slučajno na carjevem dvoru skupaj (člen 175; sekundarna pristojnost). Inače pa ne sme nihče pozvati nasprotnika pred dvornega sodnika, da bi na tak način obšel pristojnost svojega sodnika izven dvora. Sodstvo pritiče dvornemu sodniku tudi v primeru nezadovoljnosti strank z judikaturjo drugih sodnih organov. Izrečno je taka sodniška funkcija ustanovljena v členu 72, ki pravi, da se mora vsakomur, ki pride na carjev dvor nezadovoljen, »učiniti pravda« — razen vlastelinskim »otrokom«. Kdo je dal pravico v takem primeru, zakonik ne navaja. Morebiti je bil to v važnih primerih car sam, v splošnem pa smemo misliti za redne pritožbe na dvornega sodnika. Enaka zakonodajna misel je v drugi polovici Dušanovega zakonika (člen 139) glede pritožeb meropsov zoper gospodarje podrobno navedena; tu se imenuje izrečno »sudija carstva mi«, torej dvorni sodnik kot tisti organ, ki mora skrbeti za to, da obsojeni gospodar poplača vse v pravem času oškodovanemu meropsu.

IV. Sodniki, mestni vladalci. Brez dvoma je bilo treba že spričo razsežnosti države postaviti razen doslej navedenih sodišč še posebne carske sodnike izven carjevega dvora. Dušanova država je bila silno obširna, treba jo je bilo razdeliti v razne sodne okoliše. V splošnem so bili ti sodni okoliši pač v skladu z župami. Izvzeta so bila glede skladnosti le primorska mesta in inozemci, za katere so veljali posebni privilegiji, uvedeni s posebnimi dogovori (Namislovski). Župna razdelitev, ki je bila prvotno takšna, da je oblast župnega starešine obvladala vse prebivalce župnega okoliša, pa se je — kakor smo že zgoraj navajali, sčasoma premenila tako, da so nastale mešane župe, ki so bile podvržene oblasti posebnega kefalije. Kakor si torej mislimo, da je bil nastavljen vsaj v večjih župah s posebnim župnim starešino za sodne posle poseben carski sodnik, tako si moramo misliti, da je stal kefalijam ob strani poseben gradski »vladalec« kot sodnik. Iz člena 176 smemo sklepati, da so imela vsa mesta, ki niso tvorila sedeža župnega sodnika, svojega »gradskega vladalca« za sodnika (Poličević). Pripomniti je, da misli Stojan Novaković, da je bil gradski vladalec sam kefalija ali kapetan in da je sodila v vseh kazensko pravnih zadevah upravna oblast, a za civilne pravde da »ide k sveštenicima (kliru), koji su u srednjem veku bili svuda čuvari i tumači pisanih zakona«. Resnica je, da se iz člena 176 stvar ne da točno razbrati. Ipak ima prvi nazor več verjetnosti zase, ker je moralo iti za značaj sodniških, ne pa upravnih organov; kajti člena 171, 172 vелеvata, da je sodnikom merodajen zakonik in da se oni ne smejo bati carja. V teh določilih tiči dovršen kos nezavisnosti sodnikov; ni pa verjetno, da bi bil car Dušan pristal eni in isti osebi zdaj sodniško nezavisnost, zdaj upravniško odvisnost.

Župni sodniki imajo dolžnost, da hodijo po svojem sodnem okolišu in da ščitijo uboge in razžaljence. Pri teh obhodih ne smejo jemati ničesar s silo, ampak vzeti smejo le to, kar se jim da prostovoljno (člen 110, 179). Bržčas pa se narod o času, ko je nastala prva polovica Dušanovega zakonika, vsaj ponekod še ni sprijaznil z ustanovo podeželskih sodnikov, ki potujejo. To lahko sklepamo iz ostrih določil, ki naj ščitijo ugled sodnikov in njihovih pomočnikov. V členu 111, torej neposredno za predpisom, da sodniki na svojih pohodih ne

smejo ničesar po sili jemati, je zaukazano, da zapade vsa imovina tistemu, ki bi sodnika sramotil, čeprav bi bil sramotilec kakšen vlastelin. Ako bi pa sramotilo sodnika vse selo, poruši se vse selo in prebivalci se opleni. Zdi se torej, da so nekatera sela kar skupno odbijala in sramotila potujoče sodnike, — bržčas, ker so pomenili neko novotarijo.

Za pomočnike sodnikom poslovali so pristavi in sokalniki (glej zgoraj str. 73, 74). Tudi zanje velja ostro zaščitno določilo, da zapade tistemu, ki bi jih odbil, vse (člen 107). V drugi del zakonika pa je sprejet člen 178, ki določa, kako je postopati v primeru, da nekdo sodniškega naročila, sporočenega mu po pristavu, ne sprejme: Zahtevati je intervencijo kefalije ali drugega oblastva, ki mora poskrbeti, da se naročilo izvrši; inace se kaznujejo celó ti oblastveniki, kakor da bi bili nepokorni carju samemu.

Če se za sedaj še ne dotaknemo vprašanja, v kakšnem sestavu so poslovala ta župna ali mestna sodišča, moramo pa vendar pred vsem ugotoviti, kdo jih je postavljaj. Člen 148 pravi, da jih postavlja car z nalogom »po zemlji suditi«, vendar s pristavkom, da jih postavlja predvsem za preganjanje tatov in razbojnikov. Člen 157 pa govori o nalogi kefalij in sodnikov, da postavljajo straže po nevarnih potih. Take sodnike morajo slušati vsi, cerkveni ljudje, vlastelini, sploh sleherni človek; kdor bi jih ne slušal, zadene ga ista kazen, kakor da bi bil neposlušen carju. Ti sodniki imajo torej moč, ki izhaja neposredno od carja samega in nadvlada vse stanove.

O kraju, kjer se nastavljajo ti carski sodniki, Dušanov zakonik ne navaja ničesar določnega. Ne vemo torej, ali je imela vsaka župa svojega sodnika, ali več žup skupaj. Ravno tako tudi v členu 157 ni jasno izraženo, da mora biti v vsaki mešani župi mestni sodnik (gradski vladalac). Da so bili sodniki postavljeni povsod t. j. v vsaki župi, za to bi govorilo besedilo člena 92, ki predpostavlja za vsako župo sodnika, pa je obenem tudi dokaz, da ni edino porotno sodišče carsko sodišče (o čemer bo še govora). Ipak smemo misliti, da so bili nastavljeni carski sodniki vsaj po tistih župah ali mestih, kjer je bilo to potrebno in kjer se je našla primerna osebnost.

Delokrog teh sodnikov je bil deloma že objašnjen. Imamo pa v Dušanovem zakoniku neko določilo, ki kaže, da so bili ti sodniki res postavljeni nad vlastelini in cerkvenimi ljudmi,

— da so bili baš radi tega — nepriljubljeni. V členu 103 stoji, da se otroci (robovi) lahko pravdajo in obsojajo za „svoje dlgo ve“ pred svojimi gospodarji, toda za „carske dlgo ve“ (krivice) pa morajo iti pred carskega sodnika. Te carske krivice pa so taksativno našteje: kri (ubijstvo), vražda (primer kolektivne odškodnine za ubitega človeka, kjer se za storilca ne ve, tako da plača selo), tatvina, razbojništvo, slednjič »prejem ljudski« (podpomoč pri pobegu meropaha ali otroka). Enako določa člen 183, da se pastirji (stanici) ne smejo med seboj pravdati glede vseh, ravno kar pri otrocih navedenih deliktov, razen tega tudi za zemljo ne, temveč iti morajo pred sodnike. Vse to kaže, da so za izvestne važnejše zadeve (kriminalne, pri pastirjih tudi civilne) poslovali carski sodniki izključno. K delokrogu carskih sodnikov moramo prištevati tudi primer člena 161, v katerem je poleg drugih predpisov glede zagovora strank izrečeno, da se sme stranka obrniti na carskega sodnika, ko je sodišče razpravo izvršilo; pred formalnim sklepom razprave se mu pa ne sme verjeti, pa naj govori karkoli. V nasprotju, ki ga predpostavlja ta člen med sodiščem in carskim sodiščem, utegne tičati legítimacija za carskega sodnika, da posreduje za stranke v smeri *appellationis ad curiam regiam*.

Slednjič imamo v členu 163 organizatorično določilo, ki daje carskim sodnikom pravico, da nameščajo pristave, toda pri tem naj pazijo, da so to dobri, pravični in verodostojni možje. ↴

Dotakniti se hočemo sedaj vprašanja, ali so sodili carski sodniki in mestni vladalci v sodniških kolegijih ali kot sodniki poedinci ali pa s pritegnitvijo mož prisodnikov iz naroda. Jireček uči, da so sodili v kolegijih najmanj treh plemiških uradnikov, ki so sedli skupaj s kefalijo k sodni mizi. Opora za ta nazor mu je dejstvo, da so tako sodili tudi bizantinski provincialni sodniki (*dematikoi kritai* ali *dikastai*). Tu bi šlo torej za ureditev srbskih razmer po bizantinskem vzoru. Če pregledamo Dušanov zakonik, dobimo v njem pač neke rahle znake, iz katerih lahko sklepamo, da je bilo v eni stvari po več sodnikov zaposlenih. N. pr. v členu 181 je govor izrečno o tem, da naj gre eden od sodnikov s strankama pred sodnika. Tudi sta v členu 157 resnično navedena v eni sapi kefalija in sodnik. Ali vse to še ne more biti zanesljiv dokaz za mnenje, ki ga je Jireček tako generelno izrazil. To, kar on trdi, je veljalo

pač za tista grška mesta, v katerih je ostala po zavojevanju uprava taka, kakor je obstajala pred zavojevanjem in katerim je Dušanov zakonik vse privilegije potrdil. Toda težko je misliti, da bi to veljalo za vse tiste sodnike, ki so morali potovati po svojih okoliših; kajti, da bi potoval cel kolegij, to ni verjetno in v zakoniku o tem nikjer ni govora. Sodnik je potoval sam s svojim sokalnikom. Mogoče pa je, da je posloval le kakor nekakšen vodja ali starešina v ljudskem sodišču, kakor je obstajalo od pamtiveka po običajnem pravu (N a m i s l o v s k i; Poličević pa trdi naravnost, da je bila to vedno porota, o čemer bomo še govorili). Vprašanje s tem še ni do dna pojašnjeno, ali gotovo ne pojdemo po krivi poti, če si mislimo, da so sodniki negovali kolikor mogoče stare tradicije.

V. Ljudska sodišča. Dušanov zakonik vsebuje predpise o ljudskih sodiščih v obeh svojih delih. Ta ljudska sodišča pa so različna po oznaki in tudi po pomenu. Porota je omenjena v obeh delih zakonika kot sodišče »po zakonu deda carstva mi i svetago kralja«, t. j. kralja Uroša II. Milutina. S tem je označeno, da je bil kralj Milutin tisti, ki je poroto kot prvi поближе uredil. Poličević je prepričevalno pojasnil, da je bil institut porote zasnovan pod neposrednim vplivom francoskega prava: Mati Milutinova da je bila Francozinja, Milutin da je živel dalje časa v Carigradu, ki je bil v času od 1204 do 1261 pod vlado Francozov, a ti da so uvedli svojo lastno pravno upravo; enakosti s francoskim pravom da se dajo zasledovati tudi v drugih pogledih, n. pr. da je Milutin zabranil dvobojevanje ravno tako kakor sv. Ludovik na Francoskem. Poličević trdi čisto na splošno, da je bilo edino carsko sodišče — porotno sodišče. V tem pogledu pa, mislimo, gre Poličević predaleč.

Važno je, da so v prvem delu Dušanovega zakonika omejeni ne samo porotniki (člen 106, 123, 132), ampak tudi »duševnici« kot ljudski sodniki (člen 76), toda oboji le mimogrede, predpostavljajoč obstoj neke sodne institucije. V drugem delu Dušanovega zakonika pa se šele nahaja organizatorično določilo: »Poveleva carstvo mi: O t s a d a n a p r e d a d a jest porota i za mnogo i za malo!« Zdi se, da je tu (od sada napreda) markiran nek preobrat v organizaciji sodišč in vprašati se moramo, kako naj smatramo ta preobrat razstališče pravne zgodovine.

Da treba izhajati iz nekega instituta ljudskega sodišča, kakor je obstojal še pred uredbo Milutinove porote, o tem ne more biti dvoma. Tudi Poličević je tega nazora. Namislovski pa primerja srbske pravne razmere z ruskimi in trdi, da je v prvotni organizaciji obstajalo za vsako večjo zajednico le eno samo sodišče v obliki »starcev« (navadno 6 do 8 starih, najveljavnejših ljudi), ki so sodili pod vodstvom starešine. Ko se je pa ljudstvo pričelo diferencirati v meščanske prebivalce in druge župljane in ko so srbski vladarji po bizantinskih vzorcih uvedli po mestih svoje carske sodnike, nastala je potreba nekega kompromisa med starim, čisto slovanskim in novim, bizantinskim institutom sodstva. Bizantinsko pravo tudi ni poznalo v sodni proceduri dokazovanja ali pravedanja s prisežnimi pomagači (*Eideshelfer*), ki so bili v jugoslovanskih krajih udomačeni, niti ne glob za kazni, niti 'božjih sodov'. Najti se je moral neki kompromis, ki je vse te institute mogel vsaj deloma pustiti narodu. Iz prvega dela Dušanovega zakonika imamo predpise, ki so veljali za poroto, pa se nagibljejo naziranju, da so porotniki nekakšni — prisežni pomagači, kakor jih pozna in поближе ureja n. pr. hrvatski vinodolski statut iz l. 1288. Po tem pravu so prihajali za rešitev pravde predvsem svedoki očitvidci v poštev, če pa teh ni bilo, reševala se je stvar s prisego. Prisega pa stranka ni polagala le sama, ampak njeno prisego je moralo potrditi še stalno število porotnikov. Porotniku torej ni bilo treba iz lastne vednosti kaj vedeti o samem činu, ki je predmet sodnega poslovanja. Odkod dobi on svoje subjektivno prepričanje, to je bila stvar njegove vesti. Prvotno so bili samo pripadniki roda sposobni za porotnike, po Vinodolskem zakonu pa so bile pripuščene za porotnike tudi še tujerodne osebe, v primerih ženske krivde, celo ženske. Nekako slično si moremo predstavljati uredbo porotnikov v prvem delu Dušanovega zakonika: Če je šlo za potvorjenje selskih mejá (prestavljanje mejnikov), naj se izpriča nedolžnost okrivljenca s porotniki (člen 79). Če je šlo za kaznivo dejanje na dvoru, ki ga je bil zagrešil pronijarjevič, mogel se je opravičiti s poroto, sestavljeno iz družine (člen 106). Če je šlo za utajitev plena, opravičiti je moral okrivljenec svojo lastninsko pravico s poroto (člen 132). Če je vzel Sasin vlastelinu po krivici zemljo, opravičiti se je moral s poroto (člen 123). Tu so bila predmet povsod kazenskopravna dejanja.

Drugače pa je bila stvar, kjer je šlo za navadne spore civilno-pravnega značaja: Če so postale meje nepoznane, naj se iščejo svedoki, ki bodo stvar odločili (člen 80, ki stoji neposredno za člen 79, pa ne govori o poroti). Če se je zgodila škoda vsled popašnje, naj določijo višino škode — duševnici, ki niso porotniki, ampak izvedene priče (člen 76). Sicer pa govori tudi rakovački prepis še na dveh mestih o duševnicah (člen 192, 193).

Vidimo torej, da je bilo več različnih vrst ljudskih sodnikov, »starcev« v pomenu sodnikov pa Dušanov zakonik ne pozna več. (Omenjeni so le v naredbi o zakonodajnem delu iz l. 1346.¹ in v členu 15 Dušanovega zakonika, ali obakrat v pomenu starih menihov.) Dokler so vsi ti ljudski sodniki sodili sami, poslovali so najbrže, vsaj v kazenskih zadevah, kot prisežni pomagači. (Tako osobito Boža Marković O dokazima v krivičnom postopku, str. 57 nasl., dočim misli A v a k u m o v i ć, Stara srbska porota poredjena s engleskom porotom, Srp. kralj. Akad., Glas XLIV 8, da so imeli nalogo presojevanja.) Ko pa je car Dušan nastavljal carske sodnike za župe, »gradske vladalce« pa za mesta, je trebalo misliti na kompromis: kako ohraniti carsko sodstvo, pa ne okrniti ljudsko običajno pravo, ki zahteva udeležbo ljudskih sodnikov pri kazenskih pravih. Car Dušan se je odločil za to, da je v drugem delu svojega zakonika od kralja Milutina uvedeno poroto postavil na nova tla: ustanovil je poroto trojne oblike: po 24 porotnikov za velika dela, po 12 za manjša dela, po 6 za mala dela. Značaj porote pa je premenjen. Člen 151 namreč pravi, da nimajo naloge pomirjevati (t. j. v nasprotju z dotedajšnjim institutom »starcev« ali »duševnikov«), ampak oni naj povedo pod prisego, ali je kdo nedolžen ali kriv — odloča pa večina. V tem principu, da odloča večina od vsega števila porotnikov, moramo zazreti presojevalno delovanje porotnikov, dočim so preostale v zaklinjanju še nekakšne zunanje funkcije prisežnih pomagačev. S tem se gotovo zлага tudi predpis člena 152, ki odreja, da morajo biti porotniki po svojem stanu istovrstni z obtoženo osebo, da so porotniki za velije vlastele — velije vlastele, za srednje ljudi

¹ Stojan Novaković je o tej naredbi v neki razpravi iz l. 1906 v Arhivu podvomil, ali spada sploh k Dušanovemu zakoniku in je izrazil mnenje, da se morda tiče sintagmata Mat. Vlastara.

— njihova družina, za sebre (sebrdija) pa zopet njih družina, da pa ne smejo biti niti sorodniki niti svaki. Važno je, da car Dušan pri teh predpisih (člen 152) izrečno poudarja, da so ti predpisi — v bistvu stanovsko sodstvo — ustanovljeni že od kralja Milutina, dočim pri členu 151 takega spomina nanj ni; to kaže pač, da gre v členu 151 za neko novo ureditev porote. Tej premenjeni obliki in nalogi porote pa je dodal car Dušan še posebne predpise, ki naj garantirajo pravično sojenje. V členu 154 je izrekel, če porotniki krivo oprosté storilca v smislu zakona (torej z večinskim sojenjem), pa se pozneje dobé istiniti dokazi za krivico oproščenega človeka, potem uterja car Dušan sam od vsakega porotnika, ki je nepravilno sodil, po 1000 perper, dotičnim porotnikom pa se v bodoče ne sme nikoli več verovati. Končni stavek člena 154 pa se glasi »ni da se kto ot njih (namreč od bogokletnih porotnikov) ni muži ni ženi«. Stojan Novaković pravi, da tu konec ni jasen in kratkomalo izloči iz besedila besedi »ni muži«. Zdi se pa, da se da vendar le najti razlaga za besede »ni muži«, ako se pristane v to, da so mogli biti porotniki — tudi žene. Vsaj imamo isti problem tudi v vinodolskem statutu in tam je celo izrečno govor o tem, da so mogli biti pri obtožbi radi posiljenja ženske tudi porotniki ženskega spola. Kar pa je bilo tam dopustno, ni, da bi morale biti v Srbiji povsem izključeno, osobito glede ženskih obtoženk ali deliktov, storjenih na ženskah. K temu nas navaja tudi vzporedno besedilo glede istega problema v statutu za Budvo, ki pravi v cap. 137: *maritar le figliole, uxorar li figlioli*. Zveza med Dušanovim zakonikom in tem statutom ni izključena, ker je bil ta statut baš pod carjem Dušanom ustanovljen.

O samem postopku pred poroto imamo nekaj podatkov, iz katerih pa moremo le na nekatere podrobnosti sklepati. Vsaka porota, pravi člen 151, je v cerkvi, in pop naj v svečanem odelu porotnike zapriseže. Ali je interveniral tudi kakšen carski ali drugi sodnik pri tem poslu? Poličević se je izrekel za to, da je bilo carsko sodišče — carski sodnik s poroto. Po njegovem mišljenju bi seveda moral intervenirati carski sodnik pri sestavi in pravilih vsake porote. Mislimo, da odgovor na vprašanja glede intervencije carskega sodnika ne more biti enoten. Šlo je lahko za težke delikte tatvine ali razbojništva, torej za »velika dela« s 24 porotniki, večkrat pa je šlo tudi

za manjše in male krivde. Za manjše in male krivde pač lahko odklonimo sodelovanje sodnika na deželi! Tu je stranka po svečeniku zahtevala zaprisego porotnikov, a — dvomimo, da bi se bili porotniki sami med seboj strogo držali notovarij Dušanovega zakonika; bržčas so ostali pri starih običajih ljudskega sodstva, da so stranki pripravili do mirne sprave — brez intervencije carskega sodnika, katerega bi bilo treba šele klicati iz oddaljenega kraja, pa bi ga, če je ravno na potovanju, vendar le ne mogli priklicati! Sicer pa tudi ni nikjer jasno izpričano, kakor uči Kon st. J i r e č e k (Arch. f. slav. Phil. 1900, str. 189), ali so bili porota in drugi srbski instituti v prej bizantinskih provincah (Albania, Epir, Tesalija) zares uvedeni ali je stvar ostala le na papirju.

Za večje stvari, osobito za tatvino in razbojništvo pa ima Dušanov zakonik predpis člena 148, da treba slušati carskega, za tisto zemljo postavljenega sodnika »ako pišu što ljube za gusara i tata ili za koje ljubo opravdanje sudabno«. Če se ujame gusar ili tat *in flagranti* ali če se zaloti z ukradenimi ali uropanimi predmeti, izročiti ga je župi, selu, gospodarju ali vlastelinu, da ga da oslepiti (tata) ali z glavo navzdol obesiti (razbojnika). Tu ni intervencije porote, makar bi osumljenec tajil. Zdi se, da imajo to pravico sami starešine žup, sel, gospodarji, vlastelini, dá, zakonik ne daje samo pravice, ampak on zabranjuje celo, da bi kdo od navedenih upravnih oblastvenikov tatu ali gusarja (razbojnika) pomilostil. (Da so mišljeni profesionalni tatovi in razbojniki, o tem bo še govora pozneje.) Če pa storilec ni bil zasačen na samem delu, naj se podvrže božjemu sodu z železom. To se pač ni dalo izvršiti brez neke predpisane procedure. Mislimo si lahko, da je baš v teh primerih sodelovala porota — na poziv carskega sodnika in pod njegovim vodstvom z večino glasovala, ali je dotičnik kriv ali ne. Če je že bil ovađeni tat ali razbojnik priveden brez neposrednih dokazov (*corpora delicti*) k carskemu sodniku, morda celó na njegovo povelje, onda si lahko predstavljamo, da je carski sodnik sam odredil in nadziral božji sod, lahko pa je to storil tudi s pritegnitvijo porotnikov, vsekakor v cerkvi. Saj je bilo glede vprašanja, ali se je opravičba z božjim sodom posrečila ali ne, treba nekega kritičnega presojanja. Ali se je opekel tisti, ki je nesel razbeljeno ali vsaj zelo vroče železo

izpred cerkve na mizo v cerkvi, to se je dalo včasih šele čez nekaj časa, morda celó nekaj dni, ugotoviti.

Enako je veljalo po členu 106, da se mora pronijarjevič, ki je bival na dvoru, pa je storil zločin, pravdati s poroto, sebar pa, ki je bil takisto na dvoru, se je moral podvreči ordalu. Ker je na dvoru samem posloval dvorni sodnik, je pač razumljivo, da brez njegove intervencije ni v prvem ni v drugem primeru ni šlo. Slednjič leži na dlani, da je v primerih porote zoper velije vlasteline interveniral carski sodnik, najbrže celo dvorni sodnik.

Ali vse to, kar smo doslej navedli glede porote za važne primere, je bilo lahko izvedljivo, kjer je bil carski sodnik ali »gradski vladalac« pri roki. Kjer pa je šlo za manjše pregrehe in je poslovala le srednja ali mala porota, tam so opravili mnogokrat, če ne vedno, porotniki zadevo po svoje, po starih običajih. Dokler ni bilo zapovedi, da morajo sodniki potovati na kraj zločina za vsako ovadbo, dokler ni bila ustanovljena dolžnost ovadbe na carskega sodnika, tudi predpisi o poroti niso mogli imeti za posledico, da je carski sodnik vsakokrat interveniral pri poroti. Sklicujemo se tu na gornja izvajanja, da so se prebivalci po deželi le neradi prilagodili novemu sistemu sodstva po bizantinskem vzoru s carskimi sodniki. Verjetno je, da je stvar v mestih hitreje uspela. Naše trditve, da carski sodniki niso povsod intervenirali pri poroti, torej ne morejo omajati niti predpisi člena 103 in 183, o katerih smo že govorili, namreč, da so dobili carski sodniki v interesu svojega ugleda pravico izključnega sodstva za neke važne obtožbe otrok in pastirjev (carjevi dlгови).

VI. »Mešoviti sud«, mešano sodišče, moramo šteti za posebno vrsto sodišča. Izrečno govori o njem člen 153, ki pravi, da sodi inovercem in trgovcem polovica Srbov, polovica onih — trgovcev ali inovercev — družina — »po zakonu svetoga kralja«. Ker razumeva car Dušan pod svetim kraljem vedno kralja Milutina in ker je le-ta uvedel poroto, misliti bi bilo najprej, da je to sodišče za trgovce in inoverce — porota. Ali tu nam gre že takoj navzkriž predpis, da zaprisega porotnike svečenik v cerkvi v svečanem ornatu. To pač za inoverce nikakor ni mogoče misliti. Zato moramo s Poličevićem pristati na mnenje, da je isti kralj Milutin uvedel in morda tudi поближе uredil poroto, poleg tega pa tudi z zakonom

razširil uporabo nekega instituta, ki je bil že v rabi za spore med Srbi in Dubrovčani, na celo državo. Iz zgodovine namreč vemo, da je že Stefan Prvovenčani dal Dubrovčanom privilegij, da naj jim ne sodijo navadna sodišča, ampak, da gredo le pred kraljevski sod. Sami pa so imeli svoje redno mestno sodišče in poleg tega še stana k, ki se je sestajal dvakrat na leto, o sv. Juriju in o sv. Mihaelu, na določenem mestu. Tudi to sodišče na stanku, ki je bilo sestavljeno iz voljenih sodnikov, je bilo pristojno za spore med Srbi in Dubrovčani in Milutin je odredil, da se tako sodišče sme sestati tudi izven stanka na srbski zemlji. Če torej car Dušan odreja za vse trgovce in drugoverce brez razlike, odkod prihajajo, mešano sodišče, obstoječe iz enakega števila pripadnikov obeh strank, ki jih imenujejo porotnike, to vendar ni bila porota, niti ni postopala po načelih ustanovljenih za poroto, ampak imela je iste funkcije, kakor omenjeni dubrovniški sodišči, bodisi mestno, bodisi stanak. Gre tu ipak le za spore glede odškodnine, ki pripada tujcem, a člen 160 predpisuje postopek tako, da imajo porotniki, t. j. zaupniki določiti obstoj in višino škode na svojo dušo. Ker pa gre za tako škodo, ki jo obljublja car sam tujcem povrniti, pa jo sme na kefalije in vlastele prevaliti, moramo pač misliti, da so se taka mešana sodišča odrejala bržčas le na predlog poedinih strank, ki je bil stavljen na dvoru carja samega ali pa pri carskem sodniku, odnosno »gradskem vladalcu«, in da so carski odposlanci pri sestavljanju sodišča intervenirali. Močna opora za to mnenje je pač gori omenjeni privilegij, da sodi Dubrovčanom — kraljevi sod.

VII. Vlastela kot sodna oblastva. Gre tu za oblast, ki so jo imeli vlastelini nad svojimi »otroki« in ki jo smemo imenovati — sicer ne terminologično pravilno, pa vendar faktično primerno — nekakšno patrimonialno oblast. Otroci so bili osebno nesvobodni, meropsi osebno svobodni podložniki vlastelinov. Odtod strogi razložek: meropah se sme povsod, z vsakomer, za vsako reč pravdati pred carskim sodnikom, pod nekimi pogoji celó pred dvornim sodnikom, za ctroke pa je odrejeno, »da se sude pred svojimi gospodovi, kako ljube za svoje dlgoe«, le za »careve dlgoe da gredut pred sudije — za krv, za vraždu, za tati, za gusare, za prejem ljudski«. Za te važne, kazenskopravne stvari gredo pred carsko sodišče, inace, za druge, manjše kazenskopravne in za vse

civilnopravne zadeve (seveda v današnjem smislu besede, ne po odredbah Dušanovega zakonika, ki teh razlik ne ustanavlja) — pa se morajo zadovoljiti s sodbo vlastelina. Kakšen je bil postopek, kakšne so bile kazni, tega ne vemo. Vsekakor kažejo izjeme, ki so ustanovljene za »carske krivice«, da se je pravni položaj otrok — pač pod vplivom cerkve — boljšal, da niso bili več izročeni na milost in nemilost vlastelinom, ampak da je car pridržal vse tiste hude zločine svojim sodnikom, kjer je šlo za življenje in smrt.

Opredelitev pristojnosti med poroto in »patrimonialnim« sodiščem si moramo predstavljati v smislu gornjih izvajanj glede ljudskih sodišč tako, da je bilo poslovanje proti osebi otroka, ki je postal n. pr. tat ali razbojnik, enako kakor proti vsakemu drugemu človeku, t. j. da se je delala razlika med zalotenjem pri samem dejanju (člen 149) in med drugačnimi obdolžitvami (člen 150), da je tu carski sodnik ali mestni vladalac posloval ponekod s prisedniki iz mesta, ponekod s pritegnitvijo velike porote, itd. V drugih zadevah, kjer ni bilo »carske krivice«, pa je bil otroku sodnik — njegov go-spodar; srednja in mala porota za otroke ni mogla priti do veljave.

Po teh razmotrivanjih preglejmo na kratko razvoj gpr. pravosodstva. Pred frankovsko dobo so poslovali kot sodna oblastva — prav kakor smo to za Slovane ugotovili — ljudski zbori (*mallus, thing*) pod vodstvom kralja in pa centenarski zbori pod vodstvom centenarja. V frankovski dobi se razvije centenarsko sodstvo pod vodstvom grofa ali njegovega vikarja. Karel Veliki ustanovi elastičnejši sodni aparat v skabinskih sodiščih (*Schöppen* ali *Schöffen*), ki so na *rachimburge* okrnjeni centenarski zbori. Poleg teh ljudskih sodnikov ustanovi imenovani vladar na svojem dvoru kraljevo sodišče, čigar bistveni znak je bil, da se je oprostilo vsega formalizma in da je dajalo zasluženno mesto svobodnemu sodniškemu prepričanju. Mimo teh sodišč nastanejo za cerkvene zadeve cerkvena sodišča, za cerkvene ljudi na t. zv. imunitetah glede njihovih osebnih gospodarskih zadev pa imunitetna sodišča. Kraljevo sodišče se razvije sčasoma v državno dvorno sodišče (*Reichshofgericht*), toda brez stalnega sedeža in brez točno urejene pristojnosti. Od l. 1235 dalje ima to sodišče stalnega dvornega sodnika (*iustitiarius curiae regiae*). Toda razjedalni vpliv fevdstva je tudi na sodstvo deloval v tem smislu, da je prehajalo čedalje bolj na teritorialne gospode, ki ga dajajo upravljati po svojih deželnih zborih (*Landthaidinge*). Dočim je bilo prvotno in do 13. stoletja za izvrševanje sodstva potrebno kraljevsko posojilo sodne pravice (*Bannleihe*), so terito-

rijalni gospodarji v času po nastanku »Saškega zrcala« opuščali takšno zaprosilo in počeli izvrševati tudi sodstvo v drugi instanci nad sodišči podrejenih stanov. Teritoriji dobe z zlato bulo baš za časa carja Dušana (l. 1356) *privilegium de non appellando* in s tem osamosvojitve od državnega sodstva.

Za slov. pokrajine je Otokar II. uredil sodstvo tako, da je bil deželni zbor pristojen za stvari, kjer je šlo za življenje ali čast, in pa za fevdne zadeve, v ostalem pa je prepustil sodstvo posebnim deželnim sodnikom (*Landrichter*). Navadno sta po dva in dva skupaj poslovala. Njima je tudi pristojala *inquisitio terrae generalis* pri nižjih deželnih sodiščih in pa obsodba takih, ki so bili s sedmerimi zapriseženimi pričami prepoznani za občenevarne škodljivce (*schädliche Leute*). Od l. 1330 dalje, torej že zopet pod vladjo Habsburžanov, stoji deželni glavar na čelu uprave dežele in se imenuje navadno *capitaneus*, a opravlja kot tak sprva posle deželnega sodnika. Da je dobil kot namestnik deželnega vladarja baš za sodne stvari pripomočnika v osebi deželnega upravnika, smo že zgoraj (str. 76) omenili. Deželni zbori kot najvišji stanovski sodni organi so bili čedalje bolj v stran odrivani, ter je prišel na njihovo mesto dvorni zbor (*Hoftaiding*), ki je sodil — najbrže s šestimi asesorji — za pravne zadeve dvorjanikov, in pa deželno maršalsko sodišče (*Landmarschallgericht*) za fevdne zadeve.

Spričo ustanovitve navedenih sodišč je seveda ugled grofovskih sodišč, ki so imela nekdanjo kompetenco glede vseh zadev svojih podložnikov, padal. Pod Otokarjem II. so grofovska sodišča izgubila pravico soditi podložnim vitezom, če je šlo za življenje ali nepremičnino. Pač pa jim je ostala pravica sodstva o življenju in o smrti najnižjega ljudskega stanu. Ta grofovska sodišča so se tekom srednjega veka razvila v deželska sodišča (*Landgerichte*), a sodna oblast deželnega kneza je prišla le še toliko do izraza, da so morali sodni gospodarji, imetniki deželskih sodišč, večinoma zaprosati deželnega kneza za pravico, izvrševati krvno sodstvo. Pod pritiskom razmer, ker imetniki teh sodišč niso poznali zakonov, a je bilo nastavljanje prava večjih sodnikov predraga stvar, razvil se je v t. zv. »Notranji Avstriji«, torej tudi po slov. pokrajinah, institut krvnih sodnikov (*Bannrichter*). Ti so hodili od gosposkega sodišča po deželi do drugega takega sodišča in obavljali vse važnejše, osobito krvne kazenskopravne zadeve. Ta proces se je pričel v 13. stoletju in ima svoje korenike v že omenjenih potujočih sodnikih, ki so vpraševali po občenevarnih škodljivcih ter jih sodili (*Rügeverfahren*), a završen je bil leta 1584, ko je bila izdana CCC (*Constitutio Criminalis Carolina*) za Štajersko, ki je institut krvnih sodnikov kot državnih uradnikov izrečno potrdila in njihov delokrog utrdila.

Poleg navedenih deželno-knežjih in pa gosposkih sodišč vzdrževala so se za časa poznejšega srednjega veka še posebna cerkvena sodišča, v primorskih mestih, ki so dobivala zapored svoje posebne statute, pa tudi posebna mestna sodišča.

Najnižji sloji ljudstva so imeli za kazenskopravne in za navadne civilnopravne spore svoj *forum* v selskih sodiščih (*Dorttaiding*) po deželi, v večah po trgih (*Wötschengericht*) odnosno v vinogorskih zborih (*Bergtaiding*) po vinskih goricah. Veče so dokumentarično izpričane za l. 1461, pa ni dvoma, da imajo one kakor tudi drugi enaki instituti svoje kali v frankovskem centenarskem sodišču, čegar delokrog se je pač čedalje bolj utesnjeval, ali med Slovenci v bistvu vendar le ohranil, in sicer še prav do 19. stoletja.

Primeri srbskega in gpr. pravosodstva kaže, da je sodna oblast v carjevi osebi mnogo bolj centralizirana kakor v nemški državi, dá, celo bolj kakor v poedinih teritorialnih vladarstvih. Ideja stanovskega sodstva je tu kakor tudi tam za višje stanove oživotvorjena, v srbski državi pa tudi za najnižje sloje ljudstva dobro povdarsana — v poroti. Po zasnovi zakonodajalca carja Dušana naj bi institut porote prevzel vodilno vlogo za vse kazenskopravne zadeve. Brez dvoma ima srbska porota vsaj v poteku svojega tradicionalnega razvoja mnogo sličnega s prisežnimi pomagači v germanskem pravu, kakor je tudi institut ordalov obema pravoma skupen.

V Dušanovi državi so se ordali še obdržali, a v gpr. deželah so bile božje sodbe le še redka izjema. Porota pa, kakor jo je zasnoval Dušanov zakonik, se oddaljuje znatno gpr. tipu stanovskega sodišča, osobito v tem, da je postavljen v Srbiji za vse stanove enoten tip. Neko sličnost obeh prav pa moremo zazreti v pravosodstvu za najnižji stan: tudi v srbskem pravu se že razlikuje med *causae maiores* in *causae minores*, vendar sodijo o zadnjih po Dušanovem zakoniku le vlastelini, po gpr. naziranju pa tudi avtonomna stanovska sodišča. Za *causae maiores* imamo tako v enem kakor v drugem pravu potujoče sodnike.

V enem pogledu pa presega Dušanov pravosodni stroj gotovo gpr. sodišča. To je izrečno slovesno povdarsanje javnopravnega značaja sodnikov, ki pa navzlic temu pri sojenju ne smejo biti zavisni od carjeve volje. S tem je bila podana gotovo večja garancija za to, da pride pravica do veljave, kakor pa pri gpr. sodiščih.

§ 12.

3. Vojništvo.

Dušanov zakonik ima malo določil glede vojske (*exercitus*). Toda če upoštevamo, da so veljali Srbi v srednjem veku pri svojih sosedih za bojevit, hraber narod, nas prav za prav le osupne, da je car Dušan sploh sprejel v svoj zakonik neke odredbe za vojno. Zdi se, kakor da bi bila v njegovih časih, ko je bila država dobila ogromen obseg, morda že nastopila nekakšna utrujenost radi vojevanja križem sveta in da je baš za

to, da pride temu nerazpoloženju v okom, ustanovil neke predpise za organizacijo vojske in za vojevanje. Vojske v 14. stoletju v splošnem niso bile mnogoštevilne, gibale so se navadno med 15.000 do 20.000, a carji Srbije so bili bogati in so si mogli z lahkoto držati precejšnje število krdel, ki so tvorili jedro vojske. Ti plačani vojaki so bili Turkopoli ali krščanski Turki, južnoruski Tatari, kavkaški Krščani, Alani, Grki, pa tudi Kelti in Alemeni. Dušan sam je 22 let imel najetega nemškega vojskovodjo, viteza Palmana, in ž njim zajedno 300 nemških vojakov, ki so bili porazdeljeni po večjih garnizijah. Sicer pa je nastala potreba nekih predpisov za vojake radi tega, ker so prišli v državo poleg Srbov tudi Grki, ki so bili na novo zavojevani in jih je car hotel prikleniti na vojno dolžnost.

Temeljno načelo glede vojne dolžnosti tiči v členu 42, ki odreja, da so vse dedne očevine osvobojene od vseh rabot in davkov, zato pa dajejo priznalnino (soće) in gredo v vojsko po zakonu. Tu treba opozarjati na dvoje: dedne očevine (baštine) so lahko tudi zavisne, namreč take, ki jih posedujejo meropsi. Ali te nimajo privilegija, da plačujejo samo priznavalni davek, one so »podčinjene baštine« — podložne dedne očevine, pri katerih ni govora, da bi zadevala njih imetnike neposredna dolžnost služiti carju. Ipak so bili tudi meropsi vojniki, ako jih je namreč lastnik nezavisne dedne očevine, t. j. vlastelin, vlasteličič ali pronijar, pritegnil k svojemu vojaškemu spremstvu. Plemstvo je namreč dajalo vojvode, vlastelini starejše starešine, vlasteličiči pa mlajše (glej komentar k členu 39), pronijari so bili jezdec. Svobodni posestniki dednih očevin, osebno svobodni kmetje in pastirji, ki pa niso bili niti plemiči niti pronijari, so služili kot lahko opremljeni strelci na lok. Vlastelini pa so si jemali iz vrst svojih podanikov, meropsov in robov, osebno spremstvo. Kontingent, katerega so morali spraviti na noge, nam ni znan. Le cerkveni ljudje so bili na mnogih mestih osvobojeni vojne dolžnosti, kar je bilo tudi povod, da je mnogo ljudi ubežalo od vlastelinov na cerkveno zemljo. Drugo, kar treba k členu 42 opomniti, pa je, da nam zakon, po katerem naj se osnuje vojska, ni znan. Pač pa je nekaj starih listin ohranjenih, iz katerih izhaja osvobojenje za samostanske ljudi ali pa dolžnost služiti v posebni opremi.

Tudi o organizaciji vojske ne vemo ničesar natančnejšega. Pač sledi iz Dušanovega zakonika, kar je sicer tudi samo po

sebi umevno, da je car najvišji poveljnik in najvišji sodnik vojske, ali baš v vojnem času je odstopil svoje sodstvene pravice izključno in docela vojvodom. Teh je moglo biti že po besedilu člena 129 več. (Jireček je ugotovil, da jih je bilo v jeseni 1342. dvajset.) Razdelitev vojske v krdela smemo slutiti iz predpisov, ki veljajo za stegonoše in kažejo, da se je oziralo na župe. Ta člen namreč naravnost govori o velikih vlastelah stegonošah (zastavonošah) v župi. Da je bila notranja organizacija urejena po bizantinskem vzoru na tisočstva, stotništva, petdesetništva in desetništva, vemo iz drugih virov. Bržčas so bili pronijarji poveljniki najmanjših krdel. Na neko posebno vojaško uredbo spominjajo krajišniki, vendar le po svoji funkciji kot vojaški zastraževalci mejâ s posebnimi, že prej obravnavanimi dolžnostmi (glej str. 12).

O nekaterih pravicah in dolžnostih vojaških predstojnikov smo že govorili. Stegonoše imajo pravico priselice, vojvode so vojni sodniki. Glede plena govori člen 116, da ga morajo prinesiti vojniki pred carja in vojvodo; cerkve pa sploh ne sme nihče opleniti ali pokončati, niti ne v vojnem času, inace je izreči kazen, da se krivec ubije ali obesí (člen 130). Še po končani vojni veljajo za plen posebni predpisi. Če namreč spozna nekdo v tujini zaplenjen predmet, n. pr. konja, za svojo last, pa če nastane vsled tega spor, mora dokazati s poroto, da ni ne lopov, ne posrednik, ne nasnovatelj (člen 132). V zadnjem členu prvega dela Dušanovega zakonika pa imamo določilo, ki hoče priti v okom hudemu bremenu prehranjevalne dolžnosti napram vojakom. Če je krdelo palo v selo in bilo tam prehranjeno, naj prihodnje krdelo — pač do nove letine — ne pride zopet v isto selo (člen 135).

Glede načina, kako se v vojni izvršuje pravosodje, imamo nek poseben predpis v členu 131. Dočim prepoveduje člen 102 dvobojevanje kot neko vrsto božjega sode (ordala) — v zakoniku se imenuje ta način rešitve pravde »uzdanje« — odredjuje pa člen 131, da naj ne bo med vojniki prepirov. Če se pa dva vendar le spreta, naj se bijeta, drugi vojniki pa pri tej borbi (»porvica«) ne smejo nikomur izmed njiju pomagati, inace naj se pretepo (neki prepis pravi celo, da naj se jim roki odsečeta). Ko pa neha vojna in se vojniki vrne domov, pa bodisi vlastelin, bodisi drugačne vrste vojak, naj ima za enkrat tri tedne mir pred sodiščem (člen 61). Če ga kdo pozove

na sodišče, se mu v navedeni dobi ni treba odzvati takemu pozivu.

Dodati je še določilo vojaškega značaja v členu 127, da imajo meščani dolžnost vzdrževati mestne utrdbe (kula) v obrambene svrhe, a cerkveni župljani so te dolžnosti osvobojeni. — Značilno pa je, da Dušanov zakonik nima določil za način, kako se poziva bodisi vojsko, bodisi na vojno, dalje kako se kaznuje dezercija. Tudi ni nikjer ničesar omenjeno, da bi se vršile kakšne vežbe v orožju. Bržčas je bilo to utrjeno po običajnem pravu ali pa po kakšnem posebnem predpisu, ki nam ni ohranjen.

Primerjanje srbskih z gpr. razmerami glede vojništva nam pokaže naslednjo sliko: Prvotno so bili pač vsi Franki dolžni priti v vojsko in na vojno. Karel Veliki je razbremenil manj imovite ljudi tako, da so šele 4 kmetije (*Huben*) dajale skupaj enega moža, doma zaostali pa so dajali *adiutorium* v novcu. Kdor ne bi bil prišel, tega zadene kraljevska kazen v novcih, za desercijo (*hereslitz*) pa je zagrožena smrtna kazen. Le ako napade tuja vojska deželo, dolžan je vsakdo, da vstopi v vojsko. Kraljev poziv v vojsko odn. na vojno je bil podan grofom, a ti so svoje podložnike pozivali. Vsako leto se je vršilo zborovanje vojniov, najprej kot *campus Martius* (v marcu), pozneje kot *campus Madius* (v maju), ker je bila takrat prehrana lažja. Na teh zborovanjih se je vršilo tudi sodstvo glede vojniov.

Za časa nemške države od 11. stoletja dalje je postala vojska vsled fevdstva — kontingentna vojska, t. j. splošna vojna dolžnost preneha, zato pa zadene vazale dolžnost, da postavijo cesarju kot vrhovnemu vojskovodji potrebno število vojakov. Vojska postane konjeniška armada, hkratu fevdski milica, a na čelu dotičnega oddelka fevdski vojske stoji teritorialni gospod ali pa — deželni glavar kot njegov namestnik. Število kontingenta pa določa od 12. stoletja dalje državni, odn. pokrajinski deželni zbor.

Plemiči so bili konjeniki in so bili porazdeljeni na več čet, dve ali štiri. Vsak konjenik je imel s seboj po 2, 3, včasih tudi več oprod ali hlapcev (slov. narodna pesem jih imenuje »hlapčiče«), ki so se borili peš ali pa so imeli takisto konje. Posamezna mesta in trgi pa so bili dolžni, da postavijo o posebnih prilikah določeno število konjenikov in pešcev med borilce in da skrbijo tudi za njih vzdrževanje. V mestih se je pa ohranila vsaj deloma še splošna vojna dolžnost za vse meščane; deloma so mesta tudi že dosegla; da so bila dolžna vojskovati se le v najbližji svoji okolici, deloma pa so tudi že najemali plačane vojščake (*Soldritter*). Duhovništvo je bilo oproščeno vojne dolžnosti, cerkve in samostani pa so morali prispevati za preskrbo armade gotove dajatve v naturalijah. Naje-

manje celih tujih plačanih čet (*Söldnerheer*) pride na površje šele po iznajdbi smodnika pod vplivom husitskih vojn.

Trdnjave napravljeni so pričeli šele v času od Henrika I. dalje (919—936). Od časa Friderika II (1212—1250) dalje pa je ta pravica prešla na teritorialne gospode. Udeležba pri delu za utrdbe (*Burgwerk*) je bilo javno breme vseh prebivalcev v bližini, pri mestih pa meščanstva.

Po vseh teh podatkih vidimo, da so bile vojaške zadeve v Srbiji kakor tudi v germanskih deželah po svojem razvoju prilično enake. Najznamenitejša razlika tiči v tem, da so srbski vladarji, ki niso imeli strnjenege fevdskega aparata za se, dokaj prej pričeli z najemanjem plačanih vojakov, kakor pa Nemci; da so le-ti dosegli nasproti vladarju velevažno pravico, da določi kontingent vojske državni zbor, dočim o kakšni pravici srbskega sabora, določevati kontingent vojske, ni bilo govora. Zato pa je bila moč vladarja po gpr. predpisih znatno slabejša kakor pa po srbskih.

§ 13.

4. Finance.

Pod pojmom »finance« si ne smemo predstavljati tako kakor v modernem pravu vire, razpredelitev, uporabo in kontrolo uporabe vseh dohodkov države, ampak tu govorimo v najširšem, nekako vulgarnem pomenu besede o vseh dohodkih ali dajatvah, ki pritekajo višjim zajednicam ali posameznim osebam od nižjih zajednic ali posameznikov. Pri tem tudi ne moremo operirati z modernim pojmom države, kajti država in car sta bila v pogledu financ identična. Fiskus in *res privata* carja se ne razločujeta. Državni zaklad je obenem carjev zaklad. Car je potreboval silno mnogo denarja. Vzdrževal je sijajen dvor, najete vojnike, diplomatske poslanike, dajal je darila plemenitnikom in cerkvam, gradil samostane in gradove, plačeval vsaj začasno odškodnino tujim trgovcem, če jim je bilo blago ukradeno, in slično. Zato se ne smemo čuditi, če Dušanov zakonik navaja, ne sistematično, pa vendar v zakonodajnem smislu mnoge vire dohodkov, nikjer pa ne omenja njih porabe na dvoru. Še manj pa ima kdo drug razen carja samega pravico, določevati davke. Dušanov zakonik stoji v tem pogledu na stališču, da so n j e g o v e tozadevne odredbe dokončne in strogo obvezne. Nihče ne sme jemati razen tega, kar je v zakoniku določeno, niti car sam ne; celo njemu samemu se sme upreti tisti, od katerega bi zahteval kaj več, nego zakon

dovoljuje. Značilno pa je, da car neke vrste dohodkov odstopa drugi zajednici ali posameznim organom, da oprošča plačil, da sploh suvereno razpolaga s priteklimi prihodki.

Carjevi odnosno državni dohodki so denarni ali naturalni, a delé se na darove, davščine, globe in takse.

O darovih, ki pa se značijo po svojem pomenu za dediščinski davek, smo že govorili pri pravicah carja; on dobi po členu 48 od vsakega umrlega vlastelina dobrega konja in osebno orožje. Po besedilu tega člena zadene ta dolžnost le vlastelina, ne pa vlasteličiča. Dalje dobi car, če se mu narodi otrok ali če se vrši v njegovi rodbini poroka, darove od vsakogar (člen 128). Obligatornost je tu potrjena z zakonito odredbo, način, kako se tak poklon izvrši, je bil pač po običajnem pravu znan.

Car dobiva dalje priznavalni davek od prostih dednih očevin: soće. Po členu 42 ne dajejo očevine nobenega davka (podanak), niti ne delajo rabote. Za pravo umevanje tega priznavalnega davka bo treba pač pojem svobodne dedne očevine utesnjevalno razlagati, vsaj za poznejšo dobo, ko je nastala matica za rakovački prepis, kajti v tem prepisu (nastalem l. 1701), se nahaja v členu 198 določilo, da daje »vsak človek« soće i namet (*vectigal*) i harač (= *exactio capitum*). Ker je poslednja beseda turškega porekla, tiči v tem dokaz, da je bila prepisovalcu na razpolago matica, ki je nastala že za časa turške vlade v Srbiji, ko se je čisto pravo Dušanovega zakonika že izpremenilo na škodo prejšnjim dednim očevinam. Sicer pa govori prvi stavek člena 198 kumulativno o soću, nametu in haraču, drugi stavek pa ima le soće v mislih, ki naj obstoji iz kabla (kebelj, *modius*) žita ali pa denarnega nadomestila, a vse troje naj bi bil carski dohodek. Žito, ki se daje po členu 198 za soće, sme biti na polovico očiščeno, na polovico pa »preprosto«, t. j. neočiščeno, kakor je bilo pač zmlačeno; dati pa se mora na dan sv. Dimitrija ali pa o Božiču. Ta člen pravi, da naj daje soće, namet in harač »vsak človek«, posebno trde predpise pa prinaša za vlasteline. Če le-ti ne plačajo v roku, naj se na carskem dvoru zvežejo, t. j. zapró in drže toliko časa, da plačajo dvojno mero. Očividno nesoglasje med členom 42 in členom 198 se še stopnjuje, ker govori prvi le o »baštini«, ustanavlja torej čisto realni davek, dočim se ozira drugi na število oseb in ustanavlja personalni davek. Po vsem

tem je jasno, da pomeni člen 198 v tej obliki, kakor je nam ohranjen, neki heterogeni element, ki je bil vnešen šele mnogo pozneje v Dušanov zakonik in pomenil le nekakšen lokaliziran predpis za območje prepisovalčevega teritorija.)

Pripomniti je, da govori člen 68, da dobi pronijar od svojih meropsov vsako leto »carjevo perpero«. Stojan Novakovič se je tega določila le mimogrede dotaknil v komentarju k členu 42. Jireček pa uči naravnost, da je bila carjeva perpera tisto soče, katero je odstopil car pronijarju za opravljanje vojno službo. Zdi se, da postane člen 68 le tedaj razumljiv, če se predpostavlja, da gre za meropse na carjevih posestvih, ki so mu morali neki davek v denarju odrajtovati; zato tu tudi ni govora o priznalnini, ki se je dajala le od svobodnih dednih očevin, ampak o carjevi perperi.

Drugi dohodek, ki so ga dajali lastniki svobodnih dednih očevin, sta bili travnina in žirovnina. Obe ti davščini omenja le rakovački prepis v členu 190, ki pravi: če se v župi prideluje žir, gre od tega žira polovica carju, a vlastelinu, ki poseduje župo, polovica. Tu se na prvi pogled vidi, da je ta predpis ne le poznejšega izvora, ampak tudi le lokalnega pomena. Jireček kaže pri tem na vzporeden institut starih Longobardov »*glandaticum*«. Toda čisto nemogoče se nam zdi, da bi se izvajala carjeva pravica na žirovnino za vso državo v obsegu, kakor je bil podan za časa carja Dušana, torej za tako prostrane in z bukovino porasle pokrajine. Kako bi bilo mogoče spraviti polovico žira iz cele države v carjeve prešičje hleve ali pa pašnike! Samo, če si mislimo, da je veljal predpis lokalno za prepisovalčevo okrožje, dobi smisla. Sicer pa ga je tudi težko spraviti v sklad s členom 42, kakor je bilo že prej izvajano pri razlagi o soču.

Jireček omenja glede travnine, da je obstajala kot odplačilo za dopustitev pašnje v odrajtovanju živine in da je bila davščina kralja, odn. carja; pri tem se sklicuje na longobardsko-pravni institut »*herbaticum*«. Vendar treba upoštevati, da je edini člen, ki govori o travnini, člen 197, a ta govori le o vlastelinih. Ti, ne pa car, naj dobivajo po besedilu tega člena za prezimovanje od 100 kobil po eno, od 100 ovac po eno z jagnjetom, od 100 goved po eno. Le iz drugih ohranjenih hrizobul, ki govorijo o državnem služabniku »travničarju« (glej str. 75), smemo sklepati, da je dobival tudi car neko

tako »travnino«, seveda le od svojih imenj in sicer po nekakšnem splošno znanem, običajnem pravu, a člen 197 je to pravico utrdil za vlasteline in ustanovil tudi višino dajatve — to pa tudi tukaj le lokalno za prepisovalčevo okrožje, kajti tudi ta člen se nahaja le v rakovačkem prepisu.

Nadaljni dohodki carja se nabirajo iz zaplenitev vse imovine za kazen in iz glob. O posameznih primerih takih kazni bomo govorili v poglavju o kazenskem pravu. Glede glob je pripomniti, da jih je car po besedilu člena 194, ki se nahaja enako kakor prej navedeni členi le v rakovačkem prepisu, odstopil cerkvam, v kolikor jih plačajo cerkveni ljudje. Za pobiranje teh glob naj se nastavijo cerkveni ljudje kot globarji, pa le-ti izročajo globe cerkvam, tudi če izvirajo iz sodbâ kefalij. Niti kefalije niti car ne smejo ničesar od teh glob jemati za-se.

Daljni dohodek je izviral iz taks, ki so bile predpisane, in sicer v členu 134 za izdajo predajne listine o carjevi poklonitvi logofetu in dijaku, v členu 108 pa pristavu za dejansko izvršitev te poklonitve. Zakon sicer ne omenja, da je pripadal del teh taks carju. Vsekakor pa se je car ž njimi okoristil, ker so bile nadomestek za plačilo — državnim uslužbencem.

Znatni dohodek carjev je bila carina. V Dušanovem zakoniku pa ni govora o carini, ampak le o carinikih, in sicer v členih 120 in 122. Ta dva člena pa sta bila ustvarjena v prilog trgovcem v namenu, obvarovati jih pred šikanami. Ko je zadostil trgovec predpisom carine, ne sme ga niti vlastelin niti carjev carinik zadrževati, in to pod globo 300 perper. Naziv carina pride od carja, kakor doána od dogána, dógeja (dožeja). Navadno se je jemalo $\frac{1}{10}$ od vrednosti blaga, a jemanje carine je bilo za več let dano v najem. Carinska mesta in trgi so bili raztreseni ob državnih mejah. Del dohodkov je car Dušan daroval, n. pr. svoji soprogi Heleni v Zeti, carinsko mesto Prizren pa deloma samostanu v Dečanih, deloma samostanu v Prizrenu, i. t. d. Pripomniti je, da vemo to iz drugih virov, ne pa iz Dušanovega zakonika in da so Srbi tedaj poznali že monopolski artikel — sol.

O drugih posrednih dohodkih carja, ki so izvirali iz instituta pónosa, dizanja, pozobe, iz pravice okupiranja, tukaj ne bomo govorili, ker smo to že obravnavali med carjevimi privilegiji. Omenili bi le še po J i r e č k u, da je dobival car kot

gospodar zemlje Trebinj, Kanali in Dračevica na podlagi internacionalnih obvez »dohodek« (*census*), ki je obstajal v denarjih in v škrlatu. Car Dušan pa je del teh dohodkov odstopil srbskemu samostanu v Jeruzalemu. Njegov zakonik ga ne omenja. Da je imel car Dušan slednjič glede državnih sel, ki si jih je pridržal, vse tiste pravice, kakor so jih imeli vlastelini svojih imenj do rabot in davščin, ki so jih morali dajati meropsi in otroci; dalje, da je dobival od teh posestev tudi naturalne dohodke, ni da bi posebej utemeljevali. V Dušanovem zakoniku pa ni omenjeno, kar vemo iz drugih virov, da je dobival car od nekih mest ali samostanov še posebne naturalije v dar, n. pr. olje od Bara, morske ribe iz Kotora, lisičja krzna in predivo od kmetov iz prizrenske okolice.

Če pregledamo vse te pestre vladarjeve dohodke, ni čuda, da vidimo, da so postali kralji, oziroma carji sčasoma zelo bogati. Pri tem pa ne smemo spregledati, da je bilo v tistih časih tesauriranje denarja že zato prav redek pojav, ker je bilo vrlo malo kovanega denarja. Izmena blaga za blago je bila zelo v navadi. Celo nekatere globe se naj izrekajo po določenih Dušanovega zakona tudi še v naturalijah, n. pr. v členih 56 in 76 z voli.

Med Srbi je bil prvotno v rabi bizantinski denar. Ker pa se je ta vedno bolj slabšal — primešavali so mu pri prekovanju slabjših kovin — iskali so le starejše kovane denarje, bizantinske zlate (*yperpyri auri veteris recti ponderis*), od l. 1284 dalje tudi beneške zlate. — Početek kovanja denarja stavi Ivan Šafařík v čas vladarstva Stefana Prvovenčanega, Josef Brunšmid pa v čas vladarstva Stefana Dragutina in Uroša II. Milutina (med l. 1276 in l. 1321). Prvi denarji so bili »*grossi de Brescova*« (Brskovo), v Dubrovniku so se imenovali »*grossi de Rassa*«, za časa carja Dušana »*denari del imperadór*«. Kovanje denarja si je pridržal car strogo zase in je odredil za kršitev te prepovedi smrt na grmadi (člena 168 in 169).

V Dušanovem zakoniku je govor o perperah in o dinarju. Jireček uči, da je bila perpera le srbski imaginarni računski novc, a računalo se je po 12 dinarjev na 1 perpero, a dve perperi sta bili en dukat.

O početku davščin v Srbiji moremo le še navesti, da so nastajale v tesnem posnemanju bizantinskih, torej rpr. davščin,

da pa v Dušanovem zakoniku niso vse navedene. Tako ni določila o dimini, vrhovini in biru (gl. str. 37). Tudi tu velja, da je veljalo običajno pravo poleg predpisov zakonika. Samo slutiti moremo po etimologiji besede dimina, da je bil to davek, ki se je plačeval od števila ognjišč.

Po germanskem pravu frankovski kralji niso imeli pravice obdavčevanja, ampak smeli so izrekati le gotove zapovedi pod denarno kaznijo (*Bannrecht*), ki je znašala 60 solidov. Prvi početki davščin tiče v običajnih letnih darilih, katera so dajali velikaši vladarju o priliki letnih zborovanj. To so bila sprva še častna darila, katerim se pa po dobrih šegah ni dalo izogniti. Šele sodni gospodarji, osobito pa advokati (*Vogte*) cerkvenih imunitet so pričeli jemati od svojih sodnih podanikov *Beden* ali *Beten*, t. j. izprošene zneske. Ti darovi so se ustalili, postali so stalni redni letni davek v obliki pomladanske »bede« in jesenske »bede«, in sicer za advokate kakor tudi za deželne gospodarje. Obremenjevale so se pa le kmetije in mesta, dočim so duhovni in vitezi ostali teh davkov prosti. Kralj si je v poznejšem srednjem veku pridržal stalno letne davke državnih mest in zahteval od škofijih mest posebno »*Vogtbede*«. Pozneje je zahteval o posebnih prilikah še posebne izredne prispevke, a od 13. stoletja dalje pripade dovoljevanje za tako obdavčevanje v državi državnemu zboru, v teritorijih pa deželnim zborom. Tedaj pa se je pričelo tudi z obdavčevanjem takih stanov, ki so ostali dotlej še prosti davščin.

Kam je šel denar? Tudi po gpr. naziranju je veljalo državno imetje za osebno imetje (*patrimonium*) kralja. On je dobival razen davščin svoje dohodke še iz obširnih domen (*villae*; če je kralj v njih vsaj tu pa tam stanoval — *palatium*).

Dalje so si kralji ustvarili novčanski regal. Pričeli so kovati novce; najprej zlati »*solidus*« v vrednosti enega vola, od Karla Velikega dalje tudi srebrn denar po merilu: 1 funt srebra dá 20 solidov (*Schillinge*), *solidus* pa se ne kuje več, ampak velja le za enoto za 12 denarjev (penczov), tako, da dá 240 denarjev. V 11. stoletju se je udomačila t. zv. *Kölner Markrechnung*: Kolinska marka ima $\frac{1}{2}$ funta srebra, iz katerega se napravi 9 tolarjev, a vsak tolar šteje za 2 goldinarja.

Glede t. zv. pridržanih kraljevskih pravic (*Bannrechte*) je omeniti, da so k le-tem pripadale pravica dovoljevati prosti lov na divjačino (*Wildbann*), odn. ribji lov (*Fischereibann*), pravica izkoriščati gozdove (*Forstbann*). Od 13. stoletja dalje pa je bil izdaten vir kraljevskih dohodkov tudi židovski regal (*Judenregal*).

Ustanovitev glob v raznih predpisih pokazuje v nemški državi enak proces, kakor smo ga videli za Dušanov zakonik: Pri prepisovanju določil spremeni prepisovalec besedilo matice, kakor mu to kaže lastni prevdarek ali pa narekuje njegov gospodar. Tako imamo n. pr. za vinogorski zakon, ki je bil izdan 9. marca 1543 na

Dunaju po vzorcu nekega prejšnjega vinogorskega zakona, ki sega gotovo v čase Babenberžanov, od 16. stoletja dalje mnogo slovenskih prevodov, ki pa se med seboj znatno razlikujejo. Prav tako kakor je pisec rakovaškega prepisa vnesel čisto druge, za vladarja dobičkanosnejše določbe v Dušanov zakonik, tako so tudi prevajalci in prepisovalci vinogorskega zakona njegovo besedilo prikrojevali v prid vinogorskim gospodom. Baš v pogledu na čl. 198 rakovaškega prepisa, ki pravi, da naj plača vlastelin dvojni znesek davka, če ne plača pravočasno, imamo zaznamovati sličnost določila vinogorskega zakona, da naj plača posestnik vinograda dvojno gornino (*Bergsteuer*), če je ni poravnal pravočasno.

Primeri celokupnih pravnih razmer za državo carja Dušana in državo cesarja Karla IV. pokaže večjo koncentracijo finančnih določil za Dušanovo državo in pa dejstvo, da je imel car poleg davščin še bogate vire dohodkov iz lastnih zemljišč, tako da ni bilo treba najnižjih slojev prebivalstva prehudo obremenjevati. Temu nasproti germanski vladarji niso imeli tako velikih dohodkov iz lastnih domen in so morali vsled tega najnižje sloje zelo obremenjevati z davki. Fevdalizem pa je bil vzrok, da nemški cesar ni imel pravice sam določevati višino davščin, ampak da je prešla na državni zbor, odn. na teritorialne deželne zbore in da je vsled tega enotnost obdavčevanja trpela. V Srbiji je car Dušan ustanovil baš v svojem zakoniku za celo državo en sam obdavčevalni sistem s temeljno mislijo, da naj veljajo za vse pokrajine enaki predpisi. S tem se je mnogo bolj približal modernim sistemom izkoriščanja davčnih sil svojih državljanov — vsaj po zakonodajni ideji; kajti, ali so se vsi njegovi predpisi v praksi izvrševali, nam ni znano.

PETO POGLAVJE.¹

Zasebno pravo.

§ 14.

1. Splošni pregled.

Doslej je bilo govora o javnem ali državnem pravu (v modernem smislu besede), v naslednjem pa hočemo govoriti o vsem drugem pravu izven doslej obravnavanega javnega prava. Mnogi govoré, če hočejo naznačiti nasprotje od javnega prava, o zasebnem pravu. Ta izraz pa se nam ne zdi srečen niti za današnje dobo, ker je n. pr. kazensko pravo s svojimi normami, ki urejajo zasebno razmerje med poedinci in državo ter drugimi državljani, vendar izvor skrbi države za javni red v društvu vseh državljanov in za to vsekakor tudi del javnega prava. Celo neprimerno pa bi bilo govoriti o zasebnem pravu za srednji vek, ko pojem zasebnega prava še ni bil zase izoblikovan, ampak je še v mnogih pogledih istoveten z državnim pravom. Da pridemo v okom vsakemu dvomu, bi imenovali vse tisto doslej še ne obravnavano, izven-javno pravo, ki ga je država ustanovila za ureditev pravic in dolžnosti poedinih

¹ Sloovstvo: Stojan Novaković: Zakonik Stefan Dušana: Selo; Konstantin Jireček: Staat und Gesellschaft im mittelalterl. Serbien; Das Gesetzbuch des serb. Z. St. Dušans; Svetislav Djorić: Osnovna pitanja o Duš. zak.; Die strafrechtliche Gesamthaltung im slav. Rechte (Zeitschr. f. vgl. R. W. XXII); Kadlec-Taranowski: Prvobitno slov. pravo; Aleksa Staničić: Ueber den Ursprung der Zadruga; Paul Turner: Slavisches Familienrecht; France Goršič: Slovensko pravo; O rodbinski zadrugi kot juridični osebi; Karl v. Amyra: Grundriss des germanischen Rechtes; Richard Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte; Heinrich Siegel: Deutsche Rechtsgeschichte; Georg Schwarz: Deutsche Rechtsgeschichte und Deutsches Privatrecht; Josip Gruden: Zgodovina slov. naroda; Slovenski župani v preteklosti; Franc Kos: Iz zgodovine devinskih gospodov; Ivan Vrhovec: Gorski zakon in gorske pravde; Metod Dolenc: Pravosodstvo pri novomeškem inkorporiranem uradu nemškega viteškega reda; Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju; (še v rokopisu:) Pravosodstvo graščine Klevevž pod cistercienci; G. B. v. A.: Ueber die Klausel des allgem. Landschadenbundes in Kärnten (Carinthia 1833); Herbert Meyer: Das Mühlhäuser Reichsrechtsbuch; Heinrich Gengler: Des Schwabenspiegels Landrechtsbuch; Julius Weisske: Der Sachsenspiegel.

državljanov do države in med seboj, za splošno ali objektivno pravo v nasprotju s subjektivnim pravom države same.

Takoj je treba pripomniti, da se je ohranilo od splošnega prava za poedine državljane le malo zgodovinskih virov. V Dušanovem zakoniku imamo jedva nekaj mrvic takega prava. Ipak so nam tudi te mrvice zelo dragoceno gradivo, kajti dajejo nam vendar neko oporo, da po znanstveni metodi določimo konkretno sliko, kakšne so bile tedajšnje razmere v pogledu na državljane kot poedine zasebnike. Ta znanstvena metoda operira 1. z analogijo, ki pomaga do sklepov s primerjanjem prava drugih narodov, ki so si ohranili bogatejše vire, posebno Germanov, 2. z regresivnim zaključevanjem iz gradiva poznejše dobe na postanek in obstoj pravnih institutov prejšnje dobe. Pri tem pa je vedno in vedno računati s psihologičnimi gibalni zakonodaje, ki so dajali pravec za odločitev, kaj je bilo potrebno, kaj ne. Kajti mnogo pravnih institucij je bilo že po običajnem pravu tako jasno opredeljenih in tako globoko v ljudskem pravnem naziranju zasidranih, da sploh ni bilo potrebe, izdajati o njih posebna pisana zakonita določila.

Tako vidimo, da ima Dušanov zakonik pač mnogo določb kazenskopravne vsebine, veliko manj zasebnopravne (izpuščeno je n. pr. skoraj vse, kar je civilnega prava obdelanega v Prochironu v tit. 1—37, ki je vsebina »nomokanona«). Za postopek pred sodiščem prinaša sicer nekaj več določil kakor za civilno pravo, vendar še premalo, da bi si mogli iz njih ustvariti popolno in določeno sliko. Pri tem pa je čisto jasno, da je bilo n. pr. pač mnogo več dednih nasledstev kakor zločinstev, in vendar vsebuje Dušanov zakonik iz dednega prava le dve mrvici čisto izjemnega značaja. Ravno tako je Dušanov zakonik skoro brez določb glede lastninskega prava v modernem smislu besede.

Vire za dopolnitev vrzeli treba iskati v raznih novelah, ki so bile izdane od bizantinskih cesarjev, deloma v raznih darilnih pismih carjev na samostane, v trgovskih pogodbah in privilegijih. Poleg vseh teh pa so bile najizdatnejša podlaga za pravno življenje — šege in navade, živeče v običajnem pravu — *antiqua consuetudo*, ki jih pa moremo le domnevati.]

V nastopnih oddelkih bomo razpravljali najprej o zasebnem civilnem pravu, nato o kazenskem in nazadnje o postopku.

Razvrstitev historično ni docela pravilna, ker se je t. zv. državno pisano pravo — v nasprotju z običajnim pravom — najprej pojavilo in razvilo na polju kazenskega prava, ki je bila prvobitna plast narodnega prava. Ali razlikovanje med civilnim in kazenskim pravom je za srednji vek še tako težavno, da se ne da dobro opredeliti. Zato naj postavimo na prvo mesto zasebno pravo, ker je mnogostraneje in redneje posegalo v življenske razmere, kakor pa kazensko. Pravo glede sodnega postopka pa seveda ne bo mogoče cepiti kakor v modernem pravu na dva dela, na civilnopravni in kazenskopravni postopek, ker takega razlikovanja v srednjem veku še ni bilo.

Če naj celokupno pravo karakteriziramo po njegovem izvoru, moramo predvsem s Konstantinom Jirečkom reči, da je pač v javnem pravu mnogo bizantinskega prava, v splošnem (objektivnem) pa ni zaslediti toliko prava bizantinskorimskega porekla, ampak v srednjeveški Srbiji veljajoče splošno pravo je bližje pravnim ustanovam na Ogrskem, Češkem in Poljskem. To je znak sorodnosti narodov, ki so se o priliki preseljavanja narodov nasprotno izmenjavali; — bili so pač ali naravnost Slovani ali pa so nastali po močnem pomešanju s Slovani, kakor n. pr. Madjari.

Viri, iz katerih črpamo znanje o splošnem pravu za germanske narode in za narode, ki so jih oni pritegnili popolnoma v svojo pravno sfero, kakor n. pr. Slovence, so mnogobrojnejši in bogatejši, kakor prej navedeni viri za srbsko pravo. Germani imajo predvsem svoje pravne knjige (*Rechtsbücher*), med njimi »Švabsko zrcalo«, ki je bilo v rabi tudi za slovenske kraje in torej dajalo dokaj smernic za ureditev pravnih razmer med poedinci. Dalje imamo še »Deželne mire« (*Landfrieden*), ki so urejevali tudi splošno ali objektivno pravo. Z mogunškim »Deželnim mirom« (l. 1235) se je že skušalo urediti vrhovno sodstvo v državi in je prišlo v resnici do nekih poedinih državnih pravnih napotil (*Reichsweistümer*). Toda vobče je bilo zasebno pravo vendarle prepuščeno partikularnopravnemu razvoju. Za frankovsko dobo je še bilo merodajno plemensko pravo in se je gojilo takšno pravo s posebnim povdarkom tudi še v »Saškem« in »Švabskem zrcalu«. Pa vendarle na polju zakonodavstva in običajnega prava niso bila več plemena nositelji pravo-
tvornosti, marveč teritoriji in mesta. V tem pogledu treba pokazati na avstrijsko »Deželsko pravo« (*Oesterr. Landrecht*) iz 13. stoletja, ki nam je ohranjeno v dveh bistveno različnih tekstih, dalje tudi na obširno gornje-bavarsko »Deželsko pravo« Ludovika Bavarca iz l. 1346. V mestih pa se je samostojno razvijalo tržno pravo (*Markt-recht*), na severnem Nemškem *Weichbild* (*wic-bilde*) imenovano.

Prvi mestni pravni zapisi so bili ročini¹ (*Handfesten*), ki so bili zbirke privilegijev kraljev in mestnih gospodov, s katerimi je dotični kraj dobil tržne ali mestne pravice, ki pa so navadno tudi organizatoričnega značaja. Izjemni položaj mest z lastnimi sodišči je bil vzrok, da so se napravljale posebne zbirke pravnih napotil (*Weistümer* tudi *Offenungen*), ki so se naslanjala na prejšnje sodbe v konkretnih primerih, te pa v mnogočem na običajno pravo. Mesta so bila namreč v poznejši dobi ustanovljena tako, da so jim bila podeljena prava starejših mest, ki so se imenovala matična mesta (*Mutterstadt*) in so podajala svojim hčerskim mestom (*Tochterstadt*) na prošnjo za pravni pouk svoja »pravna napotila«. V mnogih mestih so imeli posebne mestne zbirke pravnih virov. Enaka napotila pa so bila tudi podlaga za sodstvo pri kmetiških sodiščih za sela in vinogradne okoliše. Izcimila se je navada, da so se napotila, ki so izhajala od gosposke kot odgovor na stavljena vprašanja ali pa so nastajala vsled zapisa lastnih pravic in pravnih običajev, čitala na vsakem sodnem zboru kot uvod v zborovanje. Tako vlogo so imeli tudi vinogorski členi (*Bergartikel*). Izpričano je to za kraje po Dolenjskem še za 16. do 18. stoletje. Ker pa so vinogorski členi, ki so bili izdani kot zakon 9. marca 1543, nastali že veliko prej za časa Babenberžanov, smemo sklepati, da sega tista za 16. stoletje dokazana navada čitanja vinogorskih členov pred pričetkom sodnega zborovanja v domačem slovenskem jeziku, takisto globoko nazaj v prejšnja stoletja.

Iz podanih črtic o virih za splošno pravo (civilno in kazensko) je jasno, da vemo o srednjeveških pravnih razmerah onih krajev, ki so stali pod vplivom germanskega prava, nedvomno več, kakor pa moremo razbrati iz Dušanovega zakonika in istodobno veljajočih drugih virov, ki se tičejo Srbije. Primerjava sama pa pokaže, kakor bomo videli, da je srbsko splošno pravo bližje germanskemu pravu nego bizantinskemu in da smemo zato z veliko verjetnostjo sklepati, da so bile vrzeli, ki jih opazimo, izpolnjene s sorodnimi gpr. določili.

§ 15.

2. Pravna in poslovna sposobnost.

V pogledu pravne in poslovne sposobnosti bi mogle priti v poštev brezpravnost vsled suženjstva in pripadnosti k inostrancem, odnosno tudi radi storjenega zločina, omenjena pravna ali poslovna sposobnost vsled spola, starosti ali nekih bolezni.

¹ Ta izraz je vzet iz prevoda vinogorskega zakona, ki ga je oskrbel I. 1583 župnik na Raki Andrej Recelj. Vatroslav Oblak (*Le-topis Mat. Sl.* 1889) meni, da beseda ni stara, ampak skovanka, ki se naslanja na izraz »ročnik« (Handhabe). Pleteršnik jo je sprejel brez vsake pripombe v svoj slovar.

Pred vsem moramo ugotoviti, da Dušanov zakonik *ex professo* nikjer ne govori o pravni nesposobnosti, takisto pa tudi ne o časovnem pričetku pravne sposobnosti rojenega človeka, niti ne o osebni brezpravnosti sužnjev. Sklicujé se na izvajanje v § 9 (str. 60 nasl.), moramo izreči glede sužnjev ali robov, pa najsi smatramo kot take le v čl. 113 izrečno imenovane sužnje (ki so pa bržčas le ujetniki) ali pa tudi ves stan »otrok«, da njihovi gospodarji niso imeli nad njimi *ius vitae ac necis*. Iz člena 94 bi se moglo sicer sklepati, ker stavi ta člen kazen le na uboj vlastelinov in sebrov, za uboj sužnja ali otroka pa ne, da se tak uboj ne kaznuje, da je torej dovoljen. Ali tak sklep ne bi bil nujen, ker je za usmrčenje roba po robu vendarle kazenska pravda predvidena (člen 103) in ker niso v zakoniku zapisana določila, kako je bilo, če je sebar ubil otroka. Zdi se, da je tu vrzel, ki jo moremo spraviti v sklad s tedaj že prevladujočimi krščanskimi nazori le tako, da tudi glede robov *ius vitae ac necis* vsaj v splošnem zanikamo. (Morda je imel tako pravico sam car?)

Če je imel rob neko pravico pravdati se radi izvestnih krivic, ki so se mu pripetile in ki jih je občutil kot take, pred svojim gospodarjem, radi drugih težjih pravic (»carevi dlгови«) pa celo pred carskim sodnikom (člen 103), potem je imel gotovo tudi nekakšno pravdno strankino sposobnost. Če najdemo v »zakoniku blagovernago cara Konstantina i Justiniana« pravico, da se sme rob celó odkupiti, potem je moral imeti tudi pravico posedovati izvestne vrste vrednostnih predmetov, ki naj bi bili cena za odkup. Vplivi krščanstva so prvotno osebno brezpravnost robov gotovo zelo omilili in jih napravili baš za — »otroke«. Po členu 3 smemo sklepati, da so spravili tudi ženitbeno pravo v sklad s tistim pravom, ki je veljalo za vse višje stanove: Tudi za robove velja predpis, da je treba cerkvene poroke za sklep zakona (braka).

V koliko pa je bila poslovna sposobnost roba (otroka) podana v prostem gospodarskem prometu, tega iz Dušanovega zakonika ne izvemo. Zdi se, da se je sukala okoli določila, da je *glebae adscriptus*, da se pa ne sme darovati v »prikije« (gl. str. 60), da tvori stalno pridobitveno moč za gospodarja, da torej ne sme ničesar storiti, kar bi se ne zlagalo z gospodarjevimi interesi, kar je vse očitvidno nujna posledica agrarnega značaja srbskih pokrajin. Ali in v koliko

je dopuščal gospodar roba (otroka) le temu prosto imovino na premoženjih, ki so mu potrebne, to je pač določevalo običajno pravo.

O poslovni nesposobnosti inostrancev, ki je veljala v pradedu Slovanov kot pravna institucija, za časa carja Dušana ni več govora. Ali so se smeli inostranski trgovci v Srbiji trajno naseliti, t. j. kupiti si zemljo, da na njej stalno prebivajo, tega iz Dušanovega zakonika ne izvemo. Le glede okupacije s krčitvijo gozdov naj se sklicujemo na to, kar je navedeno v § 8. (glej str. 53) za Sase, s pripombo, da leži analogija tudi za druge inostrance na dlani. Pač pa moramo v tej zvezi še spomniti na sorodno dejstvo, da odpad od pravoslavlja povzroči delno poslovno nesposobnost glede sklepa zakona (braka) in glede posedovanja zemljišč; kajti člen 9 in 10 predpisujeta, da naj se odpadnik izтира.

Glede naravnega konca osebne poslovne sposobnosti vsled duševnih bolezni v Dušanovem zakoniku ni govora; pač pa pride v tem pogledu v poštev zarobitev in pa zločinsko svojstvo. V prvem oziru naj se sklicujemo na navedbe, kako postane svoboden človek rob (glej str. 60). Kar se tiče zločincev, sklepamo lahko iz nekih določil glede kazni, da postanejo nesposobni za posest vsake imovine, da so »*ex-lex*« za kazen, tako osobito »neverniki« (= izdajniki, člen 144). Delna poslovna nesposobnost pa je odredjena v členu 154 za tiste porotnike, ki so nepravilno sodili: za nje nastopi nesposobnost stopiti v zakon (brak).

Glede spola uči Kadlec, da po pradavnem slovanskem pravu ženske niso imele pravice posedovati nepremičnin. O takih določilih pa v Dušanovem zakoniku ni več govora, niti ni drugih utesnitev poslovne sposobnosti za ženske. Nasprotno, iz člena 41 in 48 smemo sklepati, da so bile ženske v dednem pravu istopravne z moškimi. Pač pa bomo glede pravne sposobnosti žensk slišali v drugi zvezi o neki utesnitvi, ki je utemeljena v členu 104.

O vplivu starosti na poslovno sposobnost zakonik carja Dušana nima nobenih izrečnih določil. Le iz dejstva, da se imenujejo robovi — »otroci«, kar pomeni vobče pri Slovanih deco, smemo sklepati, da je bilo pravno stanje dece po priliki vsaj slično onemu — »otrok«. Kdaj pa so postali iz dečkov in deklic glede poslovne sposobnosti polnovredni člani družbe,

tega iz Dušanovega zakonika ne izvemo. Vsekakor je šla *per analogiam* z drugimi narodi spolni godnosti velika vloga, a starešina kuće (zadruga) je imel po pravilih običajnega prava pri tem odločilno besedo.

V Dušanovem zakoniku je pa pač nekaj določil, v katerih je deca t. j. descendenca staršev vsaj omenjena, odnosno, kjer se descendenčna odvisnost predpostavlja (osobito v členu 71, prim. tudi člen 52, 66). Tu gre namreč za kolektivno odgovornost starešine za člane svoje rodbine, o kateri bo še govora pozneje. Tudi ta pravna institucija pa je posledica čisto agrarnega pojmovanja posesti zemlje, ki nima opraviti ničesar s poslovno sposobnostjo dece, pač pa z institucijo odgovornosti za škodo.

V germanskih virih imamo mnogo podrobnejših izvestij glede pravne in poslovne sposobnosti kakor pa v Dušanovem zakoniku. Za pravno sposobnost je bilo potrebno, da se je dete živo rodilo; dokaz za to pa je bil po »Saškem zrcalu«, da je dete štiri stene izbe, kjer se je rodilo, »obkričalo«, po »Švabskem« pa, da je oči odprlo in si štiri stene ogledalo. V koliko je to veljalo dobesedno še za časa zlate bule, odnosno carja Dušana, je težko določiti. Bržčas je bilo tisti čas le malo prilike za uporabo takih določil, ker je bila potreba po takih dokazih brez dvoma zelo redka. Gotovo pa je, da sredi 14. stoletja ni bil več pogoj za pravno sposobnost, da je moral biti otrok tako velik, »*daz es libhattig mochte wesen*« (da je utegnil biti sposoben za življenje), niti, da ga je moral oče vzeti za svojega s tem, da ga je vzdignil od tal ali z vodo oblił in slično. Izpostavitev otroka, ki je bila nekdanj po prapravu dopustna, pravno ni bila več dovoljena.

Pravna sposobnost je po gpr. določilih prenehala, ako je oseba postala brezpokojna (*friedlos*). Tudi vstop v nekatere samostane je pomenil izgubo popolne pravne sposobnosti. Robstvo je bilo še tolerirano; vsaj tujci so imeli še dolgo pravico vesti svoje robove s seboj na potovanju. Domači nevoljniki pa so imeli pravno sposobnost, le njihova poslovna sposobnost je bila utesnjena.

Starost je prišla v poštev pri poslovni sposobnosti, ker je trebalo za to — dorastlosti. V splošnem se je zahtevala za dorastlost spolna godnost, kar pa se sprva ni določevalo po številu let, ampak po pravilu, da se mora dotična moška oseba »opasati med dvema bradama«. Po sališkem pravu se je smatralo kot za spolno godnost merodajno že 12., po ripuarskem pa 15. leto. »Saško zrcalo« razlikuje dobo do 12. leta (*binnen seinen Jahren sein*), ki velja za otročjo dobo in zahteva varuha za primer, da ni očeta; dalje dobo od 12. do 21. leta (*binnen seinen Tagen sein*), ki velja za maloletnost, dobo od 21. do 60. leta, ko ima oseba svojo popolno borbeno sposobnost (*zu seinen Tagen gekommen sein*) in dobo preko 60. leta

(über seine Tage gekommen sein). V dobi od 12. do 21. leta je postavitev varuha dopustna, vendar ne obvezna.

Po »Saškem zrcalu« pa je tudi duševno in telesno zdravje merodajno za pravno sposobnost, in sicer v toliko, da bebcj (*altvile*), pritlikavci, pa pohabljeni niso sposobni za dedovanje.

Spol je odločilen za pripadnost k vojni. Ker je mogla biti le moška oseba vojak, zato ženska ni mogla samostojno nastopati pred sodiščem, vsaj dokler je še bila podana možnost sodnega dvoboja kot način dokazovanja za krivdo ali nekrivdo. Posledica je bila, da ženske dolgo časa — regionalno je bilo to različno urejeno — niso mogle biti fevdnice in pa, da so stale pod nekakšnim spolnim skrbstvom svojega hišnega gospodarja.

§ 16.

3. Rodbinsko pravo.

V Dušanovem zakoniku dobimo komaj nekaj drobtin, ki jih smemo prištevati k določilom o rodbinskem pravu; pač za to, ker je bilo baš v tem pravnem področju vse po običajnem pravu splošno urejeno in ker Dušanov zakonik ni imel povoda kaj izpreminjati na ustaljenih, splošno ugajajočih razmerah. V pošteb bi prihajala vprašanja o sklepanju in ločitvi zakona (braka), bigamija ali poligamija, ótmica, svatba, dota, jutrna, razmerje med soprogo, med starši in otroci (»posinak«, »domazet«), med sorodniki in svaki, dalje vprašanja varuštva in skrbstva, vse to za posamezne rodbine, t. j. »inokosne kuće«. (Ta izraz se ne nahaja v Dušanovem zakoniku, ampak je prevzet od Bogišića.) Pač pa je nekaj takih določil v drugih virih za državno pravo, odn. v cerkvenem pravu, kakor na primer za ločitev zakona, ki je dobila že svojo strogo ureditev od Stefana Prvo-venčanega. Kakor rečeno, Dušanov zakonik o navedenih vprašanjih nima določil, razen ene skupine, namreč glede sklepanja zakonov (brakov). V tem pogledu velja po členu 2 in 3, da se mora vsak brak skleniti cerkveno. V drugo-avedenem členu stoji, če se to ni zgodilo, tako da živita dve osebi raznega spola v hišni skupnosti nalik zakoncema, naj se razločita. K temu členu pripominja Stojan Novaković, da je jasen po besedilu, po svojem smislu pa da se morebiti nanaša na bizantinsko legendo o življenju sv. Vasilija Novega, v kateri se pripoveduje, da žive robovi v zakonih, ki niso bili cerkveno sklenjeni. Če je poprej odločevala o sklepu zakona prosta volja gospodarja dveh robov raznega spola in pa

faktična *copula carnalis*, potem pomeni določilo člena 3 brez dvoma odpravo dotedajšnjega običaja ustanovitve robovskega zakona (braka). Kadlec navaja, da je beseda »svadba« katerega se poslužuje car Dušan v členu 3 svojega zakonika, slovanski izraz za pojem »*convenire*« ali z drugimi besedami *copula carnali se coniungere* in se sklicuje pri tem tudi na slovenski prevod Verbicijevega tripartita iz l. 1574, ko prevajalec Ivan Pergošić rabi za *convenire* »svadbo odslužiti«. Izvajanja Stojana Novakovića so prepričevalna, ali prav lahko je mogoče, da je člen 3 uredil poleg tega tudi še druge pojave, in ne samo necerkvene zakone robov. Kajti »divji zakoni« so obstajali tudi pri drugih osebah izven robov. Tak divji zakon je bil n. pr. gotovo tisti, o katerem govori čl. 9, namreč zakon med »heretikom« in pravoslavno ženo, kajti cerkveno se tak zakon niti ni mogel skleniti, vsaj brez dispencije ne. Če pa že imata »zakonca« deco iz takšnega »zakona«, sili Dušanov zakonik soproga, da naj se popravoslavi, in sicer naj se zakon loči. Ako pa dalje uvažujemo, da je živelo pravo ótmice, t. j. ropa življenske družice, na Ruskem, na Češkem — da je bilo treba na Češkem še v 12. stoletju prepovedi ótmice: »*Raptum omnibus modis prohibite*,« da pa so se tu navzlic temu ohranile ótmice še do 16. stoletja, — onda smemo tudi za Dušanov zakonik misliti, da tiči v členu 3 tudi še prepoved ótmice, to pa tem bolj, ker stoji v členu 53 prepoved spolnega posilstva in je tam odrejena stroga kazen za okrnjenje ženske spolne nedotaknjenosti.

Čisto na rahlo je omenjen pravni institut poročnega darila v členu 44, namreč v tej zvezi, da vlastelini ne smejo dajati svojih robov za prikijske (*dos*), in enako v členu 174, kjer stoji, da se pa pač sme zemljišče dati za poročno darilo. Drugih določil glede pravnih razmer posamezne rodbine ni. Brez dvoma pa imamo tu vseskozi opraviti že s stadijem pravnih razmer, kakor jih je izobličilo krščanstvo. Ni več bigamije, ki je bila po slovanskem prapravu vsaj vladarjem dovoljena. (Samo je imel 12 žena.) *Copula carnalis* sama za-se ni zadostovala za sklenitev zakona; mož ni bil več popoln gospodar svoje žene; zvestoba se ni več zahtevala samo na strani žene; smrt moža ni več pomenila konca za ženino življenje. Tudi ima žena že individualno lastninsko pravico do nekih premičnin (nakit, perilo, obleka), njene dece oče ne sme

več ubijati, niti prodajati v robstvo. Pač pa ima neomejeno pravico svojo deco strahovati.

Glede imovinskih razmer v rodbini pa pride v poštev vprašanje z a d r u g. Ugotoviti moramo predvsem, da izraza »zadruga« v vsem Dušanovem zakoniku nikjer ne najdemo. Pač pa govori ta zakonik v členu 52 o »kući« kakor o skupnem domu sorodnikov, v členu 66 pa o »bratencih, koji su u jednoj kući,« dalje v členu 71, ki predpostavlja, da žive »u jednoj kući brat ili sin ili rodim«. Tu je povsod govor o neki skupni obvezi, ki jo izvršuje gospodar kuće ter je že predpostavljan, ne pa ustanovljen, nek pravni pomen kuće. Drugod zopet ima raba besede kuća drug pomen, ki se skoro zлага z naravnim pomenom besede za neko vrsto zgradbe. V členu 70 je zopet govor o kući, pa o njenih stanovalcih, ki so lahko ob istem ognjišču, t. j. imetju in hrani ali pa so oddeljeni od skupnega imetja in hrane, dasi so pod eno in isto streho. Navzlic tem različnim pravnim pojmom kuće vendar-le lahko trdimo, da tiči baš v »kući« pravni lik zadruga kot v skupnosti bližnjih sorodnikov glede pravic, osobito na imovino, pa tudi glede dolžnosti javnega in zasebnega značaja, vse to pod zastopstvom nekega načelnika te skupnosti ali zajednice, namreč starešine. Ker pa ni nikjer nobenega razločevanja med vlastelinskimi in drugimi stanovi, moramo si misliti, da je veljalo vse to, kar je odrejeno v Dušanovem zakoniku za »kuće«, za vsakojake »kuće« vseh stanov.

Ali je pravni lik »kuće«, po sedANJI terminologiji zadruga, nastal pod vplivom bizantinskega prava, ki je ustanavljalo javne dolžnosti po številu ognjišč (primeri »dimino«, str. 103), kar trdita češki pravni zgodovinar Peisker in hrvatski pravni zgodovinar Stroh al, ali je ostala zadruga kot starodavna ustanova iz skupne domovine vseh azijskih narodov, kar trdijo Kadlec, Bogoljub, Novaković in Aleksa Staničić, to vprašanje še ni rešeno. Po našem mnenju je treba predvsem vpoštevati, da pravni lik zadruga po vsej priliki ne pomenja niti za vse čase niti za vse kraje istega, da bi trebalo torej regionalnih studij in bi morda prišli za razne kraje do različnih rezultatov. Vsekakor pa vprašanje izvora zadruga za razumevanje njenega pravnega položaja v Dušanovi državi ni tako odločilne važnosti, kakor dejstvo, da se nahaja v Dušanovem zakoniku izraziti pravni pojem za

rodbinske skupnosti ali zajednice, čeprav se še ne imenujejo zadruge.

Glavni in značilni znak te vkupnosti pa je odgovornost vse zadruge za kazniva dejanja poedinih članov zadruge. Čista pa ta (pasivna) kolektivna odgovornost že ni več, kajti člen 71 določa, da naj plača škodo gospodar kuće ali tisti, ki je zlo učinil. (Enako glede sela člen 100.) Na drugi strani pa je značilno, da aktivne kolektivnosti (t. j. upravičenosti, da dobi rodbinska zajednica odškodnino n. pr. za usmrnitev enega izmed njenih članov) iščemo v Dušanovem zakoniku zaman, dasi je v nekaterih drugih jugoslovanskih spomenikih jasno izražena.

Ali je bilo skupno ognjišče pogoj za ustanovitev kuće, se iz medlega določila člena 70 ne dá določiti. Tudi ni iz Dušanovega zakonika razvidno, pod katerimi pogoji in na kakšen način se je izvršil izstop iz zadruge. Vse to je bilo pač urejeno po starodavnih običajih, glede katerih car Dušan ni hotel ničesar izpremeniti. Iz drugih zgodovinskih virov je posneto, kar Vuk Stefan Karadžić navaja o zadruzi: »Starešina vlada in upravlja vso imovino hiše, on ukazuje možem in mladeničem, kaj naj delajo; on prodaja sporazumno z zadrugarji, določa, kaj se mora prodati, in kupuje, kar je treba kupovati. On vodi glavno blagajno in skrbi, da so davki plačani, i. t. d.«. »Izkratka: Vsa premoženja in nepremična imovina je skupna last vseh zadrugarjev brez razlike spola. Premakljivo blago se deli po potrebi, nepremičnine so nedeljive in neodsvojljive, razen če vsi zadrugarji drugače sklenejo. Kdor izstopi iz zadruge, dobi le premakljivo blago, izgubi pa vse pravice do zadružine imovine« (Paul Turner).

Da se je institut zadruge vzdržal preko časov turškega vladarstva v Srbiji in celo zelo konservativno ustalil,¹ je pač

¹ Laza Marković (Das Recht der zadruga und seine Reform, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, III., 1., str. 106 (1909) navaja za leto 1905, da je bilo v Srbiji zadrug:

s člani nad 30	po številu	151
„ „ med 26 in 30	„ „	417
„ „ „ 21 „ 25	„ „	1.565
„ „ „ 16 „ 20	„ „	6.233
„ „ „ 11 „ 15	„ „	30.468

Za hrvatsko-slavonsko in banatsko-srbsko vojaško granico pa je bil izdan ces. patentni in zemljiški zakon z dne 7. maja 1850, ki vsebuje v § 31. sledeče določilo: »Patriarhalno življenje graničarjev kot nacionalni običaj se postavlja pod zaščito zakonov...«

posledica srednjeveške finančne politike Turkov, ki je davke pobirala mehanično po hišah (ognjiščih).

Slednjič bodi še ugotovljeno, da Dušanov zakonik nikjer ne omenja izvenzakonskega sorodstva, niti ne daje nikakšnih predpisov za varuštvo in skrbstvo (starateljstvo). Zdi se, da slednjih predpisov ni bilo treba, ker je združni ustroj več ali manj nadomeščal skrbstvo nad maloletniki, morebiti tudi nad glupimi, duševno bolnimi osebami, ki niso mogle same za se skrbeti.

V germanskem pravu se je rodbinsko pravo razvilo iz pojma roda (*Sippe*) in je bilo zelo podrobno izvedeno. Posamezne rodbine, ki so tvorile ves rod, so štete medsebojno sorodstvo svojih članov po generacijah (ne pa, kakor v rimskem pravu, po zaroditvah). Po meri sorodstva pa so bila ustanovljena tudi določila glede oblasti poedinih vrst teh članov nad drugimi. Ta oblast, *munt* imenovana, je obsegala dalekosežne pravice (n. pr. pri porokah hčerâ, pri upravi in uživanju imovine otrok), pa tudi dolžnosti (n. pr. glede zastopstva otrok pred sodiščem, odgovornosti za njihove zločine). Taka očetovska oblast, kateri pa je že srednji vek dal naslednico v materinski oblasti, če je namreč oče umrl, neha pri sinu z osamosvojitvijo (*separatio oeconomica*), pri hčerah z omožitvijo (*emancipatio Germanica sive Saxonica*). Tudi stoji žena pod varuštvom moža, po njegovi smrti pa naj prevzame varuštvo bližnji možki sorodnik. Če se hoče vdova vnovič omožiti, mora prositi tega varuha, da jo izroči novemu možu — v varuštvo (tako *Mühlhäuser Reichsrechtsbuch*). Če umreta oče in mati, nastopi varuštvo za deco: najbližji sorodnik po očetu — *mas a mare* — je rojeni varuh (*geboren Vormund*), še le v poznejšem razvoju prava si je smel zapustnik za svojo deco varuha izbrati (*gekoren Vormund*). Pripomniti pa je, da je imel tak varuh pravico, uživati imovino otrok v lastnem interesu. Celó vraždo je dobil on za dete-otroka v primeru njega usmrtitve, na drugi strani pa ga je zadevala dolžnost jamčiti za škodo, storjeno po deliktih deteta-otroka.

V germanskem pravu srednjega veka ni nobene vrste rodbinske skupnosti, ki bi jo smeli vsaj približno vsporediti rodbinskim zadrugam (kućam). Pri lastnini »zur gesamten Hand« pogrešamo namreč momenta poudarjane sorodstvene vezi kot bistvenega elementa zadruge. Celo drugače pa je z »*Genossenschaften*«, ki so na zunaj opremljene z značajem juristične osebnosti, na znotraj pa pripuščajo združni ideji nasprotujoča *tura singulorum*.

Kako je bilo pri Slovencih? Tudi pri Slovencih se je šteló — kakor smo to že ugotovili za Srbe — ljudstvo še v 14. in 15. stoletju po ognjiščih in ne po dušah (n. pr. »*Vermerckht die hernach geschriben pharrchirichen, wievil in yeder pfarr besessen fewrstat der pawrschaft sein*« v neki listini o obsegu župnij na Štajerskem

za Maribor, Cmurek, Radgona i. t. d. iz l. 1445). Imamo takisto še za 17. in 18. stoletje dokaze za neke pojave v običajnem pravu dolenskih vinogorskih zborov (*Bergtaidinge*), namreč za t. zv. reprezentančno odgovornost, o kateri bo še govora pozneje, ki pa se nam prikazuje kot zaostalina združne organizacije med ljudstvom. To je pač zelo lahko razumljivo, če se oziramo na dejstvo, da se nahajajo ob južnem pobočju Gorjancev (na Dolenjskem) še dandanes nekatere prave rodbinske zadruge.¹ Da je bilo tudi med Slovenci v srednjem veku pravih rodbinskih zadrug, ki so bile slične srbskim, je torej zelo verjetno. Seveda pa pod vplivom germanskega prava ni prišlo do zakonite ureditve takih rodbinskih zadrug. Pač pa so se izcimile in razvile občinske zadruge (*Markgenossenschaft*), ki so imele svrho, da skupno občinsko-združno imovino skupno uživajo. (Še dandanes obstojajo take skupne imovine v obliki »sosečk« ali »gmajn«.)

Druga sodobna tvorba rodbinske zveze po germanskem pravu, pri kateri razpolagajo člani *coniuncta manu* o skupni imovini, pa se je izobličila v srednjem veku v t. zv. dednih pobratimijah. Ker pa spadajo že v dedno pravo, bomo o njih govorili pozneje. Slednjič naj tu le registriramo še en pojav, ki ima nedvomno svoj izvor in svojo pravopolitično opravičbo v potrebnosti korektiva vsled utesnjevanja in uničevanja rodbinskih zadrug pod združenimi vplivi germanskega in rimskega prava: to je pravica prvenstva pri nakupu (*Einstandrecht*). Tudi o tem pravnem institutu bomo razpravljali še v drugi zvezi natančneje.

§ 17.

4. Dedno pravo.

Po modernem naziranju bi mogli na tem mestu pričakovati določil o dednem nasledstvu brez oporoke ali na podlagi oporoke, o volilih in o dednih pogodbah. O oporokah ali poslednjih voljah (*testamentum*, odn. *legatum*) v zakoniku carja Dušana naravnost ni spomina. Toda iz tega dejstva se seveda še ne bi smelo sklepati na to, da so bile oporoke i. t. d. čisto nepoznana stvar. Saj je bizantinsko-rimsko pravo te institute že davno poznalo, ter je gotovo osobito med velikaši sem ter tam lahko nastopil tak način dedovanja. Sicer pa je bilo že govora baš o pojavu, da so imeli velikaši navado — sam

¹ V obmejnih vaseh občine sv. Križa pri Kostanjevici, Planina in Črneča vas imajo zadruge Žumberčanov, ki so se priselile tjakaj l. 1534., še danes svoje zidanice, vinograde in koloseke, a za lastnika so vpisane v zemljiški knjigi zadruge, n. pr. zadruga Nikole Novakovića iz Mrzlega polja. (Fran Goršič.)

vladar Nemanja jim je dal vzgled za to — oproščevati s svojo poslednjo voljo robove, t. j. proglasiti jih za svobodnjake. Tudi je zelo verjetno, da so duhovniki poznali testamente. Le o dednih pogodbah pravo zakonika carja Dušana ni vedelo ničesar.

O zakonitih nasledstvih je v Dušanovem zakoniku nekaj določil, toda primerno celemu ustroju patriarhalne, agrarsko-aristokratske države najprej le za vlasteline. V členu 41 stoji, da pripada baština, torej dedna očevina (razume se, da svobodna, ne pa podložna, »podčinjena«) tistega vlastelina, ki umre brez telesnih potomcev, sorodniku do »tretjega bratučeda«, dotlej pak, da se tak sorodnik najde, ostane očevina »pusta«, t. j. ne pripade nikomur (nalik institutu rimskega prava *hereditas iacens*). Ker so »bratučeda« otroci dveh bratov, drugo-bratučeda otroci teh otrok, torej otroci bratrancev, so tretji bratučeda otroci malih bratrancev (sestričen), ali po gpr. štetju sorodniki do tretjega, po rimskem pa do šestega kolena. Poudarjati pa je, da Dušanov zakonik sorodnikov ne razlikuje po spolu, da pa žena kot soproga vendar ne deduje; vsaj imenovana v členu 41 ni! — Glede premičnin pa ima Dušanov zakonik le določilo člena 48, ki pa velja po zakonitem besedilu zopet le za plemenitnike in pravi, da dobi zlati pas in veliko slavnostno haljo sin, če pa ni sina, hči, ki sme te stvari, če hoče, tudi prodati ali darovati. V tem določilu imamo zopet dokaz za istopravnost obeh spolov glede dedovanja. Obenem pa vidimo tudi že oprostitev od prapravnega instituta, da mora individualna lastnina na premičninah (orožje, nakit in odelo) iti s pokojnikom v grob. Da pa je soproga — dosledno členu 41 — tudi tu izključena od dedovanja, razlagati je tako, da »slovanski zakon (brak) ni bil *unio individua*, ampak *communio ad onera vitae ferenda*, v kateri sta oba soproga *socii* tako, da obdrži soproga svojo imovino, osobito seveda svojo *dos* (Pavel Turner).

O neplemenitnikih Dušanov zakonik glede nasledstva po dednem pravu na ravnost ne govori. Glede svobodnjakov, ki so imeli svoja svobodna zemljišča, osobito tudi glede meščanov, ki niso spadali med meropse ali otroke, si smemo misliti, da so veljala analogna določila kakor za plemenitnike. Glede vseh plemenitniških in neplemenitniških baštin, v kolikor so bile svobodne in ne »podčinjene«, pa moramo vpo-

števati, da bi bili vsakojaki nadaljni predpisi glede nasledstva pač odveč, ker je običajno pravo, veljajoče za rodbinske zajednice (kuće ali zadruge), itak v institutu starešinstva poskrbelo za zadovoljivo nasledstvo v tej časti. Navzlic temu pa čitamo v drugem delu člana 174 neko določilo, ki temu baš izraženemu nazoru nasprotuje. Tu stoji — po besedilu, ki ga je napravil Stojan Novaković po svojem lastnem priznanju iz več prepisov različne vsebine, — da so seljaki, torej neplemenitniki, mogli dati svoje dedne očevine, zemlje, vinograde in kupljene njive (individualna lastnina) za ženitno darilo, jih podariti cerkvi ali prodati. Tu gre pač, če je tekst pravilno reproduciran, za imovino, ki ni sestavni del zadruge, kajti inace bi sam starešina brez pristanka vseh zadrugarjev tudi ne mogel o zemljiščih razpolagati. V določilu člana 174 tiči torej nek izjemen primer izvenzadružne imovine, v katerem tudi ti mali ljudje, neplemenitniki, lahko razpolagajo ne samo za živa, ampak tudi, ker ni razločka, za mrtva s svojo imovino, kar izgleda kakor legalno dopuščeno volilo. Ta individualna pravica, urediti s poslednjo voljo nasledstvo, bi pa pomenila jasno odcepitev od pravila, da »porodica ne umira«, da so otroci naravni nasledniki vsega imetja *de-cuius-a*. V koliko je veljalo to v resnici tudi za »podčinjene« dedne očevine, osobito, ali ni bilo nikakšne utesnitve na dedne očevine lastnikov, ki niso v zadruzi, niti nimajo otrok, — o vsem tem spričo netočno ohranjenega besedila ni moči izreči prave sodbe. Poličević trdi, da hrizobule in povelja govore le o »baštinah« in pa o »zemlji« meropsov ter očita Stojanu Novakoviću, da dela razliko med svobodnimi in podložnimi »baštinami«, češ, slednji izraz je — neologizem; če daja car »podčinjene baštine« cerkvam, zgodilo se je to pač le s pristankom imetnika baštine. Zdi se, da jemlje Poličević izraz »baština« v čisto rpr. smislu kot lastnina. To pa je pogrešeno, ker je na eni strani ta baština v posesti — »kuće«, rodbinske zajednice, na drugi strani pa vendar še — če ni več dedičev do šestega kolena — last carja. Sicer pa priznava Poličević sam, da je imel meropah pravico prodati svojo meropščino — drugemu meropahu. Morebiti se približuje pojem »podčinjene baštine« gpr. institutu »užitne lasti« (*Nutzungseigentum*), dočim ima gospodar zemlje »vrhovno last« (*Obereigentum*). Stvar ostane torej prej ko slej nejasna,

toda »podčinjene baštine« so vsekakor morale eksistirati, ker si drugače gospodarske ureditve za glavni sestavni element deželnega prebivalstva ne moremo predstavljati.

Ali in kako so se vršile delitve imetja med več otrok zapustnika, ki ni živel v zadruzi, o tem iz Dušanovega zakonika ne izvemo ničesar. Vsekakor je po običajnem rodbinskem pravu moralo veljati za potrebno, da se ustanovi rodbinska zadruga — pod vodstvom svobodno izvoljenega starešine. Če pa takega starešine ni bilo moči voliti, ker so bili n. pr. po vojni — otroci še premladi? Rešitve tega vprašanja, ki se morda ni redko pojavljalo, nam iz Dušanovega zakonika ni moči podati.

V germanskem pravu imamo mnogo izrazitejša določila glede dednega nasledstva. Tudi po gpr. predpisih pripade moško orožje stalno in obvezno določeni osebi, ki pa ni kralj, kakor po Dušanovem zakoniku (gl. str. 18), ampak to so moški sorodniki (*Schwertmagen* se imenujejo, ker jim pripade — meč, znak moškega spola, v nasprotju s *Spindelmagen*, ženskimi sorodniki, imenovanimi po znaku ženskega spola — preslici). Pripomniti pa je, da pripade po »Saškem zrcalu« orožje, če ni moških sorodnikov — sodniku. Pravna pregovora: *Le mort saisit le vif*, t. j. mrtvec napravi živca za naslednika, in pa *Heredes Deus solus facere potest* — t. j. samo Bog more dediče narediti, za časa poznejšega srednjega veka nista več v veljavi.

Iz instituta »*Totentheil*«, t. j. pokladanje imovinskih predmetov rajnika v njegov grob, ki je bilo v navadi za paganskih časov, se je razvil pod vplivom krščanstva institut *Seelgerüte*, t. j. »dušna priprava« ali »potrebščina«, ki ne gre več v grob, ampak pripade — cerkvi. Tisti predmeti, ki so bili odmenjeni za »dušno pripravo«, so se izročevali zaupni osebi (*Salmann*) na smrtni postelji ali v težki bolezni z naročilom, da jih izroči po njegovi smrti cerkvi (*Gemächte*). Duhovniki so dobili kmalu pravico testirati. *Das Gemächte* je postalo preključljivo, zaupnik je dobil pravico, da izvrši poslednjo voljo, ki se mu je izročila pred dvema pričama ali pa so se dotični predmeti izročili župniku cerkve pred dvema pričama. Da je tu moči šele o nekakšnem prvem početku testamentarnega prava govoriti, leži na dlani. Testament z današnjimi funkcijami in pravnimi posledicami je pač institut, ki je dozorel šele z recepcijo rimskega prava, ki se je pričela sredi 15. stoletja.

Kjer ni bilo poslednjevoljne odredbe, tam je nastopilo zakonito dedno nasledstvo. Po saškem zrcalu pa soprog še nima pravice podedovati umrlega soproga, toda to je bilo po raznih partikularnih pravih različno urejeno. Tako razlikuje n. pr. Mühlhausenski statut med nepremičninami, ki morajo pripasti otrokom, in med premičnim blagom, ki o njem vdovec lahko poljubno razpolaga. Po gpr. določilih je meja dedne upravičenosti v splošnem sedma parentela,

vendar je tudi tu mnogo regionalnih variant. Tako govori n. pr. Mühlhausenski statut čisto neomejeno o imovini umrlih neozencev: »*Lebte dann weder Vater noch Mutter noch Schwester, so fällt es auf die nächsten Erben*«, glede oženjencev brez potomcev pa je določil, da smeta oba »*mit einer gesamten Hand bei ihrem lebenden Leibe aussetzen für ihr Seelen heil oder wollen sie es ihren armen Verwandten zuwenden, das können sie tun*« (Mühlhäuser Reichsrechtsbuch, loc. cit., str. 135). — V parenteli sami odločuje bližina sorodstva. Več enakopravnih zapustnikovih dedičev si razdeli dedščino med sabo po načelu »*Der ältere soll teilen, der jüngere kiezen*« (Kürrecht), t. j. starejši sodedič določa dedščinske deleže *in natura*, a mlajši si izbere od njih svoj delež, kakor se njemu poljubi.

Delitev pa ni bila povsod enako urejena. Osobito, če ni bilo otrok, se je dedščina mnogokrat delila najprej na dva enaka dela, namreč za očetovo sorodstvo posebej, za materino sorodstvo posebej. Pozneje pa se razvije načelo *paterna paternis, materna maternis*, po katerem pripade n. pr. na šest hčerá onoliki del skupaj, kakor na dva sinova, ali pa narobe (*ius recadentiae*). O tem gpr. institutu moramo govoriti, ker je obveljalo to načelo v slovenskem običajnem pravu do 18. stoletja in se je glasila dotična pravna rečenica: »*Was von dem Hut kommt, fällt auf den Hut und was von der Petschen (peča), auf die Petschen*«. Če pa ni bilo otrok, morala se je soproga največkrat zadovoljiti samo s tem, kar je prinesla k domu. Iz teh dejstev smemo po vsej pravici sklepati za nazaj, da je sicer za časa carja Dušana med Slovenci veljalo več ali manj neke vrste združno pravo, ki je bilo slično onemu po Dušanovem zakoniku, da pa je pozneje pod vplivom recepcije rimskega prava v naslednjih stoletjih združna organizacija čedalje bolj ginevala in je tudi slovenski običajno-pravni *ius recadentiae* smatrati le za zadnji poskus narodovega pravnega naziranja, da naj se ohrani imetje vsaj kolikor mogoče krvnemu rodu.

Germanško pravo pozna tudi dedne pogodbe v obliki dednih pobratimstev, o katerih smo tudi že navedli, da so nekakšno nadomestilo, da se dosežejo funkcije rodbinskih zadrug. One so namreč omogočevale nasprotno dedovanje plemenite gospode. Tako sta sklenila l. 1376 svaka Hugon iz Devina (pri Trstu) in Rudolf iz Viltuša (pri Mariboru) pogodbo, da naj tisti, ki bi prvi umrl brez dedičev, prepusti drugemu ali njegovim potomcem vse svoje imetje in gradove z vsemi pritiklinami.

§ 18.

5. Stvarno pravo.

O pravicah posameznih stanov glede nepremičnin sledi že iz javnopravnega dela (§§ 3 do 9), da imamo razločevati več vrst zemljišč: 1. svobodne dedne očevine (»baštine«); 2. podložne dedne očevine (»podčinjene

baštine«); 3. skupno imetje na pašnikih in šumah (sel, mest, žup); 4. še neokupiran svet, ki si ga pri-svaja car. V hrizobuli sv. Dečanski stoji: »u planinama nema niko baštine, nego kraljevi i crkve, kojima su ih kraljevi dali« (Poličević). /1998

Diferenciacija vseh teh vrst je bila za časa carja Dušana že dovršena. Krčenje, t. j. pridobivanje nove, še neobdelane zemlje z obdelovanjem, osobito s sekanjem šum, je v Dušanovem zakoniku naravnost in izrečno zabranjeno Sasom (člen 123). Da smemo ta predpis razlagati ekstenzivno, kaže nam eden izmed prepisov Dušanovega zakonika, ki pravi, da je vlastelinom sploh zabranjeno naseljevati ljudi na krčevinah; če pa jih naseljevati niso smeli, tudi ni imelo pravega smisla gozde krčiti. Vse kaže, da si car lasti okupacijsko pravico na vso še ne razdeljeno zemljo. Pridržana je last zemlje na planinah carju, z njegovim dovoljenjem cerkvi in vlastelinom, pa slednji morajo dati polovico žirovnine carju (člen 190). Enako je pa tudi zabranjeno (člen 144), da bi si prilastila župa ali selo ali okolica tistega, ki je pobegnil iz carstva, njegovo zapuščeno hišo ali živino, pa bodisi to vlastelin ali vlasteličič ali kdor koli; nihče od teh nima okupacijske pravice, ampak zemlja z vsem, kar je na njej, pripade carju nazaj. Kdor bi postopal zoper ta predpis, kaznuje se kakor »nevernik«, to se pravi, vzame se mu vse, kar poseduje. Na enaki misli temelji tudi prepoved, da bi se kdo poslužil izgovora po tistem času, ko je car že zavojeval mesto ali župo (člen 117), da mu je prišel v roke en ali drugi predmet iz župe ali sveta tedaj, ko ni bil še carjev. Vidi se torej, da je car kot reprezentant države lastnik vse njene zemlje, v kolikor že ni porazdeljena na druge državljane in da le-ti ne smejo več samovoljno pridobivati zemljo za svojo last.

Razlika med svobodnimi in podložnimi ded-nimi očevinami je bila ta, da so bile prve proste vsakega bremena (soče se je namreč plačevalo od osebe), dočim so bile druge obremenjene z raboto in še drugimi davščinami. Soče je osebno breme, rabota stvarno. Proste dedne očevine so imeli predvsem vlastelini, prebivalci mest in trgov, pa tudi drugi svobodnjaki, podložne dedne očevine so bile popovske in pa meropske. (Celokupno imenje poedinca v selu se imenuje po Dušanovem zakoniku »stas« (od grškega *stasis*), v drugih

listinah pa tudi »dvor« ali »namestije«.) Oboje vrste očevine so bile zaščitene zoper samovoljno razlastitev od stranih tretjih oseb, ne izključivši carja, carice in kralja (člen 43). S svobodnimi očevinami so lastniki lahko prosto razpolagali, vendar se je smela prodaja ali drugačna odtujitev izvršiti le tako, da se je vzdrževalo število naseljenih obdelovalcev. Glede podložnih dednih očevin pa velja v pogledu odsvojitve vse isto, kar smo navedli že v poglavju o dednem prehodu od imetnika na imetnika (gl. str. 119) s pristavkom, da v prometu za živa stvar gotovo ni mogla biti drugače urejena, nego se je smelo s podložno očevino razpolagati le s privolitvijo gospodarja dotičnega sela.

Člen 174 pa govori tudi o »zemljaninih«, ki posedujejo »kupljenice«. To so morale biti pač posamezne njive izven »baštine« ali prosto kupljena, ne pa podedovana zemljišča. Ker glede teh ni misliti, da imajo naseljene obdelovalce in da jih sme gospodar nazaj vzeti, smemo morda v tem institutu kupljenic zazreti pojav proste individualne lastnine na nepremičnem blagu, ki pomeni prvi prelom strogo agrarno-kolektivistično organizirane, v rodbini podedljive zemljiške posesti. Bržčas je bil tu merodajen vzgled lastninskih razmer, kakor so se razvijale v mestih pod rpr. vplivi, kar pa tudi daje povoda za sumnjo, da člen 174 v obliki, kakor jo je Stojan Novakovič podal, ni tvorba carja Dušana, ampak novejšega časa, kakor si jo je preuredil šele neki neznan prepisovalec ali pa bolje njegov gospodar.

O obliki pridobitve opisanih pravic na zemljišču, ne izvemo iz Dušanovega zakonika ničesar. Brez dvoma je odločevala faktična oblast na nepremičnini, v katero je lastnika vsaj ponekod uvedel pristav (gl. str. 74), odnosno izkazanje mejâ, bodisi naravnih, bodisi umetnih (kamni, vode, drevesa). Da odločuje faktična oblast, predpisuje Dušanov zakonik v členu 83 za tiste primere, kjer se izkaže, da je car pomotoma daroval eno in isto zemljo dvema; obdrži namreč zemljo tisti, ki jo je imel za časa sabora 1349. leta v dejanski oblasti.

Zaščita mejâ nepremičnin je urejena v členu 79. Branijo se selske meje, ki so ustaljene, zoper vsako samolastno potvorjenje, s pravdo, v kateri nastopajo porotniki kot sodniki (gl. str. 86). Pri tem obvelja pred vsem sklicevanje na carjevo darilno pismo kot pravovelnjavni naslov posesti, čeprav je bil

obdarjen že posestnikov prednik. Samo če gre za cerkveno zemljo, obdrži cerkev posest tudi za primer carjeve poznejše daritve po pomoti. V pravdi za selske meje, ki so postale neznane, dajejo obe stranki po enako število svedokov, ki naj določijo mejo (člen 80). Enako je urejena zaščita pašnikov zoper popašnjo; višino škode določijo duševnici (člen 76).

Kot stvarna pravica na nepremičninah je zakonito določena skupna pašnja dveh sosednih sel (člen 74). Vsako selo, ki spada k župi, sme pasti povsod, kjer sme pasti župa. Ni razločka, ali je tisto selo carsko, cerkveno ali vlastelinsko (člen 75). V prvem primeru so izrečno, v drugem pa pač samo ob sebi umevno od popašnje izvzete zakonite zabrane (»zabela« — *Gehege*) in zakonite livade, ki so bile gotovo po agrarnih potrebah obdelovanja kot take proglašene, da ne sme na njih nihče pasti (n. pr. če se je zasadil nov gozd ali vinograd, bi osobito kože napravile veliko škodo, ako pridejo v dotične nasade). O drugih pravicah na zemljiščih (servitutah) smemo izreči le slutnje. Brez dvoma so imeli pripadniki sela pravo sekanja drv v selskih šumah. Bržčas pa so smeli tudi gojiti čebele v presledkih skupnih gozdov (severoslovanske »borte«), — dasi Dušanov zakonik o vsem tem ne pove ničesar. Enako tudi v tem zakoniku ni govora o hipotekah kot stvarnih bremenih zemljišč.

Premičnine so bile že večkrat omenjene kot predmet individualne lastninske pravice. Glede živine imamo v Dušanovem zakoniku institut *svoda*, glede drugih premičnin je govor tudi o najdbi in zalogi (*oppigneratio*). Iz vseh teh določil lahko posnamemo, da je bila lastninska pravica glede premičnin za živa neomejena. Glede razpolaganja z nekimi premičninami po smrti obstajale so izjeme, o katerih je bilo že govora (gl. str. 118).

Svod je institut, ki se znači v materialnopravnem pogledu za afirmacijo lastninske pravice na premičninah, dasi dotični lastnik nima več faktične posesti. V Dušanovem zakoniku je ta institut urejen izrečno le za premičnine: govedo in konje. Kdor sumi, da je živina, na katero trči pri tretji osebi, njemu samemu ukradena ali uropana, ta ima pravico zahtevati, da mu tisti, ki se najde pri njem živinče, naznači osebo, od katere je pridobil to živinče. Okradeni ali oropani lastnik nadaljuje nato svoje poizvedbe pri označeni osebi in od le-te dalje pri

nanovo označenem predniku tako daleč, da pride do tiste osebe, ki ne more več nobenega prednika navesti, a to je pač sam tat ali ropar, ki mora plačati po zakonu. To glavno določilo člena 180 je dobilo še neko dopolnilo v členu 193, ki pa še nahaja edino-le v rakovačkem prepisu. Tu je določeno, da tisti, ki ne more »dati svodnika« t. j. imenovati prednika, od katerega je bil kupil živinče, plača za vsako živinče sedemkratni znesek (morda v enakih eksemplarjih *in natura*). Tu se pa že pozna, da je dobil institut modernejšo, gibčnejšo obliko. Duševnici, t. j. izvedeni možje ga namreč vendar le lahko oproste plačila, če se izgovarja posestnik živine: »kupih u togo zemlji«, pa bi bil dokaz za to pretežak. Zdi se, da je ta dostavek postulat poznejšega, živalnejšega prometa z živino, kar pač kaže na postanek tega določila v poznejši dobi za carjem Dušanom. Institut svoda se je ohranil v Srbiji še do najnovejših časov, kakor spričujejo listine še iz začetka 19. stoletja.

Institut najdbe je obravnavan v členu 116. Po smislu tega določila je zapovedano, da naj se vse, kar se najde v carjevi zemlji — gre seveda le za premično blago — objavi, kajti samovoljno pridržavanje pri sebi, čeprav z mentalno rezervacijo, da bo vrnil stvar, če jo kdo prepozna, bi imelo za posledico, da bi moral plačati globo kakor tat ali razbojnik. Kar pa kdo najde na tuji zemlji (na vojnem pohodu izven lastne države), mora prinesiti pred carja ali vojvodo. Tu imamo pač zopet opraviti s primarno okupacijsko pravico carjevo, in to po vojnem pravu.

O zastavni pravici imamo v Dušanovem zakoniku zelo kratek člen 90, ki pravi, kjer se nahajajo »zaloge« (zastave, *oppignerationes*), naj se odkupijo. Stojan Novaković je k temu členu pripomnil, da mu ni treba tolmačenja. Ipak treba nekaj povedati vsaj o *ratio legis* tega določila. Pred vsem je jasno, da gre le za premično blago in ne za hipoteke na zemljiščih. Zemljišča so se smatrala za rodbinsko last. Sicer pa tudi ni bilo mnogo kovanega denarja v prometu, ki bi bil prihajal v poštev kot valuta za posojilo in s tem za akcesorno pravico na lastninski pravici do zemljišč, ki tudi niso stala v nobeni javni evidenci. Pomniti pa je, da srednji vek pođ vplivom krščanskih cerkvenih nauk ni bil naklonjen dajanju na posodo. Za mesto Dubrovnik vemo iz zgodovine, da je dobilo l. 1279 prepoved prostega dajanja posojil na obresti (*usura*), le

notarske pogodbe o posojilu s *pena vel usura* od 5%—6% so bile dovoljene. V Srbiji pa so se, kakor uči Jireček, pečali osobito menihi z dragoletništvom (nakup žita in vina z namenom, da se pozneje dražje proda), in pa z dajanjem posojil na obresti, da so si na ta način slajšali svoje življenje. Ali car Dušan je to v ustanovni listini arhangelškega samostana v Prizrenu izrečno prepovedal, rekoč, da se mora tak svečenik zapoditi (1349). Ista *ratio legis* pa tiči tudi v določilu člena 90, namreč, zastavljenje predmetov je prepovedano, ter se morajo zastavljeni predmeti odkupiti, t. j. rešiti s plačilom. Enake misli so bile izražene tudi v trgovskih pogodbah z Dubrovčani iz l. 1349 in 1357, namreč, da je zabranjeno jemati od vlastelinov in drugih Srbov zaloge. Vidi se, da je car Dušan običaje, ki so se pojavljali v trgovskem prometu glede zastavljanja ali zala-ganja, pobijal, brez dvoma zato, ker ni hotel, da bi se odušstvo, ki se je širilo v pokrajinah ob morski obali, razpaslo tudi v sredini njegove države.

Po gpr. razmerju je bila lastninska pravica v glavnem precej enako urejena, kakor po zakoniku carja Dušana, vendar so gpr. določila tudi tukaj podrobneje ustanovljena. Najvažnejši liki, ki si medsebojno odgovarjajo, so: svobodnim dednim očevinam odgovarjajo približno viteška posestva (*Rittergüter*) in pa posestva svobodnjakov (*Erb-, Stammgüter*, v novem veku med Slovenci *Freisassen*); podložnim dednim očevinam pa kmetiški fevdi (*bäuerliche Lehen*), selskim ali župnim imetjem — *Almende*. Lastnina podložnih dednih očevin se je imenovala užitna last ali podlastnina (*dominium utile, Untereigentum*). Pridobitev nepremičnine je bila spočetka vezana na plačilo dotične cene in se je delila v prepodajo (*Uebergabe, investitura, sala*), uvedenje (*Einzug*), opustitev (*Auflassung, resignatio*, po nekod po simbolični uporabi *festucae*, bilke ali trske, tudi *exfestuatio* imenovana). V 14. stoletju je bila mestoma uvedena tudi že simbolična tradicija *per cartam*, vsekakor še z istočasno prepodajo »grude in vejice« (*Torf und Zweig*), odnosno »bilke« ali »trske« (*festuca, Halm oder Stab*). (Ta procedura se je v slovenskih krajih — vsaj do 16. stoletja ohranila v obliki prepodaje »trske in grude«, *Spann und Erd*.)

Zelo važen za gpr. pojmovanje pravic glede lastnine je institut t. zv. *Gewere*, ki pa nima ničesar opraviti niti z jamčevanjem (*Gewährleistung*) niti z brambo (*Wehr*), ampak prihaja od besed *vasjan, verjan* = *vestire* in znači obleko (*vestitura*) ter se prikazuje kot izvrševanje pravne oblasti nad predmetom na način, ki je na zunaj vidljiv. V razločevanju raznih vrst instituta *Gewere* (*rechte, hebbende, brukkende, blinkende Gewere*) se tu pobližje ne moremo spuščati; zadostuje naj, da ugotovimo, da je smel tisti, ki je imel

Gewere, vsak napad na njegovo oblast nad predmetom, odvrniti s silo, dalje, da je imel pri pravdanju glede tiste stvari boljši naslov za lastninsko pravico oni, ki je imel stvar v *Gewere*. Toda tisti, ki je stvar vkradel ali vropal (*raubliche Gewere*), ni užival pravic, ki jih *Gewere* daje.

Ako nekdo noče posedovalca stvari obdolžiti naravnost tatvine ali ropu, lahko naperi zoper njega t. zv. *Anelangkklage*. Tožnik, ki je trčil na stvar pri posedovalcu, upotil je svoje zasledovanje tako, da je, kakor da bi svojo oblast na stvari vzpostavljaj, položil svojo roko na njo, češ, da mu je vkradena ali vropana. Posedovatelj je moral na to tožnikove trditve ovreči, češ, da oni ni izgubil svoje oblasti na stvari neprostovoljno, ali pa je moral navesti svojega prednika in stvar »poriniti« njemu, da on prevzame nalogo, ovreči tožnikove trditve. Sprva je bilo tako porinjenje dovoljeno le 3 krat (*in tertiam manum mittere, interitare, intertatio*¹). Če tretji prednik ne more ovreči tožnikovih trditev in le-ta priseže, da ni prostovoljno izgubil oblasti nad predmetom (posest), morala se je stvar njemu izročiti. Na dlani leži, da je tu podana vzporednost tega gpr. instituta s svodom po Dušanovem zakoniku; podan pa je tudi lep primer, koliko natančnejše izdelane predpise pozna pisano germansko pravo. Seveda je prav lahko mogoče, celó verjetno, da je srbsko običajno pravo imelo mnogo podrobnih pravil glede oblasti na premičninah (državina), pa jih car Dušan ni sprejel v svoj zakon, ker so bila itak splošno znana.

Glede najdb ima germansko pravo natančnejša določila kakor Dušanov zakonik osebno o tem, da je najdbo razglasiti in da pripade po preteku določenega časa po razglasitvi lastninska pravica najditelju.

Okupacijska pravica je pristojala po germanskem pravu vsaj glede nekaterih mobilij vladarju, odn. teritorialnemu gospodarju v obliki regalov (lovski, ribarski, rudarski regal).

Obremenitev nepremičnin s služnostmi, in sicer tudi s takimi, ki so obstajale *in faciendo*, je bila po germanskem pravu mnogo-vrstna. V primeru s srbskopравnimi pravicami na tujih pašnikih naj omenimo, da deli germansko pravo te pravice podrobneje na: *ius compascui* (več posestnikov ima pravico pašnje na pašniku tretje osebe), *compascendi* (lastnik obremenjenega pašnika ima pravico pašnje poleg drugih upravičencev), *compasculationis recipro-cum* (več lastnikov si dovoli nasprotno pravico pašnje na svojih pašnikih) in *ius compasculationis simplex* (več lastnikov ima skupno gmajno, *almende* za pašnjo). V pogledu na izkoriščanje šum so pa obstajale posebne pravice sekanja drv (*iura lignandi*).

O nekem načinu utesnitve svobodnega razpolaganja z nepremičninami pa moramo tukaj vsaj nekoliko obširneje govoriti, namreč

¹ V najnovejšem času tudi ni več nesporno, kaj naj pomeni *intertatio*. Emil Goldmann (Beiträge zur Gesch. d. fränk. Rechtes, 1924, str. 51) uči, da se je stvar izročila neki »tretji roki« (*tertia manus*) kakor sekvstru.

o pravici prvenstva pri nakupu (*ius protimiseos*, ozir. *retractus*, *Näherrecht*). Ta pravica je bila osobito v slovenskih pokrajinah še do konca 18. stoletja zelo razširjena, kar nam priča nebroj primerov pravnih na vinogorskih zborih in kvaternih sodiščih. Iz tega pa smemo po vsej pravici sklepati, da je bil ta institut tudi že v srednjem veku dobrodober poznan in uporabljan. — Pri nameravani prodaji nepremičnin, ki se je smela seveda sploh le pod istimi pogoji izvršiti, kakor so bili faktično podani za prodajajočega lastnika zemljišča, torej z istimi rabotnimi ali desetninskimi obveznostmi, je bilo treba ponuditi zemljišče najprej fevdnemu gospodarju; šele, če ta ni hotel kupiti, najbližjim sorodnikom (*Befreundten*); če teh ni ali ne bi hoteli kupiti, pa sosedom zemljišča. Če se prodaja ni izvršila po teh predpisih, imajo fevdni gospod, oziroma dediči, bližnji sorodniki ali sosedje prodajalca pravico zahtevati zemljišče zase proti založitvi dotične kupne cene, in sicer še po več letih, od 1 do 3 (*retractus gentilicis*, *r. ex iure incolatus*, *r. ex iure vicinitatis*). Dejstvo, da se je ta pravica, ki je v Dušanovem zakoniku nepoznana, ohranila tako dolgo, kakor je gori navedeno, si moremo tako razlagati, da se je spričo ginevanja rodbinskih zadrug ob gpr. razmerah čutila živa potreba, ohraniti vsaj, kjer je bilo to lahko mogoče, gospodarsko skupnost sorodnikov ali sosedov, ki so imeli seveda tudi sicer največji interes na tem, da zabranijo poljubno urinjevanje tujih, nezaželenih sosedov. (Po nekod, n. pr. na dolenskih vinskih goricah, je šla ta samoobrambena pravica zoper tuje urinjence tako daleč, da so posestniki vinogradov na svojih letnih občnih zborih sami določevali, koga hočejo trpeti v svoji sredi kot soseda, koga pa ne, in so ga v drugem primeru kratkomalo iz gorice izbacnili, čeprav je bil že v posesti vinograda.)

Zastava zemljišča za dolg za časov carja Dušana germanskemu pravu ni bila več tako tuja, kakor v Dušanovi državi. Po gpr. naziranjih se je mogla zastava izvršiti v obliki: 1. pogojne prepodaje lastnine zemljišča (*Eigentumspfand*), 2. starejšega ustanovila (*ältere Satzung*), ko dobi upnik na zastavljenem zemljišču (ev. posestvu) posest in užitek (t. j. *Gewere*), 3. novega ustanovila (*neuere Satzung*), ko dolжник obdrži zemljišče, vendar se njega zastavitev razglasi pred sodnikom.

Zastava premičnin je bila v 14. stoletju že zelo v navadi. Ker je kanonsko pravo prepovedovalo jemati obresti, a to pravo za Žide ni imelo veljave, je bilo, vsaj po nekaterih partikularnih pravih, dovoljeno posluževati se Židov, da se je dosegel gospodarski dobiček. Tako pravi Mühlhausenski statut, če da nekdo drugemu predmet prostovoljno v zastavo, naj mu ga hrani 14 dni, odn. kakor sta se dogovorila; če pa v določenem roku zastava še ne bi bila rešena, sme si upnik na zastavljeni predmet izposoditi pri Židu denar. Če pa bi Žid ne hotel posoditi na zastavo, mora trikrat po 14 noči bližnjim sosedom razglasiti, da zastava še ni rešena, — po preteku tega časa pa sme zastavljeni predmet prodati. Da je Žid

kupil od upnika zastavljeni predmet, potem ga pa prodal dolžniku nazaj, seveda z dobičkom, je jasno, a v tem leži baš vir bogastva Židov in pa njihova vloga pri posredovanju kreditov. Na Slovenskem so bili v 14. stoletju Židje naseljeni osobito v Ljubljani in v Celju, stanovati pa so morali v posebnih ulicah.

Zarubitev na prisilni način je po germanskem pravu dovoljena za škodo, ki jo je storila živina ali pa tudi oseba. Tisti, ki je bil oškodovan, smel je živino zarubiti, odn. osebo škodljivca zajeti, da se zavaruje za odškodnino. Poslednji institut je v slovenskem običajnem pravu 17. in 18. stoletja dobro poznan, vendar v že omiljeni obliki, da sme osebi, ki jo najde kdo v škodi na svojem zemljišču, vzeti kakšen predmet, n. pr. orodje, klobuk, pečo, in jo ali sam shraniti ali pa nesti k neki določeni uradni osebi (n. pr. gorniku). S tem je bila podana na isti mah možnost povračila škode in pa dokaza za storilstvo. Brez dvoma je tudi ta institut tako star, da ga smemo smatrati že za 14. stoletje, da je slovensko običajno pravo. Ali je bil tudi v Srbiji ta institut v rabi, tega iz Dušanovega zakonika ne izvemo. Pač pa smemo z veliko verjetnostjo sklepati, da je obstajalo tudi tam vsaj nekaj sličnega.

§ 19.

6. Obvezno pravo.

Povsem naravno je, da ob primitivnih pravnih razmerah ogromne večine državljanov Dušanove države obvezno pravo ni kazalo kompliciranih pravnih institutov. Rodbina, ponajvečkrat strnjena v rodbinsko zadrugo (kučo), je nudila svojim članom hrano, perilo, obleko in le malo je bilo takih predmetov, ki so se morali sproti kupovati. Tudi je bilo med prostim ljudstvom v obtoku še zelo malo denarja; — v poštrev pride le kovani denar. Temu nasproti so plemenitniki (vlastelini i. t. d.) imeli pač še druge potrebe, ker so hoteli, da žive udobneje in sijajneje. Primerno tem enostavnim pravnim prilikam ljudstva se Dušanov zakonik do malega skoro nikjer ni spuščal v določila o obveznem pravu. Imamo le nekaj ustanov iz tega dela celokupnega splošnega prava, ki pa pravno naravo instituta predpostavljajo kot tako znano, da ni potrebe po posebni legalni ureditvi. Le tuptam dobimo kakšno določilo, ki posega pozitivno v pravno snov.

Najstarejša oblika presnavljanja lastninsko-pravnih razmer je bila menja ali zamenjanje enega predmeta za drugega. O menjah pa govori Dušanov zakonik le mimogrede v členu 43, kjer pravi, da niti car ne sme dedne očevine (baštine) brez

privolitve baštinka, kupiti ali zameniti. V dveh prepisih Dušanovega zakonika (ravaničkem in tekelijinem - sofijskem) se nahaja nadalje prepoved menje za popovske baštine pri členu 31. Kup pa se omenja večkrat. V členih 180, 193, ki govorita o svodu, je govor o kupu stoke (živine), v členu 132 je izražena dopustnost kupa plena iz tuje zemlje, v členu 59 je ustanovljena prepoved prodaje pronije, v členu 174 so določila za kupljenice, t. j. k baštini dokupljene njive, zemljišča, ki se smejo pod izvestnimi pogoji (str. 123) prodati.

Prosti trgovski promet stoji pod zaščito zakona (člen 120, 121), trgi se imenujejo carski. Gre za domače ljudi, ki naj svobodno nosijo svoje stvari na prodaj, gre pa tudi za trgovce tujce, ki uživajo celo posebno zakonito zaščito, o kateri je bilo že govora v § 8 (gl. str. 52, 53). Člen 118 govori o trgovcih, ki trgujejo s splošnim blagom, člen 119 o tistih, ki trgujejo s škrlatom boljše in slabše vrste.

V kateri obliki se je izvrševala menja ali kup, osobito pri zemljiščih, kedaj je bila pogodba sklenjena, o tem nimamo predpisov. Iz določila o darovanju zemlje od strani carja (člen 134) vemo sicer, da se je to godilo z zapisom listine. Poleg tega določa Dušanov zakonik za izročitev takse, in sicer posebej za nepremičnine, posebej za nekatere premičnine. V vseh drugih primerih smemo le domnevati, da sta bila kup in menja veljavna le kot realna kontrakta. Izpolnjeni kup je pač držal, obveljal; samo konsenzualno sklenjena pogodba še ni imela obvezne moči. Da bi se bilo o sklepu pogodbe v potrdilo »pilo«, ni domnevati spričo ostrih določil glede treznosti, o katerih bo seveda še pozneje govora.

Darila so v Dušanovem zakoniku večkrat omenjena, v kolikor pride car kot darovatelj v poštev, vendar so to le že izvršena darila. Ne vemo, kaj je bilo predpisano za druga, ne carjeva darila med plemenitniki, zakonci i. t. d., niti ne, ali so bile poznane darilne pogodbe, ki se niso takoj izvršile.

Zakup nepremičnin je posredno predpostavljen v členu 197, kjer je govor o travnini, ki se plača za prezimovanje živine na vlastelinski zemlji.

Posojilo ni v Dušanovem zakoniku neposredno obravnavano. Le iz določila, ki prepoveduje »udavo« pred sodiščem (člen 84), dobimo vpogled v način izterjavanja terjatev, ki morejo, ne pa morajo biti posojilne. Udava je personalni arest,

ki ga povzroči upnik na osebi dolžnika ali sam ali po sodniku; sodišče, h kateremu je bil dolžnik zvezan priveden, ga drži toliko časa v zaporu, da plača dolg, seveda po svojih sorodnikih ali prijateljih. Ta personalni arest se je izvrševal v Srbiji v 13. in 14. stoletju, a Dubrovčani so počeli boj proti takšnemu načinu izterjavanja, naravno, ker so oni kot trgovci pri tem največ trpeli. Če so koga od njih zaprli, odpomoč s plačilom dolga za nje ni bila tako lahko pri roki, kakor pri domačinih. Omenjeni člen 84 pa ne sprečava udave splošno, ampak le pred sodiščem. Če je namreč stvar (pravda) že pri sodišču, naj se reši po zakonu, nikar pa, da bi upnik-tožitelj prejudiciral pravdi s samolastnim zajetjem dolžnikove osebe, ki se nahaja že pred sodiščem.

O pravici jemati od posojila obresti, smo govorili v zvezi z izvajanjem o zastavitvi premičnin (str. 125, 126). Tu bodi le še dostavljeno, da v Dušanovem zakoniku ni zadevnih določil. Prav tako pa niti ni določil o dokazu za dano posojilo bodisi v denarju, bodisi v blagu, ki pa je pač nedvomno že za časa carja Dušana bilo v rabi. Ta dokaz je bil rovaš.¹ To je na dvoje preklana palica, na katero se zarezujejo dajatve pri obeh polovicah palice hkrati, a ena polovica ostane upniku, druga dolžniku. Le če se ujemajo docela vse zareze na obeh polovicah, je podan dokaz za posojilo. Dokazovanje z rovašem je še dandanes v srbskem obč. drž. zakoniku ohranjeno. Domneva je opravičena, da je bil tak dokaz tudi že v stari Srbiji carja Dušana v rabi, kakor je uporaba istega dokazila tudi že pri severnih Slovanih prav zgodaj zgodovinsko izpričana.

O nekem posebnem institutu iz obveznega prava je govor v čl. 92, namreč o »z a r u č e n j u«. Če namreč kdo spozna na svojem potu živinče (največkrat konja), ki ga rabi drug, za svojo last, zajame lahko tega drugega (če je jačji!) in ga povede do najbližjega sela. Tu ga izroči ljudem, da ga zavarujejo toliko časa, da gre on k sodišču in napravi tožbo. Če bi ljudje, ki jim je osumljeno osebo izročil v varstvo, le-to izpustili

¹ K etimologiji besede rovaš pripomnimo, da izvaja Jagić ta izraz iz madjarščine (»roni«), dočim mislita Miklošič in Mazuranić, da je slovanska (iz debla ry, — rovati, rvati). Zanimivo je, da ima srbski institut »poreza« nedvomno iste funkcije dokazovanja, vendar le pri porezovanju rovaša glede plačila davkov.

na prostost ali pa je ne hoteli izdati sodišču, moralo bi selo plačati od sodišča precejeno škodo. Enako določilo je zapopadeno v čl. 149 glede tatov in roparjev, ki jih nekdo izroči župi ali vlastelinu, da ga zavarujejo. Imamo v obeh primerih opraviti z izrazitim načelom, da veljaj vera in poštenje. Če je nekdo sprejel zaupano mu osebo, naj tega zaupanja ne krši; če ga pa krši, je za to odgovoren s svojo imovino!

O rabokupnih in delovnih pogodbah Dušanov zakonik nima nobenega spomina. Glede mezdnih pogodb imamo v prvi vrsti opraviti z javnopravnimi uslužbenci, kakor so bili pisarji, pristavi, sokalniki, i. t. d., pri katerih moramo tako pogodbeno razmerje predpostavljati. Kako pa so se te vrste pogodb sklepale, ne vemo. Domnevamo pa vsekakor lahko, da ustno. Za pristavovo delovanje so bile predpisane takse (člen 108); koliko od teh je dobil on, ne vemo. Za logofeta in dijaka imamo navedeno v členu 134 nagrado za njuno poslovanje. Izven javnopravnih uslužbencev pa si le težko mislimo obstoj drugih mezdnih pogodb; kajti ob institutu otrok (robov) za opravljanje domačih in poljskih del, ni bilo treba še drugih oseb. Še o tem se da dvomiti, ali so bili sokalniki, pristavi, cariniki i. sl. vedno iz svobodnega stanu vzeti ali pa so morali vršiti svojo službo kot pripadniki nesvobodnega stanu.

Dušanov zakonik pozna več vrst obvezne odgovornosti za druge. Predvsem je v čl. 88 govor o porokih (jemcih), ki so odgovorni za svojo osebo, individualno. Če se pravdata vlastelina, mora oni, ki je izgubil pravdo, dati poroke, ki jamčijo, da propala stran vestno izpolni dolžnost, ki jo naloži sodnik. Zdi se, da je tu jasno izražena prepoved, izogniti se posledicam izgubljene pravde na način, ki je bil inače po pravu pesti (*Faustrecht*) priljubljen, t. j. da jačji vedno obdrži pravo. Na drugi strani pa pomeni baš navedeno določilo tudi sprečavanje udave med vlastelini. — O večstranskem jamstvu ali poroštvu je govor v čl. 114. Tu je izrečeno, da v primeru, ko človek, ki je pobegnil v tujino, pride nazaj v lastno državo, jemci, ki so zanj jamčili, ne plačajo ničesar. Tu gre pač le za časovno omejitev poročstva, da izpolni tretja oseba neko obveznost. Če je namreč bila ta oseba pobegnila, nastopila je dolžnost porokov, da stopijo sedaj oni namesto pobeglice in

izpolnijo njegovo obvezo. Če pa se pobeglica vrne in je v njegovi moči, da izpolni sam obvezo, poroki ne jamčijo več primarno, ampak le še eventualno, subsidiarno. Tako si je treba pač določilo tega člena predstavljati, in sicer ne bi imelo smisla. Iz vsega tega pa vidimo, da institut »poroka in plačnika« v Dušanovem zakoniku še ni znan.

Poseben primer jamčevanja je izražen v čl. 51, kjer pa ni govora o poročstvu za že obstoječe, ampak o obvezah, ki utegnejo šele nastati. Značilen je ta člen tudi radi tega, ker daje po vsej priliki oblikovne predpise, kako se ustanovi tako jamstvo, dočim pri čl. 88 in 114 ne poznamo oblike in načina prevzema jamstva ali poročstva. V čl. 51 je namreč govor o jamčevanju za sina ali brata, ki ga nekdo izroči na dvor za dvorjanika. Če ga vzame car šele potem, ko se je zavezal predajalec formalno na carjevo vprašanje: »Verovati li ču ga?« z besedami »Veruj koliko i mene!«, jamči predajalec za vsako krivico, ki jo stori izročeni dvorjanik v službi in plača zanj. Če ga pa car vzame brez navedene formalne verbalne obveze, plača škodo dotični dvorjanik sam. Tako razumemo ta člen, ker mislimo, da je beseda »takojo« v drugem stavku v časovni in stvarni antitezi z oblikovno proceduro prvega stavka in pomeni tako kakor v latinščini »statim« ali »ilico« (*auf der Stelle*). Če stvari ne bi vzeli tako, ne bi mogla imeti pametnega smisla; osobito se ne moremo priključiti mnenju Stojana Novakovića, da gre za razliko med disciplinarnimi in drugimi hujšimi pregrehami. Takih diferenciacij v 14. stoletju pač kazensko pravo še ni delalo.

Dušanov zakonik pa ustanavlja na mnogih mestih kolektivno jamčevanje ali odgovornost za škodo. Ob zadružno-agrarnem ustroju države imelo je važno vlogo — medsebojno jamčevanje rodbinskih zajednic (kuć, zadrug) za zločine, ki jih je zagrešil poedinec, ki pripada k zajednici. Še več, odgovornost se ni ustavila pri rodbini ali zadrugi, ampak prešla je v izvestnih primerih v odgovornost sela, okoline in župe. Kakor smo že zgoraj poudarjali (glej str. 115), gre tu za pasivno kolektivno odgovornost, ki je imela svojo osnovo v nujni domnevi, da bi sorodniki ne izdali svojega druga, če ne zadene škoda za zatajitev vseh skupaj.

Posamezni primeri za kolektivno pasivno odgovornost so: Za nevero in druge krivice jamčijo brat, sorodnik iste kuće,

vsa rodbinska kuća (čl. 52; enako čl. 71). Za tatvino in rop plača, če se zgodi v okolici mesta, mestna okolica, to so mestu najbližja sela (čl. 126). Enako jamči okolica za požig sela, ki ga nekdo požge ali drugače uniči, če je lastnik sela umrl. Zaščiten je njegova *hereditas iacens* proti grabežljivim sosedom za ves čas, da se oglasijo dediči in prevzemo dediščino (čl. 58). Za tatvino svinj iz carske svojine plača okolica (čl. 191). Če odreče selo ali njegov načelnik prenočišče in zavetišče trgovcu, pa se temu nekaj vkrade ali pogubi, plača vso škodo ali posamezni gospodar ali načelnik ali vse selo (čl. 159).

Tudi po gpr. naziranju sta bila kup in menja realna kontrakta. Seveda je bila vsa ta snov po germanskem pravu podrobno urejena. Ne moremo dvomiti, da so obstajali v državi carja Dušana običajno-pravni predpisi, kakor jih je imelo germansko pravo n. pr. o *laesio enormis*, o hibah pri prodani živini, i. t. d., vendar nam iz Dušanovega zakonika niso znani. Posebej naj tu omenimo gpr. institut potrditve sklepa pogodb, osobito kupnih, menjalnih in zakupnih, z — likofom (*Leitkauf*). V bistvu realnih kontraktov je bilo, da se je vsaj nekaj v resnici dalo, kar je značilo, da se prevzemnika obveže. To je bil lahko tudi kakšen mali znesek (t. zv. *Festigungspfennig*), ki se je od pogodnikov in prič kot *Wein-* ali *Leitkauf* zapil. Ta navada ali razvada se je med Slovenci razpasla tako zelo, da so smatrali likof za bistven element pogodbe, da so celo ljudski sodniki na vinogorskih zborih in pri kvaternih sodbah zahtevali za izrek sodbe svoj »likof« v vinu. Ker je to za 16.—18. stoletje listinski izkazano, smemo opravičeno sklepati, da je bil ta institut vsaj v vinogorskih krajih tudi že v 14. stoletju v rabi.

Gpr. zakupno pravo je vedno razločevalo najemninske in zakupne pogodbe. Prve so dovoljevale le porabo predmeta, druge tudi užitek. Pri najemninskih pogodbah je veljalo — po večini —, da kup najemninskega predmeta razdere najemninsko razmerje. Poseben, starodaven način zakupne pogodbe glede živine je bil tisti, ki se je sklenil tako, da ima zakupnik na pošestvu, ki ga vzame v zakup, vrniti baš toliko glav živine, kolikor jih je inventarično sprejel (*Eisernviehvertrag*); rizik je šel na rovaš — zakupnika, kajti »*eisern Vieh stirbt nie*«.

Posojilo se je gpr. smatralo za realen kontrakt. Predaja denarja se je izvršila *obligandi causa*, (ona ustanovi posojilno pogodbo) ne *solvendi causa*. Precejšnjo vlogo je igral pri sklepanju takih pogodb rovaš (*Kerbholz*); kajti v vinogorskih zapisnikih iz 18. stoletja se nahaja celo oblika, da posojilna pogodba ni razdrta, dokler ni rovaš zlomljen. Domnevamo opravičeno, da je običajno pravo med Slovenci tudi že v 14. stoletju imelo neke pobilžje predpise z ozirom na rovaš, ki jih pa ne poznamo več.

Jamčenje za povračilo posojila je srednji vek v Nemčiji že omilil: Dočim je prvotno moral dolžnik odslužiti kot upnikov suženj svoj dolg, če ga ni mogel plačati (*Uebergabe zur Hand und Halfter*), je v srednjem veku ostalo le še zaprtje v »turnu« (*Schuld-turm*), a tudi to je bilo sčasoma omejeno na določen čas, n. pr. na 14 dni, nakar je bil dolžnik pripuščen k prisegi, da bo eno tretjino svojega zaslužka izročil upniku. Osebna eksekucija se je ohranila, kakor nam to spričujejo zapisniki o vinogorskih pravdah med Slovenci, do 18. stoletja, toda vsekakor le napram nevoljnikom. Iz dejstva, da se je ta institut ohranil tudi še po recepciji rimskega prava, pa smemo sklepati, da je bil ukoreninjen že več stoletij poprej v običajnem pravu.

Omeniti je še nek drug način gpr. eksekucije za nepovrnjeno posojilo, namreč t. zv. *obstagium*. Ako ugleden, imovit dolžnik ni plačal ob določenem roku, smel je natančno po sklenjenem dogovoru priti upnik, na predhodni opomin ali tudi brez tega, bodisi sam, bodisi s spremstvom, na dolžnikov dom in tam popivati in se veseljačiti, dokler dolg ni bil poplačan. Vse to je bilo zelo drago, zatoorej so dolžnikovi sorodniki in prijatelji skrbeli za to, da se je dolg kmalu plačal.

O nekakšni anticipativni eksekuciji po gpr. običajih, ki spominjajo na institut »zaručenja« Dušanovega zakonika, smo že govorili na koncu prejšnjega §-a, kjer je razložen način prisilne zarubitve v osiguranje škode in dokaza storilstva. Še sličnejši institutu zaručenja pa je primer, ki ga navaja Mühlhausenski statut. Tudi tu gre, kakor v Dušanovem zakoniku, za vkradene ali vropane stvari. Dotičnik, čigar je last, ima pravico, da onega, pri komur je svojo stvar videl, pripravi z lepa do tega, da gresta skupno na sodišče. Če pa oni tega noče storiti, sme oškodovani druge prositi, da pridrže branečega se tatu ali roparja. Če pa ni nikogar, da bi pomagal, sme oškodovanec kričati »über seinen Hals«, da prikličé pomagalice. Ako pa bi ga oni napadel, sme ga v takem primeru brez strahu pred kaznijo poškodovati na telesu.

Poroštvo (*Bürgschaft*) je bila prvotno *waditatio*, t. j. jamstvo za osebo poroka, ki pride za sigurnost povrnitve dolga v suženjstvo upnika. Porok je sicer druga oseba, pa vendarle tudi samodolžnik in plačilnik; upnik ga sme terjati še prej kot dolžnika. (Takisto osobito še Mühlhausenski statut leta 1220). To primarno jamstvo pa se je v poznem srednjem veku omililo na subsidiarno jamstvo. Le če dolžnik ne plača, sme upnik izterjati dolg pri poroku. Prvotna oblika prevzetja poroštva je javna procedura pred sodiščem s prepodajo bilke (*festuca*) ali trske, pozneje je zadostovala ista procedura brez intervencije sodišča. Poroštvena zaveza ni bila podedljiva.

Za slovenske pokrajine naj še omenimo nek pravni institut, o katerem mislijo nekateri avtorji, da je še iz časov Babenberžanov: Zaveza pod klauzulo »des allgemeinen Landschadenbundes«,

ki je veljala najmanj za Koroško in Kranjsko. Zdi se, da izvira ta institut iz italijanskega prava, ker zahteva *instrumentum guarentigiatum*, t. j. garancijsko listino, ki se napravi pred notarjem in daje upniku pravico, da si poišče povračilo za vsakojako škodo zastran neizpolnitve pogodbe iz vsakršne imovine upnika ali njegovih dedičev, ne da bi moral izposlovati sodbo in celó, ne da bi se zaslíšal dolžnik (na Kranjskem), odn. po predhodnem zaslišanju dolžnika (na Koroškem). Imamo torej opraviti z nekakšno generalno hipoteko na vsej imovini s pravico eksekucije brez intervencije sodnika. Ta institut utegne biti zelo star, omenja pa se tudi še v nekaterih zapisnikih vinogorskih zborov iz 18. stoletja. (Po vsej priliki ga smemó smatrati za predhodnika izvršilnemu naslovu v smislu §-a 3 v Sloveniji in Dalmaciji veljajočega notarskega reda.)

Kolektivnega jamstva v takšni obliki, kakor smo ga spoznali iz predpisov Dušanovega zakonika, v 14. stoletju za germansko pravo ni več, dasi je bilo v germanskem prapravu enako kakor v Srbiji za rod (*Sippe*) podano. V razvojnem poteku, ki je uničil ozko rodbinsko zvezo v zadrugi, je morala tudi kolektivna odgovornost rodbine pasti. Le sporadično čitamo še v nekaterih mestnih statutih o jamčevanju vseh udeleženih upravičencev almende, da jamčijo skupno za tistega soudeleženca, ki je bil dolžnik meščana in je bil tudi pred pristojnim sodnikom tožen. Kolektivnost obstoja v tem, da sme meščan tudi osebe, ki uživajo almendo glede »*Wasser und Weide*« skupno, z dolžnikom vred zarubiti, t. j. osebno zapreti. Taka in enaka, na starogermansko pravo še spominjajoča določila se nahajajo v Mühlhausenskem, Zwickauskem in tudi še Hemauskem (1350. l.) statutu.

Germansko pravo se je glede odgovornosti kretalo čedalje bolj v smeri individualne odgovornosti; n. pr. večkrat omenjeni spomenik iz 13. stoletja, Mühlhausenski statut, določa, da je mož za dolg svoje žene odgovoren le do zneska, kolikor je vreden njen nakit na glavi, ki pa znašaj le 6 penezov. Temu splošnemu gpr. pokretu nasproti pa se je med Slovenci ohranila še dolgo odgovornost hišnega gospodarja za vse krivice, ki jih store njegova žena, otroci in posli. Kolektivna odgovornost, ki je bila najznačilnejši moment zadržnega življenja, omilila se je, ko so zadruge čimdalje bolj pešale in izgubljale svoj prvotni pomen, v reprezentančno odgovornost hišnega gospodarja, ponajvečkrat le za tiste člane, ki so živeli ob gospodarjevem kruhu. V zapisnikih o pravih pred ljudskimi sodišči iz 16.—18. stoletja imamo mnogo primerov in dokazov za to, kako je tlela med narodom še zavest o skupni odgovornosti rodbine; ni dvoma, da je bilo temu tudi v srednjem veku tako, osobito če še uvažujemo, da so takrat še šteli prebivalstvo po ognjiščih, in ne po dušah, kar smo že prej ugotovili.

Glede meznega prava treba slično, kakor za pravne razmere za časa carja Dušana, tudi za sodobno germansko pravo pokazati najprej na dejstvo, da so bili spričo fevdalnega sistema velikašem

na razpolago osebno neprostiti ministerialci (*Dienstmannen, Ministeriales*), odnosno nevoljniki, vsled česar na deželi ni moglo priti do posebno živahnega razvoja omenjene panoge obveznega prava. Pač pa govoré o mezdnih pogodbah mestni statuti srednjega veka — za posle, ne da bi omenjali posebnih oblikovnih predpisov. Vsekakor izhaja iz teh statutov, da imajo gospodarji v mestih precejšnjo oblast nad posli, da pa odklanjajo odgovornost za take škode, ki jih povzročé posli, četudi le iz malomarnosti, n. pr. pri požarih. Kakor je videti iz primere z gornjimi navedbami glede odgovornosti gospodarjev za posle v slovenskih pokrajinah, je šlo germansko pravo v mestih druga pota, kakor pa slovensko običajno pravo.

ŠESTO POGLAVJE.¹

Kazensko pravo.

§ 20.

1. Splošna določila.

O institutu kazni moremo govoriti šele tedaj, ko ima država že moč, da se istoveti s tistim, čegar pravne dobrine so bile zlobno ali vsaj malomarno okrnjene, ter da učini storilcu zla (zločincu) neko protizlo, ki bodi povračilo za učinjeno zlo. Že pred carjem Dušanom je imela srbska država to moč, a baš car Dušan si je v svojem zakoniku zelo prizadeval (primeri določilo člena 34: Kdor »... prečuje zakon carstva mi...«), da osredotoči vso kaznovalno pravico v rokah državnih sodnikov, odn. sebe samega. S tem je nastal institut, ki ga imenuje današnja jurisprudenca — javnopravna kazen.

Predvsem je povdariti, da rabi Dušanov zakonik za pojem kaznovati, kakor je danes v rabi, več različnih izrazov. Tako stoji za »kaznovati« izraz »kazati se« v čl. 6, 8, 109, 140, 141, 146, 147, 178; dalje »vedevsati« (pedepsati, iz grškega *paideuein*, *epaideua*) v členu 11 in 19 (za pravoslavne duhovne),

¹ Slovestvo: Stojan Novaković: Zakonik Stefana Dušana; Konst. Jireček: Staat und Gesellschaft im mittelalter. Serbien; Das Gesetzbuch des serbischen Zaren St. Dušan; Svetislav Djorić: Verbrechen und Strafen im Gesetzbuche des serb. Z. St. Dušan (Zeitschr. f. vergl. R. R. W. XXX); Kadlec-Taranowski: Prvobitno slov. pravo; Vladislav Namislawski: Nacrt razvoja sudstva v srednjem vek. Srbiji; Serbskie prawo karne w wiekach sriednich; Fedor Taranowski: Povodom jednog novog istraživanja iz istorije srpskog kriv. prava (Arhiv 1914, XI); Mihail Poličević: Ustrojstvo pravosudja u staroj srbski državi; Boža Marković: O dokazima u krivičnom postupku; Karl v. Amyra: Grundriss des german. Rechtes; Richard Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte; Heinrich Brunner: Deutsche Rechtsgeschichte; Metod Dolenc: Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju; Postanek in pomen institucij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem; Herbert Meyer: Das Mühlhäuser Reichsrechtbuch; Heinrich Gengler: Des Schwabenspiegels Landrechtbuch; Julius Weisske: Der Sachsenspiegel; R. His: Strafrecht der Friesen im Mittelalter.

dalje »pati-ti i plati-ti« (člen 99); največkrat pa ne upotrebljava nikakšnega generalnega izraza, ampak navaja takoj specialni način kaznovanja, n. pr. storilec se obesi, oslepi, itd. Značilno je, da rabi car Dušan izraz »kaže se« v pomenu »kaznuje se«, ali »kazni se«. Pri Slovencih ta izraz od brižinskih spomenikov (okoli 970. l.), ki rabijo izraz »pocazen«, pa do začetka 19. stoletja ni bil v rabi. (Slovenski viri iz 16. stoletja se poslužujejo izrazov »pena«, »kaštiga«, tudi »štrafenga«). Etimologično izvajajo besedo kazen: *M i k l o š i č* iz kajati (kajazn⁷; staroslov. = kesati se), *Ma ž u r a n i č* in *R a m o v š* (Slov. Pr. 1920, str. 230 nasl.) pa iz kazati, kažem (tako kakor n. pr. v stavku: »jaz ti že pokažem!« = odrediti, zapovedati). Dušanova raba izraza »kaže se« pomeni, da se učini zlo, ki ga vелеva, zapoveduje car, v nasprotju z zlom, ki ga učini oškodovalec ali njegova rodbina; stoji torej etimologično bliže *Ma ž u r a n i č e v i*, odn. *R a m o v š e v i* razlagi.

Ustanovili smo kazen kot javnopraven institut, s katerim država povrača zlo za zlo; za to pa vsekakor tistih določil, ki govoré le o plačilu škode, čeprav v večkratnem znesku (n. pr. člen 143), ne bomo mogli smatrati za strogo kazenska določila. Ker pa ne vemo, kako so se te vrste kazni, ki so nekako zasebnopravnega značaja, odrejale, nam je težko postaviti mejo med javnopravnimi in zasebnopravnimi »kaznimi«. Pri vsem tem pa pridemo še na novo, zelo zanimivo dejstvo, ki naj bi osvetlilo vprašanje, v koliko je Dušanov zakonik zares zatrl osebno kaznovalno pravico, namreč na negativno stališče Dušanovega zakonika, da o institutu *k r v n e o s v e t e* prav ničesar ne pove. Dasi je bil institut krvne osvete tako kakor pri drugih narodih brez dvoma tudi med Srbi v rabi, Dušanov zakonik v njem nima niti velewnih niti zabranilnih predpisov. »V Dušanovem zakoniku ni niti ene odredbe več glede vražde za ubijstvo, on pozna vraždo samo kot izvestno merilo globe; pa to je povsem nasprotno narodnemu običajnemu pravu, po katerem se je plačevala ne samo globa za ubijstvo gospodarju, ampak treba je bilo pomiriti in odškodovati rod ubijalca in ubitega, da se spreči osveta za ubijstvo, ki se je ohranila v narodnih običajih. O tem pa Dušanov zakonik docela molči...« (Poličević.) Napačno pa bi bilo, ako bi se hotelo iz tega dejstva sklepati, da je car Dušan krvno osveto prepovedal. že radi tega, ker je njegov zakonik, kakor smo doslej opeto-

vano povdarjali, še stotero drugih pravnih institutov molče prezrl, da si morali biti v rabi, ker si drugače življenja misliti ne bi mogli. Veliko bližje smo torej resnici, če iz molka v Dušanovem zakoniku sklepamo na — tiho toleriranje krvne osvete. In res imamo zgodovinske dokaze za to, da je n. pr. nekaj let po smrti carja Dušana njegov sin Uroš (leta 1362) sklenil pogodbo z Dubrovčani, da se za smrt v vojni ne sme vršiti krvna osveta. Sicer pa pričajo še dandanašnji poboji iz krvne osvete v nekih delih Srbije, Albanije, Hercegovine, Črne gore in Dalmacije, da se pravo krvne osvete še dandanes udejstvuje. — Glede izvajanja krvne osvete je pripomniti, da je morala biti *n a p o v e d a n a (cridare sanguinem)*, da je šla od roda, kateremu je pripadal oškodovanec, do roda, čigar član je bil oškodovalec; toda ženske in otroci so bili od osvete izvzeti. Ali pri vsem tem moramo iz odreditve ostrih kazni za osvetne delikte (umor, uboj, težka telesna poškodba = »kri«), dalje iz diferenciacije med naklepnimi in malomarnimi usmrtitvami sklepati, da je car Dušan, če že ni mogel krvne osvete docela iztrebiti, vendar vsaj poskušal udejstvovanje pravice do krvne osvete zakonodajnim potom kolikor mogoče utesniti.

Kaznovalne pravice državnih sodnikov, temelječe na moči zakona, pa car Dušan ni šele uvedel, ampak njegov zakonik jo predpostavlja kot že priznan praven institut. Po nekod se zakonik kar sklicuje, da naj se izreče kazen po »zakonu svetih otac«, n. pr. v členu 6, 109. Vsekakor pa imajo vsa njegova določila, ki zagrožajo kazni, to svrho, da naj bo zaščiten izvestna, po vsebini določbe označena pravna dobrina. Poleg javnopravne osvete prevladuje zastrašilni namen, *g e n e r a l n a p r e v e n c i j a*. N. pr. če naj se pri nekih deliktih storilec usmrti, nato pa še obesi, ali sramotno osakači (*mutilatio, Verstümmelung*), to ne more drugega pomeniti, nego svarilo drugim osebam, da naj ne zakrivijo istega dejanja. O *s p e c i a l n i p r e v e n c i j i*, ki hoče, da se storilec-zločinec s kaznijo po značaju poboljša in s tem za bodoči čas od morebitnih nadaljnih kaznivih dejanj odvrne, pri Dušanih kaznih ni sluha.

Nikjer ni opore za mnenje, da bi bil car Dušan namenoma razlikoval med civilnimi, kazenskimi in administrativnimi krivicami. Da v členu 51 ne moremo zazreti primera disciplinarnega prekršaja, kakor misli to Stojan Novaković, o tem smo že razpravljali (gl. str. 133). V členu 5 in 52 se imenu-

jejo neke vrste krivic »zagrešenije«. Mnogokrat se predpostavlja vsebina kazenskopravne norme kot znana, ker ni podana definicija, kaj naj se razume pod dotičnim kaznivim dejanjem ali zločinom. Imeli bi torej morda tu opraviiti z neke vrste blanketnimi zakonitimi določili, t. j. z določili glede kazni, kjer se mora dejanski stan šele s posebno normo precizirati. Toda stvar moremo bolje tako tolmačiti, da je bila vsebina kazenskopravne norme že spričo upotrebljenega tehničnega termina, kakor n. pr. nevera, ubijstvo, tat, gusar, i. sl. nekaj ljudstvu obče znanega, kar sploh ni potrebovalo približjega objašnjenja.

Predmeti kazenskopravne zaščite, bolje zaščite z zakonito odrejenimi kaznimi, so bili: človeško življenje, zdravje, telesna celovitost (integriteta), čast — splošna in spolna, imovina, pravoslavna vera, osebna svoboda, trgovski promet, mir in red v državi, pravica obdržavati sabor, mir grobov, pravilno administrativno poslovanje, kovanje novcev. Vidi se, kako pestra množica pravnih dobrin pride do zaščite, a te pravne dobrine so — vsaj nekatere — še posebej diferencirane, n. pr. življenje, telesna varnost ali čast plemenitnikov in duhovskega stanu so bolj zaščitene kot iste pravne dobrine meropsov ali vlahov, i. t. d.

Predmeti kaznovanja so bile posamezne osebe, pa tudi »kuće« in sela, primerno temu, kakor je bila odrejena individualna ali kolektivna odgovornost.

Način kaznovanja je bil mnogoličen, vobče prav krut, kar pa je le odgovarjalo splošnim pravnim razmeram srednjega veka vseh narodov. Kazen se je tikala življenja, telesa, osebne svobode, časti in imovine. Talijonski princip se uveljavlja v mnogih določilih, vendar v omiljeni, simbolični obliki. Večinoma naj se okrne tisti telesni ud, ki je bil povzročitelj kaznivega dejanja. Kazenska sredstva se razlikujejo med seboj po višini krivde; nekatere kazni pa je smatrati za izrazito sramotilne kazni, n. pr. odrezanje ušes, žigovanje na obrazu, i. t. d. Ne pozna pa Dušanov zakonik kazni sramotne izpostavitve s »trlico« okrog vratu (*auf den Pranger stellen, mettre au violon*), ki jo inače pozna srednji vek v različnih oblikah.

Vobče so vse kazni po Dušanovem zakoniku »absolutno« določene, t. j. za neke vrste navedenega delikta naj sodišče

izreče baš tisto vrsto kazni, katera je v zakoniku navedena. Pri tatovih in razbojnikih je bilo vsako pomiloščenje, torej znižanje kazni, sploh prepovedano.

Ločitev kazni po značaju funkcije kot sredstva represije ali reparacije (pribavitev odškodnine) ni izvedena. Obe se nahajata druga poleg druge, pa niti nista dosledno izvedeni; ponekod (n. pr. člen 76) sta kumulirani.

Vrste krivde so že različne. Največkrat predpostavlja Dušanov zakonik določno krivdo posamezne osebe, toda spričo nedostatne zakonodajne tehnike je ostalo mnogo-krat nejasno, ali ni morda tudi kulpožno dejanje, ki krši isto pravno dobrino, enako kaznivo. Tako se v členu 57. navaja za plenitev, požig ali drugo zlo, ki ga učini vlastelin na »priselici«, da mora biti storjeno »pizmom«, t. j. iz maščevalnosti (*inimicitia*, *Racheleidenschaft*). Kaj pa je bilo z zlom, ki ni iz maščevalnosti učinjeno, ne vemo. Dušanov zakonik sicer ne razlikuje med afektnim in premišljenim ubijstvom, pač pa ima posebno kazen za nalaščno (»nahvalicom«) povzročeno smrt človeka in za ono, ki ni storjena nalašč; prvo dejanje se kaznuje z odsekanjem obeh rok, drugo pa z globo (člen 87). Razen tega stoji v Dušanovem zakoniku še drugo določilo glede ubijstva v čl. 94. Če namreč vlastelin ubije sebra v mestu ali selu, bodisi kmetiškem, bodisi pastirskem, plača globo 1000 perper, če pa ubije sebar vlastelina (bržčas ravno tako v mestu ali selu, t. j. med hišami), zadené ga kazen, da se mu odsečeta obe roki in da plača globo 300 perper. Tu ni navedeno, ali gre za določno ali kulpožno dejanje; bržčas ima zakonik v mislih kulpozni ali kvečjemu uboj v afektu, ker je za nalaščni (premišljeno izvedeni) uboj določil kazen že v čl. 87; vendar polaga tu posebno važnost na stanovsko razliko storilca in pa na kraj storitve. — Pri gospodarskem deliktu popašnje razlikuje se storitev »z grehom« (kulpožno) in »nahvalicom« (= nalašč, določno) ter je odrejena za prvi primer le reparacija škode, za drugi pa tudi še represija (čl. 76). Ni pa navedeno, ali gre za *dolus* ali *culpa* ali za oboje pri odvedbi delavcev v tujo zemljo (»provod«: čl. 93).

O krivdni obliki poskusa Dušanov zakonik ne govori. Ne vemo torej, ali se je poskus kaznoval, ali ne. Bržčas je odločevalo samo v resnici učinjeno okrnjenje pravne dobrine. Pač pa je nekaj rahlega spomina za krivdne oblike nasnovanja

(»provodžija«, *Anstifter*) in udeležbe (»vestnik«, *Teilnehmer*) (čl. 132). Zdi se, da vse tri oblike krivde niso bile enako kaznive; vsaj po starejših zakonih je bila glede čarovnikov in otrovnikov in njih nasnovateljev kazen različna.

Pravica silobrana je podana v zelo širokih mejah. V čl. 86 je določeno, da je pri ubijstvu vedno tisti kriv, ki je sovražnost pričel. Dasi je bil začetnik tepeža ubit, na strani ubijalca ni nobene krivde.

Da bi o moten je uma z alkoholom izključilo ali omililo krivdo, iz Dušanovega zakonika ne izhaja. Nasprotno, zdi se, kakor bomo še videli, da v pijanosti storjeni delikt smatra za dejanje posebno težke krivde.

Tudi germansko kazensko pravo srednjega veka tiči skraja v pojmovanju, da je storjeni zločin zadeva tistega, ki je vsled zločina trpel škodo. Šele od 12. in 13. stoletja (— *constitutio Moguntina* iz l. 1235 je nekaj mejnik —) so državni zakoni to pojmovanje energično pobijali in zahtevali, da naj kaznovalna pravica preide v državne roke. Še *Bambergensis* iz l. 1507. je odredjala, da mora sodnik po vsaki obsodbi izreči svarilo tistim, ki bi se hoteli radi izrečene kazni osvetiti, da zapadejo isti kazni. Po nekod se je ohranila navada, da so sodišča zahtevala prisego »*Urphe da de non ulciscendo*« do konca 18. stoletja. Navzlic temu pa se je med Frisi in na Nizozemskem krvna osveta ohranila. — Kakšne so bile tozadevne razmere med Slovenci, osobito, ali je veljala v 14. stoletju še krvna osveta, o tem moremo izraziti le domneve. Gotovo je, da je »Švabsko zrcalo« krvno osveto zabranjevalo, pa tudi statutarčna prava, ki so stala pod vplivom italijanskega prava, niso več priznavala pravice do krvne osvete, in vendar se je skoro gotovo v slovenskih pokrajinah v 14. stoletju krvna osveta poleg javne kazni še vzdržala. Pomisliti je namreč, da je še stoletje prej bujno cvelo roparstvo vitezov, da sodišča niso poslovala vedno zadovoljivo, da pa je čut žaljenega člana rodbine zahteval neko zadoščenje, katero si je pač moral priboriti s pomočjo svojih rodbinskih drugov.

Zločini se dele po gpr. knjigah na težke zločine (*Ungerichte, Halsgerichte*), ki se kaznujejo krvavo (*an Hals und Hand*), in pa na pregrehe (*Frewel*), ki se kaznujejo nekrvavo (*an Haut und Haar, cutis flagellatio et crinium abscissio*). Denarne kazni (*Gewette* ali tudi *Wandel*) je bilo plačati včasih poleg globe (*Busse*), včasih pa neglede na globe — sodniku, oziroma pri kršitvah oblastvenih zapovedi ali prepovedi, tistemu, ki je bil dal zapoved ali prepoved.

Vražda (*Wergeld*) je v poznejšem srednjem veku izgubila mnogo na svojem pomenu, odkar je postal nalaščni uboj (umor) »kapitalni zločin«. Vražda se je namreč plačevala le še kot odškodnina pri usmrtni iz malomarnosti (*von ungetähr*). Višina vražde

je bila odvisna od stanu ubitega. Tudi zapisniki o pravdah na slovenskih vinogorskih zborih iz 17. stoletja vsebujejo še rahle spomine na plačilo neke pomirbine, da prestane sovražnost med rodbinama usmrčenega in usmrtilca (ostanek vražde?).

Brezpokojne osebe (*friedlose*) so bile v srednjem veku še brez vsake pravne zaščite in jih je smel vsakdo brez globe ubiti. Brez kazni in globe je bila tudi usmrtitev v pravičnem napovedanem boju (*Fehde*, razmirica) in pri sodnem dvoboju. Usmrtitev v silobranu je ostala brez vsake kazni, ako je bil napad krivičen in je storilec to dokazal ob mrliču, katerega je pribavil na sodišče. Če pa mrliča ni mogel pribaviti na sodišče, pa se je sam ovadil (*Verklärung*) in skliceval na silobran, moral je plačati vraždo. Ako se pa ni sam ovadil, ni se smel niti napram tožbi radi ubijstva sklicevati na silobran. Za zločin umorstva se ni več zahtevalo (kakor v zgodnjem srednjem veku) dejanskega momenta, da je storilec mrliča skril, ampak zadostovalo je, da je postopal zavrato. Uboj (*manslaht*, *Totschlag*) je bila usmrtitev z namenom, pa brez posebne zavrarnosti. Vidi se torej vseskozi subtilnejše ustanavljanje krivdnega pojma kakor v Dušanovem zakoniku.

Gpr. kazni so bile zelo krute, pa izražale so takisto kakor v sodobnem srbijanskem pravu idejo javnopravne osvete s primešanimi elementi generalne prevencije. Smrtna kazen, ki se je izvrševala na časten (obglavljenje) ali nečasten način (obešenje), je smela biti poostrena. Kazni z okrnjenjem telesnih udov so bile zelo razširjene, vendar so se smele — vsaj po nekod in v nekaterih primerih — odkupiti z denarjem. Značilno je n. pr. da vinogorski zakon, kakor je veljal še v 16. in 17. stoletju med Slovenci, naravnost odreja za kazen tatvine grozdja, da se tatu eno uho odreže ali pa mora tri denarje plačati. Konfiskacija imetja je obstojala kot samostojna kazen, bila je pa tudi lahko posledica smrtne kazni ali pa progonstva (*Acht*). Razločevali sta se pa tedaj dvoje vrsti prognanstva. Prvi stadij je pomenil nekakšen poziv, da se postavi pozvani pred sodišče, drugi stadij je bilo višje progonstvo (*Oberacht*) in je nastopilo, če se prognanec leto in dan ni sam postavil pred sodišče. Samo to višje progonstvo je imelo za posledico brezpokojnost (*Friedlosigkeit*). Razen kazni na koži in laseh in denarju je poznal srednji vek še mnogo sramotilnih kazni. Od teh naj omenimo dvoje, prvo iz srednjeveškega friziškega prava, da se je moral obsojenec radi klevete sam po ustih udariti; drugi je iz občega germanskega prava, da se je moral obsojenec s trlico okrog vratu postaviti na sramotni oder za dalj časa, vsaj za nekaj ur (*in die Geigen gesetzt*). Ti sta se med Slovenci gotovo že v srednjem veku uporabljali, ker sta se ohranili še do 18. stoletja. Zaporna kazen je bila v srednjem veku zelo redka, večinoma se je odredila le na milostno prošnjo namesto druge hujše kazni. Slovenska ljudska sodišča določajo še v novem veku zaporne kazni le v skrajno izjemnih primerih. Nekaj kazni, ki jih Dušanov zakonik ne pozna, pač pa »Švabsko zrcalo«, bo ome-

njenih pozneje; važno je, da odreja »Švabsko zrcalo« (v svojem čl. 90) generalno talijonski princip kot primeren način za izbero kazenskega sredstva.

V ostalem opomnimo, da so bile po »Švabskem zrcalu«, ki pride za slovenske pokrajine še največ v poštev, zaščitene domalega iste pravne dobrine, kakor v Dušanovem zakoniku. Objekt kaznovalne pravice pa so le posamezniki, ker kolektivne odgovornosti ni več. Poskus je deloma kazniv. Izrečno je to ustanovljeno v »Švabskem zrcalu«, n. pr. kdor hoče udariti človeka, ki pase konja, pa zadene le konja, ne pa človeka, ta naj dobi kazen, kakor da bi bil vendar le človeka zadel (čl. 277 »Švab. zrc.«). Nasnovanje je predmet neposrednega obravnavanja n. pr. pri ljudskem ropu (čl. 158 »Švab. zrc.«).

Celokupna slika vseh splošnih določil, veljajočih za kazensko pravo germanskega porekla, pokaže nam torej, da je oboje pravo, i srbijansko i germansko, za časa carja Dušana, če ju primerjamo z modernimi nazori, nahajalo na prilično enaki stopinji. Treba je bilo pač še zakona CCC (l. 1532), da je prišlo nekaj novih krepkih idej v germansko kazensko pravo.

§ 21.

2. Posamezni zločini.

Dušanov zakonik ima primeroma dobro razvito kazuistiko kaznivih dejanj, kar le odgovarja staroznani tezi, da je prvobitna plast vsakega prava kazensko pravo. Njegova kazuistika je razpredeljena po vrstah pravnih dobrin, ki so z zločinom okrnjene, toda pogreša se sistematična porazdelitev. V naslednjem se torej ne držimo reda določil carja Dušana, ampak podati hočemo sliko, kakor nam jo dajejo po priliki moderni kazenski zakoni. Pri vsem tem pa moramo še poudariti, da glede idejne ločitve posameznih skupin zločinov ne smemo uporabljati prestrogega merila, ker so določila Dušanovega zakonika ne samo *promiscue* natrpana, ampak spričo preproste zakonodajne tehnike mnogokrat tudi nejasna ali netočna.

1. Zločini proti državi in splošnemu redu. Nevera (nezvestoba) — felonija — (carju) je kaznivo dejanje najtežje vrste. Dušanov zakonik ga stavi po rakovačkem prepisu v isto vrsto kakor umor, uboj ali spolno posilstvo ženske vlastelinskega rodu (čl. 192). Enaki zločin — neposlušnost carju — je naveden v čl. 129, ki odreja tudi poslušnost vojskovodjem kakor carjevim namestnikom v vojni dobi. Poblížjih določil o idejnih sestavinah tega zločina Dušanov zakonik

ni podal. Kazen za nevero si je pridržal car Dušan po smislu čl. 192 sam. Kakšno zaščito pa so uživali člani carjeve rodbine, n. pr. v pogledu časti ali telesne varnosti, tega iz Dušanovega zakonika ne izvemo.

Prodaja kristjana v robstvo (suženjstvo) se kaznuje z odsekanjem roke in odrezanjem jezika (čl. 21). Vprašanje ostane odprto, ali je bila prodaja nevernika (Turka?) za sužnja kazniva ali tolerirana (prim. str. 60).

Sebri se ne smejo skupljati v sabor. Kazen za prekršaj te prepovedi je sramoteče narave: storilcem se odrežeta ušesi in osmode se jim oči.

Kovanje denarjev tajno brez dovoljenja carja se kaznuje s sežiganjem krivca na grmadi. Tisto mesto, v katerem se je ta zločin storil brez sporazuma z zločincem, plača globo, ki jo določi car. Toda selo, ki bi namenoma dovolilo zlatarju kovanje novcev, se razseli, poruši (čl. 169).

V interesu ohranitve družabne strukture, da obdržé car, cerkve in vlastelini za vsako ceno delavce na svojih posestvih, zabranjen je »prejem ljudski«. Kdor bi pobeglega delavca (meropaha ali otroka) sprejel, kaznuje se kakor »nevernik«, t. j. izdajnik in konfiscira se mu vse imetje. Značilno je, da je prejem ljudski že v členu 103 (prva polovica Dušanovega zakonika) kot zločin omenjen, v členu 140 in 141 (druga polovica) pa še pogloblje obrazložen in ustanovljen za vsakogar — od carja počenši do starešin sel.

Tudi pijanstvo smemo šteti v vrsto deliktov, ki kršijo javni red v državi. Če pijanec koga napade in rani, čeprav ne do smrti, zadene ga kazen, da mu oko iztaknejo in eno roko odsečejo. Če pa ni prišlo do ranjenja, pač pa do osramočenja, za kar n. pr. že zadostuje, da pijanec komu klobuk z glave zbije, dobi 100 batin, pride v temnico in ko se iztrezni, dobi vnovič batine (čl. 166).

Pastirskim selom je bilo zabranjeno nočevati s svojo živino v tistem selu, kjer je bil taboril neposredno prej car s spremstvom ali njegova staja. Nagib prepovedi je bil, da se ne sme preobremeniti eno in isto selo prehitro zapored. Kazen za kršitev prepovedi je sedemkratno povračilo škode, a dokler ne plačajo pastirji vsega zneska, ostane njih starešina v selu zvezan (čl. 187). Stvar je na prvi pogled policijskega značaja, a Dušan

je napravil iz tega primera kazenski delikt s kaznijo globe in s personalnim arestom starešine v zavarovanje plačila. Vidi se, kako resno je car Dušan ščitil interese sel, seveda morda tudi radi tega, da se ubrani odija, ki bi pal na njegov obisk sel, če bi dopuščal, da bi bilo selo takoj za njim vnovič predmet izkoriščanja.

Če pristav potvori sodno listino z ukazom, da pridobi zase več, kakor mu gre (torej zloraba uradne oblasti v svojo korist), zadene ga kazen, da se mu odsečeta roki in jezik vreže (čl. 162). V členu 181 omenjena »potvora« se znači za ponarejo sodne listine. Ker tu ni navedena kazen, veljala je pač v čl. 162 določena kazen.

Kdor pa stori sodnemu odposlancu — pristavu ali sokalniku — silo (»otboj«, gl. člen 107), ta se opleni in izgubi vso imovino. O nekaterih sličnih deliktih nepokornosti napram sodišču bo še pozneje govora.

Med zločine zoper splošni red je šteti tudi lažnive navedbe v pravih pred sodiščem. Dočim govori člen 84 o tem, da pri sodišču ni »opadanja«, t. j. da nihče ne sme drugega, nasprotnika v pravdi, lažnivo obdolžiti krivičnega dejanja, da bi rešil samega sebe, gre v drugi polovici zakonika člen 161 še dalje: Tu prepoveduje braniti se pred sodiščem s krivimi (potvorjenimi) dolžitvami nezvestobe (*perfidia*) ali drugega zlega dejanja. Kazen v prvem določilu ni navedena, v drugem pa le procesualne narave.

2. Zločini proti veri. Ščiti se samo pravoslavna vera. Tu pa imamo določilo čl. 10, ki je zasnovano tako široko, da ga pač ne smemo predobesedno tolmačiti. Ta člen hoče namreč — ako naj velja doslovno — da se naj žigosa po obrazu in iz države iztira vsak heretik. Ali tako doslovno ta norma ni mogla biti mišljena, inače ne bi mogel isti zakonik v čl. 153 priznavati drugovernikom pravice pravdati se s pravoslavci po zakonu sv. Milutina (s poroto). Pravilno bo pač, da je hotel čl. 10 zadeti le odpadništvo domačih ljudi od pravoslavne vere, enako pa tudi vsako protežiranje odpadnikov, pa najsi pride od katere strani koli. Za to se kaznuje izrečno tudi rimsko-katoliški svečenik (»pop latinski«), ako nekoga spreobrne od pravoslavne na svojo vero, — po zakonu »svetih otac« (čl. 8). Kazen, ki v Dušanovem zakoniku ni navedena, je bila pač znana iz zakonikov prejšnjih vladarjev.

Zloraba cerkvene oblasti na ta način, da se da cerkveni uradnik ali zastopnik podmititi, kaznuje se na višjih uradnih osebah cerkve tako, da se jim konfiscira vse imetje, če je pa storilec priprost kaludjer (menih), dajo se mu batine in se izžene (pač iz samostana, čl. 24).

O zločinu, ki se stori s tem, da se reče »babunska reč«, smo razpravljali že v poglavju o cerkvi (gl. str. 39). Vsekakor je čl. 85, ki obravnava ta delikt, norma, ki je ščitila pravoslavno vero.

Cerkve kakor božji hramovi so dobile posebno zaščito v čl. 130, toda le za vojne čase: kdor cerkev poruši, tega naj ubijejo (z orožjem) ali pa obesijo. Očividno car Dušan ni smatral primera takšnega zločina v času mirne dobe za mogočega, hotel pa je tudi za vojne čase ustanoviti zapoved, po kateri naj bi cerkve kakor zgradbe ne smele biti predmet napada.

Na verskih motivih temelji tudi določilo čl. 109, ki kaznuje »madjinika« (čarovnika), ako se zaloti na samem delu, t. j. pri čarovniji, po zakoniku svetih očetov tako, da zadene njega samega smrtna kazen, nasnovatelja pa konfiskacija vsega imetja. Kdor je z ženo vražarico poročen, sme se, kakor stoji v srb. prevodu sintagmata Matije Vlastara, od nje ločiti.

V miselni zvezi stoji prepoved, izkopati iz groba volkodlaka; tudi tu gre pač za sprečevanje praznoverstva. Če stori vse selo kaj takega, plača vraždo, t. j. krvnino (*pretium sanguinis*); ako pa bi pop pri takem delu sodeloval, naj se mu odvzame svečeniški značaj (čl. 20). Da ima tudi mrlič krvnino, ni čudno, saj ima po veri dušo; a plačilo gre pač njegovim krvnim sorodnikom, največkrat »kući«.

3. Zločini proti življenju in telesni celovitosti (integriteti). O teh zločinih smo deloma govorili že pri splošnih določilih kazenskega prava. Naj tu še omenimo, da je v čl. 192, ki se pa nahaja le v rakovačkem prepisu Dušanovega zakonika, imenovan zločin z najširšim nazivom »krv«, kar bi značilo generalno vsako dejanje, pri katerem se pokaže kri kot vnanja posledica ravnanja zoper drugo osebo. Ker pa ni mogoče misliti, da bi bil vsak primeroma majhen zločin glede kazni stavljen v isto vrsto kakor »nevera« in »razboj vladinački« (spolno posilstvo vlastelinske ženske), imamo v čl. 192 gotovo opraviti z netočnim prepisom bržčas nekega

predpisa o pristojnosti za delikte, kakor je to že Stojan Novaković pripomnil.

K splošnim normam čl. 87 in 94 o doložnih in kulpoznih usmrtitvah (glej str. 142) pride še posebno določilo glede usmrtitve najbližjih krvnih sorodnikov — očeta, matere, brata in otrok (»čedo«): tak ubijalec se kaznuje s smrtjo na grmadi (čl. 96). Druga diferenciacija po imenitnosti pravne dobrine je še ubijstvo škofa, meniha ali popa. Storilec se ubije in obesi (čl. 95). Zadene ga torej sramoteča kazen še po smrti, kar naj bo na vsak način odvrčilo drugih od takega delikta v smislu generalne prevencije. Omembe vredno je, da zakonska žena ne uživa kvalificirane zaščite nalik navedenim krvnim sorodnikom, moment, ki gre vsporedno z dejstvom, da soproga tudi ni naravna dedinja po soprogu (gl. str. 118). Od prostega ubijstva se razlikuje dejanje »otrovnika«, t. j. morilca, ki se poslužuje za usmrtitev otrova; njegov zločin se smatra po Dušanovem zakoniku vedno za naklepno in zavratno storjen. Zato se ravna ž njim kakor s čarovnikom; po zakonu »svetih otac« (čl. 109) usmrti se z mečem, nasnovatelju pa se konfiscira vse imetje (Stojan Novaković).

O napadu na osebo, ki ni končal z usmrtitvijo, obravnava Dušanov zakonik na več mestih. O napadu, storjenem v pijanstvu, smo že govorili. Sicer pa predpostavlja car Dušan kot možen subjekt zločinstva pri takem napadu tudi hkrati vse prebivalce enega sela. Če se selo udari s selom (»potka«), znaša globa 50 perper, za vlaška in arbanaska sela pa po 100 perper. Plača pač vsaka stranka. Razumljivo je, da so se arbanasi in vlasi, fluktujoči element, trše kaznovali. Vprašanje pa ostane odprto: kaj pa, če so se vlasi z navadnimi seljaki potolkli? Bržčas je šla kazen enako po določenih čl. 77, vlasi plačajo višjo, navadni seljaci manjšo globo.

O krnitev telesne integritete, ki jo je zagrešila posamezna oseba, je po učinku lahko različna. Najlažji primer je prav za prav le kvalificirana osramotitev, namreč opuljenje ali izruvanje brade. Ali brada je veljala pri Jugoslovanih za znak moške časti, zato se kaznuje tako dejanje primeroma zelo strogo. Zakonik dela razlike z ozirom na pripadnost k različnim stanovom. Brada vlastelinov in »dobrih ljudi« (najbrže so to porotniki, starci, duševnici kot posebnega

spoštovanja vredni ljudje) je zaščiten s strogo kaznijo, da se storilcu odsečeta obe roki; sebra, ki opuli brado sebru, zadene pa samo globa 6 perperov, ki se imenuje »mehoskubina« (čl. 98). Čudno je, da ni v zakoniku določila za otroke (robove). Bržčas se glede opuljenja brade otroka ni postopalo sodnijsko, ampak stvar je bila prepuščena vlastelinu, da je napravil red med svojimi otroki, odn. če je vlastelin ali sebar opulil »otroku« brado, kazni sploh ni bilo.

Napad na konju, z ježo (»najezda«), ali siceršno osebno nasilje z namenom rušiti ali razdirati, se je kaznoval s konfiskacijo vseh konj, ki so bili udeleženi pri napadu; polovica jih pripade carju, polovica pa napadenemu (čl. 101). Bržčas je zadela nasilnika tudi še po običajnem pravu razen tega nadaljna kazen kakor »nevernika« (= izdajnika).

Sodni dvoboj (uzdanije) je prepovedan. Kdor navzlic temu pozove na dvoboj, plača sedemkratno; — kaj? Pač tisto, kar bi moral plačati v navadni pravdi; n. pr. če je izzval k dvoboju v dokaz, da ni njegova živina popasla žito, da ni posekal šume i. t. d., sedemkratno škodo, za katero je bil tožen (člen 102).

Kako so se kaznovale navadne najmanjše telesne poškodbe pri medsebojnih tepežih posameznih oseb, tega nam zakonik carja Dušana ni navedel. Najbrž je veljalo, da se za malenkosti ne sme prepirati in tožariti.

4. Zločini proti časti: Prosto sramotenje in psovanje, ki ne sme biti oskubljenje brade — druge definicije, na pozitivno stran, v zakoniku ni! — se kaznuje v primeru, da stori to vlastelin nasproti vlasteličiču z globo 100 perper, v nasprotnem primeru, ko je vlasteličič osramotil in psoval vlastelina, zadene ga ista globa, a njega se povrh še batina (čl. 50). Psovanje škofa ali meniha ali popa se kaznuje z globo 100 perper (čl. 95). Sodniki uživajo posebno zaščito svoje osebne časti. Ako ga sramoti (vsebinske definicije ni!) vlastelin, izgubi vse imetje; če se pa to zgodi od strani vsega selā, naj se selo razruši in opleni (čl. 111).

Tudi spolna čast je strogo zaščiten. Ako vlastelin vlastelinsko ženo »uzme po sili«, t. j. spolno posili (morda po predidčem uropu?), odsečeta se mu obe roki in se mu nos odreže. Če pa stori isti zločin sebar nasproti vrstnici svojega

stanu, zadene ga ista kazen; za primer pa, da je predmet sebarjevega spolnega zločina vlastelinska žena, — zadene zločinca sramoteča kazen, obešenje (čl. 53; v čl. 192 se navaja tak zločin generalno kot »razboj vladinački«). Težko razumljiv nam je čl. 54, ki pravi, če stori vladika (t. j. vlastelinska žena ali deva) »blud sa svojim človekom«, naj se obema odsečeta roki in odreže nos. Tu je lahko blud mišljen kot *adulterium*, seveda le pri omoženih, ali pa kot spolno občevanje (*formicatio*) s človekom, ki pripada nižjemu stanu izpod vlastelinskega. Vendar se nam zdi za slednji primer zločina kazen prestroga in za to verjetnejše, da so se kaznovali po čl. 54 s tako kruto kaznijo le posebno težki primeri prvonavedene vrste. Pri tem pa je značilno, da plemenitnik, ki spolno zapelje pripadnico sebarskega stanu, ne zapade kazni; pač za to ne, ker plod take zveze ostane vendar le sebar. Več teh vprašanj, ki se tičejo spolnih zločinov, pa je bilo rešenih že v srbskih prevodih grških pravnih knjig Proheiron in Syntagmat (Djorić).

5. Zločini zoper lastnino. Tat in pa gusar, t. j. cestni ropar, razbojnik, igrata glavno vlogo v Dušanovem zakoniku. Vidi se, da je car Dušan s svojimi strogimi določili hotel vspostaviti za vsako ceno varnost glede lastnine. Vsebinske definicije, kdo in kdaj postane tat, kdo pa gusar, ni. Niti ni nikjer povedano, katero vrednost mora imeti vkradeni ali vropani predmet, da postane storilec tat ali razbojnik. Težko, da bi se bile navadne male poljske tatvine na sadežih, kolih v vinogradih, lesa v šumi i. sl. sploh smatrale za tatvino, za katero je car Dušan odredil tako drakonične kazni. Kajti tat se mora oslepiti, razbojnik pa strmoglavu obesiti (čl. 145), kar pomeni pač najsramotonejšo kazen vsega Dušanovega zakonika. Strogo se kaznuje tudi selo, ki je skrivalo ali dajalo potuho tatu ali razbojniku; selo se naj razdre, gospodar sela pa naj se privede zvezan pred carja; on plača škodo, ki je nastala okradenemu ali oropanemu, a kaznuje se enako kakor tat ali razbojnik sam. Enako naj se kaznuje vlastelin ali vlasteličič, pa vsak tujerodni človek, ki bi privedel na carjev dvor tatu ali razbojnika (čl. 173). Mislimi si moramo, da je to določilo veljalo samo pod pogojem, da je bil gospodar sela sam osebno v zvezi s pravim zločincem, ki pa ga niso mogli najti. Zagrozitev take kazni starešini in selu je pomenila pač najjačjo presijo, da sovaščani izdajo tatu ali razbojnika, da se

potrudijo, ga ujeti in izročiti pravici. Tudi druge državne in samoupravne funkcionarje (knezove, primikjure, vladalce, predstojnike, čelnike) zadene ista usoda kakor gospodarja sela, ako se pri njih najde tak zločinec (čl. 146). Še drugo posebno določilo prinaša čl. 147, ki naj pobija vsako potuho, ki bi se dajala takim zločincem od strani gospodarjev sel. Ako jih namreč vladalci (gl. str. 73 nasl.) opozore na to, da se nahajajo v selu ali katunu tatovi ali razbojniki, a ti se za to ne brigajo (»ponevedili se«, *non curare*; gl. Mažuranić ad verbum »ponevedeti se«), zadene jih tudi ista kazen kakor tatu ali razbojnika samega.

Za boljše razumevanje pravnega položaja po Dušanovem zakoniku je pripomniti, da je sintagmat Matija Vlastara uvedel pod vplivom bizantinskega prava naslednje kazni: za razbojništvo odsekanje glave ali razpetje (na križu), za prvo krajo pa batinanje za reveže, dvakratno povračilo škode za imovite ljudi, za prvi povratak (drugi primer storitve) progonstvo, za drugi povratak (tretji primer storitve) odsekanje roke. Car Dušan pa je vse te kazni poostril do krutosti, očitvidno v nameri, dati narodu čim večjo varnost pred tatovi in roparji, ki so kraje in rope izvrševali na debelo, bili torej predhodniki — hajdukov. Pa kakor smo že izvajali v uvodnem poglavju (glej str. 8), ostal je sintagmat Matije Vlastara tudi še po izdanju Dušanovega zakonika v veljavi. Zato je pač verjetno, da so se manjši tatovi kaznovali še dalje po določilih tega sintagmata, — ne vemo pa, kje je bila meja. Skoro gotovo pa je veljala primerno agrarnemu značaju dežele tatvina goveje živine, konj, drobnice in poljedelskega orodja za veliko tatvino. Tako smemo vsaj sklepati osobito radi tega, ker se je tudi srbski narod po pravni zavesti, ki je bila odločilna pri preuredbi pruskega kazenskega zakonika iz l. 1851. v še sedaj veljavni srbijanski kazenski zakonik iz l. 1861., izrekel za določilo, da bodi tatvina na takih predmetih kvalificirana tatvina.

Neke vrste manjše silovitosti, ki se znači skoraj za tatvino blaga, je predmet predpisa člena 118: kdor bi tujega trgovca siloma zadržal in mu blago razkopal, pa mu novce usilil (»navrešti«, *objicere*), ta plača 500 perper globe. Značilno je, da velja ista kazen izrečno i za vlasteline i za druge ljudi nižjega stanu, a *ratio legis* tega določila je pač ta, da naj trgovci

svobodno trgujejo, ne da bi se morali bati, da bodo prisiljeni k prodaji, če niso s ponujeno ceno zadovoljni. Če bi šlo za nasilno odvzetje blaga brez odplačila, bi pa to bila tatvina ali rop.

Tatvini najbližji delikt zoper lastnino je — vsaj po učinku — požig. O njem govori Dušanov zakonik na več mestih (gl. čl. 57, 99, 100). Za vlastelina, ki na »priselici« »pizmom«, t. j. iz maščevalnosti požge selo ali pa ga, kar je v členu 57 stavljeno v isto vrsto, opleni ali povzroči s kakšnim drugim hudobnim dejanjem enak uspevek, t. j. pogubo lastnine za lastnike, — temu se zapleni ves imetek. V ostalih dveh členih se pa razlikuje predvsem požig v selu in izven sela. Kot predmeti požiga v notranjščini sela se navajajo koča, gumnišče (»gumno« — *area, Dreschtemme*), slama ali seno (morda prosto zloženo, neomlačeno žito), izven sela pa gumnišče in seno. V ostalem pa člen 99 in 100 nimata kazenskih določil za storilca požigalca, ampak le predpise o kolektivni odgovornosti vsega sela za požigalca, ki ga ne izroče ali nočejo izdati. Zdi se, da je bila kazen za požigalce tako splošno znana, da carju Dušanu ni bilo treba jo navajati. Morda je bila po talijanskem principu taka, da je bil požigalec vržen ob požaru v ogenj ali da so ga, če so ga šele pozneje ujeli, sežgali na grmadi. Tako kazen predvideva vsaj za požig iz maščevalnosti atoski prepis Dušanovega zakonika, a *Stojan Novakovič* je ni hotel prevzeti v besedilo svoje izdaje zakonika radi drugih nejasnosti v prepisu. Ravno tako pa moramo smatrati za po sebi umljivo, da je zadela huda kazen le tistega, ki je nalašč, zlonamerno provzročil požar, storil požig. Če vse to vpoštevamo, pridemo do tolmačenja: Če selo požigalca, ki ga ne zaloté pri samem delu, ne izda ali ne more izdati, ker zanj ne ve, plača vso škodo, ki je nastala v selu, samo. Enako pa plača škodo, nastalo izven sela vsled požiga okolica, ako storilca ne izroči. Mislimo, da pri taki razlagi členov 99 in 100 ni protislovja. Predpostavljati moramo le v duhu Dušanove zakonodajne tehnike, da je kazen za tistega, ki ga dobé pri dejanju itak znana; bilo je treba le regulirati odgovornost za škodo.

V vrsto zločinov zoper lastnino smemo šteti tudi »pro-
voda« (člen 93). Ta namreč ne gre za odtegnitev delavskih sil v škodo državnih interesov, kakor »pri prejemu ljudskem«,

ampak za odvedbo k družini gospodarja spadajočega delavca k drugemu gospodarju, da mu škoduje pri gospodarstvu. Zato je tu kazen samo reparacijske narave, sedemkratno povračilo škode.

Kot poseben delikt proti imovini je navedena v členu 165 goljufija. Ta se more storiti s ponarejanji, lažmi ali pretvezami. Gre tu očitno za povzročitev neke škode na imovini. Temu primerno je določena tudi kazen; goljufija naj se kaznuje kakor tatvina ali rop.

Kdor najde v domači državi tujo stvar, mora jo vrniti. Če jo pograbi, ujame (živino!) ali si jo prilasti, plača kakor tat ali razbojnik (člen 116). Predpostavlja se pač, da je najditelju tisti, ki je stvar izgubil, znan in pa da si jo oni navzlic temu prilasti. Kazen je enako plačilo, kakršno zadene tatu ali razbojnika. Zdi se, da ima ta Dušanov zakonik one kazni v mislih, ki so veljale za manjše tatvine in rope po običajnem pravu ali pa po sintagmatu Matije Vlastara.

Ravno tako, kakor glede splošnih kazenskopравnih določil, moramo tudi glede dejanskih stanov pojedinih zločinov ugotoviti veliko podobnost gpr. razmer z onimi po Dušanovem zakoniku. Če se ozremo po »Švabskem zrcalu«, ki prihaja za slovenske pokrajine še največ v poštev, vidimo, da so tudi tu določila glede dejanskih stanov kaznivih dejanj pomešana med javnopravnimi in civilnopravnimi, to pa tako *promiscue*, da se dajo še težje pregledati kakor v Dušanovem zakoniku. Pri tem so pa določila še zelo gostobesedna, prinašajo v svojem zakonitem besedilu cele povestice in čisto konkretne primere. Da je pri tem kazuistika zelo podrobno razpredena, je po vsem, kar smo že pri prejšnjih poglavjih ugotovili, po sebi umljivo. Kazni pa so po večini urejene po talijanskem principu.

Glede kršitev posameznih pravnih dobrin ne bomo navajali vseh vzporednih dejanskih stanov, ker bi morali večkrat ponavljati, kar je že gori povedano. Nekaj opazk naj zadostuje, da predočimo važnejše razlike med obema pravoma.

Glede zaščite reda v državi seveda »Švabsko zrcalo« nima paralele k prepovedi, da se sebrni ne smejo zbirati na zборе. Glede verskih deliktov ima germansko kazensko pravo v srednjem veku določila o krivoverstvu (*Ketzerei*), ki prinašajo ne samo kazni sežiganja na grmadi za storilca, ampak tudi kazni za sodnika, ako ne bi hotel obsoditi krivoverca. Še več, ako posvetni knez ne bi odredil, da naj sodijo krivoverca, izreče cerkveno sodišče nad tem knezom prognanstvo. Če bi se pa tak posvetni knez v enem letu ne vrnil spokorjen, naj ga škof naznani papežu, da mu odreče knežji urad, i. t. d. (gl. cap. 261). Pri zločinih proti življenju imamo že

izrazite dejanske stane o kulpoznih usmrтитvah, n. pr. pri lovu na ptice (gl. cap. 95), pri podiranju dreves (gl. cap. 96), i. t. d. Pri telesnih poškodbah se navaja n. pr. že dokaj subtilen delikt tepenja obrtniških vajencev (*Lehrkinder*; gl. čl. 98).

O časti imamo v »Švabskem zrcalu« posebno ostra določila za obrekovanje radi sodomije ali krivoverstva: klevetniku, ki obdolžitve ni mogel dokazati, naj se stró kosti na kolesu — kazen, ki Dušanovemu zakoniku sploh ni znana. Tudi anonimne klevete v pismih se že navajajo. Po talijanskem principu se kaznuje tisti, ki je okleветal drugega radi izmišljenega umora, tako, kakor da bi bil sam morilec.

Sodniki pa niso bili tako izredno zaščiteni kakor po Dušanovem zakoniku. Žalitev sodnika ali njegovega sla zahteva le kazen globe v dvojnem znesku, kakor za navadno žalitev. Pač pa je kaznovati tistega, ki siloma odvede moža, ki je bil izročen sodišču radi težkega zločina (*Ungericht*), z enako kaznijo, ki bi zadela odvedenega moža (gl. cap. 12, 219).

O tatvini in ropu ima »Švabsko zrcalo« na več mestih zelo natančna določila, tako n. pr. tudi za tatvino trave, žita, drv, za pripomoč pri tatvini, za tatvino po noči ali po dnevu, za udeležbo pri nakupovanju ukradenih reči. Razlikuje se tudi jasno velika tatvina in mala tatvina po znesku vrednosti ukradene stvari. Za veliko tatvino je po cap. 148 glavna kazen obešenje (smrt na vešalih); če gre pa za vrednost vkradenega predmeta izpod 5 penězov, kaznuje se samo na »koži in laseh«.

Za tatvino šteje »Švabsko zrcalo« tudi rop človeka (*der ein mensche stillt*, cap. 188); kazen — smrt na vešalih. Enaka kazen zadene tudi tistega, ki je k temu zločinu svetoval, pripomogel ali zapeljal. Čudno pa se nam zdi, da za izloženja deteta (*»Der ein Kint von ihm wirtet«*), ki se dandanes primeroma zelo ostro kaznuje, sploh ni kazenske sankcije, ampak podana so le določila, kakšna bodi usoda najdenca.

Posilstvo (*notzoget*) se kaznuje različno po tem, ali je bila posliljena ženska še deva (*maget*) ali že žena (*wip*); v prvem primeru se zločinec pokoplje živ v grob, — kazen, ki v Dušanovem zakoniku ni nikjer uporabljana, — v drugem primeru je kazen obglavljenje (gl. cap. 259).

Izmed kaznivih dejanj, ki jih car Dušan ni sprejel v svoj zakonik, naj navedemo: Če se kdo polasti državnega imetka nevedoma — kazen: 10 kratna globa; vedoma: kazen kakor za felonijo *»nach unserem willen und nach unserem gewalte«*, torej poljubno odrejena. Oderuštvo ima zelo podrobna določila tako glede osebe storilca, kakor tudi glede načina storitve; kazen — za kristjane cerkveno progonstvo in pa *cutis flagellatio et crinis obscisio* pred cerkvijo, torej v bistvu osramotitev poleg odstranitve iz kraja, kjer se je oderuštvo vršilo.

3. Izvršitev kazni.

O izvršitvi kazni ne stoji v Dušanovem zakoniku skoro nič. Imamo določilo glede glob v širšem pomenu besede, kjer gre za vraždo. Tu je mišljena tista odkupnina, ki se dá, da ne bo osvete. Ona pripade rodu oškodovanca ali oškodovancu. Odkupnina ni zmeraj določena v denarju, ampak tudi v mnogo-kratniku tistega predmeta, ki je prizadet, n. pr. sedemkratno število živine. Omeniti pa je, da imenujejo nekateri prepisi Dušanovega zakonika (stružki, atonski, bistrički, rakovački) tisto kazen, ki jo plača porotnik carju, ker ni pošteno sodil, tudi vraždo.

Nekatere denarne kazni, n. pr. v členu 77, za bitko med seli (»potka«, gl. str. 149), pripadejo na pol carju, na pol gospodarju sela. Globe, ki so bile naložene cerkvenim ljudem, gredo — vsaj po singularnem rakovačkem prepisu — cerkvi, »kako piše u hrisoboljih« (čl. 194). Glede drugih moramo misliti, da gredo, če so odškodnina, kakor n. pr. v členu 187 (»vse dá plati samosedmo«) oškodovanemu selu. Vendar treba vpoštevati, da se plačujejo globe edino le na pismena povelja sodišča, in to globarjem (člen 188).

O kaznih na prostosti je bore malo govora. Pozna pač Dušanov zakonik temnice na carjevem dvoru, pa tudi na dvoru patriarhovem (člen 112). Še druge vrste temnice so morale eksistirati, ker govori člen 166, da pridejo pijanci, ki so nekoga osramotili v pijanstvu, v temnico (pa menda le, da se tam iztreznijo). Cerkvno-administrativnega značaja je predpis člena 19, da naj se menih, ki je vrgel kuto raz sebe in se razmenišil, vrže v temnico in kaznuje (pač duhovno), dokler se ne povrne v poslušnost. V nekem prepisu Dušanovega zakonika (katerega pa Stojan Novakovič pri sestavi besedila svoje izdaje ni vpošteval) se omenja temnica tudi kot sredstvo, da se zasužura plačilo globe (gl. zadnjo inačico k členu 3: »i da se vsaditi v tamnicou dondeže globou dast«).

Glede primerov, kjer more nastopiti kazen prostosti v temnici mesta ali trga, pa imamo določila, da se ne sme nihče vanjo sprejeti, če tega car sam ne odredi; za prekršaj te zapovedi je zažugana kazen 500 perper, pa bil to vlastelin ali kefalija. Kako dolgo naj traja zapor, pa ni nikjer povedano.

Zakonita odredba člena 184 je na eni strani v nasprotju z odredbo člena 166, kjer ni nikakšne omejitve glede sprejema pijancev v temnico, na drugi strani nam je pa tudi nerazumljiva, ker si ne moremo misliti, da bi si bil pridržal car pravico odrejati zapor tudi v primerih, če je sam tako oddaljen od mesta, kjer naj se upotrebi temnica, da ga niti po večdnem potovanju ne bi bilo moči prositi za konkretno odredbo. Bržčas je veljalo to določilo za kakšne posebne okoliščnosti, ki niso prišle do jasnega obrazloženja v zakonu. Jireček misli, da je zadostovalo pismo od carja nastavljenega sodnika na administrativnega predstojnika temnice. (Sicer pa pet prepisov Dušanovega zakonika tega določila člena 184 sploh nima.)

Naj tu omenimo še pravni institut, ki je z institutom temnic vsaj v zunanji zvezi, to je asilska pravica. Dušanov zakonik jo pozna v različnih primerih: Kdor koli od carjevih, vlastelinskih ali cerkvenih ljudi uteče iz temnice na carski dvor, postane svoboden, t. j. kazni, ki bi jo moral prestat, mu je odpuščena; kazni pa, ki naj bi se šele izrekla, odpade. Takisto tisti, ki je ujetnik (suženj) na carjevem dvoru, pa uteče na patriarhov dvor ali pa narobe, postane svoboden (člen 112, 113). Mislimo si lahko, da so v prvem členu zapopadeni taki zločinci, ki so v zaporu radi kakšnega kaznivega dejanja, v drugem členu pa zarobljeniki (gl. str. 60). V prvem primeru odškoduje car tistega, kateremu je bil utekel ujetnik, s tem, da mu prepušča vse, kar ima ujetnik še pri njem. Baš v tem določilu člena 112, ki ga člen 113 nima, utegne tičati bistvena razlika med subjekti asilske pravice, kar pa seveda ni prišlo do jasnega izraza.

Kako so se druge, osobito telesne kazni izvrševale, o tem ne izvemo iz Dušanovega zakonika ničesar. Vse kaže, da je imel vsaj pri carskih sodiščih vlogo izvrševatelja nek poseben sodni organ, morda pristav ali sokalnik, dočim so v ostalem veljali za izvršitve stari običaji. Da so se kazni usmrtnitve izvrševale ob pristopu najširše javnosti, smemo domnevati že z ozirom na ostrašilni namen, ki naj bi ga bile krute kazni imele.

Car je imel pravico pomilovanja. O tem je izrečno govora pri členu 115 za tiste, ki so pobegli od sodišča svojega gospodarja. Če jim car da »milostno knjigo«, vrnejo se lahko svobodno; če jim je ne dá, morajo se vrniti k tistemu, od kogar so utekli, in nihče drug jih ne sme sprejeti. Bržčas pa

so si lastili tudi vlastelini nekakšno pravico pomiloščevanja. Kajti na nje se obrača pač prepoved člena 149, da se tatu ali gusarja, ki je bil zasačen *in flagranti*, ne sme pomilostiti. Da bi car to sam sebi prepovedaval, nima pravega smisla. Če pa je bilo vlastelinom izrečno prepovedano, pomiloščevati samo tatove in gusarje, ostala je bržčas praksa pomiloščevanja za siceršne delikte še tolerirana.

Izvršitev kazni se je po germanskem pravu odigravala po strogo predpisanih oblikah. Dočim je bila po staro-germanskem pravu stvar uradnika, ki je imel verske funkcije, da je izvrševal kazni po ustaljenih obredih, postala je pozneje izvršitev kazni stvar zmagovalca v procesu ali pa sodne skupščine ali pa izvestnih oseb, ki so bile za to od skupščine nastavljene. Oblika izvršitve je bila strogo predpisana, po noči pa je bila izvršitev sploh zabranjena. V poznem srednjem veku, torej tudi za časa carja Dušana so poslovali že posebni izvrševalci kazni (*»Schergen«*). Posebni predpisi so veljali za progónstvo (*proscriptio*); v glavnem smo jih že gori označili.

Globe, ki so se skraja, po pragermanskem pravu, dajale izključno le v živini, žitu in drugih nedenarnih predmetih, se plačujejo v srednjem veku že po večini v kovanem denarju. Vendar ima »Saško zrcalo« še vedno tudi prav čudna določila glede globe v žitu (n. pr. za ubitega psa-čuvaja se mora dati tak kup žita, ki pokrije za rep obešenega psa, ki se dotika z gobcem tal). »Švabsko zrcalo« pa odreja za neke vrste oseb čudno kombinirane globe, n. pr. za dninarje — dve usnjati rokavici in gnojne vile, za deco duhovnikov ali nezakonsko deco — toliko sena, kolikor dva enoletna vola potegneta, za igralce, ki »jemljejo blago za čast«, — »senco moža proti solncu«, i. t. d. V teh določilih tiči pač še mnogo simbolizma in misticizma, ter kaže osobito »Saško zrcalo« v tem pogledu še zelo naivno miselnost.

Doslej omenjene globe gredó še oškodovancu. Toda ostale denarne globe (*Gewette, Wandel*), o katerih smo že pri kaznih govorili, so pripadale sodnemu gospodarju in le, če se je bila izrekla posebna odškodnina, dobil je oškodovanec svoj del. Na tem stališču izvrševanja kazni stoji tudi tisto pravo, ki je veljalo v slovenskih pokrajinah na vinogorskih zborih in kvaternih sodiščih še do konca 18. stoletja.

Zapor je tudi po germanskem pravu v splošnem le sredstvo, da se očuva možnost izvršitve. (Pač pa je neka uredba češkega kralja Břetislava iz l. 1039 že uvedla odtegnitev prostosti kot kazensko sredstvo.) Mestna prava so izoblikovala zapor v obliki aresta, in to: personalnega (zapor osebe) ali realnega (zasedba imenja). Skraja je bil dovoljen le napram pobeglim dolžnikom in tujcem (gostom), pozneje pa tudi za begosumne dolžnike. Da se je personalni arest napram dolžnikom nevoljniškega stanu med Slovenci izvrševal še

dolgo časa v novem veku, smo že v drugi zvezi omenili (gl. str. 135). Vsekakor smemo iz tega dejstva sklepati, da je bil v 14. stoletju ta institut gotovo še bolj v rabi. — Kdo je izvrševal arest? Verjetno, da upnik sam; kajti institut je soroden uvedbi *Anefang*-tožbe, ki izhaja od osebe in gre zoper osebo samo.

Pravica asila je bila germanskemu pravu tudi znana. V srednjem veku je pristojala samo cerkvi, ki je mnogokrat dovolila asil na smrt obsojenim hudodelcem, da jih reši smrti. Toda izključena je bila taka asilska pravica za tiste, ki jih je zadelo prognanstvo višje vrste (*proscriptio secunda*).

Pri načinu izvrševanja drugih telesnih kazni je upoštevati, da se je vršilo vseskozi javno, to pa, če se kazen dejanski ni mogla izvršiti, vsaj simbolično. Na ta način je prišlo do kazni vžiga vislic ali kolesa na čelo — namesto smrtne kazni, javnega nošenja trlice, psa i. t. d., po ulicah. Simbolični način »*ostendere scelera, dum puniuntur*« je zahteval pri izvršitvi kazni, da so ponarejevalca novcev na javnem prostoru v kotlu kuhali, krivoprisežniku javno roko odsekali, i. t. d.

V poznejšem srednjem veku pa se je po analogiji že omenjene brezpokojnosti vsled progona prve stopinje dalo tudi od javnih kazni odkupiti. Na ta način je nastala arbitrarna pomilostitvena pravica, o kateri smo že govorili (gl. str. 23). Pozneje preide pomilostitvena pravica na teritorialne gospode. Da, celo krvnik (rabelj) oprosti žensko smrti, ako izjavi, da jo vzame v zakon. Da je tak pravni običaj živel tudi med Slovenci, o tem nam pričajo slovenske narodne pesmi. Čudno arbitrarno pravico pa je priznavalo slovensko narodno pravo, vsaj lokalno, še v 18. stoletju, ko je dovoljevalo, da obsojenec plačaj denarno globo, kateri je po sodbi zapadel, ali pa naj si dá namesto tega primazati batine.

SEDMO POGlavJE.

Sodno postopanje.

§ 23.

1. Splošna karakterizacija.

Glede sodne oblasti smo obširno razpravljali v poglavju o državnih organih, a že poprej smo ustanovili neka načela, ki odsevajo iz Dušanovega zakonika glede pravosodja, osobito tudi glede sodne pristojnosti. Za boljše razumevanje naslednjih izvajanj o sodnem postopku naj jih tu na kratko ponovimo: 1. veljalo je načelo, da bodi sodnik (v najširšem pomeni besede!) vsaj enakega stanu z obtožencem; 2. sodnik bodi neodvisen od carja (prepoved kabinetne justice); 3. sodi naj edino le pristojni sodnik; 4. dopustnost nadpresoje spodnjeinstančne sodbe po neki višji instanci je predvidena.

Razen teh načel Dušanov zakonik ne ustanavlja posebnih določil, ki bi se takorekoč *ex professo* pečale z izvestnimi oblikami sodnega postopka, bodisi v celoti, bodisi vsaj delno, niti nima ločenih smernic za civilne in za kazenske pravde, ki jih niti ne razlikuje. Vsekakor pa daleko nadkriljujejo v Dušanovem zakoniku predpisi za kazenske zadeve one za civilne.

¹ Slovestvo: Stojan Novaković: Zakonik Stefana Dušana; Konst. Jireček: Staat und Gesellschaft im mittelalter. Serbien; Das Gesetzbuch des serbischen Zaren St. Dušan; Svetislav Djorić: Verbrechen und Strafen im Gesetzbuche des serb. Z. St. Dušan; Kadlec-Taranovski: Prvobitno slov. pravo; Vladislav Namislowski: Nacrt razvoja sudstva v srednjevek. Srbiji; Serbskie pravo karne w wiekach sriednich; Fedor Taranowski: Povodom jednog novog istraživanja iz istorije srpskog kriv. prava; Mihail Poličević: Ustrojstvo pravosudja u star. srbski državi; Boža Marković: O dokazima u krivič. postupku; Karl v. Amyra: Grundriss des german. Rechtes; Richard Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte; Heinrich Siegel: Deutsche Rechtsgeschichte; Josip Gruden: Zgodovina slov. naroda; Metod Dolenc: Postanek in pomen instrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem; Hermann Knapp: Das Uebersiebnen der schädlichen Leute (Zeitschr. f. d. G. Str. R. XLIV); Herbert Meyer: Das Mühlhäuser Reichsrechtsbuch; Heinrich Gengler: Des Schwabenspiegels Landrechtsbuch; Julius Weisske: Der Sachsenspiegel; Alfons Huber: Oesterreichische Reichsgeschichte.

Ugotoviti moramo, ako se hočemo poslužiti izraza v. Iheringa, — veliko nedostajanje procesualnega legalizma, a za kazensko postopanje tudi še, da je tožba radi zločinov seveda t. zv. popularna obtožba, pri kateri sploh ni javnopravnega ali uradnega zastopnika za inkriminiranje zločinov, ki ogrožajo ali krše javne interese. Ako pa si razberemo iz poedinih Dušanovih predpisov, raztresenih po raznih členih, vsa tista določila glede sodnega postopka, ki seveda koincidira tudi s t. zv. administrativnim postopkom, dobimo nekakšno približno resnično, če tudi ne popolno sliko tedajšnjega postopka v Srbiji.

Izrečno treba še opozoriti na neko negativno stran predpisov Dušanovega zakonika, namreč, da do malega nima določil glede t. zv. formalizma pri sodnem postopku. Toda iz tega dejstva ne smemo že a priori sklepati, da formalizma ni bilo. Iz predpisa člena 167, o katerem bo še na drugem mestu govora, da naj se veruje stranki le to, kar je prvič povedala (po slovensko bi se to izrazilo, da je za tiste čase veljalo: beseda »je« konj), se n. pr. vidi, da so bili neki formalni predpisi za dokazno moč vendar le podani, a iz tega smemo morda sklepati tudi na siceršni formalizem v postopku. Ohranil se je pač več ali manj iz pradačnih in davnih časov, ko je imelo pravosodje še sakralni značaj. Vsaj smo srečali tudi že nekoliko predpisov o obliki, ki je bila potrebna za veljavnost nekih pogodb. Ker jih imajo tudi še drugi narodi, osobito sosedje Hrvati (glej Vinodolski statut: člen 56, 60), za to si moremo nedostajanje nadaljnjih takih predpisov v Dušanovem zakoniku tolmačiti pač tako, da so bili ti predpisi po običajnem pravu urejeni in vseskozi splošno znani, tako da jih ni bilo treba v zakoniku navajati.

Staro germansko pravo tudi ni poznalo razlikovanja posebnega postopanja za zasebne in kazenske stvari. Temeljilo je na načelih 1. zasebnega samozasledovanja zahtev, *ex officio* se niti vabila na sodišče niso izvrševala; 2. razpravljalne maksime, t. j. sodišče se ozira le na dejstva, ki jih stranke zatrjujejo; 3. strogega formalizma, ki ne dopušča niti popravka pomotne izjave strank (*»Ein Mann, ein Wort«*). V frankovski dobi, ko je kraljevsko pravo dobilo premoč, stopi na mesto načela zasebnega samozasledovanja zahtev oficialno zasledovanje; strankam ni več treba nasprotnika klicati (*mannitio*), vabi jo sodnik (*bannitio*). Formalizem je že nekoliko omajan, nevarnost vsled pomotne izjave strank gineva. Sodno postopanje

poznejšega srednjega veka pa stoji pod vplivom kanonskega procesnega prava, ki je bilo urejeno poglavitno v vsakem drugem poglavju knjig *liber Extra* Gregorja IX. (leta 1234), *liber Sextus* Bonifacija VIII. (leta 1298), in *Clementinae* Klementa V. (priobčene leta 1317). Iz tega procesnega prava se je osobito udomačilo t. zv. artikuliranje. Vse pravde so se razdeljevale na posamezne trditve, t. zv. *articuli* ter so morale nasprotne stranke posamič na tak člen odgovarjati, to pa pri posebnih narokih. Še večjo preprostost postopanja pa je prinesla *Clementina Saepe* (leta 1306). Pravde naj bi se odtlej dalje odločevale *simpliciter et de plano*. Ali da za postopanje pred sodišči, ki so bila zasedena s civilnimi osebami, ni imela glede formalizma odločilne moči, o tem bo še govora pri razpravljanju o podrobnejših vprašanjih glede sodnega postopka.

§ 24.

2. Pripravljavno postopanje, razprave in sodbe.

V naslednjem razpravljamo najprej o težkih krivicih, ki so izrečno v Dušanovem zakoniku označene in pridržane carju, odnosno njegovemu sodniku ali pa poroti: kri, vražda, tatvina, razboj (rop), prejem ljudski. O teh imamo predvsem posebne predpise v členih 92, 149, 150 in 154 za tatvino in razboj. Car Dušan je polagal največjo važnost na mir in red v notranjosti države. Za to je ustanovil posebno postopanje za tiste primere, kjer se zločinec — tat ali razbojnik — zasači in ujame na samem dejanju (*in flagranti*) ali pa, kjer se pri zločincu najde vkraden ali nasilno vzet, vropan predmet (*corpus delicti*). Upravičen k tem pravnim korakom je — vsakdo, v prvi vrsti pa oškodovanec; javnega obtožitelja v modernem smislu besede ni, obtožba je popularna. Baš označeni postopek smemo imenovati najkrajši proces »po obličenju« (»lice« pomeni ujetjo zločinčeve osebo). Bistvo tega postopka je, da se mora ujeti tat ali razbojnik izročiti takoj župi, selu, vlastelinu ali gospodarju, »ki je nad njim«. Ali se je ujetje in izročitev vršila po predpisanih oblikah, tega iz Dušanovega zakonika ne vemo; pač pa lahko domnevamo, da se je vršil nekakšen »pokrik« (klicanje pomočnikov in svedokov), ker je bilo to pri drugih sosednih narodih tudi tako, n. pr. pri pomorskih Hrvatih po Vinodolskem zakonu. Predpis o »gospodarju, ki je nad njim«, t. j. nad zločincem, tolmačimo tako, da se mora vpoštevati načelo pravosodstva po stanovskih sovrstnikih, če je bil tat ali razbojnik plemenitega stanu, dajo ga v oblast

plemenitemu starešini župe istega stanu, svobodnjaka takisto župnemu starešini, če tudi ni plemenitnik, meropaha ali roba (sebra) pa starešini ali vlastelinu ali drugemu gospodarju (pronijarju, cerkvi).

Kaj naj napravijo tisti, ki jim je bil izročen zločinec? Izvršijo naj predpisano kazen, zločinca naj oslepé, oziroma obesijo z glavo navzdol. Mislimo si namreč, da pri takih primerih razen že navedenega »pokrika« ni bilo treba nikakšnega pravedanja, niti ni bilo treba porote. Saj car celó zabranjuje, da bi jih smel kdorkoli od imenovanih pomilostiti. Ako bi bilo treba izvršiti še kakšno sodno proceduro, moglo bi to vesti do komplikacij (zapor, pobeg, — oprostitev!). Misliti si pa moramo, da je car Dušan hotel celó možnost apela na carsko milost izključiti, ko je zahteval, da se vsaka velika tatvina ali razboj eksemplarično, takorekoč »brez pardona« takoj kaznuje.

Z ozirom na to, da je bilo v drugih srednjeveških pravih pri sličnih ovadbah predpisano sodelovanje prisežnih pomagačev (*coniuratores*), naj se dotaknemo tu tudi tega vprašanja. Imamo namreč v členu 84 predpis, ki zabranjuje rabo »r u k e«. Morebiti, da tiči baš v tej prepovedi — zabranitev »pomagačev«, ki bi s prisego potrdili ovajenčevo nedolžnost. Prisežnih pomagačev (*Eideshetter*) naloga je bila, da v določenem številu na prošnjo ovajenca pridejo k sodišču in s svojo prisego, ne kakor svedoki dejanja, ampak kakor osebe, ki poznajo ovajenca in so prepričane o njegovi nedolžnosti, posvedočijo (»vzamejo na svojo dušo«) verodostojnost ovajenčevih trditev. S t o j a n N o v a k o v i ć tolmači izraz »ruka« tako, da je bilo to neko jamčevanje, s katerim se je hotelo izbegavati ali zavlačevati sodbo, ali pa neke vrste pribavljanje prič. P o l i č e v i ć razlaga enako, da gre tu za nek poziv prič, ki bodi zabranjen. Predvsem je torej videti po obeh nazorih, da gre za neko prepoved v tekočem postopku. Ako pa je bilo v tem postopku prepovedano, s pozivom na priče zavlačevati sodbo, misliti si moramo, da je bilo še manj dovoljeno, pri samem delu zasačenemu, s »pokrikom« ujetemu in takoj pred pristojno oblastvo privedenemu zločincu sklicevati se na kakšne prisežne pomagače, ki naj mu pomorejo do oprostivte. Ves način postopanja, kakor je zamišljen za to naglo justico, ki niti ni justica, ampak neko policijsko postopanje, se protivi zoper tako misel. Edino to moremo smatrati za dopustno, da je smel

dotični oblastnik, kateremu je bil storilec izročen v postopanje po »obličenju«, odločiti, ali je podan primer obličenja, ali ne. Če je bilo vprašanje potrjeno, izvršila se je kazen takoj, v drugem primeru pa je prišlo do pravnega postopanja.

To pravdno postopanje pa je za tatu in razbojnika določeno v členu 150 tako-le: Ako kdo izsledi s pomočjo sodišča tatu ali razbojnika in ni stvarnega dokaza (*corpus delicti*), naj se ovajenec opraviči z železom (*Eisenprobe, iudicium ferri*), kakor je to ustanovil car; vzame naj z rokama železo v cerkvenih vratih, pa ga položi v cerkvi na mizo. (Na drugih mestih v Dušanovem zakoniku se imenuje ta ordal »mazija«.) Iz tega določila izhaja smiselno: če se ovajenec opeče, je kriv, če ne, pa je nedolžen, oproščen. Seveda železo ni smelo biti popolnoma razbeljeno; če ne bi bila sodba za vsako tako »pravdanje« *a priori* že določena. Zato si moramo misliti, da je bilo treba za izvedbo takega ordala z železom nekega ustanovljenega postopka, nekega nadzorstva, kako vroče sme biti železo, kako se konstatira, ali se je ovajenec opekел, odnosno ali se ni poslužil kakšne zvijače. Najbrže se te posledice niso dale takoj po proceduri ugotoviti, ker se opekline spoznajo šele po preteku nekaj časa. Za vse to je bilo pač treba intervencije nepristranskih sodnikov. (Na Ogrskem so v 11. stoletju imeli zakonito določilo, da so roko, s katero je prenesel ovajenec razbeljeno železo iz kraja v kraj, dejali takoj v obvezo, ki so jo zapečatili, a šele nekaj dni zatem odvezali, da so preiskali opekline.) In to pa določa po našem mnenju car Dušan v naslednjem členu 151, kjer napoveduje intervencijo porote. Vsako preporno vprašanje naj rešijo porotniki z večino glasov, dotlej pa seveda ostane ovajenec v zaporu, inace bi lahko pobegnil. Kdor je bil na tak način oproščen, je bil dokončno oproščen; niti plačilo stroškov te pravde se mu ne sme naprtiti (člen 84).

Da je bil institut božje sodbe (ordala) namenjen samo za nižje vrste ljudi, smemo sklepati iz določila člena 106, ki veli, da se na dvoru pronijarjeviči-dvorjani pravdajo za na dvoru učinjene zločine pred poroto, se bri pa z božjo sodbo. Iz tega sledi, da sta pravdanje s poroto in z božjo sodbo različna načina postopka, vendar ni nujen sklep, da bi bilo pri vsaki božji sodbi interveniralo sodišče ali porota. Božja sodba je bila pač le dokazno postopanje svoje vrste o krivdi ali

nekrivdi, ki ga sme zahtevati osobito oškodovanec, postopanje zoper pronijarjeviče pa je to zahtevo izključevalo. Toda v obeh primerih je bilo treba vendar le nekega oblastva, ki je nastopalo kakor nepristransko sodišče.

Pa preden pridemo do pravn, pri katerih božjih sodbâ ni bilo, naj poskusimo rešiti vprašanje, ali so veljali predpisi za skraćeno postopanje o »obličanju« tudi za druge »carske krivice«. Velika sorodnost delikta ubijstva (kri) in razboja (ropa) nam kaže, da je lahko misliti na »obličanje« pri ubijstvu človeka, čeprav se je izvršilo iz drugega motiva, kakor pa iz pohlepa po njegovem blagu. Inače pa si pri »vraždi«, ki se znači za usmrnitev iz malomarnosti ali v silobranu; dalje pri »prejemu ljudskem« ne moremo lahko misliti možnosti obličanja. Zato pa je povsem verjetno, da je bilo postopanje po čl. 149 uporabljivo le pri tatovih in gusarjih iz navade, a pravdanje po čl. 150 in 151 o poroti je veljalo vseskozi za vsak težki delikt, osobito za vse »carske krivice«. Vendar je pomniti, da car Dušan pravdanja z božjo sodbo sploh ni favoriziral. Prepovedal je izrečno sodnijski dvoboj (čl. 102), ki je bil na vse zadnje tudi neka vrsta božje sodbe. Odredil je celo kazen za tistega, ki bi se spustil v dvoboj (gl. str. 150). V neki buli arhangelškega samostana pa je zabranil pravdati se z »mazijo«, t. j. zahtevati od sodnika, da prisili nasprotnika podvreči se božji sodbi, če je tekla pravda zoper tuje ljudi, ki niso podložniki istega samostana.

Kjer ni šlo za delikte, o katerih se je »sodilo« v naglem postopku z obličanjem, je bilo treba vsekakor nekega pripravljavnega postopanja, dalje nekakšne razprave z dokazovanjem in slednjič sodbe.

Pripravljavno postopanje si moremo na podlagi raznih določil Dušanovega zakonika zamisliti tako-le: Tožnik je prišel k pristojnemu sodniku (čl. 175 in 182). O upravičenosti tožnikove osebe za tožbo ni bilo razpravljanja, pač pa je moral sodnik presojati svojo lastno pristojnost. Če o slednji ni bilo dvoma, napisal si je sodnik tožnikove navedbe in zahteve, slednje osobito v zadevah, kjer je tožnik tožil za to, da nekaj dobi, ne pa, da sproži kazenski progon. Če je šla tožba zoper »velijega vlastelina«, izdal je sodnik pismen poziv (čl. 62), vsem drugim je poslal le svoj »pečat«. Tak poziv se je izvršil

po pristavu. Pristav je moral toženemu priobčiti, kdo ga toži in zakaj. Predpisano je bilo, da se sme vlastelin pozvati le na čas pred obedom. Če vlastelin do obeda ne pride k sodniku, je propal v pravdi in vzelo se mu je za kazen še 6 volov. Imamo torej opraviti z nekakšne vrste kontumacijalnimi posledicami (čl. 56). Za druge ljudi, ki niso bili vlastelini, ni bil ustanovljen predpis, da jih je pozvati na sodišče za čas pred obedom. Skupen predpis za vse stanove pa je bil, da se nikogar, ako se je vrnil baš od vojnega pohoda, ne sme pozvati na sodišče, preden ne pretekó 3 tedni (čl. 61). To je bilo pravo odmora po vojski. Dalje ni bilo dovoljeno pristavu, da pozove moža po njegovi ženi, niti se ni smela pozvati žena brez moža na sodišče (čl. 104). Pač pa je smel mlajši brat postaviti na sodišče namesto sebe starejšega brata; s silo ni smel nihče tirati mlajšega brata pred sodnika, če si je le-ta postavil starejšega brata za zastopnika (čl. 66). Sirote, ki niso sposobne za pravljanje, dajo lahko »parca«, t. j. pravdača, da jih zastopa (čl. 73).

Poziv pa se je mogel izvršiti tudi neposredno od stranke, ki hoče tožiti, na stranko, ki je tožena. To se da sklepati iz določila čl. 91. Tak poziv pa se je storil pred svedoki. Ako je toženi prišel na določen rok pred sodnika in je tam ostal toliko časa, kolikor je bilo določeno »po zakonu«, (koliko je to, ne izvemo iz Dušanovega zakonika, torej je šlo za kakšen drug zakon), dočim pozivatelj ni prišel, ampak je ostal prostovoljno domá, potem je bil že s tem dejstvom samim toženec oproščen od vsake odgovornosti za tisto tožbo, za katero je bil pozvan (čl. 89). Tu je bila torej podana možnost kontumaciranja tožnika.

Moglo se pa je tudi pripetiti, da je ena od pravnih strank nasproti drugi zaničala, n. pr. da bi bila dobila od pristava pravočasno poziv, ker je ni našel doma, in je bil n. pr. možu le po ženi sporočil, da naj pride. Taka pravdna stranka je lahko prejela pozneje glas o pozivu, vendar je imela pravico, če ni mogla priti pravočasno k sodniku, da se je sklicevala na pristava, da ji ta potrdi te okoliščnosti, češ, ona ni bila kriva, da ji ni bil poziv pravočasno ali pravilno priobčen (čl. 104). V zvezi s temi predpisi o vabilih stoji vsebina čl. 91, ki ima v mislih, da se sklicuje ena pravdna stranka na pristava kot pravnega pomočnika. Nasprotna stranka mora privoliti v to, da si ga poišče; ko pa ga ne najde domá, mora to takoj javiti sodišču, da dobi nov rok za iskanje pristava.

Ko pride do razprave o tožbi na sodišču, je moralo biti le-to že pravilno zasedeno. Porota je morala biti sestavljena po višini krivde s 24, 12 ali 6 porotniki. Pri sodiščih, katerim je predsedoval »meštni vladalac«, so morali biti navzočni, kjer je bilo to tako urejeno (gl. str. 84), prisedniki. Pri mejnih sporih (čl. 79, 80) so morali prisostvovati »svedoki«, pri pravih za škodo vsled popašnje (čl. 76) »duševnici«, enako pri pravih o svodu (čl. 193). Porotniki so morali biti zapriseženi. Zapriseže jih pop v ornatu (čl. 151), zato je predpisano, da se vrši vsaka porota v cerkvi; — ali bržčas je bilo to mišljeno samo za poroto, ki posluje za ordal in se vrši baš v cerkvi (čl. 150).

Kako se je pred pravilno sestavljenim sodiščem razpravljalo? V tem pogledu nam pove čl. 161 pred vsem, da so bile stranke dolžne držati se čiste resnice. Nikakor ne smejo nasprotnika po krivem obremenjevati, niti ne smejo o ničemer drugem govoriti nego o predmetu pravde. Zabranjeno je bilo, da bi stranke, še preden je prvo sodišče stvar do konca izvršilo, šle pred carskega, višjega sodnika in tam o stvari govorile: V tem primeru se jim ne sme prav ničesar verjeti, pa naj govore, kar hočejo. Po predpisu čl. 167 pravih stranke sploh ne smejo izpreminjati svojih trditvev tekom pravde; samo to, kar so prvič navedle, se veruje; po teh njihovih besedah naj se sodi, po poznejših pa ne.

Od dokaznih sredstev, ki so prihajala v poštev pri sodnem poslovanju, smo že omenili ordale in pa svedoke; slednje le za dokaz o meji, kjer pa so bili v resnici razsodniki. Istotako so bili duševnici pri pravih radi popašnje razsodniki, dočim so utegnili biti pri pravih o svodu — *coniuratores*, kajti tu ni šlo za striktne dokaze, ampak baš zato, ker je bil dokaz nemogoč, naj bi duševnici potrdili verodostojnost stranke in verjetnost njene trditve. Vendar je opozoriti, da se nahaja čl. 193, ki govori o duševnikih pri svodu, le v rakovačkem prepisu, da je bil torej morebiti samo lokalnega pomena in to šele v času po carju Dušanu.

Da so pri razpravah na sodišču uporabljali za dokazno sredstvo tudi listine, je razvidno iz čl. 105 in 171. Tu stoji, da mora sodišče paziti na pristnost listin; kajti v srednjem veku se je potvarjalo na debelo. Ako pa neka listina, pa bila makari carjeva, nasprotuje določilom Dušanovega zakonika, naj se

sodnik ne ozira nanjo. O carjevih milostnih pismih govore čl. 78, 79 in 83.

Da se je dokazno sredstvo pričevanja uporabljalo tudi v enakem smislu, kakor to dandanes pod pravnim institutom pričevanja pojmuje, za to v Dušanovem zakoniku nimamo nobene opore. Toda navzlic temu smatramo za samo po sebi razumljivo, da so bili svedoki potrebni vsaj za ugotovitve glede okolnosti, po katerih je bilo šele moči odrediti božjo sodbo. Pa tudi sicer kaže že etimologija izraza »svedok«, ki se nahaja v starejših srbskih in hrvatskih listinah (po M a z u - r a n i ć u že iz l. 1101, 1230) in pomeni »*testis conscius*«, da je bil institut pričevanja v splošnem že znan. Je-li pa je bil dopuščen pri dokazovanju v pravih, osobito kazenskih, to vprašanje ostane odprto.

Važno je, da Dušanov zakonik govori o zakletvi (prisegi) samo pri sestavi porote, očitno, ker hoče podati najvišjo garancijo za pravilno in pravično sodbo porotnikov. Nikjer se ne omenja zakletev kot dokazno sredstvo v pravdi. Zdi se, da car Dušan, ki je najbrže izbegaval prisežne pomagače (čl. 84), tudi zakletve stranke ni maral trpeti. Sicer pa zakletva stranke po svojem izvoru ni ničesar drugega nego razčistilna prisega in s tem najmilejša oblika božje sodbe (K a d l e c). Omeniti pa moramo, da je bila taka zakletev, kakor tudi zakletev prisežnih pomagačev po vinodolskem statutu pripoznana. Zatorej ostane odprto tudi to vprašanje, ali se institut navzlic negativnemu stališču Dušanovega zakonika ni upotrebljeval vsaj po običajnem pravu v primorskih pokrajinah srbske države.

Sodba, ki poteče, mora biti nepristranska, pravična. Pri izreku sodbe se sodnik ne sme ozirati niti na stranke, niti na želje carja, ampak brez strahu naj sodi le po zakonu. Carski sodniki imajo nalogo, da ščitijo uboge in obnemogle (čl. 179). Če govori car Dušan, da naj se sodi po zakonu, pa ne misli samo na svoj zakonik, ampak tudi na prejšnje zakone in carske naredbe. Zdi se pa, da pripušča čl. 171, ki je napravljen po bizantinskih vzorih, tam, kjer ni zakonitega določila, da naj sodi sodnik »po pravde«, t. j. po primernosti (*aequitas*). Č e d o M a r k o v i ć (Pravna svest, str. 29) pa misli, da je pravda evangelij, dočim N i k. R a d o j č i ć (Snaga zakona po Dušanovu zakoniku) tolmači, »po pravde i po zakonu« z »*aequitas et ius*«, kar odgovarja brez dvoma bolje smislu. Sodba mora

biti upisana in shranjena (čl. 163), da stranke dobe lahko prepis. Zdi se, da je veljal ta predpis pač le za carske sodnike in mestne vladalce; kajti pri drugih pravdah, osobito pri najnižjih pred vlastelini, niti ne moremo računati s splošno pismenostjo sodnikov.

Kako so se sklepale sodbe v primerih, kjer je sodilo več sodnikov v zboru, tega ne vemo; le za porotnike pravi čl. 151. da odločuje večina, čl. 160 pa, da sodijo »na svojo dušo«. Pri porotnih glasovanjih je morala biti neka oblika predpisana, ker pravi baš navedeni člen, »kamo se veči klnu«. Če se je pa pripetilo, da si sodniki niso bili na jasnem, kakšno sodbo naj izrečejo, in če je šlo za veliko delo, t. j. za zelo važno zadevo, potem naj gre eden od sodnikov z obema strankama pred carja. Toda sodniki so morali še poprej pismeno ugotoviti stanje pravde, da more car soditi (*iudicium delatum*).

Kako se je publiciral izrek sodišča, tega ne vemo. Da je bilo treba upoštevati tudi stroške, smemo pač sklepati iz čl. 84, ki daje normo za oproščanje od dolžnosti povrnitve stroškov.

Da je bila pritožba zoper sodbo mogoča, če je potekla od kakšnega drugega sodnika razen carskega, izhaja jasno iz čl. 161. Pritožba je šla na carskega sodnika samega. Sicer pa je za meropse v čl. 139 izrečno ugotovljeno, da jim pristoja pravica, pozivati se za vsako storjeno jim krivico na carskega sodnika. Kako je bilo to pritožbeno postopanje urejeno, tega iz Dušanovega zakonika ne izvemo. Pač pa je v njem jasno povedano, da jamči carski sodnik za to, da bo vlastelin vse, na kar bo obsojen, o pravem času plačal meropahu kot tožniku.

Izvršilo sodbâ je predpostavljano v čl. 178 in 188. Posredovalni organ je pristav, oziroma globar. Sredstvo za osiguranje izvršila je bila zakonita sankcija, ki proglašala nepokornost sodniškim poveljem za kaznivo dejanje.

Dodati moramo še neko vrsto sodstva, namreč vojno sodstvo. Povedano je že bilo (str. 80), da preide carjeva sodna oblast v času vojne na vojvode. *Ratio legis* je pač bila uvaževanje, da bi inače ne bila podana možnost doseči najvišjo odločbo. Na enaki ideji pa temelji tudi določilo čl. 131, ki dovoljuje izjemoma za vojne čase sicer prepovedani dvoboj (čl. 102). Vendar car Dušan noče, da bi bil tak dvoboj kot razmeroma

najkrajši izhod iz inače nezaželenih prepиров med rojaki povod za nadaljne, nove prepire, ki bi nastali vsled tega, da se potegnejo za eno stranko drugi tovariši. Če bi se pa to vendar le zgodilo, naj se takšen pomagač — bije (pretepe).

Če pregledamo na eni strani vse te doslej obravnavane faze postopka, na drugi strani pa uvažujemo veliko množico določil, ki odrejajo kazni za razne delikte, potem moramo nehote priti do zaključka, da je bilo pač mnogo primerov, v katerih se je kazen izrekla in izvršila ne glede na kakšno strogo po predpisih izvršeno postopanje pred sodiščem — samo na podlagi zapovedovalne oblasti bodisi samega carja, bodisi njegovih organov, osobito velikih vlastelinov in cerkvenih dostojanstvenikov, n. pr. če je šlo za plačilo odškodnine pri kući ali okolini, ali če se je razpravljalo o malih pregrehah otrok. Na ta način pridemo do primerov, kjer se ni udeleževalo sodno postopanje, ampak, če je dovoljeno rabiti moderno terminologijo, čisto administrativno postopanje. (To izhaja osobito iz predpisa čl. 139 o »krivicah«, ki se pripete meropsom in o obrambi proti njim.) To pa je zopet dobra opora za naše mnenje, ki se zлага s Stojanom Novakovičem, da je bilo tudi takih sodnikov, ki niso sodili s poroto in da je institut Dušanove porote kot neka novotarija prišel le tedaj do veljave, kadar je šlo za zločine, ki jih je bilo treba eksemplarično kaznovati.

Veliki različnosti sodišč, katero smo pokazali pri poglavju o ustrojstvu gpr. sodišč, odgovarja tudi velika različnost postopanja. Ves tozadevni razvoj se je vršil brez skupne ustvarjajoče in nadzirajoče roke, ker ni bilo državnih zakonov, niti vrhovne sodne instance, ki bi vse pravosodje izenačila po načelih enotnosti in smotrenosti. Zato se moramo pečati z različnimi tipi postopanja, ki so odgovarjali različnim vrstam tožba.

Tožbe so se delile na krvne tožbe (*peinliche Klagen*) in na državljanske (civilne) tožbe, slednje pa zopet na take za denar, premočnine, dediščine ali nepremičnine.

Krvne (kazenske) sodbе — da govorimo najprej o teh — so se sklepale po sodnem postopku, ki je bil različen za različne stanove. Pri dvornem sodišču (*Reichshofgericht*), pri deželnih sodnih zborih (*Landestaideinge*) so predsedovali vladar, odn. posebni organi kot njegovi zastopniki. Na Češkem n. pr. sta bila za to poklicana pri okrožnih sodnih zborih »cudar« (*iudex provincialis*), pri večjih zadevah obenem z okrožnim predstojnikom (*praefectus, burgravis*), pri manjših zadevah pa z majerjem (*villicus*). A člani tega sodišča

(»cuda«) so bili v prvem primeru visoki plemenitaši, v drugem pa t. zv. vladike. Značilno je, da je Otokar II. povzdignil praško »cudo« za najvišje deželno sodišče. Nekaj sličnega nam je navesti za Goriško. Deželnemu glavarju so bili podrejeni različni okraji, katerim so načelovali »*gastaldi*« — župani. Ti so imeli mnogokrat poleg sebe kakšnega pisarja. Ta dva sta sklicevala najodličnejše može skupaj, da so sodili, t. j. ali prepirno zadevo rešili ali pa krivca kaznovali. Vendar je bila zoper tako sodbo dovoljena pritožba na sodišče deželnega glavarja.

Posebna sodišča so si ustanavljala mesta. Kot mestno sodišče je fungiral največkrat mestni svet sam, kateremu predseduje večinoma *Stadttschultheiss* kot mestni sodnik, mestni očetje (svetovalci) pa so člani sodišča. Število sodnikov ni stalno določeno, pa tudi ni veliko.

Postopalo pa se je po načelih skabinskih sodišč. Predsednik je vodil razpravo, prisedniki so sodili. Formalizem, ki je bil že v frankovski dobi velik, se je poslej še poostiril. Celó vodstvo po sodniku je bilo vezano na določene oblike, on je moral pri vsakem koraku vprašati sosodnike za odločitev. Da stranke uidejo pretečim nevarnostim radi nepoznanja predpisanih formalnosti, smele so si privzeti prolokutorja (*Fürsprecher, Vorsprecher*). V slovenskem jeziku so se imenovali v 16. stoletju in zato gotovo tudi že prejšnja stoletja — besedniki, pozneje tudi pravdači. Toda izjave teh besednikov vendar niso bile dokončne, neizpremenljive. Stranke so smele prositi za popravek (*Wandlung*). Sodnik jim je smel dovoliti celo poprejšnji pogovor s svojim zastopnikom, v poznem srednjem veku celo ob navzočnosti izvedenih svetovalcev (*Horcher und Berater*). (Tako pride do rečenice: »beseda ni konj.«)

Pri dokazovanju se je božja sodba kot dokazno sredstvo še dolgo ohranila. V Mühlhausenskem mestnem statutu jo imamo še kot »poskus z železom«, vendar samo tedaj, če jo — pri ubijstvu — zahteva obdolženec sam. Tudi je bil še dopusten sodni dvoboj. »Švabsko« in »Saško zrcalo« poznata ordale s potapljanjem v vodo, s prenašanjem vročega železa, s seganjem v vrelo vodo in pa sodni dvoboj. Toda od začetka 14. stoletja dalje je veljalo tako dokazovanje že za zastarelo in neporabno; edino le dvoboj se je kot nekakšna urejena osveta še ohranil, toda tako vladar, kakor tudi *curia regis* sta njega uporabo čedalje bolj utesnjevala. Vidi se torej, da je car Dušan korakal popolnoma z duhom časa, ko je uporabo ordalov v splošnem utesnjeval, a sodni dvoboj sploh zabranil. Da je v tem pogledu že njegov prednik posnemal francoske pravne uredbe, smo že prej omenili (str. 85).

Nadomestilo za božjo sodbo postane, v kolikor ne poseže v tok razvoja posebno postopanje p r e s e d m o v a n j a (*Uebersiebnen*), — prisega stranke, podprta s pričami ali pa s prisežnimi pomagači.

Že v najzgodnejših časih so po bavarskem pravu vlekli priče za ušesa na kraj, kjer naj vidijo in slišijo, kaj se godi (*testes per*

aures tracti). Ker se je ta način pritegnitve prič pri Slovencih ohranil v slični obliki do današnjih dni, n. pr. pri razkazovanju mejâ bodočemu posestniku na domu, smemo misliti, da se je navada pritegnitve prič za ušesa izvajala takisto v srednjem veku in to, morebiti še v mnogo večjem obsegu, kot pa danes. Enako pa smemo misliti na uporabo prisežnih pomagačev pri Slovencih v srednjem veku. Pred vsem treba pokazati na dejstvo, da so bili prisežni pomagači predmet ureditve v raznih primorskih statutih (n. pr. v Vinodolskem iz l. 1288). Dalje pa tiči spomin na prisežne pomagače tudi še v govorici, ki se je poslužuje prosti narod še dandanes: »On me je prešestnajstil« (na Dolenjskem) ali »on me je napet-najstil« (na Štajerskem). Slednjič kaže tudi še danes splošno rabljena fraza, ki hoče izraziti potencirano moč lastne prisege govornika (»Na to lahko petdesetkrat, stokrat i. t. d. prisežem!«), na staro-davno uredbo, da je tisti, ki ni mogel pribaviti zadostno število prisežnih pomagačev, sam nedostajajoče število priseg — s svojimi zaporedno storjenimi prisegami nadomestil.

Tudi ordali so morali biti med Slovenci v sodnem postopanju srednjega veka poznani, prav tako, kakor velja to tudi za vse druge slovanske narode. Čehi imajo še dandanes pregovor »Dobréha nepáli« (pravičen človek se ne ožge), Poljaki pravijo »Ten sie opalil«, Slovenci pa tudi enako: »Opekel se je«, kar vse kaže na sledove spomina na rabo ordala z razbeljenim železom.

Na veliki formalizem, ki je obvladoval srednjeveški gpr. sodni postopek, kaže tudi način objavljenja smrtne obsodbe, ki se ga tudi še slovenske narodne pesmi spominjajo, namreč, da je sodnik nad obsojencem prelomil palico.

Razen doslej obravnavanega gpr. načina rednega sodnega postopanja pa se je udomačilo v srednjem veku še dvoje vrst izrednega postopanja. Prvi način je nastal v 12. do 13. stoletju pod vplivom kanonskega procesnega prava kot nadomestilo za dokazila, če ni bilo pripoznanja (*confessio regina probationum*) ali pa dveh, treh klasičnih (t. j. nesumljivih) prič. V takem primeru se je uporabljala — *tortura*. Ta institut, pravcata pravna zabloda, je prišel iz Italije. Leta 1270. so imeli namreč v Gornji Italiji že pisan *Tractatus de tormentis*, ki vsebuje predpise, kako se naj uporablja natezalnica za heretike, ki nočejo priznati svojega delikta. Verjetno je, da se je v slovenskih pokrajinah operiralo z natezalnico že zelo zgodaj. Predvsem podpira to mnenje bližina Italije, dalje pa tudi institut krvnih sodnikov (*Bannrichter*), ki sega gotovo globoko nazaj v srednji vek. A baš krvni sodniki so bili tisti, ki so po največ delovali z natezalnicami. Zato so ostali krvni sodniki Slovencem tudi v tako bridkem spominu, da jih slovenska narodna pesem naravnost istoveti z rablji (*Freimann*).

Tudi drugi izredni način sodnega postopanja je nastal v 12. in 13. stoletju, to pa predvsem v Podonavju; to je institut presedmo-vanja (*Uebersiebnung*) ali dokaz s sedmimi prisegami. Za najtežje

delikte se je izcimilo v tistih časih izredno velike pravne in življenske nesigurnosti — prav kakor smo to videli v Dušanovem zakoniku — dvojno postopanje:

1. Eno je veljalo za tiste zločince, ki so bili zasačeni pri samem zločinu (*auf handhatter Tat*). Glede teh je bil predpisan bodisi po statutih, bodisi po običajnem pravu način »pokrika« (*»Gerülte«*). Po Vinodolskem statutu mora n. pr. tisti, ki je storilca zasačil, vpiti »Pomagajte!«. Oškodovanec ga s pomočjo došlih sosedov i. t. d. zveže in privede pred sodnika; včasih mu navežejo na hrbet *corpus delicti*. Ponekod je to že zadostovalo, da se je izrekla kazen, drugod, tako n. pr. tudi po Vinodolskem statutu, pa se ne zahteva, da se privede zločinec zvezan, pač pa je potrebno, da oškodovanec priseže, da je zločinca prepoznal.

2. Drugi način postopanja pa je bil uveden, če zločinec ni bil na samem dejanju zasačen. Tudi v tem primeru ujame oškodovanec zločinca in ga pripelje pred sodišče, če mogoče, s kakšnim dokaznim predmetom (n. pr. z roko ubitega). Če pa privedeni taji in ponuja prisego, da je nedolžen, pa ga sme oškodovanec — »presedmiti«. (Tu se torej gpr. in srbsko postopanje — razhaja!) Oškodovanec sme namreč sam s šestimi svojimi ljudmi priseči, da je oni kriv! S tem je dotičnik že obsojen, vendar ima ponekod (n. pr. po Mühlhausenskem statutu) še pravico, da se, če hoče, sam podvrže božji sodbi z »železom«.

Predpisi o vsem tem presedmovanju so pač različni, uporaba tega instituta pa je v 13. in 14. stoletju že splošna — vsaj pri občeopasnih ljudeh (*homines damnosi, schädliche Leute*). (Pripomniti pa je, da so novejši avtorji, n. pr. Hermann Knapp mnenja, da je bilo presedmovanje v rabi sploh pri vseh, smrti ali težke telesne kazni vrednih zločincih).

V koliko je bilo »presedmovanje« v slovenskih pokrajinah v rabi, o tem še ni podrobnih raziskovanj. O sodstvu na Goriškem poročajo pač viri, da sta si zgoraj omenjena »gastald« in njegov pisar privzela nekaj mož, ki sta jih slučajno dobila, in kar pred grajskimi vrati ali pod lopo na javnem trgu površno razsodila o tožbi. Ta način poslovanja spominja vsaj glede površnosti na presedmovanje ali nek sličen način sojenja. —

Doslej smo govorili o postopanju glede kazenskih zadev. Preostaja, da še navedemo vsaj nekaj glavnih potez gpr. civilno-pravnega postopanja. — Germansko pravo je razločevalo tožbe radi dolga, ki zahteva denarno povračilo. Taka tožba more biti predvsem preprosta tožba (*schlichte Klage*), ki ne navaja nobenega razloga za dolg. V tem primeru se je mogel toženec oprostiti s prisego, da je nedolžen. Druga oblika te vrste tožbâ pa je substancijirana tožba, ki navaja dejstva, iz katerih naj izhaja opravičenost dolga. V teh primerih se je moral toženec sklicevati na protidejstva in šele nato je prišlo do dokazovanja; pri tem pa je imel toženec vsekakor boljše stališče. Nadaljna vrsta tožbâ so bile tožbe za premičnine.

Tu je moral toženec vedno podati navedbe, ki naj utemelje njegovo nasprotno stališče, čeprav tožba ni bila substancijirana. (Posebne vrste takih tožbâ so bile *Anetangsklagen*, o katerih je bilo že govora.) Tretja vrsta so bile tožbe za dediščino ali lastnino. Postopanje je bilo tu različno. Plemenitniki so se pravdali pred svojim sodiščem nalik pravdam, ki so nastajale vsled ovadbe radi zločina; vendar je bilo za zadeve manjše važnosti manj prisednikov. Mestna sodišča imajo o gotovih časih zborovanja vseh svojih meščanov (4 ali 8 krat na leto), na katerih mestni sodnik s prisedniki razsoja o predloženih tožbah. Nekatera mesta so nastavljala za bližnjo okolico posebne stražnike (*Flurhüter*), ki se tudi udeležujejo teh zborov.

Prosto ljudstvo po deželi pa si je ohranilo izza frankovske dobe svoja ljudska sodišča, na katerih so razpravljali pod vodstvom fevdnega gospodarja ali pa njegovega namestnika (ki je bil tudi lahko kakšen ugleden mož iz kroga podložnikov), o tožbah civilno-pravne vsebine, pa tudi o manjših zločinih. Postopanje je bilo zelo primitivno. Tožba je bila od tožnika prednašana, pa »založena« je morala biti z 1 denarjem. Toženec je odgovarjal, bodisi da je zanikal nepristojnost, bodisi, da je meritorično prerekal zatrjevana dejstva pa pobijal upravičenost zahtevka. Dokazno breme zadene stranke različno, zdaj to stran, zdaj ono. Predsedujoči gospodar ali njega namestnik (župan) in prisedniki (12—14) so po svoji najboljši volji in vesti, upoštevajoč stare šege in navade, uredili dokazovanje, kakor se jim je zdelo za konkretni primer najbolj pravično. Dokazna sredstva so bila priče, listine, pa tudi zaprisega strank. Mnogokrat se sodba ni izrekla takoj, ampak sodniki so hipotetično razsodili za primer, da ena ali druga stranka to ali ono dejstvo dokaže; to spominja krepko na starogermanske dokazne sodbe (*Beweisurteile*). Stranke so se smele dati zastopati. Tudi profesionalne zastopnike poznajo ljudska sodišča; imenovali so se besedniki ali pa pravdači.

Po slovenskih krajih so bila ta ljudska sodišča večje, kvaterni sôdi ali vinogorski zbori (prim. str. 94). Za vinogorske zadeve je bil izdan leta 1543 poseben zakon. Pritožbe zoper sodbe in ukrepe več in kvaternih sôdov so šle na fevdnega gospoda, odnosno, če ta ni mogel pomagati, na deželnega glavarja. To nam je zgodovinski izpričano tudi za pritožbe zoper sodbe »gastaldov« na Goriškem, ki so šle na deželnega glavarja. Za vinogorske zadeve je bil predviden poseben organ, na katerega je smel apelirati tisti, ki se je čutil za prikrajšanega. Ta organ je bil »deželni kletarski mojster« (*Landeskellermeister*). Koliko vseh teh predpisov je bilo v rabi že v 14. stoletju, o tem še nimamo specialnih raziskovanj.

Izvršba sodbâ je bila prepuščena fevdnemu gospodarju; prisilno sredstvo so bile globe, ki so se mogle stopnjevati, dokler ni obsojena stranka izpolnila obveze. Lahko pa je tudi prišlo do izgona iz posestva, če je obsojenec vztrajal pri nepokornosti.

Da je tudi germansko pravo poznalo postopanje fevdnih gospodarjev, ki je bilo čisto administrativno, t. j. prepuščeno vsakokrat-

nemu preudarku, ne glede na kakšne ustaljene navade ali predpise, izhaja že jasno iz pojma fevdstva.

Če pregledamo ob koncu obe sliki sodnega postopanja po Dušanovem zakoniku in po germanskem pravu, najdemo veliko sličnost osobito za kazenskopravne zadeve. Navzlic precejšnji nejasnosti, kaj je bila prav za prav Dušanova porota, kako so jo sklicevali, kaj je bila njena naloga glede sojenja, pridemo v končnem rezultatu vendar do enakega sklepa: Ljudstvo je sodilo o krvnih pregreških samo. Ipak je po Dušanovem zakoniku dajalo to ljudsko sodstvo več garancij za pravičnost, kakor pa gpr. srednjeveški instituti torture in presedmovanja. Glede civilnega sodstva nižjega ljudstva pa ima Dušanov zakonik premalo določil, da bi mogli izreči sodbo, katero pravosodje je ustrezalo bolje zahtevam pravičnosti. Obema pa je bil skupen znak patriarhalnost sodstva, kar kaže, da je bil narod tu in tam z načinom postopanja zadovoljen.

D O D A T E K.

Slovenski prevod

**Zakonika Stefana Dušana, srbskega carja, po 2. izdaji
Stojana Novakovića (1898).**

Zakon pravovernega carja Stefana.

V letu 6857, indicija¹ 2, na praznik vnebohoda Gospodovega, meseca maja 21. dne.

Ta-le zakonik je izdan od našega pravoslavnega Sabora, po presvetlem patriarhu Kir-Joanikiju in arhijerejih in duhovnikih, malih in velikih, in po meni, pravovernem carju Stefanu in vseh vlastelinih mojega carstva, malih in velikih. Sestav zakona je sledeči:

¹ V izvir.: indiktiona; po Mažuraniću pomeni razdobje petnajstih let, počenši od zadnjega razpisa državnih davkov. Letnica je šteta od postanka sveta (l. 1349).

Člen 1: Najprej za krščanstvo. S to stranjo¹ naj se očisti krščanstvo.

¹ Scil.: zakonika.

Člen 2: Vlastelini in ostali ljudje naj se ne poroče, ne da bi se dali blagosloviti od svojega arhijereja, ali naj se dajo blagosloviti od tistih, katere so izbrali arhijereji za duhovnike.

Člen 3: Nobena svatba naj se ne izvrši brez poroke; če se pa izvrši brez blagoslovljenja in izpraševanja cerkve, taki naj se ločijo.

Člen 4: Kar se tiče duhovnih poslov, naj vsak človek sluša svojega arhijereja in se mu pokorava. Če se primeri, da se je kdo pregrešil zoper cerkev ali da je kršil kakršenkoli predpis iz tega zakonika, hoté ali nehoté, naj se pokori in spravi s cerkvijo; če ostane gluh in se jame cerkvi umikati, pa noče storiti, kar cerkev zapove, naj se iz cerkve izloči.

Člen 5: In svetitelji¹ naj ne preklinjajo krščanov radi duhovnih pregreh, temveč dvakrat ali trikrat naj pošljejo po

onega, da ga preverijo², pa ako jih ne sluša in se noče spraviti po duhovni zapovedi, potem naj se izloči.

¹ Svetitelji = episkopi = škofje. ² V izvir.: »da ga obliči« = arguere; izraz je soroden »obličanju« v čl. 149, ki pomeni = neposredno dokazati krivdo.

Člen 6: In kar se tiče latinske herezije¹, da so se krščani obrnili k azimizmu², naj se povrnejo v krščanstvo.³ Če se primeri, da kdo tega ne sluša in se v krščanstvo ne povrne, naj se kaznuje, kakor piše zakonik svetih očetov.

¹ Vera rimokatolikov. ² Azymia = obred zauživanja presnega hleba v zapadni cerkvi. ³ To je pravoslavlje.

Člen 7: In naj postavi Velika cerkev¹ po vseh (mestih in) trgih protopope, ki odvrčajo krščane od latinske herezije, ki so se spreobrili k latinski veri, in dajo naj jim duhovno zapoved, da se vsak povrne h krščanstvu.

¹ Velika cerkev = Cerkev Patriaršijska, t. j. srbska pravoslavna cerkev, ne pa carigrajska.

Člen 8: In če se dobi latinski pop, ki je kristjana spreobrnil k latinski veri, naj bo kaznovan po zakonu svetih očetov.

Člen 9: In če se dobi polverec¹, ki se je oženil s kristjanko, more se, če je zadovoljen, krstiti na krščanstvo; če se pa ne dá krstiti, naj se vzamejo žena in deca in naj se njim izroči del hiše, a on bodi izgnan.²

¹ Poluverec = katolik, ker je le »na pol« kristjan; pomniti je, da pomeni »nevernik«, tistega, ki stori zločin felonije. ² Glede drugega dela glej razlago na strani 31 in 32.

Člen 10: In če se primeri, da živi kakšen heretik med kristjani, naj ga žigosajo po obrazu in izženó; kdor bi ga skrival, naj se tudi žigosa.

Člen 11: In svetitelji¹ naj postavljajo duhovnike po vseh inorijah,² po mestih in po selih. In ti-le duhovniki naj bodo tisti (kateri so blagoslovljeni od svetitelja, da vežejo in razvežejo duhovno), pa vsak naj jih sluša, po cerkvenem zakonu. In oni-le duhovniki, katerih niso postavili (arhijereji), naj se izženejo; cerkev naj jih kaznuje³ po zakonu.

¹ Škofi. ² = župnije, parohije. ³ V izvir. stoji: »bedevsa« = pedepsati od epaideusa (grški izraz).

Člen 12: In kozmiki¹ naj ne sodijo v duhovnih stvareh; če se primeri, da je kdo od kozmikov sodil v duhovni stvari, naj plača 300 perper; takega naj sodi cerkev.

¹ Kozmik = grška beseda za laicus, torej posvetna oseba v nasprotju z duhovno osebo.

Člen 13: In metropoliti, episkopi in igumni naj se ne nastavljajo s podkupljevanjem; in od sedaj, kdor bi se dobil, da je postavljen s podkupljenjem (ali) metropolita ali episkopa ali igumna, naj bo proklet in oni, kateri ga je postavil. (*Temu prizrenskemu tekstu dodaje atonski še:*) In če se dobi kdor koli nastavljen s podkupnino, naj se vržeta oba raz prestol, tisti, ki je nastavljen, in tisti, ki je bil nastavljen.

Člen 14: Igumni naj se ne nastavljajo brez sodelovanja cerkve; za igumne po samostanih naj se nastavljajo dobri ljudje, kateri bodo dobro oskrbovali¹ cerkev, dom božji.

¹ V izvir. »crkov stožiti«, ker je prevedel Stojan Novaković »crkvu kudjiti« = rem familiarem curare, augere.

Člen 15: Igumni naj živijo v kinobijah¹ po zakonu; sporazumevajo naj se s starimi menihi.²

¹ Kinobija = grški koinóbion = življenje skupnosti. ² V izvir. »sa starci«, ki pa ne pomenijo tu seneces v splošnem, ampak »stare menihe« kot izkušene može.

Člen 16: In na tisoč hiš naj se prehranjuje v samostanu 50 kaludjerov (menihov).

Člen 17: In kaludjeri pa kaludjerice, ki so postriženi, pa živijo po svojih hišah, naj se preženo in živijo v samostanih.

Člen 18: In kaludjeri, ki so rodod iz oblasti cerkve, v kateri so bili postriženi, naj ne živijo v tej cerkvi, temveč gredo naj v druge samostane in daje naj se jim prehrana.

Člen 19: In kaludjer, ki vrže kuto raz sebe, naj se drži v temnici, dokler se ne vrne k poslušnosti, in naj bo kaznovan.

Člen 20: In ljudje, ki jih kot volkodlake¹ vzamejo iz grobov pa zažgó, — selo, ki to stori, naj plača krvnino²; če pa pride pop k takemu dejanju, naj se mu vzame popovstvo.

¹ V izvir. »sa vlhovstvom«; Stojan Novaković je prevedel »sa madjioništvom«, pa je sam objasnil, da gre za volkodlaštvo. ² V izvir. »vraždu«, kar pomeni krvnino.

Člen 21: In kdor proda kristjana v tujo neverno vero,¹ naj se mu (roka) odseka in jezik prereže.

¹ Mišljena je pač prodaja za roba v deželo nevernikov.

Člen 22: In vlastelinski ljudje, ki bivajo po cerkvenih selih in katunih¹, naj gredo vsak k svojemu gospodarju nazaj.

¹ »Katuni« so pastirska sela.

Člen 23: Cerkev nimajo dolžnosti vršiti službo prenašanja,¹ razen kadar gre car kam, tedaj naj mu prenašajo.

¹ V izvir. »pónos«, pomeni pa tovorjenje z vozovi, konji ali voli za nekoga drugega, ne za-se.

Člen 24: Če se dobi cerkven uradnik, ki vzame podkupnino, naj se mu zapleni vse. (*V rakovačkem prepisu še:*) Če vzame kaludjer podkupnino, naj ga bijejo in izženó.

Člen 25: Cerkve naj vlada gospodin car i patriarh pa logofet in nihče drug.

Člen 26: Vse cerkve, ki se nahajajo po zemlji mojega carstva, oprošča moje carstvo od vseh rabot, malih in velikih.

Člen 27: In carske cerkve naj se ne podrejajo pod Velike cerkve.¹

¹ »Velija Crkva« je vrhovna državna cerkev, patriaršija, arhiepiskopija ali mitropolija.

Člen 28: In po vseh cerkvah naj se prehranjujejo vbogi, kakor je zapisano od ktitorjev¹; kdor bi jih ne prehranjeval, pa bil od metropolitov ali od episkopov ali od igumnov, naj se odstrani od prestola.

¹ Ktitor = osnovatelj samostana.

Člen 29: In kaludjeri naj ne žive izven samostana.

Člen 30: Odslej naj ne zajame¹ nobena oblast kaludjera ali cerkvenega človeka. In kdor bi to zakrivil za živih dni ali po smrti mojega carstva, naj ne bo blagoslovljen. In če je kdo napram komu to zakrivil, naj se zasleduje s sodiščem in s pravico po zakonu; ako zajame in zadrži koga brez sodišča, naj plača sedemkratno.²

¹ V izvir.: »urve«, kar je Stojan Novaković prevedel v komentarju »uznemiruje«, med popravki na koncu knjige pa »savladati, uhvatiti«.

² V izvir.: »samosedno«, t. j. sedemkratni znesek storjene škode.

Člen 31: Popi očevinski naj imajo svojo podedovano očevinsko¹ zemljo in naj bodo svobodni; ali drugi popi, ki nimajo dedne očevine, tem naj se dadó tri zakonite njive, ter naj bo popovska kapa svobodna; ako pa vzame več, naj ta robota od te zemlje cerkvam po zakonu.

¹ V izvir.: »baštino«; o pomenu tega instituta gl. str. 121 nasl.

Člen 32: Cerkvni ljudje, ki imajo cerkvena sela in cerkvene zemlje, pa so pregnali cerkvene meropse¹ ali vlah², — tisti, ki so razgnali ljudi, naj se zvežejo ter naj se jim vzamejo zemlja in ljudje in cerkev naj jih pridržuje, dokler ne spravijo skupaj ljudi, katere so razgnali.

¹ in ² O staležih meropsov in vlahov gl. str. 58 nasl.

Člen 33: Cerkvni ljudje naj se sodijo za vsako pravdo pred svojimi metropoliti in pred episkopi ter igumni. Ako sta

človeka obadva od ene cerkve, naj se sodita pred svojo cerkvijo; ali ako sta dva človeka, ki se pravdata, od dveh cerkvâ, naj jima sodita obe cerkvi.

Člen 34: In kar se tiče sel carske meropščine po Zagorju in drugod, naj cerkveni ljudje ne gredó v meropščino ne na seno, ne na oranje, ne v vinograde, niti na nikakšno raboto, ne na malo ne na veliko: Moje carstvo jih oprošča od vseh rabot; rabotajo naj samo cerkvi. Če bi se kdo dobil, ki je metohijo¹ izgnal na meropščino in se ne bi pokoril carskemu zakonu, temu lastniku se vzame vse, in se kaznuje.

¹ Metohija = grški izraz za samostansko imenje.

Člen 35: In ko je moje carstvo izročilo igumnom cerkve, razpolagajo naj z vsemi hišami, kobilami in konji, ovcami in z vsem drugim in storé naj po svoji volji to, kar je prilično, pripravno in pravično, kakor piše hrisobula svetih ktitorjev.

Člen 36: In po cerkvah naj uredé kaludjerom kinobijski zakon po samostanih po priliki, kakor je dotični samostan.

Člen 37: In eksarhi¹ naj ne bodo kozmiki²; naj jih mitropolit ne pošiljajo popom, razen če pošlje mitropolit kaludjera zajedno z drugim kaludjerom od popa do popa, da opravijo cerkvene posle in da vzemo od popov duhovni dohodek, ki se daje od očevine.

¹ Eksarhi = odposlanci duhovne oblasti; ² Gl. čl. 12.

Člen 38: In odslej naprej naj se žrebci in konji mojega carstva ne dajejo na prehrano cerkvam, niti po cerkvenih selih.

Člen 39: Vlastelini in vlasteličiči, ki se nahajajo v državi mojega carstva, Srbi in Grki, kar je komu moje carstvo dalo za dedno očevino in po hrizobuli in imajo v rokah do tega-le sabora, te dedne očevine naj bodo čvrste.

Člen 40: Pa vse hrisobule in prostagmata¹, kar jih je moje carstvo izdalo in kar jih bo še komu izdalo, tudi te dedne očevine naj bodo čvrste, kakor one prvih pravovernih carjev; naj jim je dano na prosto voljo, da jih podredijo cerkvi ali predadé za dušni mir ali prodajo komurkoli drugemu.

¹ »Prostagma« je grški izraz za »povelje«, »carska najvišja naredba«.

Člen 41: Vlastelin, ki nima dece ali ima deco, pa mu je pomrla, — in če ostane dedna očevina po njegovi smrti pusta, dokler se ne najde od njegovega sorodstva kdo, ki mu

je do tretjega kolena sorodnik¹, in dedna očevina pripade le-temu.

¹ To so otroci malih bratrancev. Glej str. 118.

Člen 42: In dedne očevine naj bodo vse proste vseh rabot in davkov mojega carstva, razen da dajejo soče¹ in da se vojskujejo po zakonu.

¹ Soče = priznalnina gospodarju za zemljo.

Člen 43: Naj ne sme niti gospod car niti kralj¹ niti gospa carica vzeti očevino s silo niti jo kupiti niti zamenjati, razen ako je kdo sam s tem zadovoljen.

¹ »Kralj« = prestolonaslednik carjev.

Člen 44: In otroci¹, ki jih imajo vlastelini, naj ostanejo njim v dedni očevini in njihova deca v večni dedni očevini; ali otrok naj se nikdar ne daje za ženitni dar.²

¹ »Otroci« so poseben stalež nalik robovom; ne smejo se zamenjavati z otroki = deco; glej str. 60 nasl. ² V izvir.: »u prikiye«, grško proikion: danes srbski prćija, kar ni »obični dar«, ampak ženitveni dar devojki, ki se možii.

Člen 45: In vlastelini, pa drugi ljudje, ki imajo podedovane očevinske cerkve na svojih dednih očevinah, — naj ne sme gospod car niti patriarh niti tuj svetitelj¹ teh cerkvâ podrediti pod veliko, razen če je lastnik dedne očevine² voljan, da si nastavi svojega kaludjera in ga privede k svetitelju, da ga blagoslovi svetitelj, v čigar inoriji³ bo. In da obavlja svetitelj v tej cerkvi duhovne posle.

¹ Glej člen 11, op.¹. ² Lastnik dedne očevine se imenuje v izvirniku »baštinik«. ³ Glej člen 11, op.².

Člen 46: Otroke pa, kateri jih imajo, naj imajo v dedni očevini. Samó, kar hoče vlastelin ali njegova žena ali sin osvoboditi, to je svobodno, a drugega nič.

Člen 47: In vlastelin, ki bi se dobil, da je podredil svojo cerkev pod drugo cerkev, naj ne gospoduje več v tej cerkvi.

Člen 48: Kadar umre vlastelin, naj se da dobri konj in orožje carju, a veliko biserno haljo in zlati pas naj ima njegov sin in naj mu car tega ne vzame; če nima sina, pa ima hčer, bodi tej dano na prosto voljo, to prodati ali oddati.

Člen 49: Obmejni vlastelini, če pride tuja vojska in pleni po carjevi zemlji, pa se vrne zopet po njihovi zemlji, ti-le vlastelini, po katerih oblasti je prešla, naj plačajo vse.

Člen 50: Vlastelin, ki opsuje in osramoti vlasteličiča, naj plača 100 perper. In ako vlasteličič opsuje vlastelina, naj plača 100 perper in naj ga bijejo s palico.

Člen 51: In kdor dá sina ali brata na dvor, pa ga car vpraša: »Ali naj mu zaupam?«, pa reče: »Zaupaj mu kakor meni!«; če stori le-ta kakšno zlo dejanje, naj plača tisti, ki ga je dal; če pa mu ima služiti takoj¹ na dvoru in v carjevi palači, naj plača sam, kar bi zagrešil.

¹ Tu se razlikuje naš prevod od razlage Stojana Novakovića, ker mislimo, da ima beseda »takoj« v izvirniku časovni pomen. Glej str. 133.

Člen 52: Za vsako nezvestobo, pregreho, brat za brata in oče za sina, bratranec za bratranca¹, ki so oddeljeni od onega v svojih hišah, pa niso ničesar zagrešili, ta-le ne plača ničesar; plača naj samo hiša tistega, ki je zagrešil.

¹ V izvir. »rodim za rodima«, kar je prevedel Stojan Novaković z rodjak za rodjaka; to pa pomeni po Vuku Karadžiću matruelis, consobrīnus, v drugi vrsti subcognatus.

Člen 53: In kateri vlastelin vzame vladiko¹ po sili, naj se mu obe roki odsečeta in nos razreže. Ako pa sebar² vzame po sili vladiko, naj ga obesijo; če vzame svojo vrstnico, naj se mu odsečeta obe roki in nos razreže.

¹ Vladika je žena ali dekle vlastelinskega stanu. ² Sebar je stan vseh državljanov skupaj, ki niso niti vlastelini ali vlasteličiči niti duhovnega stanu. (Glej str. 57.)

Člen 54: Ako stori vladika poltni greh¹ s svojim človekom, naj se obema roki odsečeta in nos razreže.

¹ V izvir. »blud učini«; ker je to lahko stuprum kakor tudi adulterium, vzet je za slovenski prevod izraz, ki obsega oboje.

Člen 55: In če sebar opsuje vlastelina, naj plača 100 perper in naj ga osmodé, če pa vlastelin ali vlasteličič opsuje sebra, naj plača 100 perper.

Člen 56: Vlastelin naj se ne poziva¹ zvečer, razen da se pozove pred obedom in naj se mu prej priobči.² Če se pozove pred obedom po pristavu, pa ne pride do obeda, naj bo kriv, in vlastelinu se vzame šest volov.

¹ Mišljen je poziv ali vabilo k sodišču. ² Pač — vzrok vabila.

Člen 57: Kateri vlastelin biva na priselju¹ in stori komu iz maščevalnosti² zlo na zemlji s plenitvijo ali mu požge hiše ali kakršno koli zlo dejanje učini, naj se mu vzame posestvo, a drugo naj se mu ne dá.

¹ V izvir. »je... na priselice«, kar znači pravico na stan in prehrano; gl. str. 46. ² V izvir. »pizmom« — inimicitia, Racheefeindschaft.

Člen 58: Kdor umre, pa ima eno samo selo v župi ali med župami, kar se zlega stori s požigom ali s čimer koli, vso to zlobo naj plača okolica.

Člen 59: Pronije¹ naj ne sme nihče prodati niti kupiti, ki nima dedne očevine. Od pronijarske zemlje naj nihče ničesar ne podredi pod cerkev; ako podredi, naj ne velja.

¹ Iz grškega *pronoia*; pomeni tu zemljo, ki jo uživa kdo kot odplačilo za vojaško stalno službo. Glej str. 45.

Člen 60: Carju naj tovari vsak pri potovanju,¹ kamor gre; vsako mesto do župe, in župa do župe in tako župa do mesta.

¹ V izvir. »da diže«.

Člen 61: Kadar pride vlastelin z vojne domov, ali kateri koli vojak, če ga kdo pozove k sodišču, naj bo doma tri tedne, potem naj gre k sodišču.

Člen 62: Veliki vlastelini naj se ne pozivajo brez sodnikovega pisma, ostalim se pošlje pečat.

Člen 63: Kefaliije, ki so po mestih, naj jemljejo svoje prihodke po zakonu in prodaja naj se jim žito, vino in meso za dinar, kolikor tujemu za dva; pa meščan naj mu to prodaja, in nihče drug.

Člen 64: Sirota predica¹ naj bo svobodna tako, kakor pop.

¹ V izvir. »kudelnica«; pomen ni več jasen.

Člen 65: Popu, ki nima svojega dvorca¹, naj se dajo tri zakonite njive. Pa pop, bodisi kdorkoli, naj ne gre nikamor od svojega gospodarja; ako bi ga gospodar ne imel preskrbovati po zakonu, naj pride k svojemu arhijereju, in arhijerej naj reče onemu vlastelinu, da preskrbi popa po zakonu, da je, ako oni gospodar ne bi slušal, popu svobodno iti, kamor mu drago. Ako je pop lastnik dedne očevine, ga gospodar ne sme odtirati, temveč ostane svoboden.

¹ V izvir. »svoga stasa«, grško *stasis*, t.j. prvotno bivališče, stališče, tu v prenešenem smislu: selsko imenje, dvorec.

Člen 66: Bratje, ki žive skupno v eni hiši, kadar jih kdo pozove na domu, kdor pride od njih na sodišče, ta se naj pravda, ako se kdo dobi na carjevem ali sodnikovem dvoru in on pride in reče: »Dati hočem starejšega brata k sodišču«, naj se mu dovoli; naj ga ne silijo k pravdanju.

Člen 67: Otroci¹ in meropsi, ki stanujejo skupno v enem selu, naj plačajo vsako dajatev, ki dospé, vsi skupaj za ljudi:

kakršno dajatev plačujejo in raboto delajo, tako naj imajo tudi zemljo.

¹ Glej čl. 44, op. 1.

Člen 68: Meropsom po vsej zemlji zakon. V tednu naj rabotajo dva dneva pronijarju in naj mu se daje v letu carjeva perpera, a tropoma¹ naj se mu kosi seno en dan in obdeluje vinograd en dan, a kdor nima vinograda, temu naj delajo druge rabote en dan; kar pridela meropah, to vse pripade njemu, a drugo, brez zakona, naj se mu ne vzame.

¹ V izvir. »zamanicom« pomeni po razlagi Stojana Novakovića način rabote, ko je moral vsakdo, ki je bil sposoben za delo, prijeti za koso, srp i. t. d., pa delati, dokler delo, ki je nujno, ni izvršeno.

Člen 69: Seбри se ne smejo sniti na sabor. Kdor se dobi, da jih skuplja na sabor, naj mu odrežejo ušesa in naj ga osmodé pod očmi.

Člen 70: In kdor se dobi v edini hiši, bodisi bratje, bodisi oče sinov, bodisi kdo drugi, ki je oddeljen od hleba in imenja in ako je pri edinem ognjišču, pa glede tega oddeljen, naj rabota kakor drugi mali ljudje.¹

¹ Mišljeni so seбри, seljaci.

Člen 71: In kdor stori zlo dejanje, brat ali sin ali sorodnik, ki so v edini hiši, vse naj plača hišni gospodar ali naj dá tisti, ki je zlo učinil.

Člen 72: In kdor pride zatiran¹ na carjev dvor, naj se vsakomur dá pravica, razen vlastelinskih otrok².

¹ V izvir. nevoljan = sollicitus, anxius. ² Glej člen 44 op. 1.

Člen 73: Sirota, ki ni sposobna, da bi se pravdala ali branila, naj da besednika,¹ ki se bo pravdal.

¹ V izvir. »parca« (parac); slovenski izraz je povzet iz slovenskih prevodov vinogorskega zakona.

Člen 74: Selo naj pase za selom, koder eno selo, todi drugo: le po zakonitih zabranah in zakonitih livadah naj nihče ne pase.

Člen 75: Župa naj z govedom drugi župi ničesar ne popase. Če je v tej župi poedino selo kateregakoli vlastelina ali mojega carstva ali cerkveno selo ali vlasteličičevo, naj temu selu nihče ne brani pašnje, naj pase, koder pase tudi župa.

Člen 76: Za popašnjo. Če nekdo popase žito ali vinograd ali livado pogreškoma,¹ ta plača za popašnjo, kolikor

rekó duševniki², ki cenijo. Če pa popase nalašč³, naj plača popašnja in šest volov.

¹ V izvir. »grehom«; prevod Stojana Novakovića »slučajno« ne more biti pravilen; mišljena je malomarnost (culpa) ali zmota.
² »Duševnici« = cenilci, ki cenijo po svojem prepričanju. ³ V izvir. »nahvalicom«; Stojan Novaković prevaja »hotimično«; slovenski izraz »nalašč« pa utegne zadeti smisel bolje.

Člen 77: Bitka¹ med seli 50 perper, a za vlahe in arbanase 100 perper; in od te bitke gre carju polovica, a gospodarju, čegar je selo, polovica.

¹ V izvir. »potka« = prepir, sokob, boj.

Člen 78: O zemlji in cerkvenih ljudeh. Če imajo cerkve s kom sodno pravdo zastran zemlje ali cerkvenih ljudi, pa prinese oni carjevo darilno pismo in reče: »Imam človeka, po katerem mi je car poklonil«¹, naj se ne gleda niti na tako pismo, niti na tega človeka, nego sodi naj se po zakonu mojega carstva, v vsakem slučaju, da se moje carstvo vpraša.

¹ V izvir. »milosnika imam«.

Člen 79: A za meje in za zemljo, za kar se dolžé sela med seboj, naj iščejo (pravice) po sodišču svetega kralja, odkar je umrl. Ako bi kdo prinesel carjevo milostno pismo in rekel: »Dal mi je gospod car, kakor je imel v posesti moj drug pred menoj,« ako dá carjevo milostno pismo, naj bo tako, da obdrži, izvzemši to, kar je cerkveno.

Člen 80: Za selske meje naj dasta obadva, ki iščeta svedoke, on polovico, pa on polovico po zakonu; koder rečejo svedoki, tega je.

Člen 81: Planine, katere se nahajajo v zemlji mojega carstva, kar jih je carjevih planin, naj pritičejo carju, a cerkvene cerkvam, a vlastelinske vlastelinom, kakor je v kogar posesti.

Člen 82: Kjer postane¹ vlah ali arbanas v selu, v tem selu naj ne postane drugi, ki gre za njimi. Kdor bi s silo postal, naj plača bitko² in pa kar je napasel.

¹ V izvir. »prestoji«, mišljen je postanek za počitek s svojo čredo.
² Glej čl. 77, op. 1.

Člen 83: Kadar se prineseta dve carjevi pismi za en spor¹ za zemljo, kdor ima sedaj v posesti do te saborne dobe, tega naj bo, a milostno pismo naj se ne potvarja.

¹ V izvir. »Jpotes«, grško *hypóthesis*, kar znači zahtevo, spor.

Člen 84: Za onega, ki je povlekel jeklo iz kotla¹, ni več ne sodbe ne nikakšnega pravedanja; kdor se je opravičil, ni

dolžan trpeti sodniške stroške. Naj ne bo sodišču zajamčevanja,² niti samovoljnega zapiranja,³ ampak sodi naj se po zakonu.

¹ Izvir. pravi le »da ne za kotal«; po smislu gre za božjo sodbo »mazije« (jekla). ² Glej str. 163, kjer je izražena domneva, kaj naj »ruka« v izvir. pomeni. ³ V izvir. »udava«.

Člen 85: Kdor izpregovori babunsko besedo,¹ če je vlastelin, naj plača 100 perper; če ni vlastelin, naj plača 12 perper in naj ga bijejo s palico.

¹ Glej razlago na str. 39.

Člen 86: Kjer se primeri ubijstvo, oni, ki je pričel, naj bo kriv, čeprav je bil ubit.

Člen 87: Kdor ni prišel nalašč¹ s silo ter je učinil ubijstvo, naj plača 300 perper; ako pa pride nalašč, naj se mu odsečeta obe dve roki.

¹ V izvir. »nahvalicom«, glej čl. 76, op. 3.

Člen 88: Kadar se pravdata vlastelina, kdor se nečemu upre, naj dá poroke¹.

¹ Mišljeno je, da naj tisti, ki je pravdo izgubil, zasigura zmagalca v pravdi s poroki.

Člen 89: Kdor pozove dolžnika pred sodnika, pa oni, ki je pozval ne pride na sodišče, ampak sedi domá, tisti, ki je bil pozvan, ako pride pravočasno pred sodnika in je ostal tam toliko časa, kakor treba po zakonu, ta naj bo prost od tega dolga, za katerega je bil pozvan, ker sedi oni, ki je bil pozval, domá.

Člen 90: Zastave¹, kjer se dobe, naj se odkupujejo.

¹ V izvir. »zaloge«, oppignationes.

Člen 91: Kadar se dva pravdata, ako reče eden od njiju: »Imam tu na carjevem dvoru pristava« — ali enako na sodnikovem, naj ga dá. Kadar ga ondukaj išče, pa ga ne najde na dvoru, naj se tisti hip vrne na sodišče in reče: »Nisem našel pristava« — ako je to ob obedu, naj ima rok do večera, ako zvečer, naj se mu dá rok do obeda; ako je tega-le pristava odposlal car ali sodnik po poslu, naj ne bo kriv tisti, ki ga daje, temveč dodeli naj se mu rok, da pristava postavi pred sodnike, kadar se vrne.

Člen 92: Če kdo spozna predmet zločina¹ pod človekom, pa se to zgodi na gori, v pustinji, povede naj ga v prvo selo in ga zaupa² selu ter pozove, da ga dajo pred sodnike; ako ga

selo ne pripravi pred sodnike, naj plača tisto selo, kar izreče sodišče.

¹ V izvir. »lice«, mišljeno je pa *corpus delicti*, v prvi vrsti konj.

² V izvir. »zaruči« = izročiti v roke.

Člen 93: Kdor odvede delavce svojega druga v katero koli tujo zemljo, naj mu dá sedmorico.

Člen 94: Če ubije vlastelin sebra v mestu ali v župi ali v katunu, naj plača tisoč perper; če pa ubije sebar vlastelina, naj se mu odsečeta obe roki in naj plača tristo perper.

Člen 95: Kdor opsuje svetitelja ali kaludjera ali popa, naj plača 100 perper: kdor se pa dobi, da ubije svetitelja ali kaludjera ali popa, ta naj bo ubit in obešen.

Člen 96: Kdor se dobi, da je ubil očeta ali mater ali brata ali svojo deco, tega ubijalca naj sežgó na ognju.

Člen 97: Kdor se dobi, da je opulil brado vlastelinu ali dobremu človeku, temu naj se odsečeta obe roki.

Člen 98: In če si opulita dva sebra, globe za opuljenje¹ šest perper.

¹ V izvir. »mehoskubine« (genitiv).

Člen 99: Kdor se dobi, da je zažgal hišo, ali gumnišče, ali slamo, ali seno, naj to selo izroči požigalca; ako pa ga ne dá, naj plača ono selo, ki bi požigalca trpelo in plačalo.¹

¹ Besedilo ni jasno; poskus razlage glej str. 153.

Člen 100: Kdor zažge izven sela gumnišče ali seno, plača naj okolica ali pa izroči požigalca.

Člen 101: V zemlji mojega carstva naj se ne zgodi nikomur nikakšno nasilje. Ako se primeri, da je bil kdo napaden v ježi ali radi razmetavanja, naj se mu vsi jezdni konji vzamejo, polovica gre mojemu carstvu, a polovica onemu, ki je bil v ježi napaden.

Člen 102: Sodni dvoboj¹ ni dovoljen nikomur; kdor se v takem dvoboju bori za nekaj, naj plača sedemkratno.

¹ V izvir. »uzdanije« (nominativ).

Člen 103: Ki so otroci¹, naj se sodijo pred svojimi gospodarji, kakor jim drago za svoje zahteve in krivice, a za carske krivice naj gredó pred sodnike — za ubijstvo, za krvnino², za tatove, za cestne razbojnike³, za podpomoč pri pobegu⁴.

¹ Glej člen 44, op. 1. ² »Vražda«. ³ »Gusare«. ⁴ »Prejem ljudski«.

Člen 104: In pristav naj se ne obrača do žene, kadar ni moža domá, niti naj se ne poziva žena brez moža, toda žena naj dá možu glas, da gre k sodišču. Zategadelj mož ni kriv, do časa, da mu dá glas.

Člen 105: Carjeva pisma, katera prinesó za karkoli pred sodnike, pa so v navzkrižju z zakonikom mojega carstva, katerokoli pismo sem napisal, ona-le pisma, katera sodišča smatrajo za neveljavna, ta-le pisma naj sodniki vzamejo in jih prinesejo pred moje carstvo.

Člen 106: Vlastelinski dvorjani, ako kdo od njih stori kakšen zločin, tistemu, ki je pronijarjevič, naj sodi očetova družina s poroto; če pa je sebar, naj vleče iz kotla¹.

¹ Namreč »mazijo«; mišljena je božja sodba kakor v členu 84.

Člen 107: Kdor se dobi, da sodnikovega sokalnika¹ ali pristava ni slušal, tega naj opleni in vzame naj se mu vse, kar ima.

¹ Kontraverze o tem, kakšen institut je to bil, čitaj na str. 74.

Člen 108: Takse naj bodo sledeče. Taksa od zemlje za pristava 3 perpere; od sela 3 perpere; od mlina 3 perpere; od župe za vsako selo 3 perpere, a za mesto konj in halja; od vinograda 3 perpere; od konja perpero; od kobile 6 dinarjev; od goveda 4 dinarje; od drobnice 2 dinarja.

Člen 109: Čarovnik in zavdajalec, ki je zasačen pri dejanju, naj se kaznuje po zakonu svetih očetov.

Člen 110: Sodniki, ki gredo po zemlji mojega carstva v svoji oblasti, naj svojega deleža ne vzamejo s silo, niti ničesar drugega, razen darila, kar kdo iz proste volje pokloni.

Člen 111: Kdor se dobi, da je sodnika osramotil, če je vlastelin, naj se mu vzame vse; ako je selo, naj se poruši in opleni.

Člen 112: Kateri človek uteče iz temnice, čim pride na dvor mojega carstva, bodisi da je človek mojega carstva, bodisi cerkveni, bodisi vlastelinski, v tem hipu naj je svoboden. Če je utekel, kar je pustil pri tem človeku, to naj bo tega, komur je utekel.

Člen 113: Kateri ujetnik se drži na dvoru mojega carstva, pa uteče na patrijarhov dvor, naj bo svoboden. In ravno tako — na carjev dvor, naj bo svoboden.

Člen 114: Kadar se vrnejo ljudje iz tuje zemlje v zemljo mojega carstva, kdor bi pobegnil zastran poročstva, ničesar ne bodo plačali oni, ki so imeli zaradi njih kakšno poročstvo. (*Atonski prepis*: oni poroki, ki so to za tega človeka, ne plačajo ničesar.)

Člen 115: In kdor je sprejel kakšnega človeka iz tuje zemlje, a on je pobegnil od svojega gospodarja od sodišča, ako dá carjevo milostno pismo, naj se ne stavi izven veljave; če mu ne dá milosti, naj se mu vrne. (*Atonski prepis*: da mu ga vrne, čigar je.)

Člen 116: Kar kdo najde v carjevi zemlji, naj ne vzame in naj ne reče: »Vrnem, ako kdo stvar spozna«. Ako samostalno ujame ali vzame, naj plača kakor tat ali razbojnik. A kar najde v tuji zemlji med vojsko, da povede in nese pred carja in vojvodo.

Člen 117: Kar je komu prešlo v oblast v carjevi zemlji ali iz mesta ali iz katere koli župe, do pridobitve od gospoda carja, dokler ni bilo carjevo, ampak je bilo drugega gospodarja, od tiste dobe, bilo človek, bilo druga pravica, naj se ne zahteva. Ako preide po pridobitvi gospoda carja, tisti ne sme zahtevati, rekoč: »To je iz vojnega časa, ko zemlja in mesto nista bila carjeva.«

Člen 118: Trgovcev, ki potujejo po carjevi zemlji, naj ne sme nobeden vlastelin ali kdorkoli drugi človek zadržavati siloma, ali razvleči blago in mu denarje usiliti. Kdor se dobi, da je siloma raztovoril in razložil, naj plača 5 sto (500) perper.

Člen 119: Trgovci s škrlatom, boljše in slabše vrste, naj hodijo svobodno brez zadrževanja po zemlji mojega carstva, da prodajajo in kupujejo, kakor komu tržišče dopušča.

Člen 120: Carjev carinik naj ne sme ustaviti ali zadržati nikakšnega človeka, da mu blago proda pod ceno; vsakomur je dovoljeno, da pohaja tržišča, in svobodno mu je, da nosi svoje blago na prodaj.

Člen 121: Naj ne sme ne veliki ne mali vlastelin niti kdorkoli zadržati ali primorati z zaobljubo¹ svoje ljudi ali tuje trgovce, da ne gredo na carjeva tržišča. Naj gre vsakdo svobodno.

¹ V izvir. »zaručiti« kot transitiven glagol, kar utegne smiselno tu pomeniti, »izsiliti obljubo« (s p o n d e r e).

Člen 122: Ako zadrži vlastelin trgovca, naj plača 300 perper, ako ga zadrži carinik, naj plača 300 perper.

Člen 123: O tržiščih. Kar so kod posekali Sasi prav do tega-le sabora, to zemljo naj si obdrže. Če so vzeli kakšnemu vlastelinu brez pravice zemljo, naj se ž njimi pravdajo vlastelini po zakonu svetega kralja. Ali od sedaj naprej naj Sas ne seka; a kar je nasekal, tega naj ne obdeluje, niti ljudi tam posaja (*Rakovački prepis*: niti vlastelin ljudi ne naseljuje), tako naj stoji pusta zemlja, da raste gozd. Nihče naj ne brani gozda; kolikor mu treba za tržišče, toliko naj seka.

Člen 124: Grška mesta, katera je pridobil gospod car, kar jim je naredil hrisobul in prostagmatov in kar imajo kjerkoli in drže v svoji oblasti do tega-le sabora, to-le naj si obdrže in naj jim bo čvrsto in naj se jim ne vzame ničesar.

Člen 125: Mesta nimajo dolžnosti priselja¹, vendar če pride človek iz župe, naj gre k gostilničarju, bodisi mal človek, bodisi veljak, izroči naj mu konja in vse, kar ima, da začuva gostilničar povsem. In kadar odide oni gost, naj mu izroči gostilničar vse, kar je od njega prejel; ako mu kaj izgine, naj mu vse plača.

¹ V izvir. »priselica«; glej čl. 57, op. 1.

Člen 126: Mestna zemlja, ki leži okoli mesta, kar se na njej vropa ali vkrade, naj plača vse to okolica.

Člen 127: Za zidanje mesta. Kjer se mesto poruši ali stolp, naj ga napravijo meščani tega mesta in župa, ki je predel¹ tega mesta.

¹ Predel = regio.

Člen 128: Gospod car, kadar ima sina oženiti ali krstiti in mu je treba dvor napraviti in hiše, da vsakdo pomaga, mali in veliki.

Člen 129: V vsaki vojni naj imajo vojvode toliko oblasti, kolikor car, kar rekó, naj se sluša. Ako jih kdo v nečem noče slušati, naj bo obsodba taka, kakor je onega, ki je bil carju nepokoren. Pa sodbe, bilo male, bilo velike, ki so za vojne, naj izrekajo vojvode in nihče drug.

Člen 130: Kdor poruši cerkev v vojni, naj ga ubijejo ali obesijo.

Člen 131: Za vojne naj ne bo spora. Če se dva spreta, naj se bijeta, ali nobeden drug vojniki naj jima ne pomaga. Ako kdo prispé in pomore do premaganja, onega naj bijejo.

Člen 132: Kar kdo kupi od plena iz tuje zemlje, kar je uplenjeno, po carjevi zemlji, naj se sme kupiti od tega plena, kolikor v tuji zemlji. Ako ga kdo prevari govoreč: »Ono-le je moje«, naj spor reši porota po zakonu, da-li je kupil v tuji zemlji, pa ni mu niti tat niti nasnovatelj niti udeleženeec; tako-le naj ima kakor svoje.

Člen 133: Poslanik¹, ki gre iz tuje zemlje k carju ali od gospoda carja k svojemu gospodu, kamor pridejo v katerokoli selo, naj se mu izkaže čast, naj mu je vsega dosti, pa naj obeduje in večerja in naj gre dalje v druga sela.

¹ V izvir. »poklisar«.

Člen 134: In kar zapisuje car očevine, komur zapiše selo, naj dobi logofet 300 perper za hrisobulo, a komur župo — od vsakega sela 30 perper, a dijaku za pisanje 6 perper.

Člen 135: Vojska, koder gre po carjevi zemlji, kjer se zaustavi v kakšnem selu, druga, ki gre za njo, naj se ne zaustavi v tem-le selu.

Člen 136¹: Pismo mojega carstva naj se ne presliši, kamor pride, bodisi k gospej carici, bodisi k kralju, bodisi k vlastelinom, velikim in malim in vsakemu človeku. Nihče ne sme preslišati, kar piše pismo mojega carstva. Ako bi bilo pismo tako, da oni tega ne more izvršiti ali nima, da bi dal v tem času, naj gre zopet s pismom k mojemu carstvu in izvesti moje carstvo.

¹ S tem členom se pričinja drugi del zakonika, ki je iz leta 1354.

Člen 137: Hrisobule mojega carstva, ki so dane mestom mojega carstva, kar jim je zapisano, naj ne sme prenarediti niti gospod car, niti kdo drug. Naj bodo hrisobule čvrste.

Člen 138: Ako se dobi v kakšni hrisobuli lažnivo pripisana črka in se dobe prenarejene črke in besede, ki so na drugo prenarejene, kakor je zapovedalo moje carstvo, naj se te hrisobule raztržejo, a oni-le naj nima več dedne očevine.

Člen 139: Meropsom v zemlji mojega carstva naj ne sme gospodar ničesar storiti brez zakona, razen kar je moje carstvo zapisalo v zakoniku, to-le naj rabota in daje. Ako mu

stori kaj brez zakona, zapoveduje moje carstvo, da se sme vsak meropah pravdati s svojim gospodarjem, bilo z mojim carstvom, bilo z gospo carico, bilo s cerkvijo, bilo z vlastelini mojega carstva, bilo s komur koli. Nihče naj ne sme zadržavati ga od sodišča mojega carstva, ampak sodniki naj mu sodijo po pravici. In ako meropah gospodarja v sporu premaga, da zagotovi sodnik mojega carstva, kako naj gospodar plača vse pravočasno, a oni-le gospodar naj poslej ne učini meropahu ničesar zlega.

Člen 140: Moje carstvo velewa: Nihče naj nobenega človeka ne sprejme¹; niti moje carstvo, niti gospa carica, niti cerkev, niti vlastelin niti drug kakršenkoli človek naj ne sprejme nobenega človeka brez pisma mojega carstva. Ako ga kdo sprejme, tako naj bo kaznovan bodisi kdorkoli kakor nevernik.²

¹ Mišljeno je sprejetje človeka kot svojega podložnika in naseljenega delavca. ² Izraz nevernik pomeni tu zločinca, ki zakrivi felonijo; prim. op.¹ k členu 9.

Člen 141: Tudi trgi in knezi¹, pa tudi po mestih, (ki) sprejmejo kakšnega človeka, bodo enako kaznovani in odvzeti.²

¹ Starešine žup. ² Smisel je, da naj sprejeti ljudje pridejo nazaj tjakaj, odkoder so vtekli.

Člen 142: Katerim vlastelinom in vlasteličičem je dalo moje carstvo zemljo in mesta, ako se kdo od njih dobi, da je oplenil sela in pogazil v nasprotju z zakonom mojega carstva, kar je moje carstvo uzakonilo na saboru, naj se mu vzame posestvo pa vse, kar bo od njega strto, naj plača od svoje hiše in kaznuje naj se kakor prebežnik.

Člen 143: In ako se dobi razbojnik, ki je udaril preko posestva obmejnika¹ in plenil kjerkoli, pa se zopet vrnil s plenom, naj plača obmejniki sedemkratno².

¹ V izvir. »krajšnik«, mišljen je »obmejni starešina«. ² Glej čl. 30, op. 2.

Člen 144: Ako se dobi vlastelin ali vlasteličič, ubežnik in kdorkoli drug mojega carstva, pa vstane okolica sela in župa, da se siloma polasti njegove hiše in njegove živine, kar je ostavil, oni-le, ki to storé, naj se kaznujejo kakor neverniki¹ mojega carstva.

¹ Primeri op.² k členu 140.

Člen 145: Moje carstvo velewa: Po vseh deželah, i po mestih, i po župah, i po mejnih krajih, naj ne bo razbojnika

in tatu v nikakem predelu. In enako naj se opovre tatvina in razbojništvo. V katerem se selu najde tat ali razbojnik, to-le selo naj se poruši, a razbojnik naj se obesi strmoglavu, tat pa naj se oslepi, a gospodar tega sela naj se privede zvezan k mojemu carstvu in plača naj vse, kar je storil razbojnik in tat od začetka in takšni naj se kaznujejo kakor tat in razbojnik.¹

¹ Mišljeni so tatovi in razbojniki iz navade ali po poklicu; glej razlago str. 152.

Člen 146: Enako knezi¹ i primikjuri² in upravniki i predstojniki in načelniki, ki se dobé, da gospodujejo selu in katunu, vsi ti naj se kaznujejo na gori opisani način, če se najde v njih tat ali razbojnik.

¹ Glej člen 141, op. 12. ² Grško *primikérios*, prvotno cerkveni, pozneje selski starešina.

Člen 147: Ako so pa upravniki opozorili gospodarja, a gospodarji se za to niso zmenili¹, naj se ta-le gospoda kaznuje kakor razbojnik in tat.

¹ V izvir. »ponevedili« = *non curare*.

Člen 148: Sodniki, ki jih nastavi moje carstvo, da sodijo po zemlji, ako pišejo, pa bilo karkoli zastran razbojnika in tatu ali kakšnega drugega sodnega opravičila, kateri presliši pismo sodnika mojega carstva, bodisi cerkev, bodisi vlastelin ali kdorkoli človek v zemlji mojega carstva, ti vsi da se obsodijo kakor nepokorneži mojemu carstvu.

Člen 149: Enako naj se kaznuje razbojnik in tat, zasačen na licu mesta¹. In takisto velja za zasačenje, ako se karkoli osebno pri njih zajame ali ako jih zajamejo pri razbojništvu ali v tatvini ali kadar so izročeni župi ali selu ali gospodarju ali vlastelinu, ki je nad njim, kakor je zgoraj pisano. Teh-le razbojnikov in tatov naj ne pomilostijo, ampak naj jih oslepijo in obesijo.

¹ V izvir. »oblični« = *in flagranti*, glej tudi čl. 92, op. 1: »lice«.

Člen 150: In ako kdo izsleduje po sodišču razbojnika in tatu, pa ni zasačenja na licu mesta, naj se opravičijo z železom¹, kar je ustanovilo moje carstvo; naj je vzamejo med cerkvenimi vrati od ognja in postavijo na sveto mizo.

¹ To je v božji sodbi z železom.

Člen 151: Moje carstvo zapoveduje: Odslej naprej naj bo porota za mnogo in za malo. Za veliko dejanje naj bo 24 porotnikov, a za manjšo krivdo 12 porotnikov, a za malo dejanje — 6. In ti-le porotniki naj ne smejo nikogar pomirje-

vati, temveč opravičiti ali obsoditi. Pa vsaka porota naj se vrši v cerkvi in pop naj jih zaprisega v svečanem odelu. In pri poroti, kjer se jih večina zaroti in kogar jih večina oprosti, tem naj se veruje.

Člen 152: Kakor je bil zakon za časa deda mojega carstva, in svetega kralja, naj so porotniki velikim vlastelinom veliki vlastelini, a srednjim ljudem nasprotno njihova družina, a šebrdijam¹ njihova družina. In naj ne bo pri poroti sorodnikov niti sovražnikov.

¹ Stan sebrov, glej str. 57, 58.

Člen 153: Drugovernikom in trgovcem naj bodo porotniki polovica Srbov, a polovica njihova družina, po zakonu svetega kralja.

Člen 154: Kateri porotniki se zaprisežejo in onega po zakonu oprosté in ako se po tej oprostitvi pozneje dobi resničen dokaz za krivdo tega, ki je bil od porote oproščen, — naj izterja moje carstvo od teh porotnikov po tisoč perper, a za bodoče naj se tem porotnikom ne veruje, niti naj se od njih nihče ne omoži ali oženi.

Člen 155: Odslej naprej naj ne bo niti sledu pravice priselja¹, razen ako se napotijo veliki vlastelini zastavonoše² v župe ali mali vlastelini, kateri držé posestvo, pa nimajo ničesar vmes med seboj in med svojim posestvom³, ti naj plačajo.

¹ V izv. »priselica«, glej čl. 57, op. 1. ² V izv. »stegonoše«, ki so bili vojvode. ³ Misel ni jasno izražena, poskus razlage gl. str. 46.

Člen 156: Po zemljah mojega carstva, prav za prav na meropščinah, naj si ne lasté vlastelini pravice priselja niti kakšne druge dajatve, razen če plačujejo od hiše.

Člen 157: Kjer se nahajajo mešane župe, cerkvena sela ali mojega carstva, ali vlastelinska in so sela mešana in ni nad to župo enega samega gospodarja, ako pa so kefalije in sodniki mojega carstva, katere je nastavilo moje carstvo, postavijo naj straže po vseh potih in kefalijam naj se izroché poti, da jih s stražami zavarujejo. Ako koga oropajo ali okradejo ali mu kakšno drugo zlo storé, naj gredo ta čas h kefalijam, da jim plačajo od svoje hiše, a kefalije in straže naj poiščejo tako razbojnike kakor tatove.

Člen 158: Ako je brdo med župami puščobno, bližnja sela, ki so okoli tega brda, da postavijo straže. Ako ne postavijo straž, a se stori na tem brdu v puščobi škoda ali rop ali

tatvina, ali kakšno kaznivo dejanje, naj plačajo bližnja sela, katerim je rečeno, da zastražijo pot.

Člen 159: Kupci, ki prihajajo po noči v zavetišče, če jim upravnik ali gospodar tega sela ne pusti, da kupci v selu prenoče, po zakonu mojega carstva, kakor je v zakoniku — če kaj potnik izgubi, naj oni-le gospodar ali upravnik in selo plača vse, ker jih niso pustili v selo.

Člen 160: Ako se kje pripeti kateremukoli gostu ali trgovcu ali kaludjeru ter mu vzame nekaj razbojnik ali tat ali kakršenkoli napad — naj gredo ti-le vsi k mojemu carstvu, da jim plača moje carstvo, kar izgubé, a moje carstvo naj poišče kefalije in vlasteline, katerim je pot izročen in straže izročene.

In vsak gost, in trgovec, in Latinec naj prispe k prvim stražam z vsem, kar ima in nosi, da ga straža do straže z vsem preizročuje. Ako se pripeti, da nekaj izgubi, naj se odredi porota zaupnih ljudi in kar ugotovijo na svojo dušo porotniki, ker so z onim-le izgubili, to-le naj jim plačajo kefalije in straže.

Člen 161: Pri sodbi, pri kateri se nasprotniki pravdajo in prepirajo za svojo stvar, in ona-le stranka, za kar ga toži, naj ne sme dolžiti krivo one-le nasprotne stranke niti za nezvestobo niti za kakšno drugo kaznivo dejanje — razen, da mu odgovarja. A kadar je sodišče opravilo, ako ima za kaj, potem more govoriti ž njo pred sodnikom mojega carstva, a naj se mu ne veruje ničesar, kar govori, preden mu sodišče ne obavi pravde.

Člen 162: Pristavi naj ne gredo nikamor brez sodnikovega pisma ali brez pisma mojega carstva, ampak kamor jih pošljejo sodniki, naj jim napišejo pismo. Pa pristav naj ne vzame drugega, razen kar pravi pismo. A sodniki naj obdržé takšna pisma, kakršna so dali pristavom,¹ ki so jih poslali, da obavijo po zemlji posle. Ako pride do očitka ponareje pristavu, da so nekaj drugega storili nego pravi pismo, ali da so pismo predrugačili na drugo lice, naj se imajo opravičiti, naj gredo pred sodnike, in če se dobi, da so izvršili, kakor stoji v sodnikovih pismih, ki so v rokah sodnika, naj so opravičeni; ali če se dobi, da so sodbo drugače prenaledili, naj se jim roki odsečeta in jezik razreže.

¹ Pač v prepisu!

Člen 163: Vsi sodniki, ki sodijo, naj zapisujejo sodbe in jih obdržé pri sebi, a drugo pismo, ki so ga napisali, naj dajo onemu-le, ki se opraviči na sodišču. Sodniki naj pošiljajo pristave dobre, poštene in verodostojne.

Člen 164: Za ljudi. Kdor sprejme kakšnega človeka pred tem saborom, naj se zasleduje po prvem sodišču, kakor je pisano v prvem zakoniku.

Člen 165: Ako se dobi kateri koli goljufivec in poišče koga z varanjem, lažjo in pretvezami, tak naj bo kaznovan kakor tat in razbojnik.

Člen 166: Odkoder pride pijanec in napade koga, ali vseče, ali okrvavi, pa ne do smrti, takemu pijancu naj se oko iztakne in roka odseka. Če pa pijan dregne, ali pokrivalo zbije, ali drugačno sramotitev učini, pa brez okrvavitve, naj ga bijejo 100 krat s palico in vržejo v temnico, in potem naj ga vedejo iz temnice in bijejo in izpusté.

Člen 167: Pravdne stranke, ki pridejo na sodišče mojega carstva, katero besedo izgovoré prvičrat, tistim besedam naj se veruje in po teh besedah naj se sodi, a po poznejših ne.

Člen 168: Zlatarja naj ne bo nikjer v župah in v zemlji mojega carstva, razen v trgih, kjer je odredilo moje carstvo, da se kujejo dinarji.

Člen 169: Ako se dobi zlatar izven mest in trgov mojega carstva v kakšnem selu, naj se to selo razruši in zlatar sežge. Ako se dobi zlatar v mestu, da kuje dinarje skrivoma, naj se zlatar sežge, a mesto naj plača za globo, kar določi car.

Člen 170: V mestih mojega carstva naj bivajo zlatarji in kujejo tudi drugo potrebno.

Člen 171: Še zapoveduje moje carstvo: Če napiše moje carstvo pismo bodisi v jezi ali iz ljubavi ali po milosti za nekoga, a to pismo dira v zakonik, ne po pravici niti po zakonu, kakor vелеva zakonik, sodniki naj ne dajo vere temu-le pismu, ampak sodijo naj in vrše svoj posel, kakor je po pravici.

Člen 172: Vsi sodniki naj sodijo po zakoniku pravo, kakor je pisano v zakoniku, a nikar naj ne sodijo iz strahu pred mojim carstvom.

Člen 173: Vlastelini in vlasteličiči, ki gredo na dvor mojega carstva, Grk, Nemec ali Srbin (ali vlastelin ali kdorkoli

drugi), kateri dovede s saboj razbojnika ali tatu, da se oni-le gospodar kaznuje kakor tat in razbojnik.

Člen 174: Selski ljudje, ki imajo svojo dedno očevino, zemljo in vinograde in kupljena zemljišča, naj smejo od svojih vinogradov in od zemlje podariti¹ ali cerkvi podrediti ali prodati, ali v vsakem slučaju, da ostane rabotnik na temle mestu onemu gospodarju, čigar je selo. Če pa ni rabotnikov na onem mestu tistemu gospodarju, čigar je selo, naj sme vzeti one vinograde i njive.

¹ V izvir. »u prikiju odati«: glej čl. 44, op. 1.

Člen 175: Kateri sodnik je na dvoru mojega carstva, in če se stori kaznivo dejanje, o tem naj se sodi. Če se dobita pravdni stranki slučajno na dvoru mojega carstva, naj jima razsodi dvorni sodnik. Ali nihče naj se ne poziva na dvor mojega carstva mimo oblasti sodnikov, katere je postavilo moje carstvo, ampak naj gre vsakdo pred svojega sodnika.

Člen 176: Vsa mesta po zemlji mojega carstva obdržé zakone glede vsega, kakor so bila za prvih carov. A za spore, ki jih imajo med seboj, naj se sodijo pred mestnimi upravniki in pred cerkvenim svečeništvom. A če se župski človek pravda z meščanskim, naj ga toži pred mestnim upravnikom in pred cerkvijo in pred svečeništvom po zakonu.

Člen 177: Kateri vlastelini bivajo vedno v domu mojega carstva, če se kdo ž njimi pravda, naj jih toži pred dvorskim sodnikom in nihče drug naj jim ne sodi.

Člen 178: Sodniki, ako pošljejo svoje pristave s pismi, pa če jih kdo ne sluša, ampak zavrne pristava, naj pišejo sodniki kefalijam in vlastelinom, v čigar moči so oni-le nepokorneži, naj izvrše to naredbo, kar pišejo sodniki. Ako ne izvrše naredbe, naj bodo kaznovani kot nepokorneži.

Člen 179: Sodniki naj potujejo po zemlji, koder ima kdo oblast, da se sami poučujejo, pa dajejo pravico ubogim in obnemoglim.

Člen 180: Če kdo sam osebno zajame vropano ali vkradeno ali siloma vzeto, naj dá vsakdo za tako stvar svod¹. Če kdo kupi kjerkoli, ali v zemlji mojega carstva, ali v tuji zemlji, v vsakem slučaju, dá o tem svod. Če pa ne dá svoda, naj plača po zakonu.

¹ O institutu svoda (intertatio) glej str. 124 nasl.

Člen 181: Moje carstvo zapoveduje sodnikom. Če se dobi veliko dejanje, pa ne morejo razsoditi in urediti, naj bo sodišče kakorkoli veliko, naj gre eden od sodnikov z obema pravnima strankama pred moje carstvo. In kar hočejo sodniki komu razsoditi, naj vsako sodišče zapisuje, da ne bo ponarejanja in da se dá pravica po zakonu mojega carstva.

Člen 182: Kdor je podrejen oblasti sodnikov, nikdo naj ne sme pozvati ga na dvor mojega carstva ali kam drugam, ampak naj gre vsak pred svojega sodnika, v katerega oblasti je, naj se razsodi po zakonu.

Člen 183: Vsi pastirji¹ mojega carstva naj gredó pred sodnike, če imajo spor med seboj za krvnino², za razbojnika, za tatu, za podpomoč pri sprejemu ljudi³, za krv, za zemljo.

¹ V izvir. »stanici«. ² V izvir. »vraždu«. ³ V izvir. »prejem ljudi«; glej čl. 164; prim. tudi čl. 103, op. 4.

Člen 184: Vlastelini in kefalije, ki imajo mesta in trge, nihče od njih naj ne sprejme nobenega človeka v temnico brez pisma mojega carstva. Če sprejme kdo koga brez zapovedi mojega carstva, naj plača mojemu carstvu 500 perper.

Člen 185: Ravno tako, kdor ima temnice mojega carstva, naj ne sprejme nikogar od nobenega človeka brez pismenega povelja mojega carstva.

Člen 186: Sodniki, ki se iščejo ali za pravico ali za krivico, ki je bila storjena pred tem-le zakonom in kar se sedaj stori, vsako sodišče, ki gre...¹

¹ Ta člen ni popoln, ker je edini prepis Dušanovega zakonika (Prizenski), ki ga vsebuje, na tem mestu prekinjen.

Člen 187: Koder gre car in carica ali hlevi ali konji carjevi, v katerem selu se radi nočevanja ustavijo, naj se za tem noben pastir ne ustavi radi nočevanja. Ako se kdo dobi in ustavi radi nočevanja v tem-le selu, brez zakona in carjevega povelja, oni, ki je starešina pastirjev, naj se predá zvezan tistemu selu; kar je škode nastalo, vse naj plača sedemkratno.¹

¹ Gl. op. ² k členu 30.

Člen 188: Globarji, ki so nameščeni pri sodnikih, na kar obsodijo sodniki in dajo napisano globarjem, te-le globe naj vzamejo globarji. A na kar sodniki ne obsodijo in ne dajo zapisano globarjem, ne smejo globarji od nikogar ničesar terjati.

Člen 189¹: Koder gredo konji in psi carjevi, kar je zapisano v carjevem pismu, to naj se jim dá, a drugega ničesar. (*Rakov. prepis.*) Pa psarjem in sokolarjem in svinjarjem, koder gredó, naj se jim ne dá ničesar.

¹ Ta člen se nahaja le v bistrškem prepisu.

Člen 190¹: In ako se v župi pridela žir, gre polovica carju, a tistemu vlastelinu, čigar je posestvo, — polovica.

¹ Ta člen kakor tudi vsi naslednji se nahajajo le v poznem rakovačkem prepisu.

Člen 191: In ako ukrade razbojnik carjeve svinje, naj plača okolica, ako pa se pokradejo svinje, naj se obsodi svinjar obenem z župo, kakor izreče sodišče.

Člen 192: Za tri dejanja, za nezvestobo vladarju, za ubijstvo in za posilstvo ženske vlastelinskega stanú, naj gredo pred carja.

Člen 193: In svod glede konjev ali goveda ali česarkoli opravičuje. Kar se vropa ali vkrade, za to naj dá svodnika ali pa naj plača za vsako stvar sedemkratno. Ako pa reče: »Kupil sem v zemlji tega«, oprostite od globe duševniki¹; ako ga ne oprostite duševniki, da plača z globo.

¹ Glej čl. 76, op. 2.

Člen 194: In globe pri cerkvenih ljudeh po zakonu. Kar se razpravlja pred cerkvijo in pred kefalijo in te globe, na katere se obsodi, naj ima vse cerkev, kakor je odrejeno v hrisobuli. Te globe naj se vzamejo pri cerkvenih ljudeh, kakor je ustanovil gospod car zakon v zemlji, pa nastavijo naj se cerkveni ljudje globarji, ki bodo zbirali te globe in jih izročevali cerkvi, a niti car niti kefalija naj ne vzame ničesar.

Člen 195: In žene naj ne prenočujejo v cerkvi, razen gospa carica in kraljica.

Člen 196: Pa brez blagoslovljenja se ne smejo postrizevati niti moški niti ženske. Vsakemu človeku naj velja cerkveni zakon.

Člen 197: Tistemu vlastelinu, h kateremu pride človek na prezimovanje, naj daje travnino: od 100 kobil kobilo, od ovac ovco z jagnjetom in od 100 goved govedo.

Člen 198: Dohodek carski, soče in davek in harač, naj daje vsak človek — čeber¹ žita, pol izbranega, pol navadnega ali pa perper v dinarjih, a rok za to žito, da se naj nasiplje, je

dan sv. Demetrija, a drugi rok na Rojstvo Krista. Če vlastelin ne da soča na ta roka, naj tega vlastelina zvežejo na carskem dvoru in ga pridržé, dokler ne plača dvojno.

¹ V izvir. »kabal«, neka stara mera (modius).

Člen 199: In ako konj pogine v selu, pa ga ni selo ubilo ali odgnalo, pa je poginil od Boga¹, naj ne plačajo ničesar.

¹ T. j. brez človeške krivde po golem naključju.

Člen 200: In kjer se najde človek v zemlji, kateremu premine konj, ali ga volk požre, ali se je konj sam ubil, pa je on vzel za konja priselje¹, pa se izve resnica in ako je tako, naj mu plača gospodar, čigar je človek, sedemkratno vrednost konja.

¹ V izvir. »priselico uzeo za konja«; domnevati je, da je dal nekdo konja na stan in prehrano. Ves člen je, prav kakor tudi prejšnji, nejasen. Stojan Novaković misli, da gre tu le za zaščito carjeve lastnine.

Člen 201: Ako pobegne meropah nekam od svojega gospodarja v tujo zemljo ali v carjevo, kjer ga njegov gospodar dobi, naj ga osmоди in mu nos razreže in se zagotovi, da je spet njegov, a vzame naj mu ne ničesar.



IX. STVARNO KAZALO.

(Številke pomenijo strani, ležeče se nahajajo v dodatku.)

Adiutorium 97.
administrativni 140, 141, 157, 161,
170, 174.
advokat 76, 103.
aequitas 168.
Albanci 58.
Albižani 41.
alkohol 143.
Almende 126, 127, 136.
Alod 48.
analogija 106, 110, 111, 159.
Anefang 126, 159, 174.
angarija 18, 63.
anglosaxonicae (leges) 9.
anonimen 155.
antrustiones 15, 16.
apelacija 78—80, 84, 163, 174.
apokrisiarios 20.
arbanas 58, 149, 185.
arbitraren 159.
archicancellarius 16.
arest 130, 131, 147, 158.
Arhangelški 126, 165.
arhiiepiskop 27.
arhierej 15, 25, 32, 176, 177, 183.
aristokratičen 28.
artikuliranje 162.
avtohton 31.
avtokefalen 30.
avtonomija 35, 80.
azil 20, 38, 58, 157, 159.
azimistvo 31, 177.

Babun 39.
babunska beseda (reč) 39, 148, 186.
bagrenica 17.
Bambergensis 143.
banderce 48.
bannitio 161.
Bannrecht 16, 103.
Bannrichter 93, 172.
Bar 102.
barbarorum (leges) 9.
bargild 50.
baron 17, 29, 48, 50.
baština 13, 14, 18, 44, 45, 48, 60, 95,
99, 118, 119, 123, 130, 179.
baštinik 62, 181.
batine 39, 44, 146, 148, 150, 152, 159.
Bede 103.
begunec 20, 47, 62.

bebec 112.
beneficij 48, 49.
beseda 196.
besednik 65, 78, 171, 174, 184.
bigamija 113.
bilka 126, 135.
bir 37, 103.
biti 170, 182, 186, 191, 196.
bitka 185.
blago 102, 152, 189.
blagoslov(ljenje) 21, 27, 34, 45, 176,
181, 199.
blanketen 141.
blud 48, 151, 182.
Bogomili 38, 41.
bolezen 108, 110, 116.
Bolgari 3, 38.
boljar(in) 26, 41, 43.
borba 96, 111.
borte 124.
božja sodba 46, 62, 86, 89, 94, 96,
164, 165, 168, 171, 173, 186, 188,
193.
brada 111, 149, 150, 187.
brak 31, 34, 42, 50, 109, 110, 112, 113.
bramba 76.
brat 166, 182, 183, 187.
bratenec 114, 181, 182.
bratovščina 56.
bratučedo 118.
brdo 70, 194.
breme 174.
brezpokojen(než) 15, 111, 144, 159.
Brižinski 139.
Brskovo 160.
bulla — aurea 9, 16, 22, 24, 50, 68,
93, 111.
b. — unam sanctam 40.

Campus 97.
cancellarius 16.
capitaneus 93.
capitula legibus addenda 9.
capitularia mundana, ecclesiastica 9.
car 7, 11, 12, 14, 17, 34, 35, 43—45,
52, 61, 63, 64, 75, 79, 84, 95, 96,
98, 122, 123, 125, 130, 133, 146,
150, 156, 160, 162, 163, 168, 169,
179, 181, 182, 185, 189, 190, 192,
198, 199.

carica 14, 17, 19, 20, 42, 47, 64, 123, 181, 191, 192, 198, 199.
 carinik 53, 74, 101, 132, 189, 190.
 carstvo mi (moje) 12, 18, 41, 43, 51, 52, 81, 85, 176, 179, 191, 193, 194.
 causae 61, 68, 94.
 ceh 51.
 celibat 16.
 celovitost 141, 148.
 cena 153.
 centenar 92, 94.
 cerkev 16, 18, 19, 20, 27, 30, 44, 47, 64, 75, 79, 80, 88, 90, 92, 93, 96, 97, 101, 120, 122, 148, 163, 167, 176—178, 183, 190, 192—194.
 c. — baštinska 45; carska 35; velika 32, 35, 177; vlastelinska 34.
 cerkovnik 25.
 cerkven — človek 51, 61, 78, 95, 101, 156, 185, 199, c. — selo 61.
 cesar 16, 23, 25, 40, 50, 97.
 cesaropapizem 2, 32, 38—40.
 charta (magna) 16.
 civilen 140.
 civitas Dei, terrena 39.
 codex Justinianus 4, 10.
 collectio octoginta cap. 4, 5.
 comes 15, 16.
 commendatio 24.
 communio 118.
 constitutio de regalibus 9.
 confoederatio cum princ. eccl. 9.
 coniuratores 163, 167.
 copula carnalis 113.
 corpus delicti 89, 162, 167, 173, 187.
 corpus iuris civilis 4.
 cuda 170.
 cudar 171.
 culpa 142.
 curia 81, 84, 92.
 Čelator 59.
 čelnik 64, 73, 152.
 Čarovnik 39, 41, 143, 148, 149, 188.
 čast 93, 141, 150, 155, 158.
 čebele 124.
 čeber 199.
 čedo 149.
 čelo 159.
 Češko 81.
 činovnik 45.
 čistost 32.
 človek 58, 99, 151, 187.
 č. — cerkveni 83, 179.
 č. — dober 178.
 Dajatev 44, 45, 59, 77, 98, 131, 183, 194.

Dalmacija 136.
 dapifer 15.
 dar(itev, ilo) 37, 58, 60, 66, 71, 80, 98, 99, 103, 109, 113, 119, 123, 124, 130, 181, 185, 188.
 dava 59.
 davek 29, 56, 94, 98, 99, 181, 199.
 davščina 67, 77, 99, 100, 102, 122.
 deca 60, 66, 110, 111, 113, 158, 177, 180, 187.
 decreta 29.
 Dečani 36, 101, 122.
 ded 17, 39, 85, 194.
 deden 110, 117; dedna očevina 14, 18, 29, 34, 36, 44, 45, 60, 63, 95, 99, 100, 118, 119, 121, 122, 129, 179, 180, 181, 183, 191, 197.
 dedno nasledstvo 12, 15.
 dedič 120, 121.
 dediščina 49, 121, 134, 170, 174.
 dedovanje 112, 117, 118.
 delavec 146, 154, 187.
 delo 63, 132.
 delitev 121.
 deminutio capitis 42.
 denar 102, 125, 129, 144, 189.
 desercija 97.
 desetina 67, 128.
 despot 12.
 deva 150, 155.
 devolviranje 80.
 deželan 49.
 deželni gospod 75.
 deželni mir 9, 56, 107.
 deželski 68.
 Digestae 4.
 diadima 17.
 dijak 13, 16, 101, 132, 191.
 dimina 37, 103, 114.
 dinar 102, 196.
 Dioclea 3.
 diplomat 98.
 disciplinski 133, 140.
 disparagium 50.
 distractiones 40.
 dizati(nje) 19, 23, 35, 47, 101, 183.
 dninar 158.
 dogovor 82.
 dohodek 98, 101, 102, 199.
 dokaz(ovanje, ati) 86, 88, 89, 112, 125, 129, 131, 135, 150, 155, 161, 164, 167, 168, 171, 173, 174, 184.
 Dolenjsko 172.
 dolg 60, 84, 90, 91, 109, 173, 186.
 dolus 142.
 dolžiti 195.
 dolžnik 60, 158.
 dolžnost 95.
 dom 31, 63, 114, 178.
 domačin 20.

domazet 112.
 dorastlost 112.
 dota 112, 113, 118.
 dragoletništvo 126.
 drobnica 152, 188.
 drug 58, 187.
 drugoverec(nik) 53, 147, 194.
 družina 43, 46, 53, 86, 88, 90, 194.
 drzovenije 21, 27.
 država 46, 98, 145.
 državina 127.
 državni 11, 64; d. zbor 16, 56, 76;
 državno sodišče 68.
 državljanski 170.
 Dubrovčan(in) 91, 126, 131, 140.
 duhovnik 39, 120, 138, 158, 176, 177.
 duhovni posli 80.
 duhovništvo 97.
 dukat 102.
 Duklja 3.
 duša 44, 91, 163, 169, 180.
 duševnik 85, 87, 125, 149, 167, 185,
 199.
 dvboj 85, 96, 112, 144, 150, 165,
 169, 171, 187.
 dvor (carski) 13, 18, 20, 27, 58, 81,
 91, 98, 123, 133, 151, 156, 182,
 184, 186, 188, 190, 196, 197, 198,
 200.
 dvorec 55, 69, 183.
 dvorni dostojanstvenik 13, 15; dv.
 mojster 76, dv. sodnik 13, 19,
 81, 84, 91.
 dvorjan(ik) 44, 46, 62, 93, 133, 188.
 Edicta 29.
 Eideshelfer 86, 163.
 eksarh 34, 180.
 eksekucija 135, 136.
 emancipatio 116.
 enumeracija 8.
 episkop 26, 80, 178, 179.
 evangelij 39, 168.
 exactiones 40.
 ex-lex 110.
 Fabrika (cerkvena) 67.
 faida (Fehde) 23, 50, 144.
 felonija 22, 145, 155, 177.
 fevd 16, 24, 29, 40, 48, 66, 76, 93,
 126, 174.
 fevdnik 24, 112.
 fevdstvo 9, 22, 48, 75, 76, 97, 104,
 136, 175.
 fidelitas 48.
 finance 98, 116.
 fiskus 98.
 formalizem 92, 161, 171.
 Francoski(zi) 79, 85, 171.
 Freie Herren 65.

Freie Landsassen 65.
 Freisasse 17, 66, 77, 126.
 Freistätte 22.
 Frizi 143.
 fužinar 57.
 Gastald 171, 173, 174.
 Gemächte 120.
 generacija 116.
 genitura 44.
 Gewere 126, 127, 128.
 glandiaticum 100.
 glas 166, 188.
 glava 152.
 glavar 55, 76, 97, 171, 174.
 gleba 66, 109.
 globa 23, 37, 44, 52, 53, 60, 62, 64,
 74, 80, 99, 101—103, 139, 142,
 143, 146, 147, 149, 150, 152, 155,
 156, 158, 159, 174, 187, 196, 198,
 199.
 globar 74, 101, 156, 169, 198.
 glup 116.
 gmajna 117, 127.
 goljufija(vec) 154, 196.
 Goriška 171, 173, 174.
 gornina 104.
 gornik 129.
 gorski, gl. vinogorski.
 gorščina 67.
 gospodar 59, 60, 61, 64, 69, 76, 81,
 84, 109, 112—114, 128, 134, 136,
 151, 152, 154, 162, 163, 174, 178,
 183, 184, 187, 189, 192—196, 200.
 gospodarski 35.
 gospodarstvo 63.
 Gosposvetsko polje 1, 10, 24.
 gospožda 17.
 gost 52, 158, 190, 195.
 gostilničar 52, 190.
 govedo 74, 124, 152, 184, 188, 199.
 gozd 53, 103, 110, 124, 190.
 gozdar 55.
 grad 51, 57, 71, 98.
 graditev 18.
 gradski 5, 73, 82, 83, 87, 90, 91.
 graždanin 58.
 grb 13, 16.
 Grbaljska županija 5.
 greh 142, 185.
 grob 120, 121, 148, 155, 178.
 grof 16, 22, 29, 48, 56, 75, 92, 93,
 97.
 grozdje 144.
 grmada 149, 153.
 grška mesta 18, 51, 190.
 gruda 66, 126.
 Grundhöriger 17, 66.
 gumno(išče) 153, 187.
 gusar 89, 91, 151, 158, 163, 187.

Hajduk 33, 152.
 halja 118, 181, 188.
 Handfeste 108.
 harač 99, 199.
 Heergeräte 24, 49.
 hegoumenos 33.
 herbatium 100.
 heretik 14, 41, 113, 147, 172.
 herezija 31, 39, 177.
 hierokratičen 40.
 hipoteka 124, 125, 136.
 hipotetična (sodba) 174.
 hiša 31, 62, 122, 177, 178, 180, 182,
 184, 187, 190, 192, 194.
 hlapčič 97.
 hleb 63, 184.
 hlev 19, 75, 100, 198.
 homagium 48.
 homines damnosi 173.
 hrisobula 6, 8, 13, 14, 18, 29, 36, 44,
 51, 52, 80, 100, 119, 122, 156,
 180, 190, 191, 199.
 Hube 97
 Iguman 18, 26, 33, 34, 80, 178—180.
 igralec 158.
 imenje 35, 46, 60, 63, 100, 102, 158,
 180, 183, 184.
 imetnik 123.
 imovina 141.
 imperator 16.
 imperium 40.
 imuniteta 22, 40, 75, 92, 103.
 indikcion 176.
 individualen 123, 132, 136, 141.
 inorija 177, 181.
 inoverec(nik) 90.
 inokosen 112.
 inozemec 82, 108, 110.
 inquisitio 93.
 instanca 160.
 institutiones 4.
 integriteta 141, 148, 149.
 intertatio 127, 197.
 introitus 40.
 investitura 24, 40.
 ipotes 185.
 iskati 166.
 iudicium delatum 169.
 iuramentum fidelitatis 40.
 ius gladii 55.
 ius recadentiae 49, 121.
 iustitiarius 92.
 ius vitae ac necis 109.
 izdajnik 47, 110, 146.
 izdava 13, 74.
 izgnanje(-ti) 33, 39, 148, 174, 177.
 izkopati 148.
 izločiti 176, 177.
 izloženje 155.

izmena 102.
 izpostaviti 111.
 izpraševanje 176.
 izročiti 180, 187.
 iztakniti 146.
 izterjevalec 74.
 iztirati 110.
 iztočna cerkev 29.
 izvedena priča 87.
 izvršitelj(lec) 74, 77, 157, 158.
 izvršitev(lo) 156, 158, 169.
 izvršba 174.

Jagnje 199.
 jamčiti 42, 62, 116, 132, 133, 135,
 163, 169.
 jamstvo 20, 135, 136.
 javnost 157, 159.
 jeklo 185.
 jetnik 90.
 jezdec 95.
 jezik 32, 74, 146, 147, 178, 195.
 jeza 196.
 ježa 19, 150, 187.
 jutrna 112.

Kabao 47, 99.
 kaludjer 33, 73, 78, 148, 178—181.
 kaludjerica 178.
 kancelar 16, 76.
 kanones 4.
 kanonični predpis 32, 40, 162.
 kanonik 37.
 kapa 35, 179.
 kapetan 30, 72, 82.
 Karantanija 24.
 Karolina 50, 93, 145.
 kastelan 55.
 katun 36, 45, 59, 72, 152, 178, 187,
 193.
 kazati se 138, 139.
 kazen(novati) 20, 23, 31, 32, 37, 39,
 44, 47, 48, 50, 52, 62, 64, 72—74,
 78, 80, 83, 96, 97, 101, 110, 113,
 138, 156, 163, 192.
 kaznac 47.
 kazuistika 145, 154.
 kefalija 21, 38, 52, 53, 55, 70—72,
 75, 82—84, 91, 101, 183, 194,
 195, 197—199.
 kler 51, 82.
 kletar 55, 174.
 klevetnik 155.
 klicati 161, 162.
 klient 55.
 klobuk 129, 146.
 kmet 57, 66.
 kmetija 67, 77, 97.
 knez 16, 17, 23, 26, 29, 43, 48, 52, 54,
 64, 70, 72, 76, 152, 154, 192, 193.

- kneževina 29.
 knežji svet 16.
 knjiga 19, 20, 52, 63, 74.
 kobila 18, 74, 180, 188, 199.
 koča 18.
 koinobion 33, 36, 178, 180.
 kolegij 84, 85.
 kolektiven 84, 85, 111, 115, 123, 133, 136, 141, 145, 153.
 koleno 119, 181.
 kolo 155, 159.
 kolon 50, 59, 63.
 konec 110.
 konfiskacija 144, 146, 148—150.
 kongres 54.
 Königsbann 23.
 konj 13, 18, 19, 24, 35, 43, 44, 47, 48, 52, 74, 80, 96, 97, 99, 124, 131, 150, 152, 180, 181, 187, 188, 190, 198—200.
 konjar 13.
 konjenik 97.
 kontingent 22, 97, 98.
 kontumacialen 166.
 koordinacija 59.
 Koroška 1, 65, 68, 75, 136.
 kosti 155.
 košnja 63, 184.
 kotel 62, 159, 185, 186, 188.
 Kotor 102.
 kovač 57.
 kovati(nje) 52, 80, 102, 141, 146, 196.
 kovnica 55.
 kozmik 34, 58, 177, 180.
 koža 144.
 kraj 83.
 Krajina 45.
 krajišnik 12, 19, 96, 192.
 krajište 12.
 kralj 12, 14, 15, 17, 18, 26, 35, 54, 85, 103, 120, 123, 181, 191, 194.
 k. — rimski 16.
 kraljevska kazn 23, kr. pravo 16, kr. sodišče 15.
 kraljica 19, 199.
 krčenje 53, 110, 122.
 krdelo (vojno) 47.
 kri 61, 84, 91, 140, 148, 162, 165, 198.
 kristjan 146, 177, 178.
 kristjanstvo 30, 113, 176, 177.
 kriva vera 41, 154, 155.
 krivica 59, 61, 84, 86, 88, 92, 109, 133, 162, 165, 169, 170.
 krivoprisežnik 159.
 križ 51, 152.
 križar 55.
 križarska vojna 41.
 krmčija 5, 9, 10.
 krona 17, 27, 30.
 kronanje 15—17, 21, 22, 27, 30.
 krst 18, 62, 190.
 krvav 61.
 krvni 55, 68, 93, 121, 170, 172.
 krvnik 159.
 krvnina 9, 148, 178, 187, 188.
 krzno 102.
 ktitor 37, 40, 179, 180.
 kuća 62, 63, 111, 112, 114, 115, 119, 129, 133, 141, 148, 170.
 kudelnjica 64, 183.
 kuhar 74.
 kuhati 159.
 kuluk 18, 63.
 kup(iti) 45, 56, 66, 130, 134, 181, 183, 191, 197, 199.
 kupec 195.
 kupljenica 119, 123, 130, 197.
 kuta 156, 178.
 kvaterna sodišča 68, 128, 134, 174.
 Laik 34, 58, 80.
 Landfrage 23.
 Landfriede 9, 107.
 Landrecht 65, 68.
 Landschadenbund 135.
 Landschranne 68.
 Landstände 49.
 lasje 144.
 lastiti 194.
 lastnina 61, 62, 119, 151, 174.
 Latinec 31, 38, 177, 195.
 latinski obred 31; l. pop 31, 147, 177.
 lavra 35.
 laž 154, 196.
 lažniv 147.
 legalizem 161.
 legat 30.
 legatum 117.
 legitimacija 84.
 Lehensritter 48.
 Leibeigener 50, 66.
 les 53.
 libri feudorum 9.
 lice 182, 187, 193, 195.
 likof 134.
 listina 19, 28, 47, 130, 136, 147, 167, 174.
 lit 66.
 livada 70, 124, 184.
 ljubav 196.
 ljudje 83, 196, 198.
 ljudski 61, 85, 145, 146, 153, 162, 165, 174, 187.
 ločitev 112, 113, 148.
 logofet 13, 14, 16, 32, 34, 101, 132, 179, 181.
 lov 103, 155.

- Macedonija 47, 51.
 Madius (campus) 29.
 madjinič 41, 148.
 Magen 120.
 maior domus 15.
 majer 170.
 majstor 52.
 mali ljudje 15, 57, 58.
 mallus 92.
 maloletnost 111, 116.
 malomarnost 137, 143, 165, 185.
 mancipium 66.
 mannitio 161.
 marka 103.
 Marktfriede 52.
 Martius (campus) 29.
 maršalski 93.
 maščevalnost 142, 182.
 mati 116, 187.
 matica 108.
 mazija 164, 165, 186, 188.
 maziljenje 22.
 meč 54, 120, 149.
 mehokubina 150, 187.
 meja 15, 86, 87, 123, 124, 172, 185.
 mejna grofija 15; m. župa 12.
 menih 21, 133, 149, 150, 156, 176.
 menja 129, 130.
 menišica 33.
 meropah (meropsi) 15, 20, 42, 45,
 50, 52, 67, 81, 91, 95, 100, 102,
 118, 119, 122, 146, 163, 169, 170,
 179, 183, 184, 191, 192, 200.
 meropščina 35, 36, 46, 59, 119, 180,
 194.
 meso 72.
 mestni statuti 10, 137.
 mesto 17, 18, 20, 22, 23, 29, 33, 44,
 52, 62, 71, 74, 76, 80, 82, 107,
 156, 171, 174, 177, 183, 187—192,
 196, 197.
 mešan(ovit) 70, 74, 82, 83, 90, 194.
 meščan 50, 57, 97, 118, 174, 183.
 metoda 106.
 metohija 33, 36, 180.
 metropolit 32, 34, 80, 178—180.
 milica 22, 97.
 milost 18, 20, 63, 168, 189, 196.
 milosna knjiga 18, 157, 185.
 milosnik 18, 37, 185.
 ministerialci 17, 50, 55, 65, 137.
 minoriti 55.
 mir 96, 141, 162, 180.
 missi 34.
 misticizem 158.
 mitnica 55.
 mito 73.
 Mittelfreie 65.
 miza 84, 90, 164.
 mladi kralj 13.
 mleko 67.
 mlin 56, 74, 188.
 modius 99.
 Moguntina 9, 29, 143.
 monastir 19.
 monopol 101.
 morilec 41.
 mož 58, 60, 166, 188.
 možiti 88.
 mrlič 144, 148.
 mrtvaščina 67.
 Mühlhausenski statut 10, 116, 120,
 121, 128, 135, 173.
 mundeburdis 23.
 Munt 23, 116.
 Načelnik 47, 134, 193.
 nadpresoja 160.
 nadsvečenik 32.
 nadškoč 32.
 nadzornik 55.
 nagrada 132.
 Näherrecht 123.
 nahvalicom 142, 185, 186.
 najdba 124, 125, 127, 154, 189.
 najemanje 97, 98.
 najemnik 134.
 najemščina 66, 67.
 najejda 150.
 naklada 76.
 nakup 117, 128, 155.
 nalašč 185, 186.
 namestije 123.
 namestnik 174.
 namet 99.
 napad(sti) 19, 146, 148—150, 187,
 196.
 napadalec 62.
 napetnajstiti 172.
 napotilo 107, 108.
 napoved 140.
 naselbina 45, 53.
 naselitev 110.
 naseljenik 15, 37, 45, 59, 63.
 nasilje 19, 187.
 nasledstvo 106, 117.
 naslov 127.
 nasnovatelj 96, 142, 143, 145, 148,
 149, 191.
 natezalnica 172.
 naturalije 102.
 navrešiti 152.
 navskrižje 188.
 nemško zrcalo 2, 10.
 neodvisnost 160.
 nepokoren 72, 83, 147, 169, 174, 190,
 193, 197.
 nepotizem 33.
 nepremičnina 62, 74, 93, 110, 120,
 123, 124, 128, 130, 170.

neskladnost 50.
 nestrpnost 38.
 nevera 133, 145, 148.
 neveren 32, 178.
 nevernik 18, 20, 41, 47, 64, 110, 122, 146, 150, 177, 192.
 nevoljen 184.
 nevoljnik 17, 50, 66, 111, 135, 137, 158.
 nezakonski 116, 158.
 nezavisnost 82.
 nezvest(oba) 60, 145, 147, 182, 195, 199.
 njiva 35, 36, 179, 183, 197.
 nobilis 41.
 noč(iti) 53, 146, 195, 198.
 nomoi 4.
 nomokanon 4, 5, 106.
 nomos georgikos 6, n. politikos 5.
 nos 47, 48, 63, 150, 151, 182, 200.
 notar 126, 136.
 notranji svet 55.
 novac 18, 47, 52, 80, 103, 152.
 novellae 4, 106.

Občenevaren 93.

občina 64.
 obdavčenje (evanje) 103, 104.
 obdelovati 184, 190.
 obed 20, 166, 182, 186.
 obesiti 32, 73, 89, 96, 139, 140, 144, 148, 149, 151, 155, 163, 182, 187, 190, 193.
 obglaviti 144.
 obhod 82.
 oblast 22, 160, 189, 197, 198.
 obličanje 162, 164, 165, 177.
 oblični 193.
 obmejni(k) 181, 192.
 obnemogel 168, 197.
 oboriti 32.
 obresti 125, 126, 128, 131.
 obrtnik 52, 55, 56, 59.
 obsoditi 194.
 obstagium 135.
 obtožba 161, 162.
 obvezen 129.
 obzidje 54, 55.
 oče 111, 113, 116, 182, 184, 187.
 očevina 179, 181.
 očividec 86.
 odbiti 74, 83.
 odbor 76.
 odelo 194.
 oder 144.
 oderuštvo 126, 155.
 odgnati 200.
 odgovornost 53, 62, 73, 111, 115—117, 132, 133, 136, 141, 145, 153, 166.

odhod 66, 67.
 odkup(nina) 66, 67, 109, 125, 126, 144, 156, 159.
 odlok 74.
 odmor 166.
 odpadnik 33, 110, 147.
 odpomoč 78.
 odposlanec 91, 180.
 odrezanje(ti) 141, 144, 146, 150, 151, 182, 184.
 odsekati 74, 96, 142, 146, 147, 150—152, 159, 178, 182, 186, 187, 195, 196.
 odškodnina 75, 84, 91, 98, 129, 142, 143, 156, 158, 169.
 odtirati 183.
 odtujitev 123.
 odvedba 153, 155.
 ogenj 153, 187, 193.
 ognjišče 103, 114, 115, 116, 136, 184.
 Ogrsko 81, 164.
 Ohrid 30.
 oko 28, 146, 184, 196.
 okolica(lina) 62, 122, 133, 153, 170, 183, 187, 190, 192, 199.
 okrvaviti 196.
 okup 26.
 okupacija 18, 24, 101, 110, 122, 125, 127.
 olje 102.
 omotenje 143.
 omožitev 18, 116, 194.
 opadanje 147.
 opeči se 89, 164, 172.
 opleniti 19, 83, 96, 147, 150, 153, 188, 192.
 oporoka 117.
 oppignratio 124, 125.
 oprava 44.
 opravljanje 89.
 opravičiti (se) 185, 194—196.
 oproda 97.
 oprostiti(tev) 61, 169, 194.
 opsovati 182, 187.
 opuliti 149, 150, 187.
 opustitev 126.
 oranje 45, 180.
 ordal 62, 90, 94, 96, 164, 167, 171, 172.
 organizacija 12, 79, 85, 95, 121.
 ornat 167.
 orodje 129, 152.
 orožje 18, 24, 47, 48, 99, 120, 181.
 osakačiti 140.
 osamosvojitev 116.
 oseba 158, 159.
 oslepiti 73, 89, 139, 151, 163, 193.
 osmoditi 63, 146, 182, 184, 200.
 osnovatelj 18, 37.
 ostriči 34.

osramotiti(enje, itev) 146, 149, 155,
182, 188.
osveta 139, 140, 143, 156, 171.
osvoboditi 181.
oškodovanec 158, 162, 165, 173.
otboj 147.
ótmica 50, 112, 113.
otrok 15, 32, 46, 50, 57, 58, 60, 65,
84, 90, 91, 102, 109, 110, 119,
132, 136, 140, 146, 150, 170, 181,
183, 187.
ovadba 90, 144, 163, 174.
ovca 18, 74, 180, 199.
oves 18.
oženitev 18, 190, 194.

Pagan 17.
palača 55, 182.
palatium 103.
palica 40, 131, 172, 182, 186, 196.
paliti 46.
pana 16.
Pandectae 4.
papež 16, 29, 30, 40, 154.
parac 65, 166, 184.
parangariae 23.
paraveredi 23.
parentela 120.
parik 45, 59.
parohija 33, 177.
pas 44, 118, 181.
pasti 184.
pastir 57, 64, 84, 90, 198.
paša 75.
pašnik 64, 70, 100, 122, 124, 127.
pataren 38, 41.
patriarh 14, 15, 20, 25, 32, 34, 156,
176, 179, 181, 188.
patriarhalnost 175.
patrimonialnost 23, 68, 91, 103.
pavlinianski nauk 38.
Peć 5.
peča 121, 129.
pečat 13, 43, 165, 183.
pedepsati 33.
perpera 63, 100, 102, 184.
pes 158, 199.
pešt 132.
pešec 97.
pijan(ec) 196.
pijanost 143, 146, 149, 156.
pisanje 191.
pisar 132, 171, 173.
pismen 43, 74, 169.
pismo 43, 106, 168, 183, 185, 188,
189, 191, 192, 196—199.
piti 130.
pizma 142, 153, 182.
plačati 73, 80, 124, 139, 144, 154,

182—184, 187, 189, 190, 193—
195, 197, 198, 200.
plačilo 126, 139, 147.
plačnik 133.
planina 67, 122, 185.
planšar 67.
plavž 57.
plemenitnik 17, 171.
plemstvo 41.
plen 86, 130.
pleniti 46, 47, 62, 142, 181, 182, 191,
192.
pobeg 45, 61, 84, 132, 133, 187, 189.
poboj 64.
pobratimija 117, 121.
počitek 185.
podanak 99.
podariti 197.
podčinjen 95, 118, 119, 121, 122.
podelitev 54.
podkup(nina) 178, 179.
podlastnina 126.
podložnik 17, 49, 66, 68, 91, 95, 97,
174.
podmititi 148.
podpomoč 61, 84, 187, 198.
podrediti 181, 183, 197, 198.
podvrgavanje 48.
poedinec 84.
poginiti 200.
pogodba 65, 106, 117, 126, 130, 132,
134, 161.
pogreškoma 184.
pohabljenec 112.
pohod 82, 125, 166.
pojezd 68.
poklisar 20, 191.
poklon 47, 49, 71, 99, 101.
pokoj 54.
pokop 155.
pokora 176.
pokrik 162, 163, 173.
polastiti se 192.
policijski 163.
poligamija 113.
poljedelec 57, 64.
polovica 185, 187, 194, 199.
poltni greh 182.
polverec 37, 177.
pomagati 173, 190, 191.
pomilostiti(tev) 20, 22, 89, 142, 157,
158, 159, 163.
pomirbina 144.
pomirjevati 87, 193.
pomočnik 162, 166.
pomota 161.
ponareja(nje) 154, 195, 198.
ponos 19, 35, 40, 47, 59, 101, 178.
pop 31, 34, 45, 52, 88, 122, 147—150,
167, 177—180, 183, 187, 194.

popadija 34.
 popašnja 87, 124, 142, 167, 184, 185.
 popovina 37.
 popovstvo 178.
 poprava 32.
 popularen 161, 162.
 poraba 134.
 poravnavna 78.
 poreklo 50.
 porodica 113.
 porok 132, 135, 186, 189.
 poroka 99, 109, 113, 116, 176.
 porota 8, 38, 46, 53, 62, 79, 80, 83,
 85, 88, 90—92, 94, 96, 123, 174,
 162—164, 167, 168, 170, 188, 191,
 193, 195.
 porotnik 86, 110, 149, 156, 164, 168,
 169, 195.
 porušiti 148, 188, 190, 193.
 porvica 96.
 posedovanje 110.
 posel 136, 137.
 posest 46, 123, 128.
 posiljenje(stvo) 88, 113, 145, 148,
 150, 155.
 posinak 112.
 poskus 142, 145.
 poslanik 20, 98, 191.
 poslednja volja 61.
 poslušnost 178.
 posojilo 125, 126, 128, 130, 131, 134.
 posredovalec (nik) 74, 96.
 postanek 185.
 postopanje 162, 165, 170.
 postrizen 33, 178, 199.
 posveten 52.
 poškodba 140, 150, 155.
 pot 21, 83, 194, 195.
 potka 64, 149, 156, 185.
 potnik 21.
 potomec 44, 48—50.
 potovanje 183, 197.
 potrjevanje 54.
 potuha 31, 151, 152.
 potvorjenje(itev) 14, 86, 126, 147,
 167, 185.
 povelje 13, 14, 19, 26, 52, 71, 72, 85,
 89, 119, 156, 180.
 poveljevanje 18.
 poveljnik 96.
 povleči 185.
 povračilo 173.
 povratek 152.
 poziv 28, 97, 163, 165, 166, 182.
 pozob 18, 101.
 pozvati 183, 186, 188, 198.
 požar 153.
 požgati 182.
 požig 134, 142, 153, 183.
 požigalec 187.

prašiči 18.
 pravda 81, 96, 123, 131, 132, 147,
 160, 162, 164, 165, 168, 179, 186.
 pravdač 78, 166, 171, 174.
 pravdanje 62, 80, 84, 86, 90, 91, 109,
 127, 147, 163, 164, 183, 185, 192,
 197.
 pravica, tržna, 54.
 pravne knjige 10, 107.
 pravoslavlje 30—32, 110, 138, 141,
 177.
 pravoslavna vera 14, 20, 31, 147.
 pravosodje 67, 96.
 pravoveren 176.
 pravoznanstvo 81.
 praznovornost 148.
 prebežnik 18, 62, 192.
 prebivalec 57, 83.
 predaja 74, 135.
 predel 52, 62, 190, 193.
 predica 183.
 predivo 102.
 prednik 125, 127.
 predruženje 195.
 predstavnik 1, 28.
 predstojnik 64, 73, 79, 96, 152, 157,
 193.
 pregreha 78, 133, 170, 176, 182.
 prehod 123.
 prehrana 23, 46, 64, 96, 178, 180.
 prejem 61, 84, 91, 146, 153, 162, 165,
 187.
 prekovanje 102.
 prelomiti 172.
 premičnine 61, 62, 74, 110, 113, 118,
 120, 124, 128, 130, 170, 173.
 prenarejevanje 14, 191.
 prenočišče 53, 134.
 prenočevanje(iti) 19, 195, 199.
 prepodaja 126, 128.
 prepričanje 92.
 predsedovanje 171—173, 175.
 preseljevanje 54, 107.
 preslica 120.
 preslišati 191.
 prestol 24, 27, 61, 178, 179.
 prestolica 13, 15, 19.
 prestolonaslednik 14, 18, 35, 181.
 prešestnajstiti 172.
 pretveza 154, 196.
 prevariti 191.
 prevencija 140, 144, 149.
 prezimovališče(nje) 64, 100, 130, 199.
 pribeglica 20, 55.
 priča 163, 168, 172, 174.
 pričeščivanje 31.
 pridevek 42.
 pridobitev 123, 126.
 prikuje 46, 60, 109, 113, 181, 197.
 prilastiti 154.

- primat 30, 38, 40.
 primernost 22, 168.
 primikjur 64, 72, 152, 193.
 Primorje 30, 51, 58, 81, 168, 172.
 princeps 15.
 pripomoč 155.
 pripoznanje 172.
 pripravljanje 162, 165.
 prisednik 84, 171, 174.
 prisega 48, 86, 87, 135, 143, 168, 173.
 prisežni pomagač 86, 87, 94, 163, 168, 171, 172.
 priselica 46, 52, 96, 142, 153, 182, 190.
 priselje 182, 190, 197.
 pritegnitev 112.
 pritiklina 60.
 pritlikavec 112.
 pristav 72, 73, 78, 83, 84, 104, 123, 132, 147, 157, 166, 169, 182, 186, 188, 194—197.
 pristočnost 78, 81, 92, 149, 160, 165.
 privilegij 22, 25, 29, 41, 44—46, 49, 51, 52, 68, 82, 85, 91, 93, 95, 101, 106, 108.
 priználnina 18, 47, 48, 95, 99, 100, 181.
 Prizren 101, 102, 126, 198.
 prodaja 44, 45, 47, 56, 60, 66, 114, 128, 153, 178, 183, 189, 197.
 progon (stvo) 144, 152, 158, 159.
 Proheiros nomos 5, 6, 106, 151.
 proklete(ti) 33, 178.
 prolocutor 171.
 promet 21, 52, 125, 130, 141.
 pronija 45, 130, 183.
 pronijar 48, 49, 62, 63, 65, 70, 71, 95, 96, 100, 163, 184.
 pronijarjevič 45, 49, 62, 86, 90, 164, 165, 188.
 proscriptio 159.
 prostagma 13, 18, 44, 51, 180, 190.
 protežiranje 38.
 protonotar 16, 76.
 protopop 31, 32, 177.
 provod 80, 153.
 provodžija 143.
 prstan 40.
 prvenstvo 117, 128.
 psar 13, 199.
 psovanje 44, 150.
 publikacija 9.
 pust 44, 70, 180, 190.
 puščoben 194.
 Rabelj 172.
 rabokup 132.
 rabota 18, 35, 40, 44, 52, 59, 63, 64, 67, 77, 95, 99, 102, 122, 128, 179—181, 184, 191.
 rabotnik 197.
 Rachimburge 92.
 rana 146.
 raptus 50.
 raševina 33.
 Raška 3, 4, 9.
 razboj, vladčaski, 148, 151, 162.
 razbojnik (štvo) 19, 20, 23, 61, 73, 80, 83, 84, 88, 89, 142, 151, 154, 163—165, 187, 189, 192—199.
 razglas(itev) 71, 128.
 razkol cerkveni 2.
 razkopati 152.
 razlastiti(tev) 123.
 razmenišiti 156.
 razmetavanje 187.
 razpetje 152.
 razpopiti 33.
 razprava 84, 167.
 razrezati 182, 195, 200.
 razrušiti 196.
 razseliti 52, 146, 150.
 razsodnik 167.
 razžaljenec 82.
 recepcija prava 1, 120, 121, 135.
 red 141, 145, 162.
 redaktor 32.
 referendarius 16.
 regal 23, 24, 40, 103, 127.
 regresiven 106.
 relacija 79.
 Rense 16, 23.
 reparacija 141, 154.
 represija 141.
 reprezentanca 117, 136.
 resnica 167.
 retractus 128.
 revež 67, 152.
 rex 16.
 rimokatolik 31, 147, 177.
 Ripuaria, lex, 8.
 Ritter 65.
 rob 32, 34, 44, 46, 57, 58, 61, 84, 109, 110, 112, 118, 163.
 robstvo 111, 146.
 ročin 108.
 rod 116, 120, 136, 140, 156.
 rodbina 42, 62, 112, 114.
 rodim 114, 182.
 rojak 182.
 rojstvo 65, 99, 111.
 rok 28, 59, 166, 186, 199, 200.
 roka 31, 47, 48, 74, 96, 142, 146, 147, 150—152, 159, 164, 173, 182, 186, 187, 195, 196.
 rop 194.
 ropar 12, 56, 125, 132, 134, 135, 143, 151, 155.
 rovaš 131, 134.
 rudar(stvo) 30, 31, 50, 53, 57.

- Rügeverfahren 93.
 ruka 163, 186.
 Rumun 58.
 Sabor 7, 9, 11, 14, 25, 26, 43, 44, 50,
 58, 59, 98, 123, 141, 146, 176,
 180, 184, 185, 190, 192.
 sakralen 161.
 Salica, lex, 15, 49, 111.
 samopomoč 23, 78.
 samostan 14, 27, 33, 36, 45, 55, 71,
 95, 97, 98, 102, 111, 165, 178
 —180.
 samouprava 71.
 samovoljen 186.
 samozasledovanje 161.
 Sas 6, 15, 30, 51, 53, 86, 110, 122,
 190.
 saško zrcalo 2, 10, 17, 29, 49, 50,
 93, 107, 111, 112, 120, 158, 171.
 Savinjska marka 76.
 sceptrum 17, 40.
 Schöffen (Schöppen) 22, 92.
 Schwertmagen 49.
 sebar 15, 28, 46, 57, 58, 88, 90, 142,
 146, 150, 151, 154, 163, 164, 182,
 184, 187, 188.
 sebrdija 57, 88, 194.
 sedis vacatio 40.
 sekati 190.
 sel 155.
 selitev 64.
 selo 20, 33, 36, 44, 52, 53, 69, 70,
 72, 74, 80, 83, 102, 122, 124, 131,
 133, 134, 141, 149, 150—153,
 156, 162, 177, 178, 183—185,
 187, 188, 191—193, 195—197,
 200.
 seljak 57, 119.
 Semperfrei 65.
 senat 26.
 senca 158.
 seniorat 13.
 seno 158, 180, 184, 187.
 separatio 116.
 servitium regis 23.
 servituta 124.
 sesija 28.
 sežgati 146, 153, 154, 187, 196.
 shizma 32.
 shod 26.
 shraniti 169.
 sila(oma) 47, 52, 82, 150, 155, 181,
 182, 185, 188, 189, 192, 197.
 silobran 143, 144, 165.
 simbolizem 158, 159.
 simonija 33.
 sin 182.
 sintagmat Mat. Vlastara 6, 8, 10,
 32, 37, 87, 148, 151, 152, 154.
 Sippe 116, 136.
 sir 67.
 siromak 34.
 sirota 64, 65, 166, 183, 184.
 skabin 22, 92, 171.
 skiftros 17.
 skrbstvo 112, 116.
 skup 26.
 skupljati se 58, 59, 146, 184.
 skupščina(ština) 26, 28, 158.
 slama 187.
 Slovenska marka 1, 75.
 slovanski jezik 21.
 sluga 27.
 služba 22, 43, 45, 100, 133.
 služitev 67.
 služnost 127.
 smrt 37, 41, 67, 92, 93, 97, 102, 113,
 140, 142, 144, 148, 149, 155, 159,
 172, 179.
 sniti se 184.
 sobar 58.
 soče 18, 46, 95, 99, 100, 122, 181,
 199.
 socius 118.
 sodba 74, 162, 164, 168—170, 174,
 185, 190, 195, 196.
 sodišče 36, 43, 52, 68, 73, 85, 92,
 93, 97, 131, 156, 161, 174, 179,
 183, 189, 192, 198.
 sodnik 19, 42, 49, 55, 59, 61, 67, 71,
 74, 79, 82, 88, 91, 92, 96, 109,
 120, 128, 132, 150, 154, 155, 157,
 162, 165, 167, 169, 172, 192,
 194, 196—198.
 sodstvo 22, 45, 51, 55, 61, 78; s.
 vojno 169.
 sokalnik 74, 83, 85, 132, 147, 157,
 188.
 sokrivda 73.
 sokolar 13, 199.
 sol 101.
 solidus 103.
 soproga 118, 120, 149.
 sorodnik 41, 43, 63, 88, 128, 181,
 194.
 sosečka 117.
 sosed 128, 134.
 sovražen(nik) 142, 194.
 sožitje 36.
 spečati se 48.
 spol 108, 110, 112, 118, 150.
 spolijska pravica 24, 40.
 spor 185, 191, 197, 198.
 sposobnost 108, 111.
 sprava 32, 89, 176.
 sprejeti(jem) 189, 192, 196, 198.
 spremstvo 35, 55, 95.
 sramota 44, 66, 140, 141.
 sramotiti(tev) 83, 150, 196.

srednji ljudje 43, 57, 87, 194.
 staja 146.
 stan(ovi) 17, 30, 42, 49, 66, 76, 83, 93, 109, 160.
 stanak 26, 91.
 stanik 84, 198.
 stanišče 18.
 stanovanje 23, 46.
 starateljstvo 116.
 stavec 33, 86, 87, 146.
 starešina 43, 52, 64, 70, 80, 82, 85, 86, 89, 95, 111, 114, 120, 146, 147, 163, 192.
 starost 108, 110, 111.
 stas 35, 122, 183.
 statutum in fav. princ. 9.
 stavilec 27.
 stegonoša 46, 96, 194.
 stolp 190.
 strah 196.
 stranka 74, 80, 81, 84, 86, 91, 124, 161, 166—168, 174, 196, 198.
 straža 21, 38, 53, 71, 72, 83, 194, 195.
 stražnik 174.
 strelec 95.
 streti 155.
 strmoglav 73, 151, 193.
 stroški 164, 169, 186.
 subordinacija 59.
 suplikacija 79, 80.
 suženi 20, 38, 58, 60, 66, 108, 109, 135, 146, 157.
 svatba 112, 113, 176.
 svaštvo 42, 88.
 svečenik(štvo) 28, 33, 34, 57, 64, 82, 88, 90, 148, 197.
 svedok 86, 87, 124, 162, 166—168, 185.
 svet 122.
 svetitelj 37, 176, 177, 181, 187.
 svetorodnyi 17.
 svetovalec 171.
 svinja 134.
 svinjar 199.
 svita 13, 44.
 svoboda 20, 47, 66, 141.
 svobodniak 15, 17, 58, 65, 68, 77, 118, 122, 126, 163.
 svoboščina 49, 54, 66.
 svod 124, 127, 130, 167, 197, 199.
 sygkletos 26.
 Škoda 21, 53, 62, 64, 72, 73, 78, 87, 91, 111, 115, 116, 124, 129, 132, 133, 135, 139, 143, 146, 151—154, 167, 194, 198.
 škodljivec 93, 129.
 škof 23, 29, 32, 33, 45, 67, 149, 150, 154, 177.

škrlat 53, 102, 130, 189.
 Štajerska 1, 65, 76, 93, 172.
 šuma 122.
 švabsko zrcalo 2, 10, 24, 25, 29, 50, 65, 107, 111, 143—145, 154, 155, 158, 171.
 Tabor 146.
 taksa 13, 71, 74, 99, 101, 130, 132, 188.
 talijon 141, 145, 153—155.
 tat(vina) 19, 20, 23, 61, 73, 80, 83, 84, 88, 89, 91, 125, 132, 134, 135, 142, 151, 154, 155, 158, 162—164, 187, 189, 191, 193—198.
 teden 96, 166, 183, 184.
 telesen 157, 159.
 temnica 19, 20, 52, 72, 146, 156, 157, 178, 188, 196, 198.
 tepčija 27.
 tepež 150, 155.
 teritorij(alni) 49, 52, 70, 97, 103, 107, 159.
 tesauriranje 102.
 testament 117, 118, 120.
 težak 57.
 Thaiding 92—94.
 Thing 92.
 tlaka 66, 67, 76, 77.
 tonzura 33.
 tortura 41, 172, 175.
 Totenteil 120.
 tovoriti(jenje) 19, 183.
 tožba 165, 167, 170.
 tractatus de tormentis 41.
 tradicija 126.
 travničar 75, 100.
 travnina 75, 100, 130, 199.
 Travunj 4.
 Treuga Dei 9, 23, 56.
 trdnjava 98.
 treznost 130.
 trg 20, 47, 52, 53, 94, 130, 156, 177, 192, 196.
 trgovce(vina) 15, 21, 31, 47, 50, 55—57, 72, 74, 90, 98, 101, 110, 130, 134, 152, 189, 195.
 trlica 141, 144, 159.
 tropoma 184.
 trska 126, 135.
 tržišče 189, 190.
 tujec 111, 130, 152, 158.
 Turki 30, 54.

Ubijalec 149.
 ubiti 57, 96, 114, 144, 148, 149, 187, 190, 200.
 ubog 82, 168, 179, 197.
 uboj 37, 61, 80, 84, 139, 140, 142, 144, 145, 165, 171, 186, 187, 199.

udariti 144.
 udava 130—132, 186.
 udeležba(enec) 143, 155, 191.
 Uebersieben 171.
 ugotovitev 168, 169.
 ujeti 173.
 ujetnik 38, 60, 61, 109, 157, 188.
 ukaz 74.
 umeščenje 67.
 umor(stvo) 140—145.
 unio 118.
 upisati 169.
 upnik 159.
 uprava 55, 69, 77, 116.
 upravnik 51—53, 64, 70, 76, 93, 193,
 195, 197.
 uradnik 26, 29, 55, 70, 158, 179.
 urbar 77.
 usiliti 189.
 usmrtitev 115, 116, 143, 149, 155,
 157.
 usta 144.
 ustanova 44.
 ustanovilo 128.
 ustanovitelj 36.
 ustava 11.
 ustoličenje 1, 10, 24.
 ustrojstvo 78, 79, 170.
 ušesa 28, 141, 144, 146, 171, 184.
 utajitev 86.
 uteči 20, 157, 188.
 utrdba 22, 97, 98.
 uvedenje 126.
 uzakoniti 28.
 uzdanje 96, 150, 187.
 užitek 128, 134.

 Vabiti(lo) 43, 74.
 varanje 196.
 varstvo 131.
 varuh 111, 112, 116.
 vas 77.
 Vasilika 6.
 vazal 24, 48, 49, 65, 76, 95.
 vdova 116.
 večja 26, 68, 93, 174.
 večerja 20.
 večina 87—89, 169, 194.
 vedevasi 138, 177.
 vejica 126.
 veleposestvo 63.
 veletrgovec 55.
 velji 43, 57, 87, 90, 165.
 venčanje 34.
 vera 132, 141, 147, 154, 196.
 verjeti(ovati) 133, 161, 167, 194—
 196.
 verodostojnost 167.
 verstvo 31.
 vešala 37, 155.

vicedom 76.
 vijeće 26.
 vikar 92.
 vile 158.
 villa 103.
 vino 72.
 Vinodolski zakon (statut) 86, 88,
 161, 162, 166, 172, 173.
 vinogorski 104, 108, 117, 128, 134—
 136, 144, 174, 184, 198.
 vinograd 63, 67, 68, 74, 94, 119, 124,
 128, 180, 184, 188, 197.
 vislice 159.
 vitez 17, 22, 23, 48, 65, 93, 126, 143.
 vladalac 51, 64, 71, 73, 82—84, 87,
 90, 92, 152, 167, 169.
 vladar 79.
 vladika 37, 47, 48, 150, 171, 182.
 vlah(si) 15, 58, 64, 67, 149, 179.
 vlastela 26, 41, 44, 52, 76, 81, 91.
 vlastelin 14, 15, 18, 19, 21, 28, 31, 36,
 41, 53, 57, 64, 71, 79, 81, 83,
 86, 95, 99, 118, 122, 132, 142,
 150—152, 158, 162, 165, 169,
 176, 180—183, 185—188, 190—
 200.
 vlasteličič 14, 15, 21, 42, 58, 65, 70,
 95, 99, 122, 150, 151, 180, 182,
 192, 196.
 voda 171.
 Vogt 76.
 vojvoda 19, 25, 27, 49, 55, 75, 80, 81,
 95, 96, 125, 169, 189, 190, 194.
 vojvodina 75.
 vojna 22, 29, 43, 47, 80, 81, 140, 189,
 190.
 vojniki 19, 94, 183.
 vojska 21, 29, 63, 67, 94, 181, 191.
 vojskovodja 95, 145.
 vol 102, 103, 158, 166, 182, 184.
 volilno pravo 13.
 volilo 119.
 volitev 40.
 volja 117, 119.
 volk 200.
 volkodlak 148, 178.
 vražarica 148.
 vražda 9, 61, 80, 84, 91, 116, 139,
 143, 144, 148, 156, 162, 165, 178,
 187.
 vrezati 147.
 vrhovina 37, 103.
 vročevalec 74.
 vrt 62.
 vstaja, kmetiška 2.
 vzeti 200.
 vžig 159.

Wadiatio 135.
 Weistum 107, 108.

Wergeld 9, 143.

Willebrief 29.

Zabela 124.

zabrana 70, 124, 184.

zadruga 77, 111, 114, 117, 120, 121, 128, 129, 133, 136.

zadrž(va)ti 189, 190, 192.

zadužbina 35.

Zagorje 180.

zagrešenje(itev) 141, 182.

zahtevek 174, 189.

Zahumlje 4.

zajamčevanje 186.

zajednica 62, 114.

zakletev 87, 168.

zaklad 98.

zakon 34, 50, 159; z. blagov. c. Just. 6, 8, 10, 109.

zakup 130, 134.

załoga 124, 125, 186.

založiti 174.

zamanicom 63, 184.

zamena 66.

zamenjati 181.

zaobljuba 189.

zapađna cerkev 30.

zapeljati 151.

zapis(ov)anje 186, 191, 196.

zaplenitev 33, 73, 96, 101, 179.

zapor 19, 33, 60, 157, 158, 164.

zasačenje 193.

zasledovati 196.

zaprisega(ti) 88—90, 167, 174, 194.

Zaratustra 38.

zarobitev 110, 194.

zarobljenik 157.

zaroditev 116.

zaručiti 131, 135, 187, 189.

zasedba 158, 167.

zastava 125, 126, 128, 131, 186.

zastavonoša 194.

zastopnik 116, 166, 171.

zastražiti 195.

zaščita 54, 65, 66, 123, 130, 141, 144.

zaščitno pismo 23

zatirati 184.

zaupati 182, 186.

zavarovanje 194.

zavdajalec 41, 188.

zavetišče 134.

zavetništvo 55.

zavratnost 144, 149.

zažgati 187.

zbor 24, 26, 29, 49, 65, 71, 92, 97, 98, 103, 174.

zdravje 112, 141.

zemlja 46, 47, 59, 60, 66, 80, 83, 84, 86, 110, 113, 118, 119, 179, 182, 184, 185, 188, 190, 192, 194, 197, 198.

zemljan(in) 50, 55, 123.

Zeta 3, 9, 101.

zgradba 32, 62.

zidanje 52, 55, 62, 190.

zlat 102.

zlatar 52, 80, 146, 196.

zločin 110.

zloraba 147, 148.

zmagovalec 158.

zunanjí svet 55.

zvečer 182, 186.

zvestoba 48, 113

Žalitev 37, 155.

železo 89, 164, 171—173, 193.

žena 60, 64, 86, 88, 110, 112, 113, 136, 140, 155, 159, 166, 177, 188, 199.

ženitev(ba) 46, 50, 60, 62, 64, 66, 88, 109, 181.

žezlo 48.

Žiča 5.

Žid 41, 103, 128.

žigosanje 31, 39, 63, 141, 147, 177.

žir 18, 100, 199.

žirovnina 100, 122.

žitarica 59.

žito 18, 67, 72, 184, 199.

živina 67, 75, 100, 122, 129, 130, 154, 156, 192.

živinoreja 45, 59.

življenje 92, 93, 141, 148.

žrebec 35, 180.

žrebije 52.

župa 3, 12, 19, 26, 43—46, 52, 59, 70, 71, 74, 78, 81, 83, 87, 96, 100, 122, 124, 133, 162, 163, 183, 184, 187—189, 191, 194, 196, 199.

župan 3, 4, 12, 42, 55, 70, 77, 171, 174.

županica 77.

župljan 51, 58, 78, 97.

župnija 76.

župnik 67.



**Važno za juriste, uradnike politične, finančne in sodne
uprave, odvetnike, politike itd.**

V založbi

ZVEZNE TISKARNE IN KNJIGARNE V LJUBLJANI

so izšle

nastopne v juridično stroko spadajoče knjige:

Univ. prof. dr. Metod Dolenc:

Dušanov zakonik.

Primerjalni prikaz pravnih razmer po Dušanovem zakoniku
in po istodobnem germanskem pravu — s posebnim ozirom
na Slovence.

Splošna knjižnica — znanstvena zbirka št. VIII.

Strani 224. Cena: broš. Din 75.—,
vez. „ 85.—.

Dr. Henrik Steska, član upravnega sodišča:

O javni upravi.

Upravnopravna in upravopolitična razmotrivanja.

Kot dodatek:

Pravilnik Upravnega sodišča za Slovenijo.

Splošna knjižnica št. 53, strani 176. Cena: broš. Din 28.—,
vez. „ 36.—.

Dr. Andrej Gosar:

Socialna ekonomija.

Splošna knjižnica — znanstvena zbirka št. V.

Strani 300. Cena: broš. Din 85.—,
vez. „ 95.—.

Univ. prof. dr. Karl Engliš (poslov. dr. A. Ogris):

Denar, narodno-gospodarski spis.

Splošna knjižnica št. 14. Strani 236. Cena: broš. Din 26.—,
vez. „ 32.—.

V tisku je kot VI. zvezek znanstvene zbirke Splošne knjižnice
približno 300 strani obsežen upravno-pravni in pravno-zgodovinski
spis o ureditvi kraljestva Ilirije v pofrancoski dobi:

Hon. prof. dr. Janko Polec:

Kraljestvo Ilirija.

Naročila sprejema:

ZVEZNA KNJIGARNA, LJUBLJANA, Marijin trg št. 8.

Na željo pri večji nabavi tudi odplačilo v mesečnih obrokih. ➡



SPLOŠNA KNJIŽNICA.

Znanstvena in strokovna zbirka:

- Št. I. Dr. L. Čermelj: **Boškovičev nauk o materiji — prostoru — času v luči relativnostne teorije**, 52 str. 8^o, broš. Din 16.—, vez. Din 23.—.
- „ II. Dr. Jože Rus: **Slovenska zemlja, kratka analiza njene zgradnje in izoblike**. 48 str. 8^o z ilustracijami, broš. Din 24.—, vez. Din 32.—.
- „ III. Univ. prof. dr. Alfred Šerko: **Živčevje človeka**. I. knjiga: **Anatomija**, 304 str. 8^o s 100 ilustracijami, broš. Din 150.—, vez. Din 160.—.
- „ IV. Bohuslav Skalický: **Kletarstvo**, 200 str. 8^o s 85 ilustracijami, broš. Din 60.—, vez. Din 72.—.
- „ V. Dr. And. Gosar: **Socialna ekonomija**, XII+300 str. 8^o, broš. Din 85.—, vez. Din 95.—.
- „ VI. Dr. Janko Polec: **Kraljestvo Ilirija** (v tisku).
- „ VII. Tadeusz Zieliński-Dr. Joža Glonar: **Antični in moderni svet**, 101 str. 8^o, broš. Din 36.—, vez. Din 45.—.
- „ VIII. Dr. Metod Dolenc: **Dušanov zakonik**, 214 str. 8^o, broš. Din 75.—, vez. Din 85.—.

Naročila sprejema:

Zvezna knjigarna v Ljubljani, Marijin trg št. 8.

